

VIOREL CIUBOTĂ, LIUBA HORVAT, MYKHAILO DELEGAN

Biserica „Sfântul Nicolae” din Mintiu – Satu Mare: istorie și contemporaneitate

Церква Святого Миколая міста Саму Марє – Мінтіу: історія та сучасність

A szatmárnémeti „Szent Miklós” templom: múlt és jelen

St. Nicholas Church of Mintiu – Satu Mare: history and contemporaneity

**Biserica „Sfântul Nicolae” din Mintiu – Satu Mare:
istorie și contemporaneitate**

**Церква Святого Миколая міста Сату Маре – Мінтіу:
історія та сучасність**

**A szatmárnémeti „Szent Miklós” templom:
múlt és jelen**

**St. Nicholas Church of Mintiu – Satu Mare:
history and contemporaneity**

Lucrarea a fost editată cu sprijinul financiar al Uniunii Ucrainenilor din România.
Робота видана за фінансовою допомогою Союзу Українців Румунії.

VIOREL CIUBOTĂ, LIUBA HORVAT, MYKHAILO DELEGAN

**Biserica „Sfântul Nicolae” din Mintiu – Satu Mare: istorie și
contemporaneitate**

**Церква Святого Миколая міста Сату Маре – Мінтіу: історія та
сучасність**

**A szatmárnémeti „Szent Miklós” templom:
múlt és jelen**

**St. Nicholas Church of Mintiu – Satu Mare:
history and contemporaneity**

Vol. I

Editura Muzeului Sătmărean
Satu Mare – Ujgorod
2010

Culegere și tehnoredactare computerizată: Claudia Farkas

Набір та технічне редагування: Клаудія Фаркаш

Traduceri: Liuba Horvat (ucraineană), Kocsis Ágnes (maghiară), Mihai Ciubotă (engleză)

Переклад: Люба Горват (українська), Кочіш Агнес (угорська), Адріана Кості

(англійська)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CIUBOTĂ VIOREL

**Biserica „Sfântul Nicolae” din Mintiu – Satu Mare: istorie și contemporaneitate = A szatmárnémeti „Szent Miklós” templom: múlt és jelen = Tserkva „Sviatogo Mikolaia” u Mintiu – Satu Mare: istoriia ta suchasnist = Church of St. Nicholas Mintiu – Satu Mare: history and contemporaneity / Ciubotă Viorel, Horvat Irina Liuba, Delegan Mihailo; trad.: Horvat Irina Liuba (ucraineană), Kocsis Ágnes (maghiară), Ciubotă Mihai (engleză). – Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2010-
2 vol.**

ISBN 978-973-1843-35-3

Vol. 1 . – 2010. – ISBN 978-973-1843-34-6

I. Horvat, Liuba

II. Delegan, Mihailo

II. Kocsis, Ágnes (trad.)

III. Ciubotă, Mihai (trad.)

726.5 (498 Satu Mare)

Tiparul a fost executat la tipografia „Gedo” Cluj-Napoca
Надруковано в друкарні «Джедо» Клуж-Напока

Introducere	p. 7
I Sătmarul de la începuturi până în epoca modernă	p. 9
II Istoria bisericii „Sfântul Nicolae” din orașul Satu Mare de la începuturi până în primul deceniu al veacului al XIX –lea	p. 17
III Comunitățile greco-catolice din districtul și orașul Satu Mare în deceniile II-IV ale veacului al XIX –lea	p. 33
IV Reforma administrativ-bisericească din anii 1851-1853 în comitatul Satu Mare. Crearea parohiilor română și ruteană (ucraineană) în orașul Satu Mare	p. 48
Anexe	p 210

Вступ	с. 57
I Сатмар від середньовіччя до наших днів	с. 59
II Історія церкви Святого Миколая міста Сату Маре з самого початку та до першого десятиліття XIX століття	с. 68
III Греко-католицькі громади волості та міста в 20-40 роках XIX століття	с. 85
IV Адміністративна реформа церкви 1851-1853 років у комітаті Сату-Маре. Створення румунської, русинської (української) парафій в місті Сату-Маре	с. 101

Bevezető	o. 111
I Szatmár történelme a középkortól a modernkorig	o. 113
II A szatmárnémeti Szent Milós templom története a kezdetektől egészen a XIX. század első évtizedéig	o. 121
III A Szatmári járás és Szatmárnémeti görög katolikus közösségei a XIX. század II-IV. Évtizedében	o. 137
IV Az 1851-1853-as egyházi reform Szatmár vármegyében. A román és a ruszin (ukrán) parókiák létrehozása Szatmárnémetiben	o. 152

Introduction	p. 161
I Satmar from the beginnings to the modern era	p. 163
II The history of St. Nicholas Church in the city of Satu Mare from the beginnings to the first decade of the XIXth century	p. 171
III Greek-Catholic communities from the district and the city of Satu Mare between second and fourth decades of the XIXth century	p. 187
IV Administrative-ecclesiastical reform between 1851-1853 in Satu Mare County. The institution of the Romanian and Ukrainian parishes in the city of Satu Mare	p. 202

Introducere

Se împlinesc anul acesta 320 de ani de când episcopul de fericită amintire Ioan Iosif de Camellis sfințea în 4 mai 1690 biserica „grecească” Sfântul Nicolae din Mintiu (Németi) după ce prezidase în 1 mai sinodul celor 60 de preoți sătmăreni, desfășurat probabil în aceeași biserică. Sunt două evenimente care au marcat profund istoria orașului Satu Mare dar și a comitatului Satu Mare și a comunităților umane care trăiau aici.

Primul eveniment a consacrat pentru totdeauna dreptul românilor, ucrainenilor (rutenilor), grecilor, sârbilor etc. de a-și afirma dorința de a deveni cetățeni cu drepturi depline ale urbei, drept care le fusese mai întotdeauna refuzat.

Cel de-al doilea eveniment, în care o parte a preoțimii sătmărene și-a afirmat unirea cu biserica romano-catolică constituie de fapt actul de naștere al bisericii greco-catolice pe meleagurile sătmărene.

La această mare reformă religioasă au fost atrași la început preoții iar apoi, încetul cu încetul, și mirenii. În timp acest eveniment petrecut la Satu Mare prin hotărârile adoptate a stat la baza acțiunii episcopului de Camellis de reformare a Bisericii încredințate păstoririi lui.

În același timp „unirea” de la Satu Mare a însemnat, mai ales după adoptarea patentei imperiale din 23 august 1692, statornicirea unui statut mai favorabil al preoților uniți vis-a-vis cu preoții celorlalte confesiuni, ei bucurându-se în deplină egalitate de privilegiile, drepturile și imunitățile clerului romano-catolic: „Împăratul interzicea în mod categoric injuriile, agresiunile și toate celelalte practici abuzive ale stăpânilor de pământ față de preoții uniți ...”¹.

Sigur că aceste reforme și-au făcut simțite efectele de-a lungul unei perioade destul de lungi de timp, sigur că mereu clasele privilegiate din Ungaria și Transilvania s-au opus cu înverșunare oricăror schimbări în regimul politic și social instaurat aici pe parcursul a sute de ani, pe termen lung însă Curtea de la Viena a reușit să spargă aceste monopoluri și să asigure condiții mai bune de dezvoltare și pentru națiunile care până atunci erau numai „tolerate” în Ungaria și Transilvania.

Cuvintele lui David Prodan, unul dintre marii istorici ai secolului al XX –lea exprimă cel mai bine esența unirii religioase a românilor și ucrainenilor: „Unirea din capul locului a pornit, deliberat, în sens material și prea puțin dogmatic, și izbutește să fie mai mult mijloc de ridicare decât de convertire”².

Abordarea unor astfel de subiecte atât de importante pentru populația majoritară a județului, dar nu numai, poate constitui o provocare pentru orice istoric în condițiile unei sărăcii relative a izvoarelor scrise, a unei bibliografii deficitare relativ la aceste probleme³.

Abia în ultimii ani, datorită semnării a mai multor acorduri de cooperare cu Arhiva de Stat din Transcarpatia am avut acces la fondurile documentare păstrate în Ujgorod și Beregovo și mai ales la cele aparținând Episcopiei greco-catolice de Mukacevo cuprinzând 58.345 de dosare (1254-1948) și Mănăstirii ordinului bazilitan de la Cerno Gora – Mukacevo și având 5999 dosare.

¹ Ovidiu Ghitta. *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăre în primul ei secol de existență (1667-1761)*. Cluj-Napoca., 2001. p. 127.

² David Prodan. *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București, 1984. p. 412.

³ Aminteam mai sus lucrarea istoricului clujean Ovidiu Ghitta care reprezintă prima încercare serioasă din istoriografia română de a elucida unirea românilor și rutenilor cu biserica Romei.

S-a descoperit un număr mare de documente referitoare la viața religioasă a comunităților sătești și urbane iar în ceea ce privește subiectul nostru s-au putut creiona jaloanele unei istorii a greco-catolicilor din Satu Mare mai ales pentru secolul al XVIII – lea.

Cartea aceasta n-ar fi putut apărea fără sprijinul financiar al Uniunii Ucrainenilor din România căreia îi adresăm toată gratitudinea noastră.

Deasemenea mulțumim colectivelor Arhivei de Stat a regiunii Transcarpatia, filiala Beregovo și Arhivelor Naționale Direcția Județeană Satu Mare, care ne-au pus la dispoziție în mod exemplar materialele inedite arhivistice în vederea redactării acestei lucrări.

Sătmarul de la începuturi până în epoca modernă

Ținutul Sătmarului este așezat în partea de nord-vest a României la intersecția a două mari forme de relief: Câmpia Panonică cu blocul transilvănean, fapt ce a pus o amprentă distinctă asupra vieții omenești de-a lungul vremurilor, între cele două existând o strânsă interdependență⁴.

Trebuie constatat încă de la început că județul Satu Mare a suferit cele mai drastice, și în același timp multe din ele arbitrare, schimbări ale peisajului natural, mai ales în zona de câmpie, începând cu sfârșitul secolului al XVIII –lea și continuând până în 1980-1990: lucrări de hidroameliorații, defrișări, deșteleniri, desecări etc: „Poate în nici o altă parte a țării natura nu a fost atât de radical modificată în folosul omului (sic!) prin combaterea inundațiilor și a excesului de umiditate și prin extinderea terenurilor cultivate în scopul sporirii producției agricole și a bunăstării populației. Astfel peisajul umanizat a înlocuit aproape peste tot pe cel natural”⁵.

Astfel au dispărut pădurile seculare din hotarul orașului Satu Mare, Careiului (unde existau nu mai puțin de trei asemenea păduri), enorma pădure din sudul județului, lată de 17-18 km și care venea dinspre Sălaj (culmile Codrului) și ajungea la Tisa⁶, au dispărut două dintre mlaștinile renumite, Ecedea și Ierului, care până în epoca modernă constituiau o resursă importantă pentru locuitorii din zonă și nu numai⁷.

Oferind condiții optime de trai județul Satu Mare a fost permanent locuit de oameni încă începând cu paleoliticul mijlociu (100.000 ani) și până în zilele noastre. Descoperirile arheologice demonstrează acest fapt⁸. Mileniul I după Cristos a însemnat și pentru zona noastră apariția unor procese istorice, mai puțin cunoscute, care au dus la formarea poporului român⁹. În orice caz cea mai veche cronică a maghiarilor „Gesta Hungarorum”, găsea și aici încă în secolul al X –lea o cetate numită Satu Mare (*Castrum Zotmar*) care aparținea ducelui Menumorut de la Biharea și care a fost cucerită de către ungurii năvălitori după o luptă de trei zile¹⁰.

Aceasta este prima știre scrisă care pomenește de existența cetății Satu Mare! La fel de multe discuții au stârnit și denumirile Zotmar, Zathmar, Szakmár etc. sub care apare menționat pentru prima dată în documente orașul Satu Mare¹¹. Pasiunile și reaua credință au făcut ca să se uite că în epocile mai vechi chiar unii dintre cetățenii orașului aveau convingerea că numele vine de la denumirea românească Satu Mare. Amintim aici pe

⁴ Vezi pe larg *Catalogul secției de arheologie*, Satu Mare, 2007, p. 15-17.

⁵ Andrei Bogdan, Maria Călinescu. *Județul Satu Mare*, București, 1976, p. 7-8.

⁶ O descriere a Sătmarului datând din anii 1726-1727 și datorată unui mare geograf maghiar, Bél Mátyás, cf. Kávássy Sándor. *Ismertetések a régi Szatmárról*, în Szabolcs-Szatmár-megyei helytörténetírás, III-IV, 1982, p. 26 și 29.

⁷ Carol Karácsonyi. *Date istorice despre apele și lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României*, în Satu Mare Studii și Comunicări, XI-XII, 1994-1995, p. 195-233.

⁸ Vezi pe larg *Catalogul Colecției de arheologie ... passim*.

⁹ Această problemă este dezbătută de istoriografie de aproape 300 de ani, stârnind și astăzi valuri de pasiuni și de opinii pro și contra. Dăm doar două titluri mai recente: *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541). Coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Cluj-Napoca, 2003 și Pál Engel. *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*. Cluj-Napoca, 2006.

¹⁰ Cf. Ștefan Pascu. *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 28.

¹¹ O discuție pertinentă asupra acestei denumiri o găsim în N. Drăganu. *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p.416-418.

Zanathy Jozsef, primar al orașului pe la 1769, care credea în această origine românească a denumirii orașului¹².

Al doilea este Szirmai Antal care după o muncă de cercetare de peste 30 de ani și după ce consultase peste 20.000 de documente, pentru a-și scrie monografia sa închinată comitatului Satu Mare afirma „Păreră mea și deasemenea și a unor prieteni ai mei, primii locuitori ai Sătmarului au fost românii care denumesc locul de Satu Mare. Satu Mare înseamnă un sat mare. Românii sunt locuitorii vechi ai Daciei care, încă înainte cu 300 de ani de Atila (regele hunilor n.n.) au stat pe aceste locuri...”¹³.

Vom face scurte referiri și la populația existentă pe aceste meleaguri în această perioadă de început. Este îndeobște acceptată ideea asupra existenței, la venirea ungarilor, a unei populații româno-slave aflate într-un proces de organizare a unor structuri politico-militare¹⁴.

Despre români cele mai interesante știri provin din corespondența pe care papa Grigore al XI –lea (1370-1378) o are cu demnitarii ecleziastici din regatul Ungariei în ceea ce privește doleanțele stăpânei domeniului Medieșu Aurit, doamna Caterina, văduva banului Simon și în care se precizează clar că regii Ungariei și strămoșii acestei nobile au luat cetatea din mâinile românilor schismatici înainte de Conciliul general de la Lateran (1215): „...*quod cum dudum castrum ipsum cum certis villis eidem castro adiacentibus per regem Ungariae qui tunc erat et Ipsius Catherinae progenitores fuit de manibus Vallacorum <et> schismaticorum aquisitum...*”¹⁵.

Românii au continuat pe tot parcursul Evului Mediu, dar și mai târziu, să trăiască în forme specifice de organizare: districte, voievodate, cnezate etc, iar așezările lor să fie pomenite de documente ca „sate, posesiuni românești”¹⁶.

În ceea ce privește a doua componentă a acestor schismatici pomeniți de documente și anume elementele slave amintim că și această problemă a stârnit valuri de opinii pro și contra, polemicile continuând și în zilele noastre¹⁷.

Este fără discuție că aceste elemente sunt prezente și la venirea ungarilor în Pannonia dar și pe parcursul Evului Mediu când documentele îi menționează și în partea de nord-vest a Transilvaniei¹⁸.

Amintim aici și un alt document, Registrul probelor de foc de la Oradea care îi pomeneste la 1214 pe ruteni pe domeniul cetății Crasna: „Aceia însă au spus că dânșii sunt <oameni> liberi și ruteni de neam (*se esse liberos et genere Ruthenos*) și au adus drept apărător al libertății lor pe unul cu numele Chedur, rutean de neam (*genere Ruthenum*), iobag al lui Barnaba, care spunând că aceia sunt rudele sale, a apărat libertatea lor”¹⁹.

Din acest document rezultă clar că rutenii erau prezenți aici cu mult înainte de data

¹² Cf. *Szatmár-Németi sz. Kir. Város*. Budapest. f. a., p. 162.

¹³ Szirmai Antal, *Szatmár vármegye*, vol. I, Budán, 1808. p.143.

¹⁴ *Istoria Transilvaniei ...* 2003. p. 208-209.

¹⁵ *Fontes. Acta Gregorii P.P. XI (1370-1378)*, series III, volumen XII. Romae, 1966. p. 437.

¹⁶ Victor V. Dragoș, *Voievozi locali în ținuturile Sătmărene în secolul al XVIII –lea*, în Satu Mare Studii și comunicări. VII – VIII. 1986-1987. p. 239-245; Bujor Dulgău, *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*, în Satu Mare Studii și comunicări, XI-XII, 1994-1995. p. 139-151; Liviu Borcea, *Repertoriul satelor de pe teritoriul voievodatului bihorean, cnezii și voievozii acestora în secolele XIV-XVII*, în “Crisia”, XXII, 1992. p. 47-72; Nemeth Péter, *A középkori szatmár megye települései a XV század elejéig*, Nyiregyháza, 2008.

¹⁷ Pavlo Robert Magoci, *Poporul de niciunde. Istoria în imagini a rutenilor carpatici*, Ujgorod, 2007, *passim*.

¹⁸ Vezi Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940. p. 111, 112, 154, 194 etc.

¹⁹ *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania*, vol. I (1075-1250). București, 1951. p. 59-60.

când majoritatea istoricilor, mai ales cei maghiari, consideră că au venit în părțile nordice ale Ungariei (a II –a jumătate a secolului al XIV -lea).

Este fără îndoială că în timpul lui Ludovic cel Mare de Anjou (1301-1342) se produce o emigrare destul de însemnată de slavi în zonă dar nu la proporțiile de care vorbesc unele dintre scrierile istoricilor și chiar unele documente. Amintim aici de privilegiul pe care Leopold al II –lea îl dă greco-catolicilor ruteni și unde amintește de venirea lor din Rusia înainte cu 300 de ani: „...*ex eo Nos benigne informati existentes, Gentem ruthenorum, quae ante tercentas ferme Annos transmigracione fact ex Russia, in vicinis Hungariae Partibus...*”²⁰.

Primul monograf al comitatului Satu Mare, Mathias Bell, la începutul veacului al XVIII –lea, atestă prezența românilor și rutenilor (ucrainenilor) pe meleagurile Sătmarului. Despre români afirmă: „Românii după cum am spus locuiesc în munți și au obiceiuri primitive și duc o viață necivilizată. Cu cât este peisajul mai sălbatic cu atât întâlnim colibe mai multe, mai cu seamă în munții care constituie granița cu Ardealul. Românii sunt descendenții romanilor care au locuit în Dacia. Au foarte puțin (avere n.n.) și ce au sunt ascunse prin păduri, drept pentru care în timpul luptelor sau al războaielor nu pier așa cum pier ungurii. Ungurii îi privesc ca și concetățeni, cultivând relații bune cu ei, dar în schimb aceștia trăiesc din furturi și jafuri. Cu atâta dexteritate fură caii încât proprietarii nu reușesc să-i împiedice. În loc de cereale cultivă porumb”²¹.

În ceea ce-i privește pe ruteni el scrie că: ”Rușii mici sau rutenii aparțin aceluși grup de slavi care își consideră obârșia de la daci, iazigi și sarmați. Nu sunt mulți dar cei care trăiesc în județ tot în munți s-au stabilit și sunt mai aproape de sarmați. Locul de stabilire este la hotarul cu Maramureșul. Nu se lasă jefuiți de români, nu preiau nimic de la ei, eventual limba. Modul lor de viață și casele seamănă cu cele ale românilor. Locuințele sunt colibe, alimentele utilizate, laptele, pâinea care se face din porumb în unele părți, iar în altele din secară. Religia greco-orientală, ritualurile sunt oficiale de preoți care au bărbii foarte lungi și vestimentația îi deosebește de restul lumii”²².

Nu putem trece mai departe fără să amintim că exact din aceeași perioadă (1727) avem liste de preoți atât din comitatul Satu Mare cât și din Szabolcs care demonstrează că românii și rutenii (ucrainenii) sunt prezenți atât în zona montană dar și la câmpie, ajungând până la Tisa. Faptul că au preoți înseamnă că avem de-a face cu comunități însemnate, capabile să întrețină o parohie.

Dăm câteva exemple: Potău, Iojib, Medieșu Aurit, Livada, Satu Mare, Carei, Merk (Ungaria), Resighea, Portița, Noroieni etc. care toate aparțineau comitatului Satu Mare. Din comitatul Szabolcs enumerăm: Máriapocs, Lugos, Vasvári, Racféhértó, Beltek, Nagyálló, Balsa, Levelek, Karász, Napkor, Gyulaj, Kállóssemején etc., marea lor majoritate fiind rutene (ucrainene) dar și câteva românești²³.

Și în lucrarea închinată descrierii geografice a Ungariei, Bell pomenește existența celor două populații în comitatul Satu Mare: „*Qui provinciam incolunt, Hungari sunt parte maxima. Sunt et in Transilvaniae confiniis, valachi, Russi, Slavonico utentes sermone...*”²⁴.

După prezentarea acestor câteva date generale vom zăbovi și asupra istoriei orașului Satu Mare. Orașul este așezat aproape de zona de unde Someșul iese dintre munți,

²⁰ I. I. Bilovits. *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkács, Cassoviae*. 1799. p. 194.

²¹ Apud Kávássy Sándor. *op. cit.*, p. 38.

²² *Ibidem*.

²³ *Episcopia greco-catolică de Mukacevo. Documente*, Satu Mare – Ujgorod. 2007. p. 216-218. 234-237.

²⁴ Mathias Bell. *Compendium Hungariae geographicum*. Posoni et Cassoviae. 1777. p. 292.

îndreptându-se spre câmpie, precum și la răscrucea unor importante drumuri comerciale și chiar militare²⁵. Existența lui se leagă și de faptul că era un loc de vamă obligatoriu pentru sarea care era transportată cu carele sau cu luntrile pe Someș înspre Ungaria.

Acest lucru reiese și dintr-un privilegiu al regelui Ladislau datând din 1084 care dăruia vama percepută la Satu Mare și Sălacea mănăstirii Sâniob²⁶. De la 1552 datează un raport întocmit de Georg Werner, referitor la cămărilor de sare, și unde afirmă că sarea era transportată de cei din Dej și Ocna Dejului cu carele sau cu luntrile încărcate „cu zece mii și până la zece mii de bolovani de sare...” și că în Satu Mare „este primul loc de depozitare a sării...”. Luntrașii care ajungeau cu sarea la Satu Mare primeau suma de 61 florini²⁷.

Este interesant că din aceeași perioadă, 1569-1570, sunt publicate socotelile domeniului Satu Mare și unde există o însemnare despre costul unui asemenea transport (inclusiv al sării). O corabie cu 1000 de bolovani de sare adusă pentru necesitățile cetății a costat 121 florini și 89 dinari²⁸. Deci sarea constituia în vremurile acelea o adevărată afacere aducătoare de profit!

În ceea ce privește importanța strategică a Sătmarului amintim că el era așezat pe unul din drumurile de intrare în Transilvania. Acest lucru îl notează Alfonso Visconti, membru al celebrei familii din Milano, primul nunțiu papal acreditat oficial pe lângă Sigismund Báthory, după aderarea acestuia la Liga Creștină.

Trebuind să ajungă la Alba Iulia „Principele crezând că trebuia să intre în țara sa prin partea dinspre Satu Mare, care spun ei că ar fi calea cea mai obișnuită (subl. n.) a trimis să mă întâmpine la hotarul de acolo”²⁹.

A doua mărturie datând din anul 1595 se datorează istoricului și arhitectului militar Filippo Pigafetta (1533-1604), din familia vestitului cronicar al călătoriei în jurul lumii a lui Magellan, care notează că „Din Ungaria se trecea în Transilvania prin trei drumuri: primul duce sus prin Satu Mare (Zachmar), cetate a împăratului și de-a lungul râului Lăpuș, al doilea prin Zalău, pe unde am trecut noi și al treilea prin Oradea”³⁰.

Localitatea a fost înzestrată de-a lungul timpului cu mai multe privilegii acordate de regii Ungariei. Amintim aici pe cel acordat de Andrei al II –lea în 1230 oaspeților din Satu Mare (*hospitibus Teutonicis de Zathmar Nemethi*), apoi cel din 1264 al regelui Ștefan dat acelorași oaspeți din Sătmar (*hospites nostri de Zathmar*), reconfirmate în 1291 de Andrei al III –lea și 1332 de Carol Robert etc.³¹.

Calea de acces spre statutul de oraș a fost împiedicată însă de mării feudali în mâinile cărora ajunge prin donație regală. Amintim aici pe Gheorghe Brancovici, pe Iancu de Hunedoara care la 1452 numea Sătmarul „*civitas nostra*”, pe familia Szapolyai etc.³². Menționăm aici un document extrem de important pentru destinul viitor al orașelor Satu Mare și Mintiu și anume un privilegiu al regelui Ladislau din 1491 prin care se acorda dreptul de a primi spre așezare pe iobagii oricărui stăpân feudal, după ce și-au îndeplinit îndatoririle legale³³. Este actul legal care a facilitat așezarea românilor și rutenilor în oraș!

²⁵ Cf. Doru Radosav, *Satu Mare*, 1984, p. 13-14.

²⁶ Cf. Adalbert Burai, *Dezvoltarea orașului medieval Satu Mare (I)*, în Satu Mare Studii și comunicări, IV, 1980, p. 144.

²⁷ Cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 30 și 44.

²⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI –lea*, vol. II, București, 1968, p. 384.

²⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 475.

³⁰ *Ibidem*, p. 544.

³¹ *Documente privind istoria României. C. Transilvania, sec. XI-XIII*, vol. I, București, p. 238-239 și 388-389.

³² D. Prodan, *op. cit.*, p. 368.

³³ *Ibidem*.

Concluzionând, ne însușim întru totul părerea academicianului David Prodan privind cele două orașe sătmărene: „Satu Mare și Mintiu se numără prin urmare printre cele mai emancipate orașe sub raportul dependenței feudale. N-au izbutit însă să ajungă la libertăți depline orășenești, au rămas și ele tot numai târguri feudale”³⁴.

Abia după 1662 cele două orașe reiau seria demersurilor și memoriilor privind unificarea lor și ridicarea la rangul de oraș liber. Unificarea lor se întâmplă în 29 decembrie 1712, legiferată de dieta de la Pojon în 1715, iar statutul de oraș liber regal i-a fost acordat de regele Carol al III-lea la 2 ianuarie 1721³⁵.

Pentru a ne face o imagine despre cum arătau cele două orașe în această perioadă vom apela la două mărturii contemporane. Prima îi aparține celebrului iezuit italian Antonio Possevino (1533-1611) și datează din martie 1583: „Orașul însuși este înfloritor până acum datorită și naturii locului și acelușes mândru, precum și avantajelor oferite de râul Someș care îl înconjoară și îl scaldă de jur împrejur ca un cerc tras în jurul său... Sunt de asemenea mori care își prestează munca lor când sătmărenilor, când celor din Nemeti (Mintiu n.n.).

Cetatea însăși care este ridicată lângă râu, în alt loc decât acela pe care fusese <mai înainte >, este așezată aproape în față, are case numeroase și nu rele de locuit și de obicei construite dintr-o parte (*ex latere*). Spațiul însuși este foarte mare, așa încât <chiar și> cetatea singură dă impresia unui oraș”³⁶.

A doua mărturie o datorăm unui renumit călător turc, Evlia Celebi care a scris o „Carte de călătorii” și în care descrie cetatea și ținutul Sătmarului pe la 1660: „Șesul acesta e așa de întins și ținutul așa de mănos, că nu se poate spune cu vorba și nici scrie cu pana... Într-adevăr, o cetate mai mare și mai puternică cum e aceasta nu se găsește nici la leși, nici la cehi, nici la austrieci și nici la ardeleni. Aceasta este o cetate albă cu ziduri puternice, așezată într-un șes întins și nu pe vreo ridicătură de pământ. E înconjurată din patru părți de lac și nu poate fi cucerită în nici un chip... se vedeau doar bisericile, clopotnițele și palatele din ea”³⁷.

De la sfârșitul veacului al XVI-lea avem și primele informații privind populația celor două orașe. Astfel în 1569 la Satu Mare (Zatmar) sunt înscriși 105 coloni și 108 „absenți” iar în Mintiu (Nemetj) 53 de coloni și 68 „absenți”. Zece ani mai târziu, în 1578, la Satu Mare sunt conșcriși 145 coloni împărțiți între „*Oppidum Zathmar*” unde sunt înscriși 86 de coloni și „*in suburbium oppidi Zathmar*” 59 coloni.

În Mintiu sunt 178 coloni și 18 case pustii (*desertae domus*)³⁸. Trebuie de asemenea menționat că din aceeași perioadă și anume din anul 1674 cunoaștem și numărul de case existente în cele două orașe: 402 în orașul Satu Mare, 93 în suburbia Hostanț și 332 case în Mintiu³⁹. Deci un total de 827 de case! Putem bănuși că și populația celor două orașe era cu mult mai mare decât cifrele din conșcripții. Se păstrează din anul 1700 o conșcripție a locuitorilor contribuabili din Satu Mare și Mintiu precum și a averii lor mobile și imobile⁴⁰. Primar al orașului era Gheorghe Mihok. Erau înregistrați 609 contribuabili printre care apar și nume care pot fi ale unor români, ruteni (ucraineni) sau greci: Ratz,

³⁴ *Ibidem*, p. 369.

³⁵ Cf. Bujor Dulgău, *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*, în Satu Mare Studii și comunicări. XI-XI. 1994-1995, p. 142-143.

³⁶ *Călători străini...* vol. IV, p. 534-535.

³⁷ *Ibidem*, vol. VI, p. 567-568.

³⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 358-359.

³⁹ Cf. A. Doboși, *Din istoria Sătmarului*, Satu Mare, 1937, p. 21.

⁴⁰ Arhivele Naționale D.J.S.M., fond Primăria Municipiului Satu Mare. Acta redemptionem fiscalitatum (V), inv. 147, act 2/1700.

Racz, Olah, Orosz, Ivan, Somlyai. Mai mult în dreptul unor nume se notează în mod explicit și naționalitatea cum este de exemplu Ioannes Keresy în dreptul căruia este scris că este român (Olah). Mai sunt notați și patru germani. În Mintiu sunt 318 persoane contribuabile printre care apar nume care sunt în mod clar de români sau greci: Martinus Kirio, Michaelis Rätz, Michaelis Apostol, Petrus Racz, Samuelis Racz, Michaelis Mocz (Moț).

Și aici apar persoane la care li se notează naționalitatea: Laurentius Vékony orosz (rusin sau sârb), Thomas Kis orosz (rusin sau sârb). Dintre aceștia unii aveau venituri anuale extrem de importante. De exemplu Mihai Apostol a realizat din negustorie 300 de florini anual, Martin Kirio 100 de florini anual.

Populația orașului Satu Mare la 1711 număra 150 de meșteșugari, 101 orășeni, 42 jeleri și 39 de văduve⁴¹.

Din statistica lui Acsady Ignacz rezultă că în anul 1715 au fost recenzați la Satu Mare 40 nobili, 201 cetățeni, 32 jeleri. Deci un total de 282 de persoane capi de familie. La aceștia trebuie să adăugăm, soțiile, copiii etc. Ei posedau pământ agricol în valoare de 2460 de câble, fâneață pentru 965 covași și vie pentru 905 de săpători⁴². Ce este remarcabil este faptul că întâlnim numele contribuabililor greco-catolici din conscripțiile mai vechi, ceea ce înseamnă că nu se produsese o deportare a lor la Tokai în anul 1705: Stephanus Ratz, Petrus Ratz, Michaelis Apostol, Stephanus Peleskey, Stephanus Somlyai etc. Menționăm deasemenea că primar al celor două orașe unite era Georgius Csegöldi, ajutat de 12 senatori⁴³.

În anul 1720 conscriptorii găsesc aici 251 cetățeni și 101 jeleri posedând pământ arabil de 2638 câble, fâneață pentru 770 covași și vie pentru 1500 săpători⁴⁴. Nu mai apar nobilii care sigur însă erau prezenți în oraș. Este fără îndoială că din cele 1800-2000 de persoane cât alcătuiau populația orașului pe la 1720 marea majoritate o alcătuiau maghiarii reformați dar aceasta nu exclude existența și a altor neamuri în oraș.

Chiar și M. Bell în descrierea lui din 1726-1727 ne vorbește de existența în oraș pe lângă maghiari și a germanilor: „Cetățenii orașului sunt toți unguri, dar mai sunt și puțini nemți. Ca servitori mai sunt din când în când angajați și români și ca să poată comunica cu ei stăpânii maghiari sunt obligați să învețe românește”⁴⁵. La aceștia trebuie să mai adăugăm pe „greci”, pe ruteni (ucraineni) pomeniți în documentele anterioare.

Cine sunt acești „greci” din Sătmar care apar cu insistență în documente în a II – a jumătate a veacului al XVII –lea și în primele decenii ale celui următor, dispărând apoi cu desăvârșire?

Sub cuvântul „grec” cancelariile regale, în speță cea maghiară în cazul nostru, înțelegea de obicei pe toți aceia care aparțineau religiei ortodoxe. Este cazul celebrei proclamații a mitropolitului Kievului făcută în 5 martie 1440 în cetatea Budei, proclamând unirea celor două biserici și unde se explicitează clar că prin greci se înțelegeau „Rutenii, sârbii și românii și alte neamuri creștine”, „*quam Latini, ita et Greci omnesve ii, qui ad sanctam oecumenicam ecclesiam Constantinopolitanum pertinent, scilicet Rutheni et serbi*

⁴¹ Cf. Sarkadi Nagy Mihály. *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*, vol. II. Satu Mare. 1861. p. 267.

⁴² Acsady Ignac. *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720-1721*. în *Magyar statisztikai közlemények*, vol. XII. Budapest. 1896. p. 197.

⁴³ Arhivele Naționale D.J.S.M.. Fond Primăria Municipiului Satu Mare. Acta redemptionem fiscalitatum (VI), act 1/1715.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Apud Kávássy Sándor. *op. cit.*, p. 38.

*et valachi et aliae christianae gentes*⁴⁶. Este drept că 3 ani mai târziu regele Vladislav dă în 22 martie 1443 un privilegiu pentru clerul ortodox numindu-l *Grecus Ruthenorum*, adică care folosea limba slavonă și prin care le acorda libertățile și drepturile bisericii romane⁴⁷.

După 200 de ani problema unirii ortodocșilor cu biserica Romei devine iarăși politică de stat în regatul Ungariei mai ales în condițiile mării ofensive antiotomane pornite de unul dintre cei mai mari împărați ai familiei de Habsburg, Leopold I (1640-1705). Această ofensivă a fost conjugată cu o alta menită să recâștige la credința catolică pe cei care, datorită reformei religioase, o părăsiseră. Fără prea mari sorți de izbândă din cauza opoziției înverșunate a protestanților, această politică a silit curtea să se îndrepte spre câștigarea la catolicism a popoarelor ortodoxe din cadrul regatului și aici putem aminti pe o parte dintre croați, ruteni (ucraineni) și pe români⁴⁸.

În cadrul acestei ofensive la 1 iulie 1667 Leopold I – acordă un privilegiu negustorilor „greci” (*pro talis graeci ritus negotiatoribus*) din orașele Satu Mare și Mintiu (*Zathmar et Zathmar Nemetŷ*) prin care le acorda drepturi și libertăți extinse precum și liberul exercițiu al religiei cu condiția unirii cu biserica romano-catolică, iar preotul lor să stea sub jurisdicția episcopului de Mukacevo⁴⁹.

Există din aceeași perioadă un alt privilegiu tot al lui Leopold, datând din 11 august 1667, puțin cunoscut, care a fost dat în urma plângerilor venite de la cetățenii maghiari ai orașului, prin care le reconfirmă vechile privilegii și libertăți date de către regii anteriori ai Ungariei. În document există o propoziție care se referă la marele număr de popoare care s-au așezat în oraș înșiruindu-le: Greci, Ruși (ucraineni sau sârbi), Români (*...quod magna Peregrinorum et exterorum Populorum, utpote Graecorum, Rascianorum, Valachorum et aliorum profugorum multitudo eo confluxisset...*)⁵⁰.

Este poate cea mai clară dovadă asupra componenței naționale a comunității ortodoxe la început și apoi greco-catolice din Satu Mare!

Dar documentele referitoare la această problemă nu se opresc aici. O scrisoare a cămării regale din Szepes adresată împăratului pomenește de o inițiativă a lui Dimitrie Monasterlli de a înființa o școală la Satu Mare sau Mădăras pentru pregătirea de preoți români, rusini (sârbi) și ruteni (ucraineni) (*sacerdotes nationis Valachorum, Rascianorum, Ruthenorum*).

Observăm că de astă dată sunt înșirați în ordinea importanței lor numerice. Este deasemenea important de subliniat că Monasterlli fusese numit moderator suprem peste preoțimea din comitatele Satu Mare, Ugocea, Ung, Bereg și Szabolcs încă din anul 1685 tot printr-o diplomă imperială. Atunci primește comunitatea „grecească” sătmăreană dreptul de a-și ridica biserica⁵¹.

Un raport adresat de iezuitul Adrian Kosavkovskyj Congregației De Propaganda Fide vorbind despre cel de-al doilea sinod pe care episcopul de Camellis l-a ținut la Satu Mare în 1 mai 1691, pe lângă faptul că pomenește de o mare inundație a câmpiei sătmărene care arăta ca o mare (o câmpie ce părea a fi o mare) pomenește și că „grecii, sârbii și

⁴⁶ Cf. Iulian-Mihai Damian. *Unire religioasă și societate creștină în regatul Ungariei la mijlocul secolului XV*, în „Crisia”. XXXVIII, 2008, p. 53.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁸ Despre aceste probleme extrem de complexe vezi pe larg în Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 19-91.

⁴⁹ Gh. Ciuhandu. *Comercianții „greci” în părțile unghurene și în special în ținutul Aradului*, în „Omagiu Fraților Lapedatu”. București, 1933, p. 232-233. și Blanka Sidonia Gorun. *Două privilegii imperiale din secolul al XVII –lea referitoare la „grecii” din Satu Mare*, în Satu Mare Studii și comunicări. XVII-XXI / II, 2000-2004, p. 41-43.

⁵⁰ Muzeul Județean Satu Mare, colecția Privilegiile ale orașului Satu Mare, inv. nr. 30.412.

⁵¹ Hodinka Antal. *A munkácsi görög szertartás püspökseg okmánytara*, vol. I. Ungvár, 1911, p. 291.

valahii” din Mintiu nu prea au fost încântați să-i găzduiască pe episcop și soborul lui⁵². Aceasta presupunem atât datorită faptului că găzduirea însemna cheltuieli mari dar mai ales datorită situației tulburi în care trăia această comunitate în mijlocul maghiarilor reformați care n-au acceptat de bunăvoie ideea conviețuirii, aceasta implicând și o diminuare a libertăților și drepturilor lor și mai ales a câștigurilor lor. Vom vedea ce consecințe dezastruoase a avut această atitudine a majorității reformate asupra „grecilor” din Mintiu în perioada mișcării lui Francisc Rákoczi al II –lea!

Despre problema acestor greci veniți încă în secolul al XVI –lea în Ungaria și Transilvania s-a scris destul de mult⁵³. Toți și-au însușit părerea istoricului maghiar Iosif Benkő, care scria că în secolul al XVIII –lea poporul unguresc și cel românesc numește greci pe negustorii de orice nație⁵⁴. O afirmă răspicat și Bánkuti Imre că „grec” nu înseamnă naționalitatea.

Că între „grecii” din Sătmar de la 1660-1670 se aflau și comercianți alungați din Ineu sau fugiți din Oradea în urma ocupării lor de către turci este un fapt istoric fără nici un dubiu. Dar aceștia nu reprezentau nici pe departe majoritatea comunității „grecești” din orașul Satu Mare. Este fără îndoială că aceasta se compunea în marea ei majoritate din români și ruteni (ucraineni) așezați aici de-a lungul timpului și care până în anul 1667 nu se bucurau de nici un fel de drepturi și libertăți.

Vor mai trece câteva zeci de ani până această comunitate va fi acceptată în totalitate de majoritatea calvină a orașului iar în spatele acestui proces lung și anevoios s-a aflat întotdeauna Curtea de la Viena care a luat măsuri ferme mai ales în timpul Mariei Terezia și a lui Iosif al II –lea de desființare a vechilor stări de lucruri.

⁵² Apud Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 134-135.

⁵³ Ioan Lupaș, *Măsuri legislative luate în dietele ardeleni contra grecilor*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, III, 1924-1925, p. 537-539; Anastasc N. Hâciu, *Aromânii*, Focșani, 1936; Th. Capidan, *Aromânii Dialectul aromân*, București, 1932; Gheorghe Ciuhandu, *Comercianții „greci” în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului*, în „Omagiu Fraților Lapedatu”, p. 229-248; Hodinka Antal, *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltásának az ügye: 1725-1772*, Budapest, 1912; Bánkuti Imre, *A Németi görögök Tokajba telepítése 1705 –ben*, în „Történelmi Szemle”, 1969, nr. 3-4, p. 208-212; Olga Cicanici, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, București, 1981.

⁵⁴ Apud Olga Cicanici, *op. cit.*, p. 12.

Istoria bisericii „Sfântul Nicolae” din orașul Satu Mare de la începuturi până în primul deceniu al veacului al XIX –lea

Ne-am pus mereu întrebarea tulburătoare de când a început istoria românilor (inclusiv a rutenilor) în orașul Satu Mare. Dacă ne oprim la ziua de 4 mai 1690 nu ne putem explica o multitudine de fapte petrecute anterior în oraș și pentru care până acum nu avem o explicație logică.

Cum ne putem explica prezența aceluși episcop ortodox român care moare la Satu Mare în 1605 pe zidurile cetății, uimind lumea cu vitejia lui? Ce să caute un episcop ortodox într-un oraș reformat și mai ales să-și dea și viața pe zidurile lui?⁵⁵

De-a lungul timpului o mulțime de domni din Țările Române și-au găsit refugiul la Satu Mare, de exemplu Ștefan Mâzgă, pretendent la tronul Moldovei a locuit aici între anii 1577-1581. Sunt și alții: Mihnea Vodă, Grigore Ghica, Gheorghe Ștefan, Constantin Basarab etc.⁵⁶. Ce biserică frecventau? Este greu de crezut că în secolele XVI-XVII aceștia, *ortodocși* fiind, umblau la vreuna din bisericile reformate sau la cea catolică din cetate!

Cum se poate explica că încă înainte de 1690 data sfințirii bisericii Sfântul Nicolae cunoaștem numele a doi preoți slujitori în Sătmar: popa Mihai în anul 1682, scris pe un Triodion aparținând bisericii din Mintiu⁵⁷ și în 1685 Dumitru Monasterlii deasemenea paroh al aceleiași biserici căruia în 11 martie 1688 Dosoftei marele mitropolit al Moldovei îi dăruia volumul doi al cărții sale „Viața și petrecerea sfinților” tipărită în anul 1682 (protosinghelului Dimitrie” al Săcmarului și Ardealului)?⁵⁸

Unde se afla biserica unde slujeau acești preoți? Sunt întrebări care acum rămân fără răspuns. În stadiul actual al cercetărilor actul de naștere al primei biserici greco-catolice în Satu Mare rămâne scrisoarea de răspuns a împăratului Leopold I din 4 aprilie 1685 la doleanțele comunității unite prin care le acorda dreptul de a-și ridica un lăcaș de cult cu clopotniță, de a-și desfășura nestingheriți ceremoniile specifice „...in annotato oppido Szatmar – Némethi co<mi>t<a>tuque Szathmar existenti habito tempellum sive oratoriolum quodpiam extruere, facere aedificareque, campanulas etiam eidem superfigere consequenter devotiones et caeremonias sui ritus tam in orationibus, concionibus, sacramentis et sepulturis quam aliis quibusvis necessariis functionibus exercere possint ac valeant...”⁵⁹.

Ce proteste și indignare i-a cuprins pe conducătorii târgului Mintiu la aflarea conținutului acestui rescript imperial! Există chiar un memoriu intitulat “Protestul târgului Mintiu împotriva grecilor și rușilor” (*Protestatio oppidam Némethi contra Grecos Rascianos*) datând din mai 1686 în care, după ce invocau vechile libertăți date de regii Ungariei, protestau împotriva “rușilor, românilor și rutenilor” (*Rasciani, Valachi et*

⁵⁵ Viorel Ciubotă. Diana Iegar. *Istoria episcopiei ortodoxe de Satu Mare*, în „Candela Sătmarului”, anul I, nr. 3, mai 2009, p. 7.

⁵⁶ A. Doboși. *Din istoria Sătmarului*, Satu Marc, 1937, p. 38-54.

⁵⁷ *Szatmar-Némethi sz. Kir...*, p. 162.

⁵⁸ Ștefan Lupșa. *Vechea episcopie a Sătmarului*, în Biserica ortodoxă română, nr. 5-6, 1938, p. 193. Inscricția completă este în limba slavonă: Tot du Dimitriu protosingelu Sacmarscomu i Arlealscomu darovai său s<vea>tuiu knigu 7196 mart. 11. Dosothei mitropo... “(Lui Dimitrie protosinghelul Sătmarului și Ardealului am dăruit această Sf<ântă> carte. 1688 martie 11. Dosoftei mitropolit). Cartea a fost donată de Petre Bologa în anul 1969 Bibliotecii Academiei din Cluj-Napoca.

⁵⁹ Hodinka Antal. *op. cit.*, p. 258.

Rutheni) care doreau să se stabilească în târg și să-și cumpere locuințe iar intenția preotului de a ridica o biserică cu clopotniță era un abuz nemaiîntâlnit care încălca ordinea constituțională a țării⁶⁰.

A fost nevoie de încă o intervenție a împăratului în 20 iulie 1686, de astă dată direct la conducerile comitatelor Satu Mare, Ugocea și Bereg pentru ca să se respecte drepturile concordate Greco-catolicilor, care trebuie considerați ca niște adevărați romano-catolici⁶¹. La fel intervin Consiliul de Război în 21 iulie 1686, arhiepiscopul de Esztergom în 29 iulie 1686⁶².

Probabil că în aceste condiții de relativă siguranță asistăm și la inițiativa lui Monasterlli de a înființa o școală teologică la Satu Mare de care am amintit mai sus dar și la măsurile de impunere a unei vieți religioase mai aproape de canoane fapt ce provoacă o mulțime de plângeri și memorii după cum reiese dintr-o cercetare efectuată de episcopul Galatei și administrator al episcopiei de Mukacevo, Rafael, în 15 iunie 1688 la Satu Mare⁶³.

Problema principală a rămas însă ridicarea bisericii în Mintiu, pe care o reafirmă în 21 mai 1689 după cum reiese dintr-o adresă pe care Monasterlli o trimite comandantului cetății Nagykálló: "*Nam prius aedificato templo...*"⁶⁴.

Problema bisericii era rezolvată în anul următor astfel încât episcopul Iosif de Camellis, care ajunge în Satu Mare în ziua de 30 aprilie 1690, o poate sfinți în 4 mai, duminică "*ton meroforon*" în cadrul unei slujbe solemne "am consacrat biserica grecilor Sfântul Nicolae...". Nu știm nimic altceva despre această primă biserică a comunității greco-catolice sătmărene.

Putem bănuși că era destul de mare și încăpătoare din moment ce cu patru zile mai înainte adăpostise sinodul celor 60 de preoți români care și-au confirmat adeziunea la unirea cu biserica romano-catolică⁶⁵.

La fel putem presupune că preoțimea participantă la sinod a fost cazată la enoriașii bisericii Sfântul Nicolae, deci erau cel puțin 60 de familii dispuse să cazeze timp de 3 zile pe cei 60 de preoți participanți. Sinodul a început în 1 mai după cum notează episcopul în jurnalul său și a ținut până în 3 mai, cum reiese din textul actelor sinodului⁶⁶.

Un eveniment epocal s-a petrecut în acele zile în Satu Mare. După sute de ani de umilințe de tot felul, de lipsă de drepturi și libertăți, cei mai obișnuiți membri ai societății sătmărene, românii și rutenii, au reușit, cu ajutorul de neprețuit al Curtii imperiale, să-și exprime dorința de a accede la o situație conformă cu hărnicia, talentul, modestia și mai ales cu contribuția materială la susținerea statului dar și a orașului în care trăiau.

Bineînțeles majoritatea reformată a orașului nu a putut accepta un asemenea fapt care încălca după părerea ei toate drepturile și libertățile de care se bucurau din vechime. Mereu Curtea de la Viena a trebuit să intervină și să reconfirme drepturile și libertățile greco-catolicilor. Amintim aici doar diploma de 23 august 1692⁶⁷. În cazul greco-catolicilor sătmăreni este drept că nici ei nu respectau dispozițiile privilegiilor și a legilor

⁶⁰ Apud Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 99-100.

⁶¹ *Ibidem*, p. 101.

⁶² Hodinka A., *op. cit.*, p. 265-266.

⁶³ *Ibidem*, p. 273-275. Capul agitațiilor George Veliczko, preotul din Livada a și fost suspendat din oficiu.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 280.

⁶⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis I, inv. 101, f. 8. De remarcat că s-a cazat în casa lui Monasterlli, care de fapt era casa parohială.

⁶⁶ Versiunea completă a Actelor sinodului de la Satu Mare în: N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. II, Oeniponte, 1885, p. 860-865.

⁶⁷ Hodinka A., *op. cit.*, p. 347-350.

orașului. Mereu majoritatea reformată se plângea de abuzurile greco-catolicilor. Este chiar nevoie de intervenția împăratului ca să stopeze unele dintre aceste abuzuri ale greco-catolicilor. De exemplu rescriptul din 10 octombrie 1695 în care se afirmă clar că negustorii „greci” din Satu Mare n-au respectat libertățile date lor la 1667⁶⁸.

În 7 ianuarie 1692 a murit la Satu Mare Dimitrie Monasterlli, arhidiacon, comunitatea greco-catolică sătmăreană pierzând un om cu mare influență și prestigiu. Abia în 24 septembrie 1692 episcopul de Camellis numește un nou paroh la biserica „Sfântul Nicolae” din Mintiu în persoana călugărului Gabriel. Nu avem absolut nici un fel de date despre el în afară de această scurtă însemnare din jurnalul lui de Camellis⁶⁹.

Urmează apoi un șir lung de ani în care nu avem pomenit nici un preot al bisericii Sfântul Nicolae. Că au existat aceasta este fără îndoială deși între anii 1703-1711 asistăm la un regres puternic al episcopiei greco-catolice de Mukacevo în general. O mulțime de parohii au revenit la ortodoxie după cum reiese și dintr-o Conscriptie a sacerdotilor din decanatele situate înspre Baia Mare, datând din decembrie 1712 și unde între cele 29 de localități recenzate figurează și Satu Mare având preot schismatic, deci ortodox, dar și bigam⁷⁰.

Din păcate nu-i cunoaștem numele. Aminteam mai sus de repercusiunile grave pe care le-a avut mișcarea lui Francisc Rakoczi al II –lea asupra comunității româno-slave din Mintiu și Satu Mare. Încă înainte de 22 mai 1705 locuitorii orașului Satu Mare – Mintiu îi trimiteau o scrisoare lui Francisc Rákóczi în cinci puncte.

La punctul patru ei îi cereau principelui ca „*Sârbii și grecii care au avut înainte de asta locuințe și moșii în domeniul public al orașului în contradicție cu drepturile și libertățile noastre, de acum înainte să nu se mai accepte locuirea lor în oraș, nici a urmașilor lor și cei care au locuri de casă în domeniul public sau teren agricol și fânețe toate acestea să fie confiscate și principile să le confere orașului*”⁷¹.

Pe aceeași scrisoare Rákóczi scrie o rezoluție la cererile sătmărenilor: „*Pentru bunurile acestor sârbi și greci am mai dat altă dispoziție*”⁷².

Și într-adevăr încă în 22-24 februarie Rákóczi dăduse dispoziție ca să mute pe „grecii” din Satu Mare la Tokaj, acuzați că în 1704 s-ar fi refugiat în cetate și pentru că au ajutat pe imperiali. Noul căpitan al cetății Galambos Ferenc încă în 3 ianuarie 1705 dăduse ordin ca bunurile acestora să fie confiscate iar ei să fie închiși în cazematele cetății⁷³. Cei închiși adresează în 13 aprilie 1705 o petiție soției lui Károlyi Sándor, Barkóczy Krisztina, cerând intervenția ei în favoarea lor.

Ei cer ca să nu fie colonizați la Tokaj ci să rămână la Carei dacă în Satu Mare și Mintiu nu pot să rămână. Au predat armatelor averi în valoare de 19.225 florini iar nemții i-au pus să plătească ca datorie 12.588 florini, 12.000 florini au dat pentru diferite mărfuri din Transilvania și Ungaria: „...*ei în cetate nici nu au fost și nici grâu de la Carei nu am adus (pentru cetate n.n.)*”⁷⁴. De fapt din acest memoriu aflăm și cauza reală a înverșunării orășenilor dar și a celor din armata lui Rákóczi împotriva acestei comunități extrem de bogate, extrem de întreprinzătoare. Dacă în doi ani ei au fost capabili să suporte o pierdere

⁶⁸ Blanka Sidonia Gorun. *op. cit.*, p. 41.

⁶⁹ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia. fond 151. opis 1. inv. 101. f. 20.

⁷⁰ Apud Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, Anexa I.

⁷¹ Viorel Ciubotă – Kiss Imola. *Rákóczi relikviák a Szatmárnémeti Múzeum gyűjteményében*, în Rákóczi-kori tudományos ülészak 1994 október 7. Vaja. 1995. p. 90.

⁷² *Ibidem*, p. 91.

⁷³ Bánkuti Imre. *op. cit.*, p. 208-210.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 211.

de 43.783 florini⁷⁵ luați de beligeranți sub diferite pretexte, oare la cât se ridicau averile lor în realitate? Din ultima frază a memoriului reiese clar această dorință de spoliere a lor: „*Bătrâni, femei și copii sunt ținuți în robie nevinovați luându-li-se toate proprietățile*”. Suntem siguri că acest episod s-a încheiat în mod favorabil pentru această comunitate, prea puțini fiind aceia care au trebuit să părăsească orașul unde îi găsim menționați individual pe tot parcursul veacului al XVIII –lea.

Din multe exemple dăm unul singur: familia lui Racz Apostol care era și ea închisă în 1705 devine sub numele de Apostol o familie de văză a orașului. Un Andrei Apostol ocupă în 1758 funcția de notar al orașului⁷⁶.

Din păcate tot cu ocazia acestui asediu al orașului biserica Sfântul Nicolae este aprinsă de către imperiali încă din anul 1703, bineînțeles alături și de alte clădiri cum a fost și biserica reformată⁷⁷.

Urmează, din păcate, o perioadă extrem de puțin cunoscută în istoria parohiei și a comunității greco-catolice din Mintiu. Operațiunile militare sunt dublate de tulburări religioase și de dispute inter confesionale. Așa cum rezultă dintr-o scrisoare din 8 iulie 1709 adresată de Josif Hodermarszki primatului Ungariei în care cerea urgentarea sfințirii lui, aproape 300 de parohii reveniseră la ortodoxism (schismă)⁷⁸.

Dar aceasta nu înseamnă că s-a oprit cu totul și activitatea greco-catolicilor. De exemplu cu un an mai devreme, în 24 august 1708, Gheorghe Bizanczy, numit încă din anul 1705 arhidiacon al Sătmărilor de către episcopul de Camellis⁷⁹, numea pe preotul Mihai din Cămărzana ca protopop pentru Țara Oașului (*districtu Avasiensi*).

În orice caz după încheierea războiului, în anul următor la 19 septembrie 1712 îl găsim pe Iosif Hodermarszky la Satu Mare unde îl investește pe preotul Lupuli din Borlești ca protopop al ținutului de peste râul Someș (...*in archipresbyteratu trans Szomos fluvium...*)⁸⁰.

La sfârșitul anului, în decembrie 1712, găsim notat aici un preot schismatic și bigam. Putem presupune că între timp comunitatea greco-catolică sau ortodoxă de aici își reconstruise biserica cum de fapt asistăm la o restaurare a ierarhiei greco-catolice în comitat. Astfel în 25 iunie 1714 Hodermarszky repunea în funcție pe preotul Lupul din Cicârlău pomenind și pe protopopul din Baia Mare – Medieș și pe cel din Baia Sprie. Observăm din cuprinsul documentului că fostele protopopiate ale Băii Mari și Medieșului Aurit (Seinului) acum erau reunite sub autoritatea protopopului Ioan Pinteă⁸¹.

Vor trece încă vreo 10 ani până când situația se va stabili și când preoții din comitat vor fi chemați să depună jurământul de unire cu biserica romano-catolică (20 ianuarie 1727 la Satu Mare și 27 ianuarie 1727 la Baia Mare) și care ne demonstrează că lucrurile reveniseră pe albia greco-catolică. Teritoriul comitatului era organizat în șapte protopopiate: Sătmărilor (protopop Ștefan Conraș) Careii Mari (protopop Marcu), Oaș (protopop Mihail), Codru (protopop Dumitru Grecul) iar în orașul Satu Mare este consemnat laconic preotul Andrei (*Andrei paroh Sakmarskii*)⁸².

⁷⁵ *Ibidem*. „Au predat armatelor averi în valoare de 19.225 florini iar nemții i-au pus să plătească ca datorie o sumă de 12.588 florini. 12.000 florini au dat pentru diferite mărfuri din Transilvania și Ungaria”.

⁷⁶ Szirmai A., *op. cit.*, p. 211.

⁷⁷ Sarkadi Nagy Mihály. *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*. Szatmár. 1860. p. 101-102 și H. Kiss Kálmán. *A szatmári református egyház-megye története*. Kecskemet. 1878. p. 823.

⁷⁸ Hodinka Antal, *op. cit.*, p. 211.

⁷⁹ Hodinka A.. *A munkácsi görög szertartás püspökség okmánytara*. p. 463-464.

⁸⁰ *Episcopia greco-catolică de Mukacevo. Documente*. Satu Mare-Ujgorod. 2007. p. 103-104.

⁸¹ Ioan Dulișkovici. *Istoricesskii certii ugro-russkih*. vol. III. Ungvár. 1877. p. 43.

⁸² *Episcopia greco-catolică de Mukacevo. Documente...* p. 235-236.

Apar pentru prima dată într-un document oficial și frumoase semnături de preoți în românește, inclusiv numele localității: Gheorghe Boitor preotul din Solduba, Popa Simeon preotul din Madaraș, Popa Toder preotul din Vezend, Popa Mihaiu preotul din Supur, patrupop Marcu din Vidicul Crasnei, Protopop Mihail Avas⁸³.

Din păcate despre cei mai mulți ca și despre cel din Satu Mare documentele păstrează o tăcere aproape totală. La 24 ianuarie 1733 Consiliul Locumtenențial ordonă conscrierea tuturor bunurilor pe care confesiunile le dețin. Cea pentru comitatul Sătmarului a fost efectuată de vicecomitele Jasztrabszky János care a și înaintat-o în data de 5 octombrie 1734 Consiliului Locumtenențial. Existau în comitat 109 biserici greco-catolice din care 108 din lemn și una, cea din Carei din bârne și cărămidă. La 24 biserici se notează că au fost înălțate recent, 31 erau străvechi și una ruinată, 34 aveau acoperiș de șindrilă iar restul erau acoperite cu paie. În ceea ce privește populația, în 84 dintre așezări locuiau români, în 21 ruteni-ucraineni și într-una „greci”⁸⁴.

La Satu Mare – Mintiu este consemnată existența unei biserici din lemn cu acoperiș de șindrilă iar comunitatea era numită „greci”. Din păcate nu se consemnează numele preotului⁸⁵.

Începând cu deceniul 4 al secolului al XVIII –lea începem să avem documente mai multe referitoare la preoții slujitori de la biserica Sfântul Nicolae din Satu Mare dar și asupra comunității greco-catolice în general.

Astfel într-un protocol al adunării preoților din dieceza Mukacevo, datând din 3 februarie 1734 se pomenește la Satu Mare ca preot pe Teodor Rakoveczky (*Theodor Rakoveczky Szathmariensis*). Probabil că în anul 1738 el a fost numit preot în Medieșu Aurit și arhidiacon al Sătmarului deoarece îl întâlnim într-o listă cu plata preoților pe anul 1738 figurând în această localitate cu o sumă de 11 florini⁸⁶.

Din 12 aprilie 1739 se păstrează decretul original de numire a lui Ioan Semak ca preot în Satu Mare – Mintiu (*Satmar-Nimetipskovo*) de către episcopul George Gabriel Blazsóvszky (1738-1742). Constituie de fapt prima diplomă de numire a unui preot la Satu Mare, cunoscută până în prezent⁸⁷.

Pe Semak îl mai găsim pomenit într-o listă datând din 8 noiembrie 1741, cu preoții care și-au plătit impozitul „pentru catedrală” (*cathedraticum*), de fapt o taxă anuală pe care fiecare preot o plătea pentru întreținerea episcopului, când apare în listă Ioan din Mintiu – Satu Mare (*Németi - Szathmariensis*).

În deceniile IV și V ale veacului al XVIII –lea observăm această tendință a oficialilor episcopiei de Mukacevo de a trimite în comitatul Satu Mare preoți ruteni-ucraineni, de multe ori în comunități românești. De exemplu pe preotul Ioan Semak îl găsim, după periplul sătmărean, ca preot și arhidiacon la Medieșu Aurit fiind investit în funcție în 28 septembrie 1760⁸⁸.

După spusele celei mai vechi monografii a bisericii greco-catolice din Satu Mare, Ioan Semak nu cunoștea limba română⁸⁹.

La fel Ioan Isakovics, pe care îl vom găsi o lungă perioadă de timp la Livada, în Catalogul preoților sfințiți în 23 iulie 1759 figura că este născut în 1734 în Fekete Ardo

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Apud O. Ghitta. *op. cit.*, p. 180.

⁸⁵ *Ibidem*, Anexa II.

⁸⁶ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 615.

⁸⁷ *Loc. cit.*, inv. 638.

⁸⁸ *Loc. cit.*, inv. 1654.

⁸⁹ Augustin Ferențiu. *Istoria bisericii greco-catolice române din Sătmar*, Satu Mare. 1933, p. 4.

(Ardanovo) în comitatul Ugocea. Cunoștea maghiara bine iar românește mediocru. Era recomandat pentru a ocupa o funcție de preot în Districtul Satu Mare într-o parohie mixtă română și ruteană (ucraineană) (*Commendatur ad Districtum Szakmariensem pro parochia mixta valachis et Ruthenis*)⁹⁰.

Problema principală care s-a pus cu insistență în deceniile IV-VI ale veacului al XVIII –lea a fost fără îndoială realizarea unui recensământ cinstit al parohiilor greco-catolice din regat. Acest obiectiv ar fi permis cunoașterea problemelor și a lipsurilor cu care se confruntau catolicii și greco-catolicii din regat, a stării materiale a parohiilor și parohilor, a numărului exact al credincioșilor etc⁹¹.

Este de remarcat că la acest efort de conscriere au fost implicate Curtea de la Viena, organele comitatense, episcopia romano-catolică de Eger și episcopia greco-catolică de Mukacevo. Cea de-a doua conscripție în ordine cronologică este cea întreprinsă în anul 1741 din ordinul episcopului Francisc Barkóczy și s-a desfășurat în 6 comitate din nordul Ungariei unde trăiau greco-catolici (Ung, Abaúj, Sáros, Zemplen, Satu Mare și Bereg)⁹².

În comitatul Satu Mare sunt conscrise 98 parohii organizate în 7 protopopiate. În Satu Mare slujea preotul Ioan Szemak, într-o biserică de lemn în stare bună, parohia având subordonate spiritual 20 de case. Veniturile preotului erau de 54 florini iar ale cantorului (învățător) 20 florini și 86 creițari. Curator principal era Mihai Apostol⁹³.

Preotul avea o casă parohială în stare bună, construită de credincioși. Nu avea nici un fel de pământ. Cele 20 de case cu credincioși greco-catolici dădeau anual grâu în valoare de 10 florini și 20 dinari, lemne de foc tot de 10 florini și 20 dinari și bani curați în mâna preotului 30 florini. Deci în total salariul preotului era stabilit la 50 de florini și 40 dinari. Există și o listă de prețuri pentru serviciile pe care le presta preotul: botezul și sfințirea mamei – 34 dinari, cununia – 68 dinari, înmormântarea mare 1 florin și 30 dinari, înmormântarea mică – 34 dinari, sfințirea casei – 1 florin și 2 dinari, slujbe – 68 dinari⁹⁴.

Este interesant de menționat și plata cantorului care îndeplinea și funcția de învățător, locuind în casa parohială și primind în mână din partea comunității 12 florini, 4 câble de grâu în valoare de 8 florini. Iar din slujbe primea următoarele sume (stolarul): căsătorie – 24 dinari, înmormântare mare 34 - dinari, înmormântare mică – 12 dinari. Deci un total de 20 florini și 86 dinari⁹⁵.

În condițiile venirii la conducerea eparhiei a unuia dintre marii episcopi ai ei, Manuel Olsavszky, se întocmește a treia conscripție a parohiilor și localităților eparhiei care era gata deja la 20 septembrie 1747. Pentru comitatul Satu Mare între conscriptori îi întâlnim pe Joannes Petkovszky, arhidiaconul Sătmăruului și pe rând cei trei vicejuzi ai plaselor Baia Mare, Nyír și Crasna⁹⁶.

Potrivit acestei conscripții în comitat existau 88 de parohii unite (care aveau preot). Există o deosebire fundamentală față de prima conscripție din 1733 când numărul parohiilor era de 109. La Satu Mare se notează biserică de lemn⁹⁷.

⁹⁰ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis I. inv. 1597.

⁹¹ Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 175.

⁹² Udvari István. *Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741 évi összeírása*, în „Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII –lea până în prezent”. Satu Mare – Tübingen. 1999, p. 95.

⁹³ *Ibidem*, p. 100.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 111-112.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 112.

⁹⁶ Cf. O. Ghitta, *op. cit.*, p. 188-189. Pe același Petkovszky îl regăsim și în anul 1753. Cf. Basilovits, *op. cit.*, pars III, cap. VII, p. 87.

⁹⁷ Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 189.

De altfel episcopul Barkóczy Ferenc va mai efectua o vizitație canonică în comitatele Szabolcs, Ung, Satu Mare, Maramureș și Bereg în lunile iunie-iulie 1748 când a făcut un inventar amănunțit al parohiilor romano și greco-catolice, însemnând numele preoților, populația, starea bisericilor și inventarul lor, probleme de ordin religios și doctrinar întâlnite. Este de remarcat că acest mare episcop catolic a vizitat în 1749 comitatele Sáros, Ung și Zemplén⁹⁸.

Ca un contrarăspuns la această vizitație a lui Barkóczi episcopul Olsavszki efectuează la rândul lui o vizitație canonică pe tot cuprinsul eparhiei începând cu anul 1750 și încheiind în 1752 în comitatele Bereg și Ung⁹⁹.

Remarcăm că vizitația din comitatul Zemplen și Saros începe în data de 25 iunie 1750¹⁰⁰.

În Satu Mare vizitația s-a desfășurat în anul 1750 și a consemnat existența a 108 parohii greco-catolice curate, neamestecate cu alte populații. Dintre acestea 96 erau românești și 12 rutene (ucrainene). Mai existau 18 localități unde greco-catolicii trăiau amestecați cu romano-catolicii și reformații. El a găsit în comitat un număr de 92 de preoți¹⁰¹.

În orașul regal Satu Mare-Mintiu (*Regia Civitas Szathmár-Némethy*) este consemnat paroh Ioan Bileczky, văduv, ordinar de fostul episcop Bizanczy și numit aici de episcopul Blajovszki. Când s-a întâmpilat acest lucru nu-l putem preciza deocamdată. Probabil cândva în perioada 1742-1749 când moare episcopul Blajovszki. Pământul care aparținea bisericii era în proprietatea parohiei dar fără teren agricol sau fânețe.

Sunt consemnați 95 de capi de familie ați confesional (*confessionis capaces*) și 20 de străini (*hospites*), aceștia din urmă fiind și săraci nu erau primiți în rândul cetățenilor și locuitorilor orașului. Salarizarea preotului de 30 florini era asigurată din „contribuțiile în comun a domnilor greci” adică a acelei pături de negustori aromâni și greci, de exemplu cum erau familiile Apostol, Somlyai, Mihalaki ș.a.

Deasemenea aceștia mai asigurau preotului 8 câble de cereale. Preotul avea Evanghelia, Misalele (*Messiam*), Fântâna botezătoare (*Fons Baptismalis*) și Metrica. Cantorul locuia în casa parohială având o salarizare de 12 florini în mână și 6 câble de cereale¹⁰².

Avem apoi și o primă descriere a bisericii Sfântul Nicolae mai detaliată. Era din lemn cu acoperiș din șindrilă cu un turn mic (*turricula*), în stare bună. Pictura a fost executată și conservată în timpul episcopului de pie memorie Bizanczy, deci până în anul 1733 anul morții acestui episcop, tot de către domni „greci”.

Antimisul era sfințit de Bizanczy, mai existau potir de argint cu patenă, steluță și lingură, odăjdii bisericesti din mătase, trei haine cu glugă cu stolă din mătase, una cusută cu fir de argint, candelabre două, cărțile de cult toate. Biserica avea 3 clopote, din care unul spart iar celelalte două sfințite. Nu existau prapori.

Biserica era închinată Sfântului Nicolae. Nu avea nici un fel de teren. Cimitirul în zona numită Palanka era în același loc cu casa parohială¹⁰³.

⁹⁸ Cf. Viorel Ciubotă. *O vizită canonică în comitatul Ugocea a episcopului catolic de Eger în anul 1748*, în „Relații româno-ucrainene. istorie și contemporaneitate”. Satu Mare. 1999, p. 281.

⁹⁹ Ovidiu Ghitta. *La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureș (1751)*. în Church and Society in Central and Eastern Europe. Cluj-Napoca. 1998, p. 238-239.

¹⁰⁰ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia. fond 151. opis I. inv. 1216.

¹⁰¹ Ovidiu Ghitta. *La visite ...*, p. 245.

¹⁰² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia. fond 151, opis I. inv. 1289. f. 60.

¹⁰³ *Ibidem*.

În monografia orașului Satu Mare din anul 1909 se afirmă că turnul a fost construit cu cheltuiala lui Somlyai Mihai în anul 1740, tot atunci fiind construită și casa parohială¹⁰⁴.

În ceea ce privește construcția bisericii noi din cărămidă nu avem date exacte. Se păstrează trei documente datând din deceniul VIII al secolului al XVIII –lea care ar putea aduce oarecare lumină asupra acestui eveniment.

În primul rând construcția acestei biserici a început undeva între anii 1751 și anul 1758 când era ridicată. În 1751 episcopul Olsavszky a găsit aici încă biserica din lemn. În 1758, după cum rezultă dintr-o adresă a primarului orașului Satu Mare către episcopul Andrei Bacsinszky din data de 24 ianuarie 1772, în turnul bisericii a fost montat un orologiu cumpărat de domnul Mihai Somlyai. („*Ratione publici exigente anno adhuc 1758 e dispositione Regy attunc in Gremio Liberae ac Regiae Civitatis hujus Szatthmar – Némethiensi praexistentis Comissary habito in parte Szatthmariensi et Nemetiensem quoque Horologium parandum e Cassa Civitatis publica instituebatur, ac erga insinuationem denati jam Domini olim Michaelis Somlyai in turrim muratam Ecclesiae Graeci ritus unitorum collocandum.*”)¹⁰⁵

Primarul îi cerea episcopului să aprobe mutarea orologiului din locul îngust și periculos în care se afla acum și să fie instalat într-un loc în care să fie la dispoziția săracilor¹⁰⁶. Rezultă din adresă că în 1758 exista deja biserica din cărămidă, fiind ridicat și turnul, dar nu erau încă finalizate lucrările interioare.

Dintr-un deviz de cumpărături datând din 29 septembrie 1772 intitulat „*Specificatio mercium mercantium pro parte Ecclesiae Nemetiensis Graeci Ritus...*” aflăm nu mai puțin de 108 poziții de culori cumpărate pentru pictarea bisericii și care costau în total 653 florini și 07½ crețari¹⁰⁷, acestea fiind procurate de George Csernovits.

Dintr-o altă adresă trimisă episcopului Brádacs care se găsea la Viena în 13 ianuarie 1771 „în numele întregii parohii Satu Mare-Mintiu” (*nomine totius Parochiae Szatthmár Némethi*) și prin care îi cereau să-i ajute să-și procure un potir, patenă și steluță pentru înfrumusețarea bisericii lor (*...in majus Ecclesiae nostre emolumentum, ornamentumque...*) aflăm că George Csernovits era curator la biserica Sfântul Nicolae și astfel ne putem explica implicarea lui în procurarea culorilor pentru pictarea bisericii¹⁰⁸.

Concluzionând putem afirma că biserica din cărămidă Sfântul Nicolae a fost construită cândva în intervalul 1752-1758, probabil lângă cea din lemn și a fost finalizată în anul 1772.

Fondurile credem că au fost adunate de comunitatea greco-catolică locală în rândul cărora putem menționa pătura bogată a negustorilor. Orașul credem că nu a contribuit cu nimic mai ales ținând seama că intrase în conflict cu episcopul Olsavszky după cum reiese din mai multe documente contemporane păstrate, pe tema unei datorii istorice a unuia din cetățenii orașului Ioan Kirio alias Niko al cărui tată în anul 1733 împrumutase de la fostul episcop Bizanczy o sumă de 150 florini¹⁰⁹. Și pe care episcopul actual îi solicita în data de 31 martie 1757 prin intermediul preotului Bileczky într-o ședință a Consiliului orașului¹¹⁰.

¹⁰⁴ Borovszky S. *Szatthmár-Némethi története...*, p. 245.

¹⁰⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 2306.

¹⁰⁶ *Loc. cit.*, fond 151, opis 1, inv. 2194.

¹⁰⁷ *Loc. cit.*, inv. 2308.

¹⁰⁸ *Loc. cit.*, inv. 2240.

¹⁰⁹ *Loc. cit.*, inv. 504. Într-un registru al sumelor împrumutate de episcop figurează la poziția 32 „*D<omi>ni Martini Niko Szatthmariensis Mercatoris super fl. 150*”.

¹¹⁰ *Loc. cit.*, inv. 1522 și Arhivele Naționale Direcția județeană Satu Mare, fond Primăria orașului Satu Mare, inv. 114. Registru de procese verbale 1756-1788.

Biserica Sfântul Nicolae nu este singura biserică de zid ridicată în această perioadă fastă pentru comunitățile greco-catolice românești sau rutene (ucrainene), toate ridicate cu contribuția comunităților locale care au dat banii și forța de muncă necesară. Biserica Sfinții Arhangheli din Carei ridicată în 1772 a costat 15.000 florini și a fost ridicată cu contribuția a toată comunitatea. Cea din Ciumești, ridicată în 1784 a costat 2222 florini. În Sanislău biserica a fost ridicată în 1772 și a costat comunitatea 5251 florini și 49 creștari! Cea din Tiream edificată la 1761 a costat 4933 florini. Ultima la care ne referim este cea din Curtuișeni (azi în județul Bihor) și a fost ridicată în 1790 „*errecta est sumptibus totius communitatis...*”, comunitate care era alcătuită din ruteni-ucraineni și români¹¹¹.

Așa ne explicăm și perioada de timp mai mare în care biserica a fost terminată definitiv. Lucrurile se vor desfășura la fel și la construcția viitoarei biserici „Sfinții Arhangheli Mihai și Gavril” care tot prin contribuțiile în bani și muncă ale credincioșilor a fost ridicată, începând de prin anii 1796-1797 și terminând definitiv abia în 1807 când de fapt a și fost sfințită și ființează ca parohie de sine stătătoare.

Tot în anul 1772 parohia Sfântul Nicolae introduce și matricolele botezaților, cununăților și morților adică înregistrarea constantă a acestor evenimente în niște registre speciale (matricole). Din 1772 până în 1774 notările se fac în limba slavă (ucraineană) iar din 28 aprilie 1774 ele sunt făcute de către noul preot Basilius Kozák, parohul de Satu Mare-Mintiu în limba latină¹¹².

Dacă ne uităm la numele care sunt notate în matricole observăm că este foarte greu să faci o apreciere asupra celor înregistrați. Majoritatea numelor sunt maghiarizate. Dar totuși nume ca Ioan Moisin, Ioan Moroșan, Simion Moldovan etc. sunt fără discuție românești cum ucrainene (rutene) sunt Teodor Drahoszky, Gabriel Hitska, Petru Orosz, George Seminszky etc.¹¹³.

Revenind la preoții din parohia „Sfântul Nicolae” din Satu Mare consemnăm un fapt extrem de important pentru istoria culturală și bisericească a greco-catolicilor sătmăreni și nu numai. În anul 1767 pe lângă preotul Ioan Bileczky care era deja în vârstă a fost numit un preot coajutor, Dimitrie Ivașco, originar din Ieud (Maramureș)¹¹⁴. El absolvise în 24 aprilie 1767 patru ani de studii canonice, scripturistice și teologice la Eger (Agria) fiind un student eminent¹¹⁵.

El se făcuse apreciat de către episcopul Olsavszky încă din timpul studenției la Agria când alături de alți colegi protestase împotriva tratamentului înjositor la care erau supuși studenții greco-catolici dar și episcopia de Mukacevo în general de către episcopia romano-catolică de Agria, căreia îi era subordonată¹¹⁶.

Pe lângă postul de preot el este numit și profesor de teologie morală pentru români („...*et per Manuelem Episcopum Szathmarinum ita dispositus est, ut ibidem in scholis Theologiae Moralis Valachorum Professorem agenda simul etiam semem Parochum Ioannem Bileczky in pastoralibus coadjuvaret...*”)¹¹⁷. Probabil școala teologică funcționa în casa parohială unde exista și școala cea de toate zilele a parohiei. Preotul Ioan Bileczky

¹¹¹ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6. inv. 269. Documentul este o informare a vicarului de Satu Mare despre bisericile de zid din Comitatul Satu Mare la 8 ianuarie 1799.

¹¹² Arhivele Naționale Direcția județeană Satu Mare. Colecția Registre parohiale de stare civilă. inv. 1318.

¹¹³ *Ibidem*. Înregistrări din anii 1772, 1774, 1775, 1776, 1778 etc.

¹¹⁴ Vezi pe larg Viorel Ciubotă. *Dimitrie Ivașco un cărturar român puțin cunoscut*, în „Gabriel Ștrempel la 80 de ani”, Satu Mare. 2006. p. 146-153.

¹¹⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1. inv. 1921.

¹¹⁶ Michailo Lucskai. *op. cit.*, p. 95-96.

¹¹⁷ *Ibidem*. p. 126.

moare în anul 1768 iar din anul 1769 este numit aici un preot venit din Terebești¹¹⁸, Mihail Volosinovszky despre care nu avem date prea numeroase. El reușește să finalizeze pictura bisericii dar intră într-un conflict grav cu autoritățile orașului la începutul anului 1771.

Acest fapt îl aflăm dintr-o adresă a Consiliului Locumtenențial, nr. 1649 din 2 aprilie 1771, semnată de contele Nicolae Palffy prin care era înștiințat episcopul Brădacs despre învinuirile care i se aduceau preotului Volosinovszky, acuzat că a facilitat fuga unui cetățean al orașului, Ștefan Erdélyi, acuzat de incest și condamnat de magistratul orașului la închisoare și plata unei amenzi de 500 de florini¹¹⁹. Era anexat memoriul orașului din 14 martie 1771 din care rezultă că aceste fapte s-ar fi petrecut în jurul datei de 14 noiembrie 1770.

Din Registrul corespondenței episcopului, registru care începe în anul 1735 este notat la 2 aprilie 1771 că a venit o plângere a orașului Satu Mare împotriva preotului Volosinovszky¹²⁰ iar la 27 februarie 1772 despre faptul că procesul lui Ștefan Erdélyi a fost casat și anulat¹²¹.

Această stufoasă corespondență purtată între părțile implicate în afacere și rezolvarea ei fericită prin intermediul Curții imperiale ne duc la concluzia că de fapt alta era vina preotului, cazul Erdélyi fiind doar un pretext. Spre această concluzie ne duce o adresă din 24 noiembrie 1785 a „Cetățenilor și contribuabilor bisericii greco-catolice din Satu Mare”, adresată comisarului regal din care aflăm că în 18 decembrie 1771 preotul și comunitatea greco-catolică trimiseseră un memoriu Consiliului Locumtenențial în care cereau ca orașul să-și exercite dreptul de patronat și asupra parohiei greco-catolice (*jus patronatus*) așa cum se întâmpla deja în cazul parohiilor reformate sau a celei romano-catolice. Aceasta cu atât mai mult cu cât inclusiv Dieta Ungariei hotărâse în 26 august 1772 în acest sens. În concluzie se cerea intervenția comisarului regal ca biserica greco-catolică să fie tratată la fel cu cea romano-catolică (*...pariter ac Latini Ritus catholicae..*) și să fie dotată cu cele necesare¹²².

În orice caz episcopul a fost obligat să-l schimbe pe preotul Volosinovszky din Satu Mare. El ajunge la Seini unde va îndeplini și funcția de protopop al Districtului Borlești după cum reiese dintr-o conscripție a preoților din comitatul Satu Mare datând din anul 1775¹²³.

În locul lui este adus preotul Gabriel Bandolyak care introduce matricolele botezaților și cununaților și morților adică înregistrarea regulată a acestor evenimente în registre speciale. Toate înregistrările erau făcute în limba slavă¹²⁴.

În condiții neelucidate Bandolyak este schimbat, întâlnindu-l în anul 1775 preot în Medieșu Aurit și protopop al Districtului Satu Mare unde erau subordonate 25 de parohii printre care și cea din Satu Mare - Mintiu¹²⁵.

În 28 aprilie 1774 în registrul cununaților îl găsim notat pentru prima oară pe Basilius (Vasile) Kozák „*parochus Szatthmar - Németsiensis*”¹²⁶. El s-a făcut remarcat prin

¹¹⁸ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1985. Îl întâlnim notat în parohia Terebești în anii 1764-1765, când primește o subvenție din partea episcopiei de 43 florini, bani proveniți din ajutorul alocat de Curtea de la Viena.

¹¹⁹ *Loc. cit.*, inv. 2235.

¹²⁰ *Loc. cit.*, inv. 540.

¹²¹ *Ibidem*, f. 12.

¹²² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5, inv. Nr. 1089, f. 47.

¹²³ *Loc. cit.*, fond 151, opis 1, inv. 838.

¹²⁴ Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale de stare civilă, Parohia greco-catolică ruteană Satu Mare, inv. nr. 1318.

¹²⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 22, inv. 31.

faptul că a reluat lupta pentru instituirea dreptului de patronat asupra bisericii greco-catolice din Mintiu de către orașul Satu Mare – Mintiu și asigurarea astfel a unor venituri corespunzătoare pentru preotul și cantorul greco-catolic. Această luptă a împletit-o și cu străduința de a ridica situația materială a bisericii în general. Mai menționăm că lupta preotului a fost sprijinită și de comunitatea locală greco-catolică care la rândul ei a adresat nenumărate memorii oficialităților în aceste probleme.

Prima adresă datează din 22 mai 1784 și este trimisă de Kozák magistratul orașului Satu Mare în care după ce face referire la rescriptul Consiliului Locumtenențial din 26 august 1782 care clarifica întâmpinările orașului în privința dreptului de patronat, cerea instituirea acestui drept mai ales ținând seama că religia greco-catolică reprezenta ce de-a doua religie și limbă din oraș după cea reformată (...*secundum Ritus et Linguas...*)¹²⁷.

În 16 iulie 1784 Kozák se adresează din nou Consiliului Locumtenențial în care reia toate argumentele în favoarea dreptului de patronat, mai ales că teoretic în anul 1776 orașul extinsese drepturile romano-catolicilor și asupra greco-catolicilor.

Dar spre deosebire de greco-catolici, romano-catolicii, deși erau mai puțini, posedau din partea orașului o sesie colonială întreagă, preotul 400 florini anual iar capelanul romano-catolic venituri de 200 florini anual deși totalul sufletelor pe care le păstoresc nu reprezintă decât a treia parte din cele greco-catolice. El dădea exemplul comitatului Timiș unde nu exista discriminare în privința tratamentului aplicat celor două religii sau al orașului Baia Mare unde salariul preotului greco-catolic era asigurat de caseria regală (*cassa regia*)¹²⁸.

În 24 noiembrie 1785 este rândul „Cetățenilor și contribuabilor bisericii greco-catolice din Satu Mare” care se adresează Comisarului regal și în care cereau din nou asigurarea subvenționării preotului și cantorului de către oraș, deci instituirea dreptului de patronat, iar biserica greco-catolică să fie tratată la fel ca și cea romano-catolică (... *pariter ac Latini Ritus Catholicae...*). Sunt anexate mai multe documente referitoare la această problemă¹²⁹.

La rândul său Consiliul Locumtenențial s-a adresat de mai multe ori magistratul orașului în privința exercitării dreptului de patronat. Amintim aici intervențiile din 31 decembrie 1781 când cerea asigurarea congruei preotului și cantorului dar și a unei case situate în apropierea bisericii, în 26 septembrie 1782 (adresa nr. 5629) în care se cerea orașului să asigure bisericii teren agricol în valoare de 8 câble pentru semănături de toamnă și 4 câble pentru semănături de primăvară, în 31 decembrie 1787 (adresa nr. 8216) când iarăși cere asigurarea subzistenței pentru preot și cantor¹³⁰.

Din această perioadă agitată din viața parohiei avem și procesul verbal al vizitației protopopești efectuată în 28 noiembrie 1788 și care a avut drept scop verificarea asigurării salariului preoțesc conform decretului nr. 3744/32.468 din 21 august 1788. Biserica avea 658 florini și 49 creștari capitalizați (*in capitali*) și împrumutați 65 florini și 56½ creștari. Au intrat în decursul anului 1787 în casa bisericii: din cutia milelor 59 florini, din trasul clopotelor 34 florini și 14 creștari, din liturghii 20 florini.

Deci un total de 794 florini. Din aceștia au fost cheltuiți: pentru candelile 57 creștari, pentru ulei și tămâie 6 florini și 52 creștari, pentru repararea edificiilor parohiale 31 florini,

¹²⁶ Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale de stare civilă. Parohia greco-catolică ruteană Satu Mare. inv. 1318.

¹²⁷ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 3229.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Loc cit.*, fond 151, opis 5, inv. nr. 1089.

¹³⁰ *Loc. cit.*, filele 49, 50, 52.

pentru vinul necesar slujbelor 12 florini etc. La sfârșitul anului au rămas 677 florini, 2½ creițari¹³¹. După aproape 20 de ani de altercații cu magistratul orașului Satu Mare în 23 ianuarie 1790 Basilius Kozák anunța pe episcop de faptul că în sfârșit s-a acceptat exercitarea dreptului de patronat asupra bisericii greco-catolice care a primit teren agricol și fâneață pentru întreținerea preotului („*Post longas cum civice hujate Magistratu altercationes, tandem 20-ma (ianuarie n.n.) currentis de excisis agris Pratisque ad Parochiam nostram pertinentibus. Instrumentum litterale sub Authentico civitatibus obtinui*”)¹³².

Trebuie menționat că între timp Kozák avansase la funcția și de protopop al districtului Satu Mare iar din anul 1789 a ajuns vicar surrogat al Sătmarului, luându-i locul lui George Kovács, paroh la parohia ruteană din Carei și vicar al ținuturilor sătmărene¹³³.

Decretul de numire se păstrează în copie în Protocolul Vicearhidiaconatului Satu Mare și datează din 27 martie 1789: „... *in quo locum illius modo provisorio parochum Stathmar-Némethiensem Basilium Kozák surrogatum esse...*”¹³⁴.

Aceasta probabil și ca o recunoaștere a meritelor sale din partea episcopiei. Nici el nu a scăpat de reclamații și astfel că în 27 aprilie 1795 este cercetată gestiunea parohiei Sfântul Nicolae de o comisie numită de episcopul Bacinszky și formată din Toma Hajnal, parohul Sanislăului și protopop al districtului Careii Mari, Mihai Somlyai, perceptor al comitatului Satu Mare și preotul din Odoreu Mihai Popp.

Importante din această cercetare ni se par contribuțiile pentru biserică din partea unor credincioși. Astfel Ioan Ionuț a donat în 1783 suma de 66 florini și 52 creițari pentru necesitățile bisericii, Ioan Medve doi boi în valoare de 35 florini și 42 creițari, Gabriel Olah alias Moroșan 34 florini pentru liturghii etc.¹³⁵.

Parohia nu ducea lipsă de oameni generoși și cu dare de mână nici în acele timpuri!

Această cercetare nu a rămas fără urmări pentru că în raportarea privind starea parohiei pe anul 1796 aflăm că de problemele parohiei se ocupau cei doi curatori principali ai bisericii care aveau această sarcină impusă expres de magistratul orașului (primarul) în calitate de patron¹³⁶.

Acum aflăm și câteva date sumare despre Kozák care era în vârstă de 51 ani, fiind preot celib (necăsătorit) de 29 de ani. Deci terminase studiile teologice cam prin anul 1767. De altfel el va fi pensionat peste doi ani după cum reiese din două adrese ale Consiliului Locumtenențial din 7 august și 9 octombrie 1798 adresate episcopului și în care i se comunică că i s-a aprobat lui Kozák o pensie de 100 florini anual¹³⁷.

De această perioadă fastă a lui Kozák se leagă și începuturile eforturilor comunității greco-catolice sătmărene de a crea cea de-a doua parohie în oraș deoarece între timp numărul locuitorilor greco-catolici ajunsese la 1343 de suflete și astfel că biserica Sfântul Nicolae din Mintiu se dovedea de ja neîncăpătoare pentru a-i primi pe toți¹³⁸.

Se păstrează și câteva documente privind numărul sufletelor greco-catolice din Satu Mare- Mintiu. Astfel la 1792 trăiau în oraș 1343 de suflete greco-catolice iar venitul

¹³¹ *Loc. cit.*, inv. 1090, f. 17-18

¹³² *Loc. cit.*, fond 151, opis 5, inv. 253.

¹³³ Cf. M. Lucikai, *op. cit.*, tom 4, p. 127. El indică anul 1790 pentru noua funcție a lui Kozák.

¹³⁴ Muzeul județean Satu Mare, inv. nr. 11390, f. 52 v.

¹³⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5, inv. 1279.

¹³⁶ *Loc. cit.*, inv. 1353.

¹³⁷ *Loc. cit.*, inv. 2320.

¹³⁸ Bendász István, Koi István, *A Munkácsi Görögkatolikus püspökség Egyházmegyei lelkészskégeinek 1792-évi Katalógusa*. Nyiregyháza, 1994, p. 86.

preotului era de 293 florini și 36 creștari, un venit cu mult peste cel al parohiilor districtului¹³⁹.

Pentru locuitorii greco-catolici din Satu Mare se păstrează două conscripții din această vreme, conscripții care ne pot crea o imagine asupra structurii sociale și a stării materiale a greco-catolicilor care reprezentau aproximativ 17% din populația totală a orașului în anul 1806 (665 suflete în Mintiu și 942 în Satu Mare)¹⁴⁰ ajungând în anul 1814 la 1958 suflete (1162 în Satu Mare și 796 în Mintiu)¹⁴¹.

Revenind la cele două conscripții este de remarcat că prima, datând din anul 1796, însoțește un memoriu din 23 februarie 1796 adresat împăratului, prin care cetățenii și locuitorii greco-catolici din partea Mintiului (*Graeci-catholicae communitatis cives et inhabitatores*) cereau biserica și un edificiu care aparținuseră ordinului religios al Paulienilor și care acum se afla în proprietatea fiscului.

Ei aminteau împăratului că locuiau aici din vechime (*Graeci Ritus catholicae communitatis Cives et inhabitatores ... in parte Némethiensi ab antiquo existentem*). Ei își motivau cererea prin faptul că biserica din Mintiu este îngustă și astfel neîncăpătoare pentru toată comunitatea greco-catolică. Existau condiții dificile de acces în vreme grea (zăpadă, ploaie) la biserica Sfântul Nicolae, piața din fața bisericii devenind impracticabilă. Copii ar putea primi o educație mai bună prin mutarea școlii de unde este acum, aflată într-un loc îngust și în stare de ruină. Numai repararea ei ar costa 700 florini.

La acest memoriu au aderat și greco-catolicii din Satu Mare, 737 suflete, care aveau după cum rezultă din document o capelă cu totul neîncăpătoare față de numărul lor¹⁴². Conscripția ne oferă date inedite privind structura socială a greco-catolicilor sătmăreni. Există o categorie a cetățenilor (*cives*) în număr de 66 de persoane, reprezentând 9% din totalul de 722 greco-catolici. Acești cetățeni făceau parte din categoria cea mai privilegiată de orașeni statutul lor nedeosebindu-se cu nimic de cei similari de naționalitate maghiară. Ei ocupă fără probleme demnități în conducerea orașului, fiind persoane extrem de respectate și influente.

Așa cum reiese din conscripția din anul 1797 unii dintre ei aveau averi impresionante: Pocular Vasile avea o avere de 1000 florini, Nagy Mihai 800 florini, Soos Gavril 700 florini, Nagy Vasile 400 florini, Gerendasi Ioan 600 florini etc¹⁴³.

Locuitorii (*lakos*) reprezintă cea de-a doua categorie de orașeni greco-catolici numărând 198 de suflete (27% din totalul greco-catolicilor)¹⁴⁴. Unii dintre ei posedă averi însemnate: Maroșan Filip 600 florini, Crișan Ioan 300 florini, Simon Ioan 100 florini, Duczilovits Gavril 150 florini, Horvat Petre 200 florini etc.

Contribuie la întreținerea preotului și cantorului cu 1 florin și 45½ creștari anual. Din conscripția din anul 1797 rezultă că în general contribuțiile lor pentru ridicarea unei noi biserici se îndreaptă spre munca manuală sau cu căruța și mai puțin în bani, nelipsind nici acestea, de exemplu Maroșan Filip oferea 100 florini pentru construirea noului lăcaș de cult. În ceea ce privește situația lor în cadrul orașului credem că ei nu se bucurau de drepturile civice și politice ale primei categorii. Ultima categorie o reprezintă jelerii care numărau 121 de suflete (17% din total)¹⁴⁵. Reprezentau pătura cea mai săracă, lipsită de

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Cf. *A Munkácsi Görögkátolikus püspökség lelkész-ségeinek 1806 évi összeirasa*. Nyiregyháza. 1990. p. 127.

¹⁴¹ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsiensis*. Eger. 1814. p. 205.

¹⁴² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia. fond 151. opis 5. inv. 1402.

¹⁴³ Copie aflată în proprietatea autorilor.

¹⁴⁴ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia. fond 151. opis 5. inv. nr. 1402.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

drepturi cetățenești angajați de obicei cu ziua. Plătesc taxă pentru preot și cantor doar 54 de creițari anual: Puskas Vasile, Penzes Vasile, Moroșan Coste, Molnar Mihai, Pop Simon, Moroșan Macovei, Buzgo Dumitru, Dutka Ilie, Apan Toader etc.

În total contribuția în bani a greco-catolicilor sătmăreni s-a ridicat la frumoasa sumă de 1304 florini la care trebuie să adăugăm munca manuală sau cu carul. Această mobilizare de forțe și energii reprezintă ultima mare acțiune a lui Basiliu Kozák dar care în această perioadă nu mai este singur apărând pe lângă el capelani sau preoți coadjutori: Grigore Dragoș, Ioan Erdös, iar din septembrie 1797 George Bonyi, fiul preotului din Boghiș.

Îl mai întâlnim în documentele congregației de toamnă a preoțimii sătmărene de sub conducerea noului vicar Vasile Popp, din 22 noiembrie 1798 când pe o listă cu contribuții bănești la războiul austriaco-francez pe primul loc se află Basilius Kozák, paroh de Satu Mare – Mintiu cu 74 florini și 40 creițari¹⁴⁶.

Cu capelanul său Bonyi, Basilius Kozák ajunge la o înțelegere privind împărțirea veniturilor parohiei în sensul că primul primea a treia parte a lor, după cum reiese dintr-o adresă a vicarului Vasile Popp din 8 ianuarie 1798¹⁴⁷.

Kozák moare în 24 mai 1799 de un atac de apoplexie în vârstă de 53 de ani. A fost înmormântat de urmașul lui la parohia Sfântul Nicolae, Ioan Vüszanik împreună cu mai mulți preoți din district¹⁴⁸. De la sfârșitul anului 1798 se păstrează informarea protopopului districtului Satu Mare în care sunt prezentați preoții și bisericile protopopiatului.

Deja în parohia Sfântul Nicolae din Mintiu apare ca preot Ioan Vüszanik, având vârsta de 34 ani, fiind preot de 11 ani. El era transferat la Satu Mare din parohia Jánk, astăzi în Ungaria. La rubrica despre educația copiilor el declara că aceasta se desfășura în limba ucraineană-ruteană („*Ruthenicum instructorum...*”) cei mai tineri umblau la școala de toate zilele unde învățau ucraineana și româna (...*in scholis docet rhutenica et valachica*).

Exista și capelanul George Bonyi care avea 24 de ani, de un an era sfințit preot, era căsătorit având o fiică de 6 luni. Biserica Sfântul Nicolae unde slujeau cei doi avea pământ suficient, pentru grâne de 8 câble și fâneață de 12 care.

Credincioșii la sfârșitul anului 1797 erau 1689 de suflete. Au fost botezați 92 de copii și au murit 52 persoane. Deci au rămas la sfârșitul anului 1798 un număr de 1729 suflete¹⁴⁹.

Aceeași situație familiară și în raportarea pe anul 1800 când declara că are trei copii care știu ucraineana (ruteana) și româna. Acum însă avea în păstorire 2128 suflete, o creștere a comunității greco-catolice cu 399 de suflete. Numele preoților Vüszanik și Bonyi au rămas însă legate de construirea în Satu Mare a celei de-a doua biserici pentru comunitatea româno-ucraineană de aici. Subliniem încă de la început faptul că lucrările de construcție ale noii biserici au fost cauza comună a tuturor locuitorilor greco-catolici români sau ucraineni (ruteni). Oricum biserica din Mintiu nu mai făcea față numărului mare de credincioși.

Că a existat o solidaritate extraordinară între credincioși ne-o dovedește și o adresă a parohului și protopopului districtului Satu Mare Ioan Vüszanik datând din 26 aprilie 1802 în care descriind lucrările de construcție ale noii biserici și faptul că ea va fi pusă sub acoperiș până la sărbătoarea Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril datorită mai ales donațiilor generoase, remarcă solidaritatea deosebită a românilor și ucrainenilor,

¹⁴⁶ *Loc. cit.*, fond 151, opis 5, inv. 1892, f. 29.

¹⁴⁷ *Loc. cit.*, inv. 1893, f. 24.

¹⁴⁸ Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale de stare civilă, inv. 1318, f. 794.

¹⁴⁹ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5, inv. 1877.

neexistând nici o dispută între ei, alcătuind o singură turmă cu un singur păstor: „*Nostra G<raeco> Catholica Ecclesia Szathmariensis in dies crescit. Ex divina Gratia tam ex legatis Testamentorum quam ex piis oblationibus hoc anno murus sub tecto erit circa festum S<ancti> Michaelis Archangeli conferunt valachi... sed tantum et Rutheni. In aedificanda ecclesia non est disceptatio inter istos. Solatium habent omnes, quod Ecclesia in dies surget. Ruthenus valachum, valachus Ruthenum – non odit, unius Pastoris, unum ovile est. Oves autem noscunt semet*”.

El vorbește în cuvinte laudative și despre capelanul său Bonyi „*qui suo zelo atque diligentia populum variorum nationum nostri Ritus in aedificanda hac Ecelesia Szathmariensi manuducit...*”¹⁵⁰.

Construcția a început efectiv în anul 1799 și a durat trei ani costând, fără clopote și iconostas, 7000 florini. Din această sumă credincioșii au adunat 6000 de florini oferind și mâna de lucru și transportul materialelor iar orașul a oferit 1000 de florini¹⁵¹. Această participare a orașului este confirmată și de o adresă a vicarului foraneu al Sătmarului din 11 noiembrie 1807 Demetriu Beöthy către episcop, în care vorbește de nou binecuvântata biserică românească pentru a cărei construcție a donat fondurile în primul rând domnul Mihai Somlyai care a lucrat împreună cu magistratul orașului (primarul) nu numai la construcție dar și la dotarea edificiului de cult¹⁵².

Biserica a fost sfințită în anul 1807 de către vicarul Sătmarului Demetriu Beöthy, paroh la biserica Sfântul Nicolae. Lucrările de finisaj au durat încă mulți ani, abia în anul 1822 a fost terminat iconostasul, fiind sfințit de episcopul de Mukacevo Alexa Pócsi. Clopotul cel mare a fost dăruit în 1827 de văduva Maria Prunilă (fusesse căsătorită cu nobilul Toma Anderco)¹⁵³.

Am afirmat mai sus că biserica nouă a fost cauza întregii comunități neexistând vreo diferență între români și ucraineni. Dacă analizăm situația morților din anul 1807 când se introduce o a doua matricolă și pentru nou creată parohie vom observa că în vechea matricolă figurează defuncți și din Mintiu și din Satu Mare dar și din alte locuri. Din cei 138 de morți, majoritatea bineînțeles că sunt din Mintiu dar nu lipsesc nici cei din Satu Mare (22 persoane) iar 4 din alte localități. Ce înseamnă acest fapt?

Încă o lungă perioadă de timp nu a existat o arondare clară între credincioșii celor două parohii. Fiecare umbla la biserica care-l satisfăcea mai mult din punct de vedere religios. Astfel că un preot cum era Beöthy care putea să vorbească și să predice în mod curent în cinci limbi atrăgea în mod sigur mai mulți credincioși decât cel de la noua biserică Sfinții Arhangheli!

De fapt din informarea de la sfârșitul anului 1807 a protopopului, rezultă că încă nici nu se făcuse dezmembrarea parohiilor. Preotul Demetriu Beöthy de 36 de ani, căsătorit cu patru copii (1 fiu și 3 fete) este arătat ca păstor al tuturor celor 1889 de locuitori greco-catolici sătmăreni. Capelanul lui, Gabriel Antal, era căsătorit, fără copii și slujea doar de 6 ani și jumătate¹⁵⁴. Deci o diferență de experiență și pregătire extrem de mare!

Acum revenind la parohii bisericii Sfântul Nicolae din Mintiu remarcăm că harnicul paroh Ioan Vüszanik a fost mutat intempestiv ajungând preot într-o mică parohie din comitatul Szabolcs, Gyulaj care număra 644 de suflete¹⁵⁵. Nu cunoaștem motivele

¹⁵⁰ *Loc. cit.*, fond 151, opis 6, inv. nr. 934, f. 42-44.

¹⁵¹ Cf. A. Ferentiu, *op. cit.*, p. 4-5.

¹⁵² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. nr. 1741.

¹⁵³ Cf. A. Ferentiu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁵⁴ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. nr. 1761.

¹⁵⁵ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806*, p. 120.

mutării lui de către episcopul Bacinszky. Putem să exprimăm doar o supoziție având la dispoziție un document din 29 iunie 1800 și anume rugămintea lui Basilius Beóthy, profesor la Seminarul teologic de la Ujgorod ca să fie mutat la o parohie de la catedră pe motive de sănătate, găsiindu-și și înlocuitor în persoana lui Basiliu Kövary absolvent al Universității din Pesta¹⁵⁶.

Probabil că episcopul a trimis la Satu Mare ca paroh la Sfântul Nicolae și ca vicar pe un preot extrem de titrat. Se păstrează un curriculum vitae foarte amănunțit a lui Beóthy datând din anul 1818. Absolvise filosofia la Academia din Oradea, apoi teologia la Lvov în 1792. A fost apoi doi ani secretar al episcopului Bacinszky, devenind din 1794 profesor la Liceul regal episcopal din Ujgorod pentru studenții români și unde a predat istoria bisericească și dreptul canonic.

La 27 septembrie 1796 și-a susținut examenul riguros la Universitatea din Pesta unde a urmat cursurile până în anul 1801. Probabil că această pregătire deosebită l-a făcut pe episcopul Bacinszky să-l numească pe Beóthy (român originar din Sătmărel) ca vicar al Sătmarului în 2 octombrie 1802 și apoi din 1803 paroh la biserica Sfântul Nicolae din Mintiu (Satu Mare)¹⁵⁷.

Un al doilea motiv care l-a determinat pe episcop să-și trimită un apropiat la Satu Mare, având în subordine parohii în majoritate covârșitoare românești, credem că s-a gândit să contracareze ofensiva tot mai pronunțată a episcopiei românești de la Oradea care tocmai în această perioadă revendică iar parohiile românești sătmărene, bineînțeles că această intenție credem că s-a bucurat de simpatie în Sătmar chiar dacă preoții nu și-au putut exprima pe față gândurile. În acest context credem că vine această numire.

Că a fost o mutare inspirată a marelui episcop Bacinszky trebuie să amintim că până în 19 octombrie 1824 când moare Beóthy¹⁵⁸, în Sătmar nu au fost mișcări împotriva episcopiei de Mukacevo deși începând cu venirea episcopului Samuil Vulcan la cârma episcopiei din Oradea problema recuperării parohiilor românești de la episcopia de Mukacevo devine una la ordinea zilei.

¹⁵⁶ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia. fond 151, opis 6, inv. 501.

¹⁵⁷ *Loc. cit.*, inv. 2758.

¹⁵⁸ Arhiva Națională D.J.S.M., fond Registre matricole de stare civilă, inv. nr. 1318, f. 113.

III

Comunitățile greco-catolice din districtul și orașul Satu Mare în deceniile II-IV ale veacului al XIX –lea

Dintre multele situații statistice care se întocmesc în această perioadă pentru Satu Mare și pentru districtul protopopesc al Sătmarului ne oprim la cele din anul 1815 și 1816. Cea întocmită la 31 decembrie 1815 și intitulată „Tabel cu situația parohiilor și filiilor din districtul Satu Mare” găsește următoarea situație la Satu Mare: Parohia Sfântul Nicolae din Mintiu unde preot era Demetriu Beóthy avea 798 de suflete. S-au născut 18 și au murit 16 persoane.

Numărul copiilor până la 14 ani era de 360 suflete ceea ce reprezintă 36 la sută din total, o cifră extrem de favorabilă din punct de vedere al demografiei sugerând o comunitate tânără și dinamică. Dintre aceștia 35 erau catehizați, 35 umblau la Școala națională ucraineană (ruteană) – română, iar la cea latină 10 copii. La rubrica cine catehizează și în ce limbă se nota că preotul și cantorul execută acest serviciu în limbile ruteană (ucraineană) și română¹⁵⁹.

La parohia „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” preot era Grigore Popp care era și protopop al districtului Satu Mare, păstorind 1079 de suflete. În cursul anului s-au născut 32 de copii și au murit 32 persoane. Aici existau 316 copii până la 14 ani ceea ce reprezintă 29% din totalul sufletelor.

Dintre aceștia 36 umblau la catehizare, 36 umblau la școala națională ruteană (ucraineană) și românească, 8 la școala latină. Preotul și cantorul îi învățau în limbile română și ruteană (ucraineană). Aici erau notate deja și 8 căsătorii mixte (greco-catolici cu reformați) cu 8 copii¹⁶⁰.

Ce rezultă din aceste câteva date?

În primul rând că limbile întrebuițate în biserică dar și în școală în amândouă parohiile sunt ruteana (ucraineană) și româna. Este de notat că la Sfântul Nicolae ruteana (ucraineană) este notată prima iar la Sfinții Arhangheli româna. În aceste prime decenii ale veacului al XIX –lea nu este absolut deloc uzitată limba maghiară nici în slujbă-predică, nici la școală așa cum doresc să sugereze autorii care publică în anul 1990 o conscripție a parohiilor episcopiei de Mukacevo la anul 1806 și care la rubrica „Limba de predicăție în biserică” trec la amândouă parohiile limba maghiară¹⁶¹.

Mai mult observăm că încă nu s-a produs o despărțire a comunității greco-catolice în români și ruteni (ucraineni). Din această perioadă există un document sau mai bine zis o statistică a componenței etnice a greco-catolicilor din comitatul Satu Mare la anul 1799¹⁶². Nu putem controla din păcate acuratețea datelor apelând și la o altă sursă contemporană ci doar la una anterioară.

	Ruteni (ucraineni)	Români
Protopopiatul Oaș		7720
Protopopiatul Baia Sprie	-	3668
Protopopiatul Baia Mare	-	7290
Protopopiatul Codru	-	5883

¹⁵⁹ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. nr. 2298.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806*, p. 127.

¹⁶² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 25, inv. nr. 214.

Protopopiatul Ardud	-	6535
Protopopiatul Carei	900	10839
Protopopiatul Satu Mare	2033	5781
Protopopiatul Seini	621	8163
Protopopiatul Vasvari	4772	-
<i>Total</i>	8326	66.034

La aceștia se adăugau cei din comitatul Ugocea.

Protopopiatul Vinogradov	2250	-
Protopopiatul Turulung	7755	2316
	10.005	2316

Deci în zona Satu Mare și Vasvári se concentrează numărul cel mai mare de ruteni (ucraineni) iar restul protopopiatelor sunt majoritar românești. Coroborând această statistică cu alta publicată de G. Barbul în 1940 dăm câteva exemple de localități din districtul Satu Mare și componenta etnică a lor: Peleşu Mare 437 greco-catolici ucraineni, 21 romano-catolici și 15 reformați (ultimele două grupe reprezentând pe maghiari), Iánk avea 236 greco-catolici ucraineni, 136 romano-catolici și 141 reformați, Livada Nouă avea 605 ucraineni greco-catolici, 24 romano-catolici și 163 reformați¹⁶³. Iată trei exemple unde ucrainenii reprezentau majoritatea populației. Din păcate din această conscripție lipsește orașul Satu Mare.

Tabelul din anul 1816 este și mai interesant și dorim să-l redăm in extenso pentru întreg protopopiatul Satu Mare deoarece ne întărește încă odată ideea că greco-catolicii în aceea perioadă erau doar dintre români, ucraineni, sârbi etc. și nu dintre maghiari care în marea lor majoritate erau calvini.

La orașul liber Satu Mare – Mintiu este notat ca preot Demetriu Beöthy având 794 de enoriași (16 născuți și 16 morți). Numărul copiilor între 6-14 ani este de doar 161. Dintre aceștia umblau la catehizare 28 copii. La școala națională ruteană (ucraiană) umblau 28 iar la școala latină 5 copii.

La rubrica cine catehizează și în ce limbă este notat că preotul face acest lucru în limbile ruteană (ucraiană), română și maghiară. La orașul liber regal Satu Mare este notat ca preot și protopop Grigore Popp, având în păstorire 1080 locuitori (30 născuți, 1 venit și 54 morți și 5 emigrați în alte părți) rămânând 1052 suflete. Copii între 6-14 ani erau 186 din care 56 umblau la catehizare, 56 la școala națională română sau ruteană (ucraiană) și 5 la școala latină.

Parohul catehizează în limbile ruteană (ucraiană), română și maghiară. La fel și cantor-învățătorul. Redăm de către cine era făcută catehizarea și în ce limbă și pentru celelalte parohii ale districtului.

La Boghiș catehizează preotul în română (*parochus valachica*). La Botiz preotul în română. La Csegöld (azi în Ungaria) preotul și cantorul în românește. La Doba parohul și cantorul în românește (*parochus valachicae et cantor eadem lingua*). La Jánk preotul și cantorul în ruteană (ucraiană) și maghiară. La Petea preotul în românește. La Peleşu Mare preotul și cantor-învățătorul în ruteană (ucraiană) și maghiară. La Porcsalma (Ungaria) preotul în românește și ruteană (ucraiană) și cantorul care era rutean (ucraian) în aceleași limbi. În Odoreu preotul catehiza în românește. În Vetiş preotul și cantorul în românește.

Ce observăm din aceste date?

¹⁶³ Cf. G. Barbul. *Populația județului Satu Mare la 1786. Date statistice prezentate*, în Anuarul Institutului Român de la Sofia, octombrie 1940, p. 205-209.

Se întâmplă un fenomen extrem de interesant prin faptul că se introduce limba maghiară în catehizarea copiilor în unele parohii pe lângă limba maternă. Acest fenomen se întâmplă în general în parohiile rutene (ucrainene) și mai puțin în cele românești. Nu știm dacă acest fenomen se întâmplă datorită cererii părinților sau pur și simplu este o cerință a autorităților locale?

La fel este de observat că parohiile în care începe acest proces de maghiarizare a comunităților vor deveni promotoarele ideii de greco-catolici maghiari și a înființării episcopiei maghiare greco-catolice de Hajdudorog la începutul veacului al XX –lea.¹⁶⁴

Oricum la Satu Mare acest proces de asimilare a greco-catolicilor români și ruteni (ucraineni) de către populația maghiară majoritară (83-85%) a început încă din a doua jumătate a veacului al XVIII –lea, fiind atrase la început familiile cele mai bogate care se bucurau de toate drepturile civice și ocupând demnități înalte în conducerea orașului și comitatului cum este de exemplu familia Somlyai.

Că a existat acest proces ne-o dovedesc și numărul mare de căsătorii mixte care se întâmplă în oraș, mai puține în anii 1815 (6 căsătorii), 1816 (4 căsătorii) ajungând la 28 cazuri în anii 1824-1825¹⁶⁵, toate aceste căsătorii fiind între reformați și greco-catolici.

Mai remarcăm un fapt care nu poate fi contestat. În majoritatea ei corespondența pe care greco-catolicii sătmăreni o poartă cu episcopia (memorii, cereri etc.) este în limba maghiară ceea ce denotă folosirea uzuală a acestei limbi în afacerile zilnice. Mai mult se păstrează Registrele cu socotelile bisericii greco-catolice din Satu Mare (1801-1824) semnate de Mihai Somlyai, socotelile cu construcția bisericii noi făcute de Groza Marton curator (1801-1802), Registrul proceselor verbale ale bisericii greco-catolice pentru perioada 1830-1841, toate sunt în limba maghiară!

Deci există clar o tendință spre asimilare a românilor și ucrainenilor (rutenilor) de către majoritatea maghiară. Din nenorocire această tendință nu a fost contracarată de episcopia de Mukacevo în nici un fel, ea asistând neputincioasă la procesul de maghiarizare, uneori după cum vom vedea mai târziu dându-și și concursul la acest proces! Faptul că mai întâlnești documente care atestă că încă locuitorii mai foloseau limba maternă cel puțin în rugăciuni nu schimbă cu nimic lucrurile. Ne referim aici la o listă datând din 9-13 ianuarie 1811 probabil aparținând credincioșilor din Mintiu cu locuitorii care au achitat sumele necesare pentru „cărți rusești și românești” (orosz és oláh könyvek).

Sunt 43 de înscriși din care 15 au achitat câte 36 de creștari pentru cărți românești (Groza Moise, Szüts Maris, Andreica Mihai, Steer Maris, Moroșan Iuli, Penzeș Flora, Boda Mihai, Gabor Parasca, fiul lui Czinta Filip, Kis Sandor, Dorka Mihai, Dutka Ioan, Andreica Toader) și 28 care au achitat câte 30 creștari pentru cărți rusești: Fazakas Kolaria, Batizi László, Óvári Sándor, Szabó Anika, Molnár Mihály, Udod János, Toth Mihály, Torma László, Demath Iuli, Zekany Ilus, Gerendasi Anna, Zima Mariska, fata lui Kasa, Molnár László, Kováts András Molnár, fata lui Domohidi János, fiul lui Simon Mihály, fiul lui Felsőtző Josef, fiul lui Nagy Gábor, fiul lui Molnar Laszlo, fiul lui Krisán János, fata lui Kontros Zsofi, Gerendasi, Toth Mihály, doamna Dorka Demeter¹⁶⁶.

Faptul că sunt mai mulți ucrainenii (rutenii) care cumpără cărți ne duce la concluzia că ei reprezentau majoritatea credincioșilor de la biserica Sfântul Nicolae. Statistica parohiilor din districtul Satu Mare (9 parohii) la 31 decembrie 1824 ne oferă următoarea

¹⁶⁴ Cf. Viorel Ciubotă. *Vicariatul național român din Carei*. Satu Mare, 1997, p. 6-8.

¹⁶⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia. Satu Mare, 1997, p. 6-10. fond 151, opis 6, inv. 308, f. 60.

¹⁶⁶ Fotocopie în posesia autorilor.

imagine a protopopiatului: Preot și protopop la Sfinții Arhangheli era Gregoriu Popp iar la biserica Sfântul Nicolae din Mintiu era administrator Ioan Bonyi¹⁶⁷.

Populația de la prima parohie se ridică la 1189 suflete (59 născuți, 7 veniți din alte locuri, 41 de morți). Existau 93 de copii între 6 și 14 ani din care 65 umblau la școala națională ruteană (ucraineană) și română, 8 la școala latină. Catehizarea o făceau preotul și cantorul în română și maghiară! La cea de-a doua parohie din Mintiu erau arondați 862 credincioși (32 născuți și 26 morți iar 5 au plecat în altă parte). Erau 77 de copii între 6 și 14 ani din care 48 umblau la catehizare, 48 la școala națională ruteană (ucraineană) și română, 4 la școala latină. Catehizarea o făceau preotul și cantorul în română și maghiară¹⁶⁸.

Observăm o modificare esențială față de statisticile anterioare. Dispare catehizarea făcută în limba ucraineană (ruteană), limba maghiară ajungând deja pe locul doi!

Din anul 1827 vine preot la parohia Sfântul Nicolae Basiliu Valkovszky¹⁶⁹. De numele lui și de al confratelui său de la Parohia Sfinții Arhangheli, Ioan Gulovics care este numit preot aici în 18 august 1837 de către vicarul episcopal Ioan Csurgovich¹⁷⁰ se leagă perioada cea mai nefastă din istoria comunității greco-catolice sătmărene când limba maghiară devine preponderentă și în predică și în școală.

Informarea anuală a districtului Satu Mare din anul 1838 creionează acest dezastru. În Iánk (Ungaria) unde erau 1344 suflete greco-catolice limba predicii este ruteana și maghiara. La Peleşu Mare parohie cu 1213 suflete limba predicii este încă ruteana și maghiara. La Livada unde trăiau 1525 de suflete predica se ținea în ruteană (ucraineană) și maghiară.

La Bercu unde trăiau 915 locuitori se mai predica în trei limbi: română, maghiară și ruteană (ucraineană). La Satu Mare la Sfinții Arhangheli unde paroh era Ioan Gulovics, născut în 1812 în Slovacia și sfințit în 1835¹⁷¹ predica se ținea deja în limbile maghiară, română și ruteană (ucraineană). La parohia Sfântul Nicolae din Mintiu cu 1038 suflete, preotul Valkovszky predica tot în maghiară, ruteană (ucraineană) și română.

La Odoreu deja se predica în română, maghiară și ruteană (ucraineană). La Botiz (1242 credincioși) se predica în română și maghiară. În Porumbesti (595 suflete) se predica în limba ruteană (ucraineană) și maghiară. La Turulung (455 suflete) se predica în limba ruteană și maghiară¹⁷².

Este clar că limba maghiară a trecut în Satu Mare pe primul loc ca limbă folosită în predica preoților. Această afirmație este întărită și de situația școlilor în aceeași perioadă. La școala trivială de pe lângă parohia Sfinții Arhangheli director și catihet era Ioan Gulovics.

Învățătorul greco-catolic Basiliu Buleczay știa latină, ruteană (ucraineană), română, maghiară și germană, având o vechime de 17 ani în învățământ. La școală umblau 38 de copii (8 nobili, 12 cetățeni, 18 plebei). Catalogul, orarul erau în limba maghiară iar procesul de învățământ este sigur că se desfășura în limba maghiară, după cum rezultă dintr-un document din anul 1851.

¹⁶⁷ El avea 28 de ani fiind de 4 ani sfințit preot celib (necăsătorit). Cf. Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. nr. 355.

¹⁶⁸ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis, 8, inv. nr. 260.

¹⁶⁹ Din matricola botezaților și cununaților reiese că Bonyi a rămas preot până în aprilie 1827. Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale, inv. 1318, f. 114 v.

¹⁷⁰ Muzeul județean Satu Mare. Protocolul..., f. 112 v.

¹⁷¹ Dr. Victor Bojor, *Canonicii Diecezei greco-catolice de Gherla*, Cluj, 1937, p. 71-72.

¹⁷² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 8, inv. nr. 1638 și 1639.

La Biserica Sfântul Nicolae din Mintiu, școala trivială era condusă de Basilius Valkovszky care era și catihet. Învățător era catolicul Antonius Szotak cu o vechime în învățământ de 7 ani. Cunoștea latina, ruteana (ucraineana), româna și maghiara. La școală umblau 68 de copii din care 12 cu origine nobilă, 15 fii de cetățeni și 41 de copii de plebei. Catalogul și orarul erau în limba maghiară¹⁷³.

Peste această tendință de maghiarizare să-i spunem benevolă pentru că în general aceasta ține de destinul comunităților mici nevoite să trăiască în mijlocul unor comunități mari de altă limbă, se suprapune, începând cu deceniul al IV –lea al veacului al XIX –lea, una oficială pornind mai întâi de la nivelul conducerilor comitatelor și apoi la nivel mai înalt cum este cazul Dietei Ungariei.

Inițiativa o are comitatul Borsod din nordul Ungariei, urmând apoi comitatul Szabolcs care cerea în 28 mai 1832 parohiilor greco-catolice să introducă limba maghiară în purtarea matricolelor parohiale¹⁷⁴. Lor li se alătură și comitatul Maramureș. Comitatul Satu Mare adoptă o asemenea hotărâre în 7 martie 1836, tipărind acest document care însă poartă semnătura autografă a lui Francisc Kölcsey. Acest document a fost expediat însoțit de o adresă prevăzută cu sigiliul comitatului Satu Mare vicarului capitular în data de 7 martie 1836¹⁷⁵.

Data fiind importanța documentelor le vom reproduce in extenso. Câteva observații preliminare se impun pentru a lămuri pe cititor. Cineva neavizat ar crede că acest act este unul formal fără urmări practice. Dar dacă ne gândim că doar peste câțiva ani, în 1839 dieta Ungariei adopta legea privind obligativitatea folosirii limbii maghiare în purtarea afacerilor parohiale și în general în instituțiile publice vedem că actul din 1836 nu a fost unul formal ci unul care a jucat un rol nefast în viața comunităților sătești de altă limbă decât cea maghiară. Și aici ne referim la români, șvabi, ucraineni (ruteni), slovaci. Nu putem trece mai departe înainte de a sublinia că însuși documentul în cauză recunoaște că în 149 de localități ale comitatului (avea în total vreo 262 localități)¹⁷⁶ locuiau populații care nu erau maghiare ceea ce reprezintă o cifră impresionantă!

În altă ordine de idei trebuie recunoscut cinstit că ideile expuse în aceste documente au constituit hrana spirituală a nenumărate generații de intelectuali maghiari care pe tot parcursul secolului al XIX –lea s-au străduit să le materializeze. Că au reușit este fără îndoială în cazul minorităților șvăbești și rutene (ucrainene) care în mai puțin de 100 de ani și-au pierdut identitatea națională în cea mai mare parte, mai ales în zonele unde conviețuiau împreună cu maghiarii.

Primul document pe care îl prezentăm este expunerea de motive și planul de măsuri al Consiliului comitatului Satu Mare în privința promovării limbii maghiare și a maghiarizării populațiilor nemaghiare din comitat: „Sub președinția vicecomitelui Uray Balint în ședința Consiliului nobilului comitat Satu Mare din 28 februarie 1836 s-a hotărât să se pregătească un program pentru propagarea limbii naționale (maghiare n.n.) în comitat și să se întocmească un raport oficial despre aceasta.

Comitatul a fost dăruit de Dumnezeu că are o populație majoritar maghiară, limbă moștenită de la strămoși care a fost păstrată de-a lungul secolelor cu toate vicisitudinile care au intervenit. În aceste împrejurări era natural ca hotărârea Dietei din 1790 care a luat măsura ridicării limbii naționale și această cauză sfântă totdeauna a fost sprijinită. Toate hotărârile aduse pe parcursul a patruzeci și ceva de ani au fost primite cu folos, dar cu

¹⁷³ *Loc. cit.*, fond 151. opis 8. inv. 1792.

¹⁷⁴ *Loc. cit.*, fond 151. opis 8. inv. 958.

¹⁷⁵ *Loc. cit.*, fond 151. opis 8. inv. 1416. Exista vacanța de episcop la Mukacevo.

¹⁷⁶ Viorel Ciubotă. *Lupta românilor sătămăreni pentru unire (1918-1919)*. Satu Mare. 2004. p. 19.

durere constatăm că mai avem multe de făcut. Ne bucură însă că nu din cauza noastră am rămas în urmă.

Nenorocirile aduse de soartă datorită cărora nu am putut folosi cel mai natural drept, folosirea limbii noastre în toate domeniile, am luptat bărbătește, luptă care este demonstrată și de hotărârea consiliului.

Doă probleme mai sunt asupra cărora s-a orientat interesul Consiliului. Prima: ce-ar mai fi de făcut pentru continuarea propagării limbii în interes comun? A doua cum s-ar putea răspândi limba națională (maghiară n.n.) între locuitorii care nu vorbesc limba maghiară.

I. Prima, pentru continuarea interesului comun.

1. Merită atenție că toată corespondența județeană cu Palatinul regal și Consiliul Locumtenențial și cu toate autoritățile și în toate problemele oficiale și juridice s-au făcut în limba maghiară dar totuși toate aceste rapoarte au fost însoțite până în prezent de traducerea în limba latină.

Se poate afirma că acest lucru s-a făcut în baza paragrafului 4 al legii din 1805 dar această lege prevede: „Să fie liber ca toate rapoartele autorităților către Înalta Cămară să fie trimise în limba latină și maghiară împreună.”

Dacă această libertate prevede și obligativitatea ca să nu fie înlăturată limba latină de lângă limba maghiară avem dreptul să ne doară și să ne rușinăm de aspirarea la care am ajuns că nu ne putem exprima în limba moștenită de la mamele noastre fără aprobare. Cu alte cuvinte asta înseamnă că ne-am născut maghiari, dar nu putem fi fără aprobare.

Că să aștepte poporul maghiar o lege care să permită folosirea limbii maghiare ar fi egal ca să așteptăm o lege care să permită nou născutului să respire aerul. Ce putere ne-ar putea interzice să nu fim ceea ce suntem? Ce forță ne-ar putea obliga să cunoaștem o limbă străină de limba noastră? Acesta este un adevăr pe care nu trebuie să-l demonstrăm.

Limba maghiară a fost recunoscută în legislația regală; Cancelaria curții (potrivit legii) are și persoane care știu bine limba maghiară; Nobilul comitat a lichidat și inscripția latină de pe pecetea sa: nimic nu se vede mai natural ca să luăm exemplul nobilului comitat Borsod care a hotărât ca rapoartele trimise Cămarii regale să fie în limba maghiară cu atât mai mult că de mulți ani toate rapoartele și comunicatele sunt înaintate în limba maghiară față de care nimeni nu a făcut și nu a ridicat obiecții.

2. Se impune să rugăm Consiliul Locumtenențial ca în recensământul populației, conșcrierea animalelor, vaccinarea antirubeolică și celelalte tabele să ne fie trimise în limba maghiară.

3. Prin hotărâre ar trebui să statuăm: comitatul să nu ia în considerare nici un act care nu este scris în limba maghiară. Această hotărâre ar trebui să fie extinsă și asupra puterii judecătorești în sensul ca acei care nu scriu în limba maghiară să fie rugați să facă corespondența în limba maghiară în primul rând, în al doilea rând să nu fie luate în considerare cele care nu sunt scrise în limba maghiară.

4. Ar fi de dorit ca domeniile să fie invitate ca să țină oficiali (administratori) care cunosc limba maghiară, lucrurile să decurgă în limba maghiară și să nu sprijine județul hotărârile emise în altă limbă.

5. Nu ar fi lipsit de interes obligarea președinților județului să emită procesele verbale și toată corespondența numai în limba maghiară și ca să dovedească că această hotărâre este respectată din când în când să-și trimită rapoartele și procesele verbale spre verificare conducerii județene.

6. Conducerile localităților sunt în legătură directă cu administrarea domeniului public. Pentru aceasta ar trebui de avut grijă ca primarii satelor, jurații, secretarii și chiar servitorii consiliului local să cunoască limba maghiară.

Hotărârile Consiliului județean fiind emise în limba maghiară nici nu pot exista conduceri comunale care să nu cunoască limba maghiară și întru-cât toți proprietarii moșiilor sunt maghiari cu plăcere ar executa această dispoziție în domeniile lor.

II. În ce privește maghiarizarea locuitorilor care nu vorbesc limba maghiară.

Pentru a îndeplini acest scop avem trei unelte: învățământul, preoții și breslele.

1. Pentru învățământ sunt necesare în primul rând școli. Regretăm că chiar în acele localități unde locuiesc români și ar fi necesară maghiarizarea lor, nu există școli. Pentru a înlătura acest neajuns ar putea fi implicați latifundiarilor locali:

a) să folosească în acest scop nobil o parte a veniturilor sau să facă fundații în acest sens.

b) unde nu s-a întâmplat *regulatio* (reglementarea urbană) să se dea învățătorilor jumătatea sesiei care li se cuvine iar locuitorii să fie invitați să dea ajutor în interesul copiilor. Prin această modalitate am putea obliga învățătorii să învețe elevii să înțeleagă, să vorbească, să citească și să scrie în limba maghiară.

S-ar impune ca inspectorii școlari în școlile din subordonarea lor să numească învățători care cunosc bine limba maghiară, pe de altă parte să ia măsuri să fie pregătiți învățători care să cunoască bine limba maghiară. Pentru îndeplinirea acestui scop este necesară înființarea unui institut, așa numit preparandie, care este așteptată de la mărinimia nobilimii județene.

Nu odată s-au obținut rezultate mari din începuturi mici. În cadrul județului, la Carei, există o școală națională înfloritoare în care la început cel puțin zece tineri români ar putea fi pregătiți pentru profesia de învățători. Conducerea acestei școli ar putea sprijini cu bunăvoință iar nobilimea județului pe acești învățători populari i-ar putea sprijini fără prea mare efort anual cu 24 de florini, respectiv un total de 240 de florini.

În acest fel fiind trimiși anual la școli câte 10 învățători am putea în câțiva ani să pregătim învățători pentru toate școlile și s-ar îndeplini această muncă frumoasă a naționalizării (maghiarizării n.n.).

2. Merită atenție mare și preoții. Sunt exemple prin care un singur preot a maghiarizat o localitate întreagă. De aceea ar fi de dorit:

a) să fie rânduiți preoți care cunosc limba maghiară în fiecare localitate, să nu fie acceptați preoți și învățători care nu cunosc limba maghiară în afară de conducerea bisericilor.

b) ar trebui chemate conducerile bisericesti ca în acele localități în care populația nu e maghiară, dar înțelege limba maghiară să țină predicile în limba maghiară și să introducă cântecele în limba maghiară. Acolo unde poporul încă n-a făcut progrese în învățarea limbii maghiare să fie ținută tot a doua sau a treia Duminică slujba, predicile și cântatul în limba maghiară.

În acest scop localitățile județului se deosebesc în două clase:

Prima clasă unde predica și cântatul să se facă totdeauna în limba maghiară:

Localitățile plasei Nyir: Csanálos (Urziceni), Császari (Ungaria), Csomaköz (Ciumești), Dengeleg (Dindești), Derzs (Ungaria), Dobos (Ungaria), Domahida (Domănești), Endred (Andrid), Fábíánháza (Ungaria), Fény (Foieni), Gebe (Ungaria), Hodász (Ungaria), Kálmánd (Cămin), Kis-Majtény (Moftinu Mic), Körtvelyes

(Curtușeni), Mérk (Ungaria), Mező-Petri (Petrești), M<ező> Terem (Tiream), N<agy> Majtény (Moftinu Mare), Nyir-Csaholy (Ungaria), Nyir-Vasvári (Ungaria), O Pályi (Ungaria), Parasznya (Ungaria), Penyészlek (Ungaria), Portelék (Portița), Reszege (Resighea), Szaniszló (Sanislău), S<ent> Miklos (Sânmiclăuș), Vállay (Ungaria), Vezend (Vezendiu).

Localitățile plasei Crasna: Also-Homorod (Homorodu de Jos), Amatz (Amați), Bagos (Boghiș), Barlafalu (Borlești), Bélték (Beltiug), Dob (Doba), Erdöd (Ardud), Felső-Homorod (Homorodu de Sus), Gilvats (Ghilvaci), Hirip (Hrip), Kis-Kolts (Culciu Mic), Kis-Szokond (Soconzel), Krassó (Cărășeu), Madarász (Mădăras), Nagy-Kolts (Culciu Mare), Oroszfalu (Rușeni), Ovári (Oar), Pátyod (Ungaria), Piskárkos (Pișcari), Portsalma (Ungaria), Résztelek (Tătărești), Sandorfalu (Șandra), Szakász (Rătești), Szinfalu (Sâi), Töke-Terebes (Terebești), Vetés (Vetiș), Zsadány (Sătmărel).

Localitățile plasei Baia Mare: Apa, Ar<anyos> Megyes (Medieșu Aurit), Batiz (Botiz), B<atiz> Vasvári (Oșvarău), Berentze (Băbășești), Girótotfalu (Tăuții de Sus), Görbed (Românești), Józsefháza (Iojib), Lapos-Bánya (Băița), Miszt-Mogyoros (Tăuții Măgheruș), Misztotfalu (Tăuții de Jos), Patóhaza (Potău), Sárköz (Livada), Sárközujlak (Livada Nouă), Szamostelek (Someșeni), Szinyér-Várallya (Seini), Udvari (Odoreu), Vámfalu (Vama).

Localitățile plasei Someș: Csegöld (Ungaria), Jánk (Ungaria), Nagy-Peleske (Peleșu Mare), Pete (Petea), Szaraz-Berek (Bercu), Zajta (Ungaria).

A doua clasă unde predica și cântatul să se facă alternativ încă acum în limba maghiară:

Plasa Nyir: Estro (Istrău).

Localitățile plasei Crasna: Alsó-Boldád (Bolda), Aranyos (Ariniș), Balotafalu (Aciaua), Borhid (Valea Vinului), Erdőszada (Ardusat), Farkasaszó (Fărcașa), Felső-Boldád (Stâna), Gyöngy (Giungi), Gyütis (Ghirișa), Huta (Poiana Codrului), Ivatskó (Necopoi), Közep-Homorod (Homorodu de Mijloc), Lophágy (Cuța), Medes (Medișa), Mogyorós (Măriuș), Nagy-Szokond (Socond), Nantü (Hurezu Mare), Olah Hodos (Hodișa), Olah-Tóthfalu (Sârbi), Pap-Bikó (Bicău), Paczafalu (Chilia), Rákos-Terebes (Racova), Remetemező (Pomi), Szaldobagy (Solduba), Tomány (Tămaia), Valaszut (Crucișor), Veremarth (Roșiori).

Localitățile plasei Baia Mare: Alsó-Fernezely (Ferneziu), Alsó-Ujfalu (Satu Nou de Jos), Avas-Ujfalu (Certeze), Bajfalu (Dănești), Bikszad (Bixad), Busák (Bușag), Bujanhaza (Boinești), Dobravitz (Dumbrăvița), Feketefalu (Ocoliș), Felső-Fernezely (Firiza), Felső-Ujfalu (Satu Nou de Sus), Gyorkefalu (Cetățele), Hidegkút (Mocira), Iloba (Ilba), Kányáhaza (Călinești), Kis-Sikarló, Komorzany (Cămărzana), Laczfalu (Șișești), Lekentze (Lechința), Lénardfalu (Recea), Magyarkekes (Unguraș), Monostor (Merișor), Mósesfalu (Moșeni), Nagy-Sikárlo (Cicârlău), Nyégrefalu (Negreia), Oláhkekes (Chechiș), Oroszfalu (Rus), Pusztatele (Bontăieni), Rákza (Racșa), Rózsa-Parlag (Prilog), Sandorfalu (Șindrești), Sebespatak (Săbișa), Sürgyefalu (Șurdești), Tartolcz (Târșolt), Terep (Trip), Turvékonya (Tur), Tökes (Groși).

c) Trebuie invitate conducerea bisericești ca preoții din subordine să întocmească registrele de stare civilă în limba maghiară iar extrasele din registre în limba latină să fie eliberate în limba maghiară.

d) Nu ar fi de prisos ca interesul maghiarizării să fie primit de preoți și în numele comitatului pentru că ei pot face cel mai mult în acest sens. Ei ar trebui să manifeste interes major ca părinții să-și trimită copiii la școală și acolo pe lângă cunoștințele utile să învețe și limba națională (maghiară n.n.).

3. Nu puține ar putea să facă și breslele pentru obținerea scopului maghiarizării. Pentru aceasta ar fi de folos să fie obligați:

a) să-și aleagă conducerea, meșterii (atyamesterek) numai cunoscători de limbă maghiară.

b) cărțile de călătorie ale calfelor și atestatele să fie eliberate numai în limba maghiară.

c) să nu fie promovată meșter calfa născută sub coroana maghiară dacă nu cunoaște limba maghiară.

Nu ar fi lipsit de interes dacă s-ar putea determina locuitorii din localitățile cu limba străină să-și trimită copii în localitățile maghiare sau să-i dea în schimb la familii maghiare.

Ar trebui de avut grijă ca în localități denumirea străzilor, firmele prăvăliilor, anunțurile, socotelile ospătărilor (hanurilor) să fie făcute în limba maghiară.

Iar dacă aceste hotărâri n-ar fi admise de județ iar ca rezultatul să nu rămână fără succes supravegherea ar trebui să fie încredințată conducerii permanente a delegațiilor județeni care ar trebui să supravegheze îndeplinirea tuturor punctelor, în special supravegherea școlilor care să fie executată trimestrial, sânguința elevilor să fie încurajată cu daruri iar nobilimea să fie invitată să facă donații minore din când în când și să facă un raport anual și propuneri asupra acestui lucru pentru măsurile care se impun.”

Al doilea document este hotărârea Consiliului comitatului Satu Mare ținut la Carei în 7 martie 1836:

“Propunerea consiliului se acceptă în întregime și în consecință se împuternicește secretariatul ca toate trimiterile către Înalta Cancelarie a regatului să fie redactate exclusiv în limba maghiară.

Conducerea bisericilor și școlilor sunt rugate să ia legătura în această problemă pentru măsurile ce se impun. Pentru aducerea la îndeplinire a acestei hotărâri a Consiliului sunt delegați Berenczei Kováts Sándor președintele Curții de Judecată.

Prea stimatul canonic Schlachta Márton, Pap Gergely protopop, Lazar János, protopop adjunct, György József predicator, Hell János consilier regal și inspector principal de Baia Mare, Lovik Károly jude de mină, Kürti Csabay Antal, M. Mándy Péter, D. Domahidy Antal, Horvat Antal, Flekl Károly, Förster Ignác, Jenei György, Horvath Pál și Puskás Tódor judecători de curte împreună cu toți judecătorii și procurorii de plasă și cu subsecretarul Nagy Ignác. Se împuternicesc special K. Csabay Antal la plasa Crasna, M. Mándy Péter la Baia Mare, D. Domahidy Antal la plasa Someș, Horvat Antal la plasa Nirului.

Președintele Consiliului se însărcinează cu aducerea la îndeplinire cât mai grabnică și să facă comunicările de rigoare către marii proprietari (magnați) și preoților.

Kölcsey Ferenc¹⁷⁷
secretar șef”

Al treilea document este o scrisoare datând din 7 martie 1836 pe care o trimite Adunarea generală în numele populației comitatului Satu Mare, vicarului episcopiei de Mukacevo, Ioan Csurgovich¹⁷⁸, în care îl rugau să le acorde sprijinul pentru înfăptuirea planurilor adoptate:

¹⁷⁷ Este semnătura olografă a marelui patriot maghiar originar de pe meleagurile sătmărene.

¹⁷⁸ În anul 1831 murise episcopul Alexie Pócsy iar interimatul până în anul 1837 l-a asigurat vicarul Ioan Csurgovich. În acel an vine episcop Vasile Popovics (1837-1864). Cf. *Schematismus ...* 1886, p. 18-20.

“Prea stimatului vicar episcopal.

Pentru îndeplinirea obligațiilor față de patrie și totodată în dorința ridicării educației în rândul populației din sânul nostru numim o comisie care să facă propuneri pentru maghiarizarea locuitorilor de altă limbă.

Credem că prin maghiarizare pe de o parte am întări legăturile între patrioți, pe de altă parte prin educarea poporului putem ajunge mai bine la îndeplinirea scopurilor consfințite de legile noastre.

Comisia a făcut propunerea sa care a fost aprobată de noi după cum rezultă din exemplarul anexat. Din partea noastră din toată puterea sprijinim îndeplinirea acestui scop nobil, dar scopul nostru nu poate fi îndeplinit dacă nu ni se dă o mână de ajutor din partea domnului vicar episcopal. Pentru maghiarizarea populației de limbă străină pot face mult preoții dar aceștia depind de conducerea dumneavoastră.

Cu respect ne adresăm domnului vicar ca să sprijiniți hotărârea adoptată de delegații județeni, să sprijiniți în cercul din subordinea dumneavoastră, să îndrumați preoții ca în localitățile în care poporul înțelege bine limba maghiară, întotdeauna, iar unde încă nu a făcut progres în cunoașterea limbii naționale (maghiare n.n.) alternativ să se țină slujbe și cântări în limba maghiară iar registrele de stare civilă să fie întocmite în limba maghiară, extrasele din registru scrise în limba latină să fie eliberate în limba maghiară.

Cu speranța conlucrării dumneavoastră deoarece nu ne-am îndoit niciodată de interesul nobil al inimii dumneavoastră în îndeplinirea legilor obținute pentru succesul limbii maghiare, confirmată și de cea mai nouă scrisoare a Maiestății sale regele.

Noi care suntem cu respectul convenit dumneavoastră.

Dat în Carei 7 martie 1836

Prea stimatului domn vicar
Dat în adunarea generală a județului
Slugi obligate
Populația județului Satu Mare”

Dosarul mai cuprinde și o adresă a arhidiaconului Sătmarului Grigore Popp, participant la adunare, către vicar, în care îl informează despre cele discutate anexându-i și documentele în copie ale adunării. La sfârșit el spune că hotărârea nu a fost trimisă spre validare Curtii imperiale ci conducerii comitatului care a acceptat în mod favorabil rezoluția. Adresa datează din 16 aprilie 1836!

Răspunsul episcopiei datează din 20 mai 1836 (nr. 530) și este ambiguu mai mult în sensul unei confirmări a primirii adresei și copiilor rezoluțiilor adunării de la Carei trimise de către protopop¹⁷⁹.

Câteva considerații generale se impun exprimate în legătură cu aceste documente extraordinare. În deceniile III-IV ale veacului al XIX –lea s-au impus în Ungaria câteva figuri luminoase de mari patrioți maghiari care au fost dispuși să-și sacrifice toate puterile lor pentru ridicarea poporului maghiar. Figura principală a acestei tendințe a fost fără îndoială contele Széchenyi despre care marele istoric Nicolae Iorga spunea că “a început “filosofic” și “filantropic”, cu o liniște de teoretician și o distincție de vechi și adevărat nobil o epocă de propagandă culturală măsurată, chibzuită, omenoasă, tinzând, firește, la dispariția naționalităților, dar pe o cale de senină democrație a unei superiorități fatale.

¹⁷⁹ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 8, inv. 1416.

Pentru aceasta a întemeiat, din largile contribuții oferite cu entuziasm de tinerii magnați, Academia Maghiară, căreia însuși i-a constituit un fond de 60.000 de florini, a lucrat pentru crearea unui muzeu, unui teatru, a spijinit cu energia și banul său până și marile întreprinderi de ordin material care trebuiau să puie în relief chemarea stăpânitoare a rasei sale. De atâtea ori s-au exprimat aceste scopuri și în literatura națională maghiară a anilor 1830, influențată de dânsul. Se zicea: națiunea maghiară este atât de nobilă, atât de bine înzestrată, atât de evident creată de Dumnezeu el însuși pentru a stăpâni și a înălța pe oamenii care locuiesc pe teritoriul ei, ea e un fenomen divin așa de clar în viața popoarelor conlocuitoare, încât, luate mai cu binisorul, ele însele trebuie să recunoască această fericită fatalitate”¹⁸⁰.

Cel mai vehement însă era Kossuth Lajos care în “Pesti Hirlap” a pornit o campanie necruțătoare pentru asimilarea naționalităților, conștient fiind de starea de inferioritate numerică a națiunii maghiare. El este autorul a două fraze care au lăsat urme adânci în conștiința națională maghiară: “sau să le topească pe toate națiunile Ungariei și să facă din toate o națiune ungurească mare și tare, sau de nu Ungurii caută să piară” și despre slavi “sau îi vor contopi pe toți și-i vor face Unguri, sau vor pieri toți Ungurii oștiindu-se (luptându-se n.n.) în strâmtorile Tatrei în contra slavilor”¹⁸¹.

Entuziasmul acesta al tinerilor liberali s-a extins și la nivelul comitatelor unde apar o serie de conducători locali cu aceleași vederi politice. Remarcăm în Satu Mare pe Kölcsey Ferenc iar în comitatul vecin Sălaj pe Wesselényi Miklós, amândoi figuri și de rang național.

Acesta este contextul național în care apar documentele din 1836 în comitatul Satu Mare. Principiile, ideile și căile de realizare conținute s-au dovedit pe termen scurt câștigătoare, minoritățile naționale din Sătmar suferind pierderi irecuperabile, vezi cazul șvabilor, rutenilor (ucrainenilor) sau a unei bune părți a românilor.

Însă într-o perspectivă mai lungă ideile generației lui Széchenyi și Kossuth au trezit în rândul minorităților naționale din regat fenomene de o asemenea anvergură și de o asemenea contestare care vor duce la sfârșitul primului război mondial la dezmembrarea regatului maghiar. Aminteam mai sus de succesele raportate în procesul de maghiarizare în deceniile III – V ale veacului al XIX –lea. Prezentăm o situație statistică întocmită în această perioadă din care rezultă clar că acest proces s-a accelerat după anul 1836 în districtul Satu Mare.

Parohia greco-catolică din târgul Iánk, unde paroh era Mihai Jakab avea biserică de lemn închinată Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril. Matricole parohiale avea din anul 1776. Cei 1402 de credincioși (373 în Jánk iar restul în cele 31 de filii ale parohiei) ascultau predica în limba ruteană (ucraineană) și maghiară.

În târgul Medieșu Aurit preot era Teodor Vászony. Biserica din zid era închinată Sfinților Arhangheli. Matricole parohiale aveau din anul 1782. Celor 1969 de credincioși (din care 264 în filia Românești) li se predica în limbile română, ruteană (ucraineană) și maghiară. Mihai Pliszka era cantor-docent la biserică și școală.

La Peleşu Mare unde există o biserică de zid închinată Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril ridicată în anul 1840 și care avea matricole din anul 1779 preotul Ioan Palkovics predica în ruteană și maghiară. Cantorul Mihai Sturovics era și docent la școală.

¹⁸⁰ N. Iorga. *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. București, 1989. p. 396-397.

¹⁸¹ Apud A. Papiu Ilarianu. *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Vienna, 1851. p. 116-117. Capitolele VI și VII (p. 83-256) reprezintă o radiografie riguroasă a atmosferei din Ungaria și Transilvania în prima jumătate a veacului al XIX –lea.

Livada Nouă, notată ca parohie antică număra împreună cu cele 10 filii 1831 de credincioși. Exista aici o biserică de lemn ruinată închinată Fecioarei Maria dar se construiește alta din zid. Matricole avea din anul 1788. Exista școală de toate zilele (vernaculară). Preot era Anton Kutka și cantor învățator Mihai Németh.

La Bercu unde exista o biserică de zid închinată Sfinților Arhangheli administrator al parohiei era Ioan Zsidovics și cantor-docent Mihai Iurovics senior. Celor 1064 de locuitori Greco-catolici (din care doar 270 în Bercu) li se predica deja în limbile maghiară, ruteană (ucraineană) și română. Observăm că limba maghiară trece pe primul loc iar cea română pe locul al treilea.

În orașul liber regal Satu Mare la parohia Sfinții Arhangheli paroh era Ioan Gulovics care păstora pe cei 1776 credincioși. Școala avea două clase: la clasa I era dascăl Mihai Zima care era și cantor la biserică, la clasa a II –a era dascăl Vasile Bulecza.

Cealaltă parohie, Sfântul Nicolae din Mintiu, era deservită de preotul Vasile Valkovsky și avea 1020 de credincioși. Exista și aici școala împărțită în 2 clase: una de fete unde învățator era Andrei Tóoth care era și cantor la biserică și alta de băieți unde învățator era Anton Szoták. La amândouă parohiile predica se ținea în limbile maghiară, ruteană și română.

Odoreul avea biserică de zid închinată Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril. Matricole parohiale avea din anul 1785. Preot era George Molnar, cantor Gabriel Erdös și docent Ioan Kardos. Celor 1655 de credincioși (din care 220 în filia Berindan, 189 în Cucu și 178 în Mărtinești) li se predica în limbile română, maghiară și ruteană. Ultima parohie a districtului era cea din Botiz-Oșvarău (Vașvari) cu o biserică de lemn închinată Înălțării Domnului. Matricole parohiale avea din anul 1778. Preot era Daniel Papp iar cantor-docent Gabriel Anderko.

Celor 1220 de credincioși (din care 834 în Botiz) li se predica în română și maghiară¹⁸². Și în această perioadă impresionează numărul foarte mare de căsătorii mixte (între greco-catolici și reformați) ceea ce duce în mod invariabil la adoptarea mai ales de către copii a limbii maghiare. De exemplu în anul 1839 sunt nu mai puțin de 45 de căsătorii mixte cu 63 de copii, toți de religie greco-catolică¹⁸³.

Această tendință de maghiarizare transpare și din actele oficiale ale celor două parohii. Începând cu anul 1834 notările în matricolele parohiale se fac exclusiv în limba maghiară în cele două parohii sătmărene¹⁸⁴.

Ceea ce este și mai grav este faptul că și episcopia începe din anul 1845 să-și trimită circularele doar în limba maghiară încurajând această tendință de maghiarizare¹⁸⁵. Inclusiv primele două circulare de după înăbușirea revoluției de la 1848-1849 sunt în limba maghiară deși comunicau probleme extrem de importante privind drepturile și libertățile comunităților românești și ucrainene¹⁸⁶.

Și corespondența dintre parohii și episcopie se poartă tot în limba maghiară. De fapt în această privință se continuă o tradiție care dura de cel puțin 100 de ani mai ales pentru comitatele Satu Mare și Szabolcs. Din această perioadă se păstrează un proces verbal datând din 13 decembrie 1846 de alegere a consiliului curatorial la biserică Sfinții Arhangheli din Satu Mare, din păcate incomplet. Dorim să-l prezentăm pentru a demonstra că în Satu Mare a funcționat o bună relație între credincioșii de diferite etnii. La ședință

¹⁸² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9, inv. 22.

¹⁸³ Muzeul Județean Satu Mare. Protocolul arhidiaconatului Satu Mare, inv. 11390, f. 120 v.

¹⁸⁴ Arhivele Naționale D.J.S.M., fond Matricole parohiale de stare civilă, inv. 1318.

¹⁸⁵ Muzeul județean Satu Mare. Protocolul ..., f. 134 v- 135.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 135 v – 136 v.

participă Papp Péter primarul orașului dar care era și prim curator la biserică precum și alte 35 de personae (Puskás Mihály, Groza András, Botha Mihály, Hanka Mihály, Marozsan György, Gyoltán György, Ovári Jozsef, Papp János, Illes László și alții).

S-au ales curatorii pentru anul următor. Din păcate lipsește partea cu curatorul prim dar bănuim că a rămas tot Papp Péter, ținând seama de personalitatea lui. Partea interesantă urmează la alegerea vicecuratorilor și a curatorilor de ajutor (algondnok și segéd gondnok). Sunt aleși pentru partea română (az oláh resröl) și pentru partea rusească (az orosz resröl) în număr egal.

Pentru partea română vicecuratori au fost aleși: Marosán György, Demeter György, Erdei Janos, pentru partea ucraineană: Puskás Mihály, bătrânul Hanka Mihály, Kontros János. Curatori de ajutor pentru partea română au fost: Gyurkán Mihály, Bota Mihály, Deak János, Halasz János, Iszak Imre, Gioltán György, iar pentru partea ucraineană Dzinzo István, Parok Mihály, tânărul Hanka Mihály, tânărul Toth Mihály, Domahidi László, Bródi Iános¹⁸⁷.

Deci în număr absolut egal deși după cum vom vedea mai târziu ucrainenii (rutenii) reprezentau doar o treime din credincioșii bisericii. Nimic nu ne împiedică să credem că aceeași situație exista și la parohia Sfântul Nicolae unde credincioșii de diferite etnii erau aproape la egalitate după cum vom observa dintr-o statistică datând din anul 1851.

Tot din această perioadă avem date complete despre salariul cantor învățătorilor din tot districtul protopopesc al Sătmarului care pot crea o imagine despre situația materială a acestei categorii. Conscripția este efectuată în 20 decembrie 1844 și este semnată de Basilius Valkovszki, protopop și preotul Ioan Gulovics¹⁸⁸.

Cantor învățătorul de la biserică Sfântul Nicolae din Mintiu Sătmarului era subordonat magistratului orașului care asigura și cea mai mare parte a salariului. Avea o jumătate de sesie de teren arabil în intra și extravilan de la care îi venea o recoltă estimată la 16 florini și 30 creițari. Primea de la caseria orașului 160 florini anual sub titlul de lectical (salariu). Primea deasemenea de la oraș trei orgii (stânjeni) de lemne¹⁸⁹ și alte 5 orgii pentru școală. Cele 3 orgii erau socotite la 6 florini. De asemenea în calitate de cantor la biserică primea pentru participarea la diferite activități: pentru botez 3 creițari (la an erau socotite 30 botezuri în valoare de 1 florin și 30 creițari), căsătorii 60 creițari (pe an 5 căsătorii = 300 creițari), înmormântări mari 24 creițari (pe an 8 = 3 florini și 12 creițari) înmormântări mici (pentru cei mai puțin avuți) 12 creițari (pe an 12 înmormântări = 1 florin și 48 creițari). Deci un salariu total de 189 florini și 30 creițari anual!

La parohia Sfinții Arhangheli din Satu Mare situația era la fel diferind doar onorariile pe care le încasa cantorul la botezuri (45 X 3 creițari = 2 florini și 15 creițari), căsătorii (8 X 6 creițari = 48 creițari), înmormântări mari (12 X 24 creițari = 4 florini și 48 creițari), înmormântări mici (20 X 12 creițari = 1 florin și 20 creițari). Deci un total de 191 florini și 41 creițari.

Două observații se impun. Este clar că învățătorii de la cele două școli greco-catolice sunt în subordinea orașului care este și principalul finanțator al lor. Aceasta implica executarea tuturor dispozițiilor primarilor și conducătorilor orașului. Iar în al doilea rând învățătorii de la oraș aveau o situație cu mult privilegiată decât cei din mediul rural a căror situație este catastrofală. Dăm mai jos câteva exemple din districtul Satu Mare: Iánk salariul era de 59 florini și 12 creițari anual, Medieșu Aurit, 58 florini și 43

¹⁸⁷ Fotocopie în posesia autorilor.

¹⁸⁸ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9, inv. 1340.

¹⁸⁹ În secolul al XIX –lea se folosea stânenul „nemțesc” care avea 1.896 metri. Deci un total de 6 m³ de lemne.

creițari, Peleşu Mare, 68 florini și 18 creițari, Livada 65 florini și 39 creițari, Bercu 35 florini și 48 creițari, Noroieni 9 florini și 18 creițari, Odoreu 85 florini și 20 creițari și Botiz 60 florini și 32 creițari¹⁹⁰.

Pentru a vedea puterea de cumpărare a unui cantor-învățător dăm și câteva dintre prețurile produselor din epocă: o jumătate de kilogram de slănină – 1 florin și 18 creițari, 1 kg de carne de vită – 26 creițari, 1 kg de carne de porc – 24 creițari, o pereche de porci – 30 florini, 1 vițel de 1 an – 15 florini, 4 cai de ham – 495 florini, 2 cai de ham – 305 florini, o pereche de boi de 4 ani – 160 florini, jumătate de kg de săpun – 36 creițari, o pereche de pantofi – 2 florini și 30 creițari etc.¹⁹¹. Pentru comparație dăm câteva dintre salariile anuale ale altor funcționari din comitat: prefect – 1500 florini, subprefect – 600 florini, pretor – 300 florini, adjunct de pretor – 150 florini, copiist – 100 florini, doctor – 300-500 florini, servitori pe lângă vicecomite – 36 florini, haiduci – 50 florini etc.¹⁹².

În concluzie cantor învățătorii din Satu Mare aveau salarii mai mult decât onorabile, în timp ce în localitățile rurale acestea difereau în funcție de puterea economică a locuitorilor. Este clar că aceștia trebuiau să-și caute venituri suplimentare în general din arendarea de pământ agricol. Ei duceau un trai modest cu nimic deosebit de țaranii în mijlocul cărora trăiau.

În schimb preoții din Satu Mare o duceau mai bine. Conform unei vizitații protopopești din 13 ianuarie 1845 Biserica Sfântul Nicolae din Mintiu avea pământ arabil în valoare de 11 câble deci producea cam 250 de kilograme de cereale. Nu se dă suma totală a veniturilor bisericesti. În schimb la parohia Sfinții Arhangheli veniturile anuale se ridicau la suma impresionantă de 2000 florini, aici socotindu-se cantitatea de cereale ce provenea din pământurile arabile ale bisericii, venituri din fundații pioase, servicii divine, trasul clopotelor etc.¹⁹³.

Una dintre căile cele mai vizibile de maghiarizare a fost fără îndoială practica căsătoriilor mixte (greco-catolici cu calvini și greco-catolici cu romano-catolici). Este absolut sigur că de obicei copiii care rezultau din aceste căsătorii aveau ca limbă maternă limba maghiară după cum vom vedea mai târziu. Se păstrează conscripția acestor căsătorii datând din anul 1845. În parohia Sfântul Nicolae sunt 16 căsătorii între greco-catolici și calvini. Dintre acestea 10 sunt încheiate între bărbat greco-catolic și femeie calvină rezultând 19 copii, iar 6 sunt între bărbat calvin și femeie greco-catolică rezultând 6 copii. La parohia Sfinții Arhangheli s-au încheiat 38 de căsătorii mixte din care 19 între bărbat greco-catolic și soție calvină, rezultând 28 de copii și tot 19 între bărbat calvin și soție greco-catolică rezultând 23 de copii. Există un tabel separat cu căsătoriile dintre greco-catolici și romano-catolici. Absolut toate căsătoriile sunt încheiate între bărbați greco-catolici și femei romano-catolice.

În parohia Sfântul Nicolae sunt încheiate 13 căsătorii cu 24 copii. Cea mai interesantă este cea dintre Mihai Somlyai, greco-catolic și Antonia Csermák, romano-catolică de origine nobiliară¹⁹⁴. În parohia Sfinții Arhangheli se încheie 21 de asemenea căsătorii cu 35 de copii. Reține atenția căsătoria lui Petru Papp (poziția 51) primarul orașului, cu Francisca Gály, romano-catolică. Fiica lor Christina de 19 ani este botezată la romano-catolici prin dispensa nr. 789 din 15 martie 1841¹⁹⁵. Deci un total de 88 de

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ Cf. *Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX században*, Nyiregyháza, 2000, p. 392-396.

¹⁹² *Ibidem*, p. 402.

¹⁹³ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9, inv. 1488.

¹⁹⁴ Bilkei Gorzó Bertalan, *op. cit.* p. 25. De fapt și Mihai Somlyai era nobil (p. 110).

¹⁹⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9, inv. 1742, f. 32.

căsătorii mixte din care au rezultat 135 de copii botezați în marea lor majoritate la greco-catolici (există doar un caz de copil botezat la romano-catolici).

Dar după cum vom vedea în conscripția din anul 1851 marea majoritate a acestor copii aveau ca limbă maternă doar limba maghiară ceea ce ne poate ajuta să ne dăm seama de eficiența acestei *căi voluntare* de maghiarizare. Dar tot așa de adevărat este și faptul că greco-catolicii constituiau o comunitate acceptată și apreciată de majoritatea calvină a orașului, căsătoriile cu aceștia devenind ceva obișnuit.

Familii greco-catolice cum erau Somlyai, Moisin, Papp etc. fac parte din clasa suspusă a orașenilor accesând fără probleme la funcțiile înalte din administrația orașului, vezi cazul lui Petru Papp primar al orașului în perioada 1846-1848. Iată de ce acești cetățeni Greco-catolici participă cu entuziasm la revoluția maghiară din 1848-1849, printre miile de participanți din armata revoluționară întâlnind și mulți dintre aceștia. Listele voluntarilor datând din 22 iunie 1848 având 875 de nume cuprind fără îndoială și pe acești cetățeni. Privirea ni se oprește asupra lui Somlyai István, enoriaș al bisericii Sfântul Nicolae în vârstă de 43 de ani și care locuia pe strada Gheorghe Șincai (Hid utca 162)¹⁹⁶.

¹⁹⁶ Cf. Kónya László, *Szatmárnémeti város nemzetőrei az 1848-1849-es szabadságharcban*, în „Szatmáriak az 1848-1849-es szabadságharcban”. Szatmárnémeti, 1999, p. 119.

Reforma administrativ-bisericească din anii 1851-1853 în comitatul Satu Mare. Crearea parohiilor română și ruteană (ucraineană) în orașul Satu Mare

Perioada care a urmat revoluției a fost pentru minoritățile din Ungaria una deosebit de favorabilă mai ales din punct de vedere cultural-religios¹⁹⁷. Pentru zona Sătmarului faptul care a marcat profund dezvoltarea minorităților de aici a fost fără îndoială sprijinul autorităților austriece în procesul de rearondare a parohiilor sâtmărene la episcopia nou creată a Gherlei, desființarea statutului de limbă dominantă a limbii maghiare, revenirea la limbile naționale în administrația bisericească, înființarea de școli naționale la sate etc.

Aminteam mai sus de cele două circulare trimise după înăbușirea revoluției de la 1848 de către episcopia de Mukacevo. Prima datează din 17 noiembrie 1849 și poartă numărul 2856 și este semnată de vicarul Csurgovich. Se cerea tuturor parohiilor ca până la 30 noiembrie să trimită conscripția Greco-catolicilor pe naționalități: ruteni (ucraineni), români, maghiari¹⁹⁸.

A doua datează din 30 noiembrie 1849 (nr. 2957) și este semnată tot de vicarul Csurgovich. El informează despre patenta imperială din 4 martie 1849 “privind îmbunătățirea vieții, libertății, fericirea naționalității rutene (ucrainene n.n.)...”

Îndatorirea principală a noastră este “să ne strângem toate puterile pentru ca limba noastră, care până acuma n-a fost luată în considerare să-și trăiască perioada de strălucire și înflorire.” Se înfățișează apoi demersurile depuse de conducătorii rutenilor (ucrainenilor) pentru renașterea acestei minorități.

Se cerea ca cei din subordinea episcopiei să facă tot ceea ce era necesar pentru renașterea limbii ucrainene (rutene). La sfârșit sunt câteva precizări extrem de importante. Se cerea ca din 19 ianuarie 1850 “actele, documentele noastre ale naționalităților rutene și române le vom prezenta în limba noastră.” Se sublinia că aceasta era o sarcină grea dar care se putea realiza: “Ceea ce dorim și vă cerem a lua la cunoștință credem că va fi cam greu de realizat la început, însă cu voință și putere se va putea rezolva și asta.”¹⁹⁹

Cum au luat la cunoștință preoții din Satu Mare de această dispoziție a episcopiei?

De exemplu în Registrul nașterilor, căsătoriilor și morților de la Parohia Sfântul Nicolae la luna ianuarie 1851, deci abia după un an de zile, preotul Valkovszky completează capul de foaie matricolă în limba ucraineană, dar continuând să noteze în maghiară datele despre botezați, căsătoriți și morți²⁰⁰.

Abia din ianuarie 1854 încep notările în limba ruteană (ucraineană) odată cu venirea preotului Antoniu Boksai ca paroh la Satu Mare – Mintiu (Sukmar Neimetskii), născut în anul 1819 și hirotonit preot în anul 1843. Era căsătorit cu Maria Gadjea²⁰¹.

Menționăm că preotul Valkovszky murise în 5 noiembrie 1851, în vârstă de 66 de ani, lui urmându-i interimar Mihalka Gerozim preot ajutorător (*segéd lelkész*) iar din decembrie 1852 Tibólth Aukszent, călugăr bazilitan tot ca “preot ajutorător.”

Mai apare notat în matricole și Gulovics János preotul de la Sfinții Arhangheli și protopop al districtului după moartea lui Valkovszky²⁰².

¹⁹⁷ Liviu Maior, *1848-1849 Români și unguri în revoluție*, București, 1998, p. 406.

¹⁹⁸ Muzeul județean Satu Mare, *Protocolul arhidiaconatului...*, f. 134 v și 135.

¹⁹⁹ *Loc. cit.*, f. 136 v.

²⁰⁰ Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale de Stare civilă, inv. 1319, f. 29 v.

²⁰¹ *Ibidem* și *Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1886*, Ungvarini, 1885, p. 199.

La parohia Sfinții Arhangheli situația este și mai dezastruoasă. Notările în limba maghiară nu dispar decât începând cu anul 1858 după venirea lui Petru Bran la conducerea parohiei și a protopopiatului de Satu Mare, format din parohiile: Craidorolt, Medieșu Aurit, Odoreu, Satu Mare și Botiz.

Deci este clar că a existat o opoziție înverșunată din partea preoțimii din Satu Mare dar și a unei părți a credincioșilor de a înlătura limba maghiară din administrația bisericească și din predică.

Unul din evenimentele de ordin general petrecute în epoca de după revoluție și care a avut repercursiuni și asupra greco-catolicilor sătmăreni a fost fără îndoială înființarea comisiei pentru studierea și pregătirea proiectului de înființare a mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș, avându-l ca președinte pe episcopul Vasile Erdelyi de la Oradea. Discuțiile s-au purtat la Oradea (iunie 1850), Viena (noiembrie 1850), Oradea (octombrie 1851).

Curtea de la Viena și în speță împăratul Francisc Iosif au avut cuvântul hotărâtor în ceea ce privește condițiile și modalitățile înființării mitropoliei și a episcopiiilor de Gherla și Lugoj. Delimitările geografice ale eparhiilor s-au stabilit însă la Oradea în urma unui recensământ amănunțit realizat de comisii mixte în fiecare din parohiile care urmau să fie luate de la eparhiile existente și încorporate în noile episcopii.

Din comisia de la Oradea au făcut parte din partea episcopiei de Mukacevo Petru Anderko, vicarul Maramureșului și Ioan Fasy, protopop de Baia Mare. Prin decretul din 12 decembrie 1851 împăratul a aprobat înființarea mitropoliei unite și episcopiiilor de Gherla și Lugoj²⁰³.

Până la acest moment se desfășurase în eparhia de Mukacevo un vast recensământ al parohiilor care a servit la stabilirea apartenenței din punct de vedere administrativ bisericesc. Se păstrează un "Conspect al parohiilor și filiilor, numărul sufletelor și a limbii întrebuințate" datând din 16 iunie 1851 și semnat de Vasile Erdelyi episcopul greco-catolic de Oradea, Petru Anderko, vicarul Maramureșului și Ioan Fasy protopop de Baia Mare ca deputați ai episcopiei de Mukacevo. Comisia găsea că în comitele Maramureș, Satu Mare și Ugocea trăiau 105.107 de credincioși români care vorbeau limba română. Printre ei trăiau 11.996 suflete rutene (ucrainene).

Districtul Satu Mare se prezenta la acea dată în felul următor:

			(Limbi vorbite)
1.	Medieșu Aurit	1580 suflete	română-ruteană
Filia	Românești	438 suflete	română-ruteană
2.	Bercu Roșu	251 suflete	română-ruteană
Filii	Homok	201 suflete	română-ruteană
	Mehtelek	101 suflete	română-ruteană
	Kishodos	10 suflete	română-ruteană
	Nadyhodos	98 suflete	română-ruteană
	Noroieni	98 suflete	română-ruteană
3.	Satu Mare, orașul liber regal	1965	română-maghiară- ruteană
4.	Satu Mare - Mintiu	1024	română-maghiară- ruteană
5.	Odoreu	1110	română-maghiară
Filii	Berindan	296	română-maghiară
	Cucu	296	română-maghiară

²⁰² Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Matricole inv. 1319, p. 29 v.

²⁰³ Codruța Maria Mureșan, Marcel Știrban, *Din Istoria Bisericii Române Unite*, Satu Mare, 2005, p. 248-249 și Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 10, inv. 404, f. 29-32.

	Mărtinești	198	română-maghiară
6.	Oșvareu - Botiz	852	română-maghiară
7. Filii	Livada Nouă	791	maghiară-ruteană și română
	Adrian	141	
	Livada	551	
	Total	1744	
8. Filii	Peleşu Mare	377	maghiară-ruteană
		Total	1357
9. Filii	Târgul Iánk 32	346	maghiară-ruteană
		Total	1289

Suma totală a sufletelor 13.593.

Pentru fiecare localitate în parte disputată de cele două episcopii s-au întocmit conscripții separate de o comisie formată din doi preoți, unul din partea Gherlei și unul din partea Mukacevo-ului. În comitatul Satu Mare întâlnim cazuri de acest gen la Livada, Bercu, Satu Mare și Odoreu. Au existat bineînțeles intervenții ale diferitelor părți implicate în sensul deturnării și influențării voinței populației localităților conscrise. La aceste activități participă preoții, curatoratele etc.

Dăm un singur exemplu. În 1 noiembrie 1851 din parohia Sfântul Nicolae din Satu Mare – Mintiu era trimis un memoriu către episcopul de Mukacevo semnat de preotul Valkovszky László, prim curatorul Sándor János, Biba Péter, Dutka Mihály, Szilágyi János, Szilágyi Sándor, Mangó Pál, Mangó György, Paska Mihály, Varga János, Vajku Mihály, Gajdos Pál, Deák János, Király László, Király István, Gazdag Péter, toți din consiliul curatorial, Szoták Antal, Simon Mihály, Huszthy Mihály, Toth András, învățătorii de la școala greco-catolică, Somlyai Kálmán, Tánya Mihály, Papp György, Derecsky János – curator, Mudri Mihály – curator, Deak Péter – curator, Tibsza István – curator, Puskas Józef – curator, Focsák Mihály – curator, Fejer János, Telepi Józef, Tót János, Gyurkán Mátyás, Fejer István, Papp Mihály, Fócsak János, Méndics János, Mendics Ferencz, Sotnál László, tânărul Simonovics János, bătrânul Simonovics János, Balog András, Siket János, Siket László, Mojszin József, Ujlaki Pál.

Aceștia cereau în numele comunității rutene din Mintiu ca să rămână arondați la episcopia de Mukacevo²⁰⁴. Chiar episcopul Vasile Popovics (1837-1864) după cum reiese dintr-o adresă a vicarului Maramureșului Petru Anderko, din 10 octombrie 1851 a intervenit pe lângă delegații săi la conferințele de la Oradea pentru ca aceștia să insiste pentru rămânerea unor parohii la eparhia de Mukacevo.

Din comitatul Satu Mare dorea neaparat ca să-i aparțină parohiile Satu Mare – Mintiu și Bercu: “*Quod autem Co<mi>t<a>tus Szathmariensis Parochias signanter Szathmár-Némethi et Szárazberek, quos Ill<us>t<rita>tas Vestra Praesulea ultro quo penes Dioecesim Munkacsensem reservari desiderat...*”²⁰⁵

Prezentăm în continuare concluziile comisiilor care au efectuat conscrierea parohiilor în dispută. În parohia Odoreu comisia formată din Ioan Anderko, protopop de Oaş ca deputat din partea românească și Iosif Niszalovszky, protopop de Turulung, deputat din partea ruteană (ucraineană) găsea următoarea situație în 13 noiembrie 1851: în parohia mamă Odoreu 32 locuitori vorbeau ruteana (ucraineană), 1045 româna.

Din totalul de 1077 locuitori 900 vorbeau și maghiara. Din totalul credincioșilor 1049 doreau să aparțină la episcopia Gherlei și 19 la episcopia de Mukacevo. În filia

²⁰⁴ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 10, inv. 402, f. 35.

²⁰⁵ *Loc. cit.*, fond 151, opis 10, inv. 402, f. 11.

Mărtinești 177 locuitori vorbeau româna, 179 și maghiară, 183 de locuitori doreau să aparțină de Gherla.

La Berindan 4 vorbeau ruteana, 199 româna, 205 vorbeau și maghiara, 6 doreau să aparțină la Mukacevo și 199 la Gherla. În Cucu 206 vorbeau româna și tot ei vorbeau și maghiara, 209 doreau să aparțină de Gherla²⁰⁶. Parohia Livada Nouă a fost conscrisă de o comisie formată din Gabriel Szabo parohul din Gherța Mică și Basilius Ivâncso administrator parohial în Turulung. Din adresa redactată reiese că parohia este ruteană (ucraineană) având biserică de zid ridicată de către ruteni (ucraineni).

Toți preoții de aici au fost ruteni începând cu anul 1680 când este amintit preotul Ivan. Acestuia i-a urmat Basilius iar la 1692 îl întâlnim aici pe George Véliczky. În 1758 îl întâlnim aici pe Vasile Teliho iar din 1788 pe Izakovics care introduce matricolele parohiale. Îi urmează fiul său Vasile, apoi preoții Prodan, Porompovits, Kutka, toți ruteni. Cărțile de cult sunt toate rutene (ucrainene) începând cu Evanghelia tipărită la Lvov în 1670²⁰⁷.

Din cele 1240 de suflete din parohie 1240 vorbeau ruteana și maghiara și doar 27 și limba română. Cei 1240 de ruteni doreau să aparțină de dieceza de Mukacevo²⁰⁸. Parohia Bercu a fost conscrisă de o comisie formată din preotul Dolinay Sándor din Sasovo (Szaszfalu) și Vajda Bazil preotul din Batarci în 17 noiembrie 1851.

Aici ei găseau credincioși slovaci și ruși (ucraineni) și puțini români (*a Hivek tömege tót orosz, és igen kevés oláh ajku találtatik*). Cărțile din biserică erau slave: Trebnic, Octoih, Trifolghion, Triod. Doar Ceaslovul era românesc.

În filia Noroieni sunt doar cărți slave. Limba de predicăție era la Bercu ruteana și româna iar la Noroieni doar ruteana. Din cele 911 de persoane câte cuprinde Tabelul credincioșilor 652 vorbeau ruteana, 176 româna și 880 de locuitori și maghiara care devenise limba predominantă de comunicare. De dieceza de Mukacevo doreau să aparțină 163 de persoane iar de Gherla doar 40²⁰⁹. Surprinde numărul mare de persoane care nu și-au exprimat opțiunea!

Am lăsat la urmă conscripția parohiilor din Satu Mare efectuată în 13-15 noiembrie 1851 de către o comisie compusă din Ioan Anderko protopop de Oaș din partea românească și Iosif Niszalovszky protopop de Turulung din partea ucraineană. Ei au fost însărcinați cu această misiune prin adresa 2818 din 7 octombrie 1851. Raportul lor datează din 15 noiembrie 1851 și este încheiat la Odoreu referindu-se la cele două parohii greco-catolice din Sătmar și parohia Odoreu.

În orașul Satu Mare (parohia Sfinții Arhangheli) au găsit 1173 de suflete greco-catolice dintre care 100 vorbesc ruteana (ucraineană), 688 româna și restul maghiara. Este de specificat că maghiara o vorbeau 1037 de locuitori deci 88,4 % din totalul locuitorilor. De dieceza Gherlei doreau să aparțină 213 familii cu 896 suflete (78,39 %) iar de cea de Mukacevo 71 de familii cu 247 suflete (21,60 %).

Din lista locuitorilor greco-catolici rezultă că 55 persoane s-au declarat ruteni (4,68 %) din totalul de 1173 locuitori, 10 persoane s-au declarat români (0,85 %), 18 persoane valahi (români) (1,53 %). Fără să specifice apartenența etnică restul de 1090 de persoane. Situația este deosebită în ceea ce privește limbile vorbite de aceștia: română, ruteană și maghiară vorbeau 36 de persoane, română și maghiară 598 persoane, ruteană și maghiară 50 persoane, română 51 persoane, ruteni care știau doar maghiară 26 persoane,

²⁰⁶ *Loc. cit.*, f. 118.

²⁰⁷ *Loc. cit.*, f. 122.

²⁰⁸ *Loc. cit.* f. 151.

²⁰⁹ *Loc. cit.*, f. 155

doar maghiară 287 persoane (în marea lor majoritate tineri). Un rutean a dorit să aparțină de Gherla, 4 români doresc să rămână la Mukacevo, 17 români știau doar maghiara.

Dacă-i luăm pe cei care și-au exprimat dorința de a aparține de Mukacevo în număr de 236²¹⁰ dintre aceștia 71 erau bărbați, 63 femei și 102 fii și fiice (53 de fii și 49 de fiice) cu drept de a-și exprima opțiunea. Dintre bărbați 36 vorbeau ruteana (ucraineana), 24 vorbeau și româna, 70 vorbeau și maghiara. Doar o persoană vorbea numai ruteana (ucraineana).

Dintre cele 63 de femei 23 vorbeau și ruteana, 18 și româna, 27 doar maghiara, 3 doar româna, 63 vorbeau și maghiara. Situația este deosebit de grăitoare la cei 102 de fii și fiice: 15 vorbeau și ruteana, 8 și româna, 81 vorbeau doar maghiara, reprezentând deci 79 % din totalul tinerilor.

Este interesant și modul cum își asumă naționalitatea credincioșii sătmăreni. Din cei 71 de bărbați 31 declară că sunt ruteni (44 %). Dar ce este un fapt deosebit 22 dintre eu nu vorbeau decât maghiara, aceștia constituind prima generație de ruteni care sunt deja maghiarizați, deși au încă conștiința originii lor etnice.

Dintre femei 8 se declară de origine ruteană (ucraineană) și 3 de origine română. Documentul ne dă și câteva date istorice despre biserică care este opera poporului (*opera populi*). Limba slujbei este româna și ruteana (ucraineana), școala se face în limba maghiară.

În cea ce privește parohia Sfântul Nicolae, avea 613 suflete greco-catolice. Dintre aceștia la 57 persoane le plăcea să vorbească ruteana, 217 suflete le plăcea româna, ungurește vorbeau 575 persoane. Pentru apartenența la Mukacevo au optat 72 de familii cu 282 suflete. Pentru Gherla au optat 82 de familii cu 331 de suflete. Și aici conscriptorii au greșit la adunare.

Din cele 283 de persoane care au optat pentru Mukacevo 69 erau bărbați, 87 femei, 113 tineri (54 băieți și 59 fete) și 14 minori. Din cei 69 de bărbați vorbeau și limba ruteană 30, 18 vorbeau și limba maghiară, 32 vorbeau doar limba maghiară, dar știau toți 69 să vorbească ungurește. Ruteni se declară 14 persoane din care 11 vorbeau doar limba maghiară. Unul singur se declară român.

Din cele 82 de femei care se declară pentru Mukacevo, 22 vorbeau și în ruteană (ucraineană), 11 vorbeau și în română, 53 vorbeau doar în maghiară, 1 doar în română, dar din total 86 vorbeau maghiara. Cinci femei se declarau de naționalitate ruteană.

Din cei 113 tineri și tinere, 3 vorbeau și ruteană, 7 și română iar 103 doar maghiară. Absolut toți vorbeau maghiară ceea ce constituie un indiciu asupra procesului de maghiarizare. Dacă adunăm pe cei care au optat pentru a rămâne la episcopia de Mukacevo din cele două parohii ajungem la 541 de suflete ceea ce reprezintă 30 % din totalul credincioșilor greco-catolici sătmăreni. Este de observat că recensămintele nu sunt complete. Se păstrează din anul 1857 un recensământ al populației orașului Satu Mare din care rezultă că aici trăiau 2905 de romano-catolici, 2309 de greco-catolici și 8288 de reformați²¹¹. Deci lipsesc din cele două recensăminte peste 500 de locuitori greco-catolici care nu au fost consultați în ceea ce privește apartenența la episcopiile de Gherla sau Mukacevo!

²¹⁰ Dacă punem și pe minori ajungem la o cifră de 247 suflete ceea ce înseamnă că membrii comisiei au greșit calculul cu 11 persoane.

²¹¹ *Szatmár – Németi sz. kir. város....* p. 272.

Numai așa ne putem explica diferența de credincioși care apare în Șematismul episcopiei de Mukacevo pe anul 1865 când la parohia Sfântul Nicolae apar arondați 726 de greco-catolici²¹².

Rezultatele acestor recensăminte efectuate atât în comitatul Satu Mare cât și în Maramureș au stat la baza bulei papei Pius al IX –lea “*Ecclesiam Christi, ex omni lingua et populo et natione congregatum*”, care statua din punct de vedere canonic reactivarea mitropoliei unite de Alba Iulia și Făgăraș, înființarea a două noi episcopii greco-catolice românești la Gherla și Lugoj, precum și subordonarea episcopiei greco-catolice de la Oradea, mitropoliei nou înființate²¹³.

În ceea ce privea comitatele Satu Mare și Ugocea bula enumera toate protopopiatele care intrau în componența episcopiei de Gherla (Turț, Seini, Oaș, Baia Sprie, Baia Mare și Satu Mare), precum și numărul credincioșilor greco-catolici. Un fapt curios se întâmplă la protopopiatul Turț unde două sate românești Bocicău și Valea Seacă sunt menționate în cadrul episcopiei de Mukacevo.

În ceea ce privește districtul Satu Mare el este împărțit în două. Se crează un protopopiat românesc al Sătmarului care cuprindea parohiile Craidorolț, Medieșu Aurit, Odoreu, Satu Mare, Botiz - Oșvărău²¹⁴. Dar se crează și un protopopiat rutean al Sătmarului care cuprindea parohiile Iánk, Porumbești, Peleşu Mare, Livada, Bercu, Satu Mare-Mintiu, Turulung, deci două parohii din comitatul Ugocea iar restul de 5 din fostul protopopiat al Sătmarului.

În ceea ce privește orașul Satu Mare se crează două parohii distincte ca apartenență administrativ-bisericească, intrând apoi și în mentalul popular: parohia românească Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril și care aparținea de episcopia de Gherla și parohia ruteană Sfântul Nicolae care aparținea de episcopia ruteană (ucraineană) de Mukacevo.

Astfel că putem considera anul 1853 drept anul care pune capăt mai mult administrativ, unei conviețuiri de sute de ani între cele două comunități greco-catolice sătmărene: românească și ruteană (ucraineană). După cum vom vedea în volumul al II –lea colaborarea între preoții celor două biserici nu a încetat niciodată, cum nu au încetat nici legăturile între credincioșii celor două parohii²¹⁵.

Acum la capătul acestui prim volum se impun câteva concluzii privind comunitatea greco-catolică din Satu Mare. În primul rând aceasta este formată majoritar din români și ruteni (ucraineni) cărora de-a lungul veacurilor li s-au adăugat refugiați aromâni, greci și sârbi fugiți din calea turcilor, mai ales în veacul al XVII –lea.

Datorită talentului, hărniciei, inteligenței, mai ales în domeniul negustoresc, această comunitate reușește ca după anul 1730 să se impună în viața orașului Satu Mare, devenind un factor important în conducerea administrației, atât orășenești cât și comitatense (județene). Cel puțin 30 de familii din rândul lor acced în pătura cea mai înaltă a cetățenilor²¹⁶ care jucau un rol decisiv în destinele orașului: Fokos, Kontros, Pap, Soos, Gerendasi, Penzes, Simon, Peleskei, Onác, Nagy, Kos, Gabor, Domahidi, Varga, Pokulár, Puskás, Sztankovics, Mojszin, Somlyai, Tamási, Orosz, Drahoczkzi, Szabó, Szilagyai ș.a. Faptul că membrii ai familiilor Somlyai, Pap ajung primari ai orașului, cea mai înaltă

²¹² *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Munkacsensis*, Unghvarini, 1865, p. 127.

²¹³ Dr. Victor Bojor, *Episcopii greco-catolici de Gherla*. Târgu Mureș. 1939. p. 44.

²¹⁴ Cf. *Șematismul venerabilului cleri a Gherlei*. Gherla. 1867. p. 193-196.

²¹⁵ Cf. *Schematismus dioecesis Munkacsensis* p. 122-127.

²¹⁶ La 1851 în Satu Mare existau 450 de cetățeni (*polgárok*) din care 40 puteau fi aleși în funcțiile de conducere. Cf. Fényes Elek. *Magyarország geographiai szótára*. vol. IV. Pesten. 1851. p. 70.

demnitate, ne vorbește despre rolul jucat de către comunitatea greco-catolică româno-ucraineană în destinele Sătmărilor.

Merită deasemenea menționat că mulți dintre acești greco-catolici suspuși au origine nobilă cu diplome de înobilare câștigate în secolele XVI-XVII. Enumerăm câteva dintre aceste familii: familia Pap²¹⁷ (diplomă de la Leopold al II –lea din 25 octombrie 1690), familia Siska Papp de Rogoz (diplomă de la Sigismund Báthory din anul 1601) familia Anderco de Homorod (Leopold în 20 martie 1675) familia Gyurkán de Csicsó Poiana (Ciceu Poieni), Dragoș de Kolczér (Colțirea) (Mihail Apafi în 31 august 1636), Zima de Budfalva (Budești) (Cristofor Báthory în 1581), Huban de Dragomirești, Radu sau Rad, Somlyai, Moiszin ș.a.²¹⁸ După opinia noastră acestea sunt și familiile care se maghiarizează cel mai repede, încă de la începutul veacului al XIX –lea.

În altă ordine de idei dorim să subliniem că în cadrul comunității greco-catolice sătmărene s-a ajuns de-a lungul timpului la principii de conviețuire armonioase evitându-se conflictele majore între comunitatea românească și comunitatea ruteană (ucraineană).

Printre aceste principii enumerăm alegerea curatorilor români și ucraineni în număr egal la parohii, săvârșirea liturghiei și ținerea predicii în ambele limbi, iar din secolul al XIX –lea se adaugă și limba maghiară.

Ridicarea celor două biserici de cărămidă greco-catolice a fost tot o cauză comună a celor două comunități, după cum reiese din documente. Ideile acreditate de diverși autori în ceea ce privește conflictele existente între cele două comunități nu sunt susținute de documentele păstrate în arhivă. În această privință vom reproduce ceea ce notau cei doi conscriptori în noiembrie 1851 când au recenzat cele două parohii existente în Satu Mare. Despre biserica Sfintii Arhangheli notau că "În slujba divină se foloseau atât limba română cât și limba ruteană (ucraineană) ... Cântările se făceau atât în limba română cât și în ruteană." (*Divina lingua tam Romanica, quam ruthenica peraguntur ... Choroales existunt tam romanici quam ruthenici ...*)

În ceea ce privea biserica Sfântul Nicolae notau că "Această biserică, după cum ne-a fost cu putință să scoatem de la oamenii mai înaintați în vârstă, a fost construită acum mai bine de o sută de ani prin străduința și râvna credincioșilor și prin cheltuiala negustorilor care se stabiliseră în acest loc, dintre care Somlyaii ies în evidență; iar pentru păstrarea lăcașurilor, așa cum înaltul magistrat civic <este amestecat>, deoarece pe aceste meleaguri românii au trăit amestecați cu rutenii (ucrainenii) din vremuri pierdute în uitare, tot așa și funcțiunile sacre sunt împlinite până în ziua de azi (1851 n.n) în amândouă aceste limbi, ba chiar, pentru că aici sunt deprinse în egală măsură și cărțile corale grecești, se pare că încă din vechime, și graiul grecesc a fost folosit aici pentru oficierea slujbelor sacre. Iar după mărturia protocolului matricular, slujba pastorală a fost împlinită aici mai ales de parohi de limbă ruteană (ucraineană n.n), așa cum au fost Bandolyak, Kovács, Kozák, Viszanik, Valkovszky, iar preoți de limbă română au fost – după cum se pare – doar Beöthy și Anderco; totuși ajutoarele acestora Kozma, Dragus, Bonyi, Papp, Tyitye erau cu toții români de neam." (*Ecclesia haec, prout e relationibus provectorum hominum collimare licuit, ante centum et ultra annos industria et studio fidelium, ac expensis negotiatorum, qui isthic consederant, e quibus Somlyaiani eminuerunt, est aedificata; ad conservandas autem aedes amplissimus Magistratus Civicus, prout autem inde ab*

²¹⁷ În secolul al XVIII –lea erau cunoscuți sub numele de Pap Kiró ceea ce ne aduce aminte de originile lor grecești.

²¹⁸ Cf. Ioan Cavaler de Pușcariu. *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I – II, ed. a II –a, în Cluj-Napoca, 2003. I. p. 23. II. p. 348, 413; Bilkei Gorzó Bertalan. *op. cit.* p. 7, 32, 84, 96, 110 și Arhivele Naționale D.J.S.M. Acte financiare. V. inv. 147. act 147/1832.

immemoriali <tempore> isthic Romani Ruthenis mixti deguerunt, ita et functiones sacrae usque in hodiernam utraque hac lingua peraguntur, imo cum libri chorales etiam Graeci deprehendantur, videtur isthic antiquitus etiam idioma Graecum in persolvendis sacris functionibus adhibitum fuisse.

*Perhibente autem protocollo matriculari munus pastorale isthic parochi potissimum labii Ruthenici gesserunt quales fuere Bandolyak, Kovács, Kozák, Viszanik, Valkovszky, labii Romanici nisi Beöthy et Anderko videntur fuisse; cooperatores attamen horum Kozma, Dragus, Bonyi, Papp, Tyitye, natione omnes Romani fuere*²¹⁹.

Începând cu deceniul a IV –lea al veacului al XIX –lea procesul de maghiarizare a comunității greco-catolice româno-ucrainene sătmărene se accelerează. Aceasta atât datorită unui proces normal, caracteristic pentru comunitățile minoritare care trăiesc în mijlocul unor entități naționale compacte și pe care am numit-o *maghiarizare voluntară*, iar în al doilea rând datorită intervenției autorităților maghiare care iau numeroase măsuri în acest sens, mai ales în deceniile IV și V ale veacului al XIX –lea. Ele doresc să accelereze procesul de maghiarizare în scopul asigurării preponderenței națiunii maghiare în cadrul regatului Ungariei.

Acestei maghiarizări forțate exercitate prin administrație, justiție, biserică, școală i se pune capăt în urma revoluției din anii 1848-1849 când se desființează preponderența limbii maghiare. Dar procesul de maghiarizare nu a mai putut fi oprit. Comunități sătmărene greco-catolice românești și ucrainene i-au căzut victimă, schimbându-se pentru totdeauna caracterul etnic al acestora și în primul rând al celei din orașul Satu Mare.

Iată de ce nu trezește mirarea faptul că la Congresul greco-catolicilor „maghiari” ținut la Hajdudorog în anul 1868 printre delegații celor 52 de comunități prezente și care doreau liturghia în limba maghiară s-au numărat și localități din comitatul Satu Mare: Derzs, Gebe, Fábíánháza, Hodász, Jánk, Nagydobos, Peleşu Mare, Nyircsászári, Ópályi, Parasznya, Livada, Bercu, Satu Mare și Satu Mare – Mintiu²²⁰.

Vom încheia cu cuvintele rostite în noiembrie 1842 de contele Széchenyi în fața Academiei de Științe, cuvinte care și-au păstrat și își păstrează mereu actualitatea: “Cine schimbă limba nu schimbă și sufletul și nimeni să nu piardă din vedere regula că nu trebuie să-i facem altuia ceva ce nu ne-ar plăcea să ni se facă nouă.”²²¹

²¹⁹ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 10, inv. 404.

²²⁰ Cf. Szabó Jenő, *Görög-katholikus magyarság utolsó kalvária útja 1896-1912*, Budapest, 1913, p. 348-349.

²²¹ Apud Paul Lendvai, *Ungurii*, ed. a II –a, București, 2007, p. 216.

Вступ

Цього року відзначається 320 років з моменту, коли 4 травня 1690 року блаженної пам'яті єпископ Йосип де Камеліс освятив "грецьку" церкву Св. Миколая в Мінтіу (Németi) після того, як 1 травня, в цьому ж храмі, він очолював синод сатумарських священиків. Є дві значні події, які визначили не тільки історію міста Сату Марє, але й історію комітату Сату Марє та людських громад, які жили тут.

Перша подія навічно закріпила румунам, русинам (українцям), грекам, сербам, тощо право відстоювати своє бажання стати повноправними громадянами міста, право, в якому їм майже завжди відмовляли.

Друга подія, це коли частина священиків міста Сату Марє дала згоду на союз із римо-католицькою церквою і, фактично, встановила акт народження греко-католицької церкви в краях Сату Марє.

До цієї великої релігійної реформи спочатку були залучені лише священики, а потім, поступово, і миряни. В часі ця подія, яка відбулася в Сату Марє за допомогою прийнятих рішень, стала основою діяльності єпископа де Камелліса, тобто діяльності реформування церкви, якою йому було доручено керувати.

В той же час "унія", після прийняття імператорського патенту від 23 серпня 1692 року, особливо в Сату Марє, призвела до створення більш сприятливого статусу уніатських священиків, які тепер, разом зі священиками інших конфесій, мали можливість користуватися повною рівністю привілеїв, прав та імунітетів римо-католицького духовенства: «Король категорично забороняв ображення, насильства та інші зловживання власників землі відносно уніатських священиків...»¹.

Певно, що ці реформи протягом тривалого періоду часу давали відчутні наслідки. Завжди привілейовані класи Угорщини та Трансільванії категорично виступали проти введення будь-яких змін у політичному та соціальному режимі, який панував тут протягом 100 років. Але Віденському двору вдалося зломити цю монополію та забезпечити більш сприятливі умови для розвитку концепцій, які до цього часу в Угорщині та Трансільванії були тільки "толерантними".

Слова Давіда Продан, одного з відомих істориків ХХ століття, найкраще висловлюють суть релігійної унії румунів та русинів (українців): «Унія ще з початку почалася більш свідомо в матеріальному сенсі, менше - в догматичному сенсі і стала більше способом піднесення, ніж способом перетворення»².

Обговорення питань, таких важливих для більшості населення повіту, і не тільки, може бути викликом для будь-якого історика в умовах відносної бідності письмових джерел, скупості бібліографії та історіографії щодо цих питань³.

Тільки в останні роки, внаслідок підписання низки угод про співпрацю з Державним архівом Закарпатської області, ми отримали доступ до документів архівних фондів, які зберігаються в Ужгороді та Берегові, а особливо до тих, які стосуються Мукачівської греко-католицької єпархії і нараховують 58347 справ (1254-1948) та Мукачівського чернечого монастиря отців Василіан на Чорній горі, який нараховує 5999 справ.

¹ Ovidiu Ghitta. *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*. Cluj-Napoca., 2001. p. 127.

² David Prodan. *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984. p. 412.

³ Aminteam mai sus lucrarea istoricului clujean Ovidiu Ghitta care reprezintă prima încercare serioasă din istoriografia română de a elucida unirea românilor și rutenilor cu biserica Romei.

Нами виявлено велику кількість документів, що стосуються релігійного життя сільських та міських громад, за допомогою яких змогли накреслити віхи історії греко-католиків Сату Марє, особливо у XVIII столітті.

Ця книга не змогла би вийти в світ без фінансової підтримки Союзу Українців Румунії, якому адресуємо нашу подяку.

Також виражаємо щиру подяку працівникам Берєгівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області та Національному архіву Дирекції Сату Марє за їх допомогу у підборі і підготовці матеріалу для книги.

Сатмар від середньовіччя до наших днів

Сатумарський край розташований на північному заході Румунії на перетині двох основних форм рельєфу, Панонської низовини та трансільванського блоку, що наклало яскраво виражений відбиток на життя людини, створюючи тісну взаємозалежність⁴.

Відразу треба відмітити, що повіт Сату Маре постраждав найбільше, в той же час тут, починаючи з кінця XVIII століття і продовжуючись до 1980-1990 років, відбувалися довільні зміни в ландшафті, особливо в низинах: гідромеліораційні роботи (поліпшення водопостачання), вирубка лісу, корчування, осушення та ін. «Отже, ні в одній частині країни середовище не змінилося настільки радикально на користь людини, як тут: від контролю повеней та надлишку вологи до розширення сільськогосподарських угідь з метою збільшення сільськогосподарського виробництва і добробуту населення. Такий олюднений краєвид майже повсюди замінив природний»⁵.

Таким чином, на окраїні міст Сату Маре (Сатмар) та Карей (Нодь Кароль) зникли стародавні ліси (там було не менше трьох таких лісів). Один з них величезний ліс, який знаходився на півдні повіту шириною від 17 до 18 км і простягався від повіту Силаж (вершини зони Кодру) до Тиси⁶, створюючи водно-болотні угіддя. Також зникли два відомі водно-болотні угіддя Ечедея та Єр, які і в новітню епоху представляють собою важливий ресурс не лише для місцевих жителів⁷.

Забезпечуючи оптимальні умови життя, повіт Сату Маре був постійно заселений людьми, починаючи з середини палеоліту (100.000 років тому) і аж до сьогодні. Цей факт підтверджують археологічні знахідки⁸. І тисячоліття після народження Христа для нашої області означало появу менш відомих історичних процесів, що призвело до утворення румунського народу⁹. В будь-якому разі, стародавня угорська хроніка "Gesta Hungarorum" повідомляє, що ще в X столітті тут було знайдено замок, який називався Сату Маре (Castrum* Zotmar) і належав герцогові Меноморут з Бігаря. Цей замок був захоплений угорцями-завойовниками під час битви, яка тривала три дні¹⁰.

Це перша письмова історична згадка про існування замку Сату Маре. Багато дискусій викликала назва Зотмар (Zotmar), Затмар (Zathmar), Зокмар Szokmár та ін.,

⁴ Vezi pe larg *Catalogul secției de arheologie, Satu Mare, 2007*, p. 15-17.

⁵ Andrei Bogdan, Maria Călinescu, *Județul Satu Mare*. București, 1976, p. 7-8.

⁶ O descriere a Sătmărilor datând din anii 1726-1727 și datorată unui mare geograf maghiar, Bél Mátyás, cf. Kávássy Sándor, *Ismertetések a régi Szatmárról*, în Szabolcs-Szatmár-megyei helytörténetírás, III-IV, 1982, p. 26 și 29.

⁷ Carol Karácsonyi, *Date istorice despre apele și lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României*, în Satu Mare Studii și Comunicări, XI-XII, 1994-1995, p. 195-233.

⁸ Vezi pe larg *Catalogul Colecției de arheologie ... passim*.

⁹ Această problemă este dezbătută de istoriografie de aproape 300 de ani, stărnind și astăzi valuri de pasiuni și de opinii pro și contra. Dăm doar două titluri mai recente: *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541). Coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Cluj-Napoca, 2003 și Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*. Cluj-Napoca, 2006.

¹⁰ Cf. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 28.

що згадується вперше в документах як місто Сату Маре¹¹. Пристрасті та недобросовісність довели до того, події стародавніх століть забулися. Але деякі громадяни були впевнені, що ця назва походить від румунської назви Сату Маре. Згадаємо тут і Йожефа Занаті (мер міста у 1769 році), який вірив у румунське походження назви міста¹².

Другий, Антал Сірмаї, після 30 років науково-дослідної роботи та вивчення більше ніж 20 тисяч документів, необхідних для написання монографії, присвяченої повіту Сату Маре, підтверджував: "Моя точка зору, а також деяких моїх друзів, що перші жителі Сатмару були румунами, які назвали дану місцевість Сату Маре. «Сату Маре» означає «велике село». Румуни - стародавні жителі Дакії - ще за 300 років до приходу Аттіли (король гунів – примітка авторів) заселяли ці місцевості»..."¹³.

Коротко згадаємо про існування населення в даному регіоні в цьому початковому періоді. Вважається прийнятою ідея про існування румунсько-слов'янського населення ще до приходу угорців, яке знаходилося в процесі організації військово-політичних структур.¹⁴

Найцікавіші відомості про румун можна знайти у листуванні папи Григорія XI з церковними сановниками Угорщини щодо бажання власника доменів з Медієшу Ауріт вдови намісника Симона пані Катерини, яка чітко заявляє, що з давніх часів самий замок, із відомими містечками коло нього, знаходилися під управлінням Угорщини, яка в той там час панувала і самі пращури Катерини отримали його із рук валахів та інших еретиків, що мешкали там здавна, що королі та предки королівської сім'ї Угорщини взяли замок з рук розкольників-румунів ще до Генерального Латеранського собору (1512 рік): „...*quod cum dudum castrum ipsum cum certis villis eidem castro adiacentibus per regem Ungariae qui tunc erat et Ipsius Catherinae progenitores fuit de manibus Vallacorum <et> schismaticorum aquisitum...*”¹⁵.

Румуни протягом усього середньовіччя, навіть і пізніше, продовжували жити в специфічних формах організації: волості, князівства та ін., а їх поселення, згадані в документах як «села», були румунськими володіннями¹⁶.

Що стосується другої складової схизматиків, згаданих в документах, а саме слов'янські елементи, то нагадуємо, що і це питання викликало хвилі думок за і проти, продовжуючи полеміку і сьогодні¹⁷.

Безсумнівно, що ці елементи були присутні не лише під час приходу угорців у Панонію, але і в середньовіччі, коли документи згадують про них у північно-західній частині Трансільванії¹⁸.

¹¹ O discuție pertinentă asupra acestei denumiri o găsim în N. Drăganu. *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*. București. 1933. p.416-418.

¹² Cf. *Szatmár-Németi sz. Kir. Város*. Budapest. f. a., p. 162.

¹³ Szirmai Antal. *Szatmár vármegye*. vol. I. Budán. 1808. p.143.

¹⁴ *Istoria Transilvaniei ...* 2003. p. 208-209.

¹⁵ *Fontes. Acta Gregorii P.P. XI (1370-1378)*. series III, volumen XII. Romae. 1966. p. 437.

¹⁶ Victor V. Dragoș. *Voievozi locali în ținuturile Sătmărene în secolul al XVIII –lea*. în Satu Mare Studii și comunicări. VII – VIII. 1986-1987. p. 239-245; Bujor Dulgău. *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*, în Satu Mare Studii și comunicări. XI-XII. 1994-1995. p. 139-151; Liviu Borcea. *Repertoriul satelor de pe teritoriul voievodatului bihorean, cnezii și voievozii acestora în secolele XIV-XVII*. în “Crisia”, XXII. 1992. p. 47-72; Nemeth Péter. *A középkori szatmár megye települései a XV század elejéig*. Nyiregyháza. 2008.

¹⁷ Pavlo Robert Magoci. *Poporul de niciunde. Istoria în imagini a rutenilor carpatici*. Ujgorod. 2007. *passim*.

¹⁸ Vezsi Maksai Ferenc. *A középkori Szatmár megye*. Budapest. 1940. p. 111. 112. 154. 194 etc.

Назвемо тут ще один документ, «Реєстр випробування пожежі» в м. Орадея у 1214 році, в якому згадуються рутени (українці) у володіннях замку Красна (Kraszna): "Проте ті сказали, що вони є вільними людьми з рутенського народу (*se esse liberos et genere Ruthenos*) і привели борця за свободу одного, так званого Чедура, із русинський роду (*genere, Ruthenum*) кріпака з Барнаби, який говорив, що він є їхнім родичем і захищає їхню свободу"¹⁹. З цього документа стає зрозуміло, що русини були присутні тут ще задовго до того часу, який більшість істориків, особливо угорців, зазначають часом їх появи у північній частині Угорщини (друга половина XIV століття).

Безсумнівно, що під час володарювання Людовика Великого Анжу (1301-1342) відбувається досить значна еміграція слов'ян у зоні, але не в таких розмірах, які зазначаються у деяких працях істориків і навіть у деяких документах. Згадаємо тут і про привілеї, які Леопольд II дає русинським греко-католикам нагадуючи, що вони прийшли з Росії 300 років тому: „...*ex eo Nos benigne informati existentes, Gentem ruthenorum, quae ante tercentas ferme Annos transmigratione fact ex Russia, in vicinis Hungariae Partibus...*”²⁰.

Перший історик комітату Сату Марє, Матяш Белл (Mathias Bell), на початку XVIII століття підтверджує наявність румунів і русинів (українців) на території Сатмару.

Про румун він пише: «Як я сказав, волохи живуть у горах, мають примітивні звичаї і ведуть дике життя. Чим дикіші пейзажі, тим частіше зустрічається більше колиб, особливо в горах, які утворюють кордон з Трансільванією. Волохи є нащадками римлян, які жили в Дакії. Мають дуже мало майна (примітка автора) і навіть те, що мають, заховано в лісах, тому під час битви або війни не вмирають, як угорці. Угорців вони вважали своїми громадянами, мають з ними хороші стосунки, але, не дивлячись на це, вони живуть з крадіжок і пограбувань. Волохи з такою спритністю крадуть коней, що власники не в змозі цьому запобігти. Замість вирощування зернових, вирощують кукурудзу»²¹.

Стосовно русинів він пише, що «Малороси або русини відносяться до тієї групи слов'ян, яка вважає своє походження від даків, язигів та сарматів. Їх небагато, але ті, які живуть в повіті, оселилися в горах ближче до сарматів. Місце їх розташування на кордоні з Марамороціною. Русини не дозволяють румунам себе грабувати, не запозичують нічого від них, можливо, тільки мову. Їх спосіб життя і будинки подібні до волоських. Житла – хатини (колиби), для харчування використовують молоко, у деяких районах хліб з кукурудзи, а в інших - із жита. Релігія греко-східна, обряди проводяться священиками, які мають дуже довгі бороди і одяг, що відрізняє їх від інших»²².

Не можемо пройти далі не згадавши, що саме в цей період (1727 р.) існують списки священиків як повіту Сату Марє, так і повіту Саболч. Це доказує, що румуни і русини (українці) проживали як у горах, так і у низовині аж до Тиси. Наявність священиків значить, що маємо справу з великими громадами, які в змозі утримувати парафію.

¹⁹ *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania*, vol. I (1075-1250). București, 1951, p. 59-60.

²⁰ I. Basilovits, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkács, Cassoviae*, 1799, p. 194.

²¹ Apud Kávássy Sándor. *op. cit.*, p. 38.

²² *Ibidem*.

Наведемо кілька прикладів: Потау, Йожіб, Медіешу Ауріт, Лівада, Сату Марє, Карей, Мерк (Угорщина), Ресигя, Портіца і Нороєнь, які належали до комітату Сату Марє. До комітату Саболч входять: Марія-Повч, Лугош, Вошварі, Рацфегертов, Белтек, Надькалло, Балша, Левелек, Корас, Нопкор, Дюлай, Калощемейем та ін, більшість з яких русинські (українські) і декілька румунських²³.

У праці, присвяченій географічному опису Угорщини, Белл також згадує про існування двох громад у комітаті Сату Марє: „*Qui provinciam incolunt, Hungari sunt parte maxima. Sunt et in Transilvaniae confiniis, valachi, Russi, Slavonico utentes sermone ...*”²⁴.

Після презентації декількох загальних відомостей зупинимося на історії міста Сату Марє. Місто розташоване недалеко від місця, де ріка Сомеш витікає з гір, прямує до рівнини, на перехресті важливих торговельних і військових шляхів²⁵. Його існування пов'язується і з тим, що воно було обов'язковим митним містом для перевезення солі, яка доставлялася на возах та човнах по річці Сомеш в Угорщину.

Це можна побачити в привілеях короля Владислава в 1084 році, яка дарувала монастирю Саньоб²⁶ право митного стягування з міст Сату-Марє та Салачя. 1552 роком датується рапорт, складений Георгієм Вернером, відносно складів для солі. Це свідчить, що сіль була доставлена з міст Деж та Окна Деж возами або човнами, наповненими "від 1000 до 10 000 соляних каменів ..." і що Сату Марє є першим місцем для зберігання солі "...". Човнарі з сіллю, які прибувають ввечері в Сату-Марє, отримували суму у 61 флорин²⁷.

Цікаво, що в той же період, 1569-1570 років, публікуються рахунки домінії Сату Марє, де є відомості про вартість таких перевезень (у тому числі солі). 1000 соляних каменів, привезених для потреб міста кораблем, мали вартість у 121 флорин і 89 динарів²⁸. Таким чином, сіль у ті часи була реальним бізнесом, який приносив прибуток!

Що стосується стратегічної важливості Сатмару згадаємо, що він був розташований на напрямку до Трансільванії. Цей факт записує Віскоті Альфонсо, член відомої родини з Мілана, перший акредитований офіційний папський нунцій Сигізмунда Баторі після його приєднання до Християнської ліги.

Треба було дійти до міста Алба Юлія. "Князь, думаючи що я маю увійти у його країну з боку Сату Марє, як говорять вони, що це є сама простіша дорога (примітка автора), надіслав зустріти мене на тому кордоні"²⁹.

Друге свідчення датується 1595 роком і пов'язане з істориком та військовим архітектором Філіппо Пігафетта (1533-1604), членом відомої родини літописців, що подорожували по Магеллановій протоці, який зазначає, "що з Угорщини можна потрапити до Трансільванії трьома шляхами: перший веде вгору через Сату-Марє (Zachmar), замок імператора і вздовж річки Лапуш, другий - через Залау, по якому їхали ми і третій - через Орадею"³⁰.

²³ *Episcopia greco-catolică de Mukacevo. Documente*. Satu Mare – Ujgorod. 2007. p. 216-218. 234-237.

²⁴ Mathias Bell. *Compendium Hungariae geographicum*. Posoni et Cassoviae. 1777. p. 292.

²⁵ Cf. Doru Radosav, *Satu Mare*. 1984. p. 13-14.

²⁶ Cf. Adalbert Burai, *Dezvoltarea oraşului medieval Satu Mare (I)*, în Satu Mare Studii și comunicări, IV, 1980, p.144.

²⁷ Cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 30 și 44.

²⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968. p. 384.

²⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971. p. 475.

³⁰ *Ibidem*, p. 544.

З часом місто було наділено багатьма привілеями, наданими угорськими королями. Згадаємо тут привілеї, надані Андрієм II у 1230 році гостям із Сату Марє (Inospitibus Tentonicis з Zathmar Немет), потім у 1264 році надані тим же гостям з Сатмару королем Стефаном (hospites nostri Zathmar), підтверджені у 1291 році Андрієм III та у 1332 році Карлом Робертом, та ін.³¹.

Доступ до здобуття статусу міста отримували великі феодалі, у чиїх руках опинялося королівське дарування. Згадаємо тут Георгія Бранковича, Яноша Гуняді, який у 1452 році називав Сатмар «Наше місто» „*civitas nostra*”, сім'ю Заполяї та інших.³² . Згадаємо також документ, який має вирішальне значення для подальшої долі міст Сату Марє та Мінтіу, а саме - привілеї короля Владислава 1491 року, які надають право приймати кріпосних селян будь-якого феодала, що виконали свої законні обов'язки.³³ Вони були законодавчим актом, який сприяв урегулюванню поселення румунів та русинів (українців) в місті!

Роблячи висновок, ми повністю підтримуємо думку академіка Давида Продана відносно двох міст - Сату Марє та Мінтіу -, які, з точки зору феодальної залежності, знаходяться серед найбільш емансипованих міст. Але їм не вдалося досягти повної місцевої свободи, вони так і залишилися тільки феодальними містами³⁴ .

Тільки після 1662 року обидва міста відновлюють ряд кроків та заяв щодо їхнього об'єднання і отримання статусу вільного міста. Їхнє об'єднання відбулося 29 грудня 1712 року і було прийняте Пожоньським парламентом у 1715 році, а статус вільного королівського міста було надано їм королем Карлом III 2 січня 1721 року³⁵ .

Щоб уявити картину, як виглядали обидва міста в цей період, використаємо два спогади, які належать сучасникам того часу. Перший належить видатному італійському єзуїту Антоніо Поссевіно (1533-1611) і датується березнем 1583 року: "Саме по собі місто процвітало до цього часу завдяки природній місцевості, гірській рівнині, а також із-за переваг, наданих річкою Сомеш, яка окружає і омиває його у вигляді кола, що обертається навколо нього... Існують млини, які забезпечують роботою коли сатумарців, коли нейметян (Мінтіу - примітка авторів).

Фортеця побудована недалеко від річки, в іншому місці, < не там де колись була >, знаходиться спереду, має багато будинків, в яких непогано жити і які, як правило, побудовані з одного боку (тобто з одної частини - *ex latere*). Простір навколо фортеці по собі є дуже великий, таким чином <i> сама фортеця створює враження міста"³⁶.

Другу згадку знаходимо у турецького мандрівника Евлія Челебі, який написав "Книгу подорожей", де описує замок та землі Сатмару у 1660 році: "Рівнина розтягнута, а земля настільки багата, що не можна висловити словами чи написати пером ... Дійсно, крупнішої й сильнішої фортеці як ця, не знайти ні у чехів, ні в австрійців, ні в Трансільванії. Це біла фортеця з могутніми стінами, розташована на плоскій рівнині, а не на будь-якій горбистій землі. З чотирьох сторін вона оточена

³¹ *Documente privind istoria României. C. Transilvania, sec. XI-XIII*, vol. I. București. p. 238-239 și 388-389.

³² D. Prodan, *op. cit.*, p. 368.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 369.

³⁵ Cf. Bușor Dulgău, *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*, în Satu Mare Studii și comunicări, XI-XI. 1994-1995, p. 142-143.

³⁶ *Călători străini ...* vol. IV, p. 534-535.

озером і не може бути захоплена ні в якому випадку ... можна побачити тільки церкви, вежі та її замки"³⁷.

З кінця XVI століття існують перші відомості щодо населення обох міст. Отже, у 1569 році в Сату Марє (Zatmar) записано 105 поселенців і 108 "абсентів", а у Мінтіу (Nemetű) - 53 поселенці і 68 "абсентів". Десятьма роками пізніше, у 1578 році, у Сату Марє записані 145 поселенців, розділених між "Oppidum Zathmar" (86 поселенців) і «suburbium oppidi Zathmar» (59 поселенців).

У Мінтіу записано 178 поселенців і 18 порожніх будинків (desertae domus)³⁸. Також слід зазначити, що в той же період, у 1674 році, згадується і кількість існуючих будинків у двох містах: 402 - в місті Сату Марє, 93 - у передмісті Хостанц і 332 будинки в Мінтіу³⁹. Тобто, всього 827 будинків! Можемо уявити, що кількість населення двох міст була значно вища, ніж цифра переписів. Збереглася конскрипція (перепис) громадян платників податків міста Сату-Марє – Мінтіу 1700 року та їхнього рухомого і нерухомого майна⁴⁰. Мером міста був Георгіє Міхок, у якому було зареєстровано 609 платників податків, серед яких можуть бути румунські, русинські (українські) або грецькі прізвища: Рац, Ратц, Олах, Орос, Іван, Шомлої. Крім того, біля імені чітко записується і національність, як, наприклад, Кереші Іоаннес, де біля його імені записано, що він є румун (Олах). Є записані і чотири німці. У Мінтіу записано 318 платників податків, де чітко з'являються румунські або грецькі прізвища: Мартінус Кірію, Міхаеліс Ратц, Міхаел Апостол, Петрус Рац, Самуеліс Рац, Міхаел Моц.

І тут з'являються особи, біля прізвищ яких зазначена їхня національність: Лауренціус Векоп, руський (русин або серб), Томаш Кіш руський (русин або серб). Наприклад Міхай Апостол заробив 300 флоринів на рік займаючись торгівлею, Мартін Кірію - 100 флоринів на рік.

Населення міста Сату Марє в 1711 році налічувало 150 майстрів, 101 городянина, 42 желярі (безземельних селян) і 39 вдівців⁴¹.

Згідно статистики Ачаді Ігнаца видно, що під час перепису населення 1715 року в Сату Марє було 40 дворян, 201 городянин, 32 желярі. Таким чином, у загальній кількості - 282 особи голів сімей. До цього слід додати дружин, дітей та ін. Вони володіли сільськогосподарською землею у 2460 коблів, сінокосами для 965 косарів та виноградником для 905 копачів⁴². Примітно те, що ми знаходимо ім'я греко-католицьких платників податників з ранішої конскрипції, а це означає, що їхня депортація до Токаю у 1705 році ще не відбулася: Стефанус Рац, Петрус Рац, Міхаел Апостол, Стефанус Пелешкі, Стефанус Шомлої та ін. Також відзначимо, що мером двох об'єднаних міст був Георгій Чеголді, якому допомагало 12 сенаторів⁴³.

У 1720 році конскриптори виявили 251 городянина, що володіють 2638 коблями орної землі, сінокосами для 770 косарів, виноградником для 1500 копачів та

³⁷ *Ibidem*, vol. VI, p. 567-568.

³⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 358-359.

³⁹ Cf. A. Doboși, *Din istoria Sătmăruului*, Satu Mare, 1937, p. 21.

⁴⁰ Arhivele Naționale D.J.S.M., fond Primăria Municipiului Satu Mare. Acta redemptionem fiscalitatum (V), inv. 147, act 2/1700.

⁴¹ Cf. Sarkadi Nagy Mihály, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*, vol. II, Satu Mare, 1861, p. 267.

⁴² Acsády Ignac, *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720-1721*. în *Magyar statisztikai közlemények*, vol. XII, Budapest, 1896, p. 197.

⁴³ Arhivele Naționale D.J.S.M., fond Primăria Municipiului Satu Mare. Acta redemptionem fiscalitatum (VI), act 1/1715.

101 желяра⁴⁴. Дворян, що проживали в місті, вже не виявлено. Без сумніву, що з 1800-2000 осіб, які складали населення міста у 1720 році, більшість були угорці-реформати, що не виключає можливість існування у місті інших національностей.

Навіть М. Белл у своєму описі за 1726-1727 роки говорить про існування в місті, поруч з угорцями, і німців: «Громадяни міста всі угорці, але є декілька німців. Слугами іноді були найняті і румуни. Для того, щоб угорські поміщики могли спілкуватися з ними, вони повинні навчатися румунської мови»⁴⁵. До них також повинні додати "греків" та русинів (українців), згаданих в попередніх документах.

Хто вони такі "греки" з Сатмару, які згадуються в документах II половини XVII століття та першого десятиліття XVIII століття, а потім зникають зовсім?

Під словом „грек, грецький” королівська канцелярія, у нашому випадку, як правило, розуміла, що всі вони належали до православної релігії. Мова йде про прокламацію відомого Київського митрополита від 5 березня 1440 року у фортеці Буда, в якій він проголосив об'єднання двох церков і де чітко пояснюється, що греки, це "русини, серби, румуни та інші християнські народи", „*quam Latini, ita et Greci omnesve ii, qui ad sanctam oecumenicam ecclesiam Constantinopolitanam pertinent, scilicet Rutheni et serbi et valachi et aliae christianaе gentes*”⁴⁶. Щоправда, через три роки, 22 березня 1443 року, король Владислав дає привілеї православному духовенству, називаючи його *Grecus Ruthenogum*, тобто ті, які використовували слов'янську мову і надає їм свободи та права римської церкви⁴⁷.

Через 200 років проблема унії Православної церкви з Римською стає знову державною політикою, особливо в Угорському королівстві, в умовах великого наступу проти Османської імперії, розпочатого одним із найбільших імператорів сім'ї Габсбургів Леопольдом I (1640-1705). Наступ поєднався з іншим наступом, спрямованим на відновлення католицької віри для тих, хто через релігійну реформу відступив від неї. Не маючи дуже великих шансів на виграш із-за жорсткого опору протестантів, ця політика змусила двір приступити до залучення у католицизм православних народів королівства. Тут ми згадаємо частину хорватів, русинів (українців) і румунів⁴⁸.

У цьому наступі 1 липня 1667 року Леопольд I надає привілеї "грецьким" купцям (*pro talis graeci ritus negotiatoribus*) міст Мінтіу та Сату Маре (*Zathmar et Zathmar Nemety*), які надають їм більш широкі права та свободи, вільне віросповідання релігії за умови унії з римо-католицькою церквою і те, щоб священник був під юрисдикцію Мукачівського єпископа⁴⁹.

В цей же період з'являється ще одна маловідома привілея Леопольда від 11 серпня 1667 року, яка була надана внаслідок скарги угорських громадян міста і ще раз підтверджує їхні старі привілеї і свободи, надані попередніми королями Угорщини. В документі є одне посилання на велику кількість народів, які оселилися

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Apud Kávássy Sándor. *op. cit.*. p. 38.

⁴⁶ Cf. Iulian-Mihai Damian. *Unire religioasă și societate creștină în regatul Ungariei la mijlocul secolului XI*, în „Crisia”. XXXVIII, 2008. p. 53.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁸ Despre aceste probleme extrem de complexe vezi pe larg în Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, p. 19-91.

⁴⁹ Gh. Ciuhandu, *Comercianții „greci” în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului*, în „Omăgiu Fraților Lapedatu”. București, 1933, p. 232-233. și Blanka Sidonia Gorun, *Două privilegii imperiale din secolul al XVII –lea referitoare la „grecii” din Satu Mare*, în Satu Mare Studii și comunicări, XVII-XXI / II, 2000-2004, p. 41-43.

в місті, перераховуючи їх: « що багато в місті іноземців, сербів, валахів та велика маса біженців, що приєдналися до них греки, русини (українці), румуни (*...quod magna Peregrinorum et exterorum Populorum, utpote Graecorum, Rascianorum, Valachorum et aliorum profugorum multitudo eo confluxisset...*)⁵⁰.

Це представляється найскравішим свідченням про національний склад спочатку православної, а потім греко-католицької громад Сату Маре!

Але документи, що стосуються цієї проблеми, не закінчуються на цьому. У листі соляної комори у Депеші, написаному королю, згадується про ініціативу Дмитрія Монастерлі щодо відкриття школи в Сату Маре або у селі Мадарас для підготовки румунських, русинських або рутенських (українських) і сербських священників (*sacerdotes nationis Valachorum, Rascianorum, Ruthenorum*).

Звернемо увагу, що на цей раз відомості викладені в порядку їхньої важливості. Важливо також відзначити, що Монастерлі ще в 1685 році був призначений вищим модератором над духовенством комітатів Сату Маре (Сатмар), Угоча, Унг та Берег-Саболч, а також імператорським дипломатом. Тоді грецька громада Сату Маре отримала право побудувати собі церкву⁵¹.

У своєму звіті до Конгрегації пропаганди віри (Congregatio De Propaganda Fide) єзуїт Адріан Косаківський, говорячи про другий синод, який був проведений єпископом де Камеллісом 1 травня 1691 року у Сату Маре, окрім згадки про великі паводки на сатумарській рівнині, схожими на море, згадує, що і "греки, серби та волохи" з Мінтіу були не дуже раді приймати єпископів та їхній собор⁵². Припускаємо, що це відбувалося із-за високих витрат для їх прийому, але в основному із-за турбулентної ситуації, в якій знаходилася громада, проживаючи серед угорців-реформатів, які неохоче прийняли ідею співіснування. Тут мова йде про скорочення їх прав і свобод, а особливо їхнього заробітку. Побачимо, які катастрофічні наслідки мало таке ставлення реформатської більшості до "греків" з Мінтіу під час руху Ференца Ракоці II!

Про проблему греків, які ще у XVI столітті приїхали в Угорщину та Трансільванію, писалося достатньо⁵³. Усі вони підтримали думку угорського історика Йосипа Бенке, який писав, що у XVIII столітті угорський та румунський народ називали «греками», купців будь-якої іншої нації⁵⁴. Чітко наголошує це і Банкуті Імре говорячи, що "грек" не означає національність.

Те, що між "греками" з Сатмару у 1660-1670 роках існували торговці, які були вигнані з Інеу або були втікачами з міста Орадя після окупації його турками є, поза всяких сумнівів, історичним фактом. Але вони далеко не представляли більшість "грецької" громади міста Сату Маре. Безсумнівно, що в більшості вона складалася з румунів та русинів (українців), які оселилися тут протягом часу і до 1667 року не мали жодних прав та свобод.

⁵⁰ Muzcul Județean Satu Mare. colecția Privilegiilor ale orașului Satu Mare. inv. nr. 30.412.

⁵¹ Hodinka Antal. *A munkácsi görög szertartás püspökség okmánytára*. vol. I. Ungvár. 1911. p. 291.

⁵² Apud Ovidiu Ghitta. *op. cit.* p. 134-135.

⁵³ Ioan Lupaș. *Măsurile legislative luate în dietele ardeleni contra grecilor*. în „Anuarul Institutului de istorie națională”. III. 1924-1925. p. 537-539; Anastase N. Hâciu. *Aromânii*. Focșani. 1936; Th. Capidan. *Aromânii Dialectul aromân*. București. 1932; Gheorghe Ciuhandu. *Comercianții „greci” în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului*, în „Omagiul Fraților Lapedatu”, p. 229-248; Hodinka Antal. *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye: 1725-1772*. Budapest. 1912; Bánkúti Imre. *A Németi görögök Tokajba telepítése 1705 –ben*. în „Történelmi Szemle”. 1969. nr. 3-4. p. 208-212; Olga Cicanici. *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*. București. 1981.

⁵⁴ Apud Olga Cicanici. *op. cit.* p. 12.

Пройдуть ще кілька десятиліть, доки ця громада буде повною мірою прийнята кальвіністською більшістю міста. А за цим довгим та важким процесом завжди стояв Віденський двір, який приймав рішучі заходи щодо злому старого порядку речей, особливо під час царювання Марії Терезії та Йосипа II.

Історія церкви Святого Миколая міста Сату Маре з самого початку та до першого десятиліття XIX століття

Завжди із занепокоєнням ми ставили собі запитання, коли розпочалася історія румунів та русинів (українців) в Сату Маре. Якщо зупинимось на 4 травня 1690 року, то ми не зможемо зрозуміти багато фактів, які раніше відбулися в місті і які до цих пір не мають логічного пояснення.

Як можемо, наприклад, пояснити присутність румунського православного єпископа, який помер у 1605 році в Сату Маре на стінах фортеці, дивуючи світ своєю хоробрістю? Що шукає православний єпископ в реформатському місті і навіщо він вирішив пожертвувати своїм життям на його стінах?⁵⁵.

Протягом часу багато правителів Дунайських князівств знайшли притулок в Сату Маре. Наприклад, між 1577-1581 роками тут жив Степан Мизга, претендент на престол Молдавії. Є й інші - Міхня Вода, Григорій Гіка, Георгій Штефан, Костянтин Басараб та ін.⁵⁶. Яку церкву вони відвідували? Важко повірити, що у XVI-XVII ст. вони, будучи православними, ходили до якої-небудь католицької або реформатської церкви!

Як можна пояснити, що ще до 1690 року, до дати освячення церкви Святого Миколая, нам відомі імена двох священників, які служили в Сатмарі: у 1682 році - священник Михайло, ім'я якого написано на Тріоді, що належав церкві з Мінтіу⁵⁷ та у 1685 році - Дмитро Монастерлі, також священник тієї ж церкви, якому 11 березня 1688 року великий митрополит Молдови подарував два томи своєї книги "Життя та святкування святих", що були надруковані у 1682 році (протосингел Дмитро "Сукмаря та Трансільванії")?⁵⁸.

Де знаходиться церква? Де служили ці священники? Є питання, які на час даних досліджень залишаються без відповіді. На сучасному етапі дослідження фактом народження першої греко-католицької церкви в Сату-Маре є лист-відповідь імператора Леопольда I від 4 квітня 1685 року на прохання уніатської громади, яким він надавав їй право на будівництво культового будинку для поклоніння зі шпилем, а також на вільне здійснення специфічних обрядів, „...in annotato oppido Szatmar – Némethi co<mi>t<a>tuque Szathmar existenti habito tempellum sive oratoriolum quodpiam extruere, facere aedificareque, campanulas etiam eidem superfigere consequenter devotiones et caeremonias sui ritus tam in orationibus, concionibus, sacramentis et sepulturis quam aliis quibusvis necessariis functionibus exercere possint ac valeant...”⁵⁹. Який протест та обурення охопили лідерів міста Мінтіу, коли вони дізналися про зміст цього імператорський указу! Існує навіть меморандум під

⁵⁵ Viorel Ciubotă, Diana Iegar. *Istoria episcopiei ortodoxe de Satu Mare*, în „Candela Sătmăruului”, anul I. nr. 3, mai 2009. p. 7.

⁵⁶ A. Doboși. *Din istoria Sătmăruului*, Satu Mare, 1937, p. 38-54.

⁵⁷ *Szatmar-Némethi sz. Kir...*, p. 162.

⁵⁸ Ștefan Lupșa. *Vechea episcopie a Sătmăruului*. în Biserica ortodoxă română. nr. 5-6, 1938. p. 193. Inscricția completă este în limba slavonă: Tot du Dimitriu protosingelu Sacmarscomu i Arlealscomu darovai său s<vea>tiu knigu 7196 mart. 11. Dosothei mitropo... “(Lui Dimitrie protosinghelul Sătmăruului și Ardealului am dăruit această Sf<ântă> carte. 1688 martie 11. Dosoftei mitropolit). Cartea a fost donată de Petre Bologa în anul 1969 Bibliotecii Academiei din Cluj-Napoca.

⁵⁹ Hodinka Antal. *op. cit.*, p. 258.

назвою "Урочиста заява міста Мінтіу проти православних селбів" (*Protestatio oppidam Némethi contra Grecos Rascianos*) від травня 1686 року, в якому після того, як показувалися минулі свободи, надані королями Угорщини, протестували проти "сербів, румунів і русинів (Rasciani, Valachi et Rutheni), які хотіли оселитися в ярмарку і купити собі хати. А намір священника побудувати церкву зі шпилем, взагалі являло собою ніколи не бачене раніше зловживання, яке порушувало конституційний лад країни"⁶⁰.

Знадобилося ще одне втручання імператора 20 липня 1686 року. На цей раз безпосередньо до керівництва комітатів Сату Марє, Угоча та Берег для того, щоб визнали права, надані греко-католикам, яких треба вважати твердими римо-католиками⁶¹. Також 21 липня 1686 року втручається Військова рада та 29 липня 1686 року - Естергомський архієпископ⁶².

Ймовірно, що в умовах відносної безпеки бачимо й ініціативу Монастерллі по створенню богословської школи в Сату Марє, про яку згадували вище, а також заходи, спрямовані на нав'язання релігійного життя ближче до канонів, що призвело до виникнення багатьох скарг та заяв, про що свідчить дослідження, проведене в Сату Марє єпископом Галатєї та адміністратором Мукачівської єпархії Рафаєлем 15 червня 1688 року⁶³.

Головною проблемою залишається, все ж таки, побудова церкви у Мінтіу, про яку згадується у листі, відправленому Монастерллі коменданту фортеці Нодькалло 21 травня 1689 року: "*Nam prius aedificato templo...*"⁶⁴.

Проблема церкви була вирішена наступного року, коли єпископ Йосип де Камелліс 30 квітня 1690 року прибуває в Сату Марє, щоб освятити її у неділю 4 травня "*ton meroforon*" в рамках офіційної служби. "Я присвятив церкву Св. Миколая грекам ...". Нажаль, ми нічого не знаємо про цю першу церкву сатумарської греко-католицької громади.

Ми припускаємо, що вона була досить велика та простора, так як 4 дні тому в ній розміщався синод з 60 румунських священників, які підтвердили прихильність до унії з римо-католицькою церквою⁶⁵.

Аналогічно можна припустити, що все духовенство, яке брало участь у синоді, було поселено у парафіан церкви Св. Миколая. Таким чином було принаймні 60 сімей, готових протягом трьох днів приймати 60 священників учасників синоду. Синод почався 1 травня, так як зазначав єпископ у своєму щоденнику, і тривав до 3 травня, як це показано в тексті документів синоду⁶⁶.

Епохальна подія відбулася в ті дні в Сату Марє. Після 100 років різних принижень, відсутності прав і свобод, найбільш ображені члени сатумарського суспільства, румуни та русини (українці), змогли, за неоціненною допомогою імператорського двору, висловити своє бажання приєднатися до ситуації відповідно працьовитості, таланту, скромності і, особливо, матеріального внеску на підтримку держави та міста, де жили.

⁶⁰ Apud Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, p. 99-100.

⁶¹ *Ibidem*, p. 101.

⁶² Hodinka A.. *op. cit.*, p. 265-266.

⁶³ *Ibidem*, p. 273-275. Capul agitațiilor George Veliczko. preotul din Livada a și fost suspendat din oficiu.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 280.

⁶⁵ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 101, f. 8. De remarcat că s-a cazat în casa lui Monasterlii, care de fapt era casa parohială.

⁶⁶ Versiunea completă a Actelor sinodului de la Satu Mare în: N. Nilles. *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. II. Oeniponte. 1885, p. 860-865.

Звичайно, реформатська більшість міста не змогла погодитися з тим фактом, який порушував усі ті права та свободи, якими вони користувалися ще здавна. Віденський двір завжди був змушений втручатися і підтверджувати права і свободи греко-католиків. Нагадаємо грамоту від 23 серпня 1692 року⁶⁷. Якщо говорити правду, то у випадку, коли йде мова про сатумарських греко-католиків можна сказати, що вони не поважали положення привілеїв та міських законів. Завжди реформатська більшість скаржилася на зловживання греко-католиків. Інколи необхідно було втручатися королю, щоб зупинити порушення, зроблені греко-католиками. Наприклад, 10 жовтня 1695 року чітко говориться, що "грецькі" торговці Сату-Маре не поважали свободу, надану їм у 1667 році⁶⁸.

7 січня 1692 року в Сату Маре помер архідиякон Димитрій Монастерллі. Греко-католицька громада Сату Маре втратила людину з великим впливом і престижем. Тільки 24 вересня 1692 року єпископ де Камелліс призначив нового парафіяльного священника церкви Св. Миколая в Мінтіу в особі ченця Гавриїла. У нас немає абсолютно ніякої інформації про нього, окрім цього короткого запису в щоденнику де Камелліса⁶⁹.

Потім слідує довга низка років, за які ми не маємо жодного запису ні про одного священника церкви Святого Миколая. Те, що вони існували - це безсумнівно, хоча між 1703-1711 роками спостерігаємо сильний занепад Мукачівської греко-католицької єпархії в цілому. Багато парафій повернулися до православ'я і це чітко можна побачити у Конскрипції священників у деканатах, які знаходяться у м. Бая Маре, датовані груднем 1712 року і де з 29 рецензованих сіл названо і Сату Маре, яке має священника схизматика, хоча і православного, але й двошлюбного⁷⁰.

Нажаль, ми не знаємо його прізвища. Вже згадували вище, який вплив мав рух Ференца Ракоці II на румуно-слов'янську громаду Мінтіу та Сату-Маре. Ще 22 травня 1705 року жителі міста Сату Маре - Мінтіу послали листа Ференцу Ракоці II, який складався з 5 пунктів.

У 4 пункті вони просили князя, щоб "серби та греки, які до цього мали хати і землі на території міста, на противагу з нашими правами та свободами, від тепер щоб а ні вони, а ні їхні нащадки не мали права жити в місті, а ті, хто має місця під хату в публічній галузі або сільськогосподарські угіддя та пасовища, все це щоб було конфісковано і подаровано князем місту"⁷¹.

На цьому листі Ракоці пише резолюцію на прохання жителів міста Сату Маре: «Щодо майна сербів та греків я дав ще одне розпорядження»⁷². І дійсно, ще 22 – 24 лютого Ракоці дав розпорядження переселити з Сату Маре в Токай «греків», звинувачених у тому, що у 1704 році вони заховалися у фортеці і допомагали імператору. Новий капітан фортеці Ференц Галамбош 3 січня 1705 року видав указ про те, щоб їхнє майно було конфісковано, а вони самі ув'язнені у казематах фортеці⁷³. Ті, які попали у в'язницю, 13 квітня 1705 року відправляють петицію на ім'я дружини Шандора Каролі Христини Баркоці, просячи її допомогти їм.

⁶⁷ Hodinka A., *op. cit.*, p. 347-350.

⁶⁸ Blanka Sidonia Gorun, *op. cit.*, p. 41.

⁶⁹ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia. fond 151. opis 1. inv. 101. f. 20.

⁷⁰ Apud Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, Anexa I.

⁷¹ Viorel Ciubotă – Kiss Imola. *Rákóczi relikviák a Szatmárnémeti Múzeum gyűjteményében*. în Rákóczi-kori tudományos ülészak 1994 október 7. Vaja, 1995. p. 90.

⁷² *Ibidem*, p. 91.

⁷³ Bánkuti Imre, *op. cit.*, p. 208-210.

Вони просять не відправляти їх в Токай, а залишити в місті Карей, якщо вони не можуть залишатися в Сату Маре і Мінтіу. Ув'язнені здали армії своє майно вартістю у 19225 флоринів, а німці змусили заплатити, як борг, ще 12588 флоринів. 12000 флоринів були віддані для купівлі різних товарів з Трансільванії та Угорщини: "... вони не були у фортеці і пшениці не возили (для міста – примітка авт.)⁷⁴. Насправді з цієї петиції можемо дізнатися про справжню причину люті не лише городян, але й армії Ракоці проти цієї надзвичайно багатой та дуже заповзятливої спільноти. Якщо протягом двох років вони були здатні витримувати втрату 43783 флоринів⁷⁵, які відбирали завойовники під різними приводами, то скільки насправді складало їхнє майно? З останньої пропозиції меморандуму (петиції) можна ясно побачити бажання їх пограбувати "*Старі, жінки та діти невинно утримуються в неволі, а все їхнє майно забирається*". Ми сподіваємося, що даний епізод сприятливо закінчився для цієї громади. Тих, які були змушені залишити місто мало, але ми знаходимо згадки про них на протязі всього XVIII століття.

Приклад ми наведемо лише один: сім'я Рац Апостол, яка була ув'язнена у 1705 році, під прізвиськом Апостол стає знатною сім'єю міста. Апостол Андрій в 1758 році займає посаду нотаріуса міста⁷⁶.

Нажаль, під час облоги міста в 1703 році церква Св. Миколая була спалена імператорським військом разом з іншими будівлями, такими, як, наприклад, реформатська церква⁷⁷.

За цим слідує дуже маловідомий період в історії парафії та греко-католицької громади Мінтіу. Військові операції супроводжуються релігійними заворушеннями та міжконфесійними суперечками. Як зазначено в листі від 8 липня 1709 року, відправленому Йосипом Годермарським Угорському примасу, в якому він просив прискорити його посвячення і повідомляв про те, що близько 300 парафій повернулися до православ'я (розкол)⁷⁸.

Але це не означає, що діяльність греко-католиків припинилася зовсім. Наприклад, рік тому, 24 серпня 1708 року, Георгій Бізанці призначений єпископом де Камеллісом⁷⁹ у 1705 році архідияконом Сатмару, призначив протопопом (архіпресвітером) Країни Оаш священика Михайла з села Камарзана (*districtu Avasiensi*). У будь-якому випадку, після війни в наступному році, 19 вересня 1712 року, ми знаходимо Йосипа Годермарського в Сату-Маре, де він призначає священика Лупула з села Борлешть протопопом (архіпресвітером) землі, яка знаходиться за річкою Сомеш (...in archipresbyteratu trans Szomos fluvium...)⁸⁰.

У грудні 1712 року знаходимо згадку про зазначеного священика-схизматика двоєженця. Припускаємо, що в цей час греко-католицька та православна громади відновлюють свою церкву, а насправді ми є свідками відновлення греко-католицької ієрархії в комітаті. Таким чином, 25 червня 1914 року Годермарський призначає священика Лупула з села Чікарлиу, згадуючи і архіпресвітерів міст Бая Маре та Бая Спріє. У документі можна побачити, що колишні архіпресвітерства Бая

⁷⁴ *Ibidem*, p. 211.

⁷⁵ *Ibidem*, „Au predat armatelor averi în valoare de 19.225 florini iar nemții i-au pus să plătească ca datorie o sumă de 12.588 florini. 12.000 florini au dat pentru diferite mărfuri din Transilvania și Ungaria”.

⁷⁶ Szirmai A., *op. cit.*, p. 211.

⁷⁷ Sarkadi Nagy Mihály. *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*. Szatmárt. 1860. p. 101-102 și H. Kiss Kálmán. *A szatmári református egyházmegye története*. Kecskemet. 1878. p. 823.

⁷⁸ Hodinka Antál. *op. cit.*, p. 211.

⁷⁹ Hodinka A.. *A munkácsi görög szertartás püspökség okmánytara*. p. 463-464.

⁸⁰ *Episcopia greco-catolică de Mukacevo. Documente*, Satu Mare-Ujgorod. 2007. p. 103-104.

Маре і Медієшу Ауріт (Сеїні), тепер об'єднані під владою протоієрея (протопопа) Іоанна Пінтя⁸¹.

Пройдуть ще більше 10 років, поки ситуація стабілізується і священники комітату будуть закликані прийняти присягу на унію з римо-католицькою церквою (20 січня 1727 року у Сату-Маре та 27 січня 1727 року у Бая-Маре). Це демонструє нам, що все повернулося в русло греко-католицизму. Територія комітату була організована з 7 архіпресвітерств: Сатмар (архіпресвітер Степан Контраш), Великий Карей (архіпресвітер Маркул), Оаш (архіпресвітер Михаїл), Кодру (архіпресвітер Дмитро Грекул), а в місті Сату Маре зареєстровано священника Андрія (*Andrei paroh Sakmarskii*)⁸².

Вперше в офіційному документі з'являються і оригінальні підписи румунських священників, в тому числі і назви сіл: Георге Бойтор з села Солдуба, Попа Симеон, священник села Мадарас, Попа Тодор, священник села Везенд, Попа Михайл, священник села Супур, питрупоп Марку, священник села Відікул Красней, протопоп Михайл Ава⁸³.

Нажаль, про більшість з них, як наприклад про священника з Сату Маре, документи зберігають майже повну тишу. 24 січня 1733 року Рада Locumtenențial дає наказ про конскрипцію всього майна, яке мають конфесії. Для Сатмарського комітату вона була виконана піджупаном Яношем Ястрабським, який представив їй 5 жовтня 1734 року в Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum (Раді Угорського королівського намісництва). У комітаті існувало 109 греко-католицьких церков, з яких 108 були дерев'яні, а одна, у місті Карей, із балок та цегли. Щодо інших 24 церков, то в документах записано, що вони були підняті останнім часом, 31 - були стародавніми та зруйнованими; 34 церкви мали покритий дранкою дах, а інші були криті солом'яно. За складом населення, у 84 населених пунктах проживали румуни, у 21 – русини (українці) і в одному населеному пункті проживали "греки"⁸⁴.

Документально згадано про існування в Сату Маре - Мінтіу дерев'яної церкви з дерев'яним дахом, покритим дранкою, а громада названа "греки, грецькою". Нажаль, не згадується ім'я священника⁸⁵.

Починаючи з 40-х років XVIII століття ми маємо ряд документів відносно священників, які служили в церкві Св. Миколая в Сату Маре, а також і щодо греко-католицької громади в цілому. Так, наприклад, в протоколі наради священників Мукачівської дієцезії, датованому 3 лютого 1734 року, згадується Теодор Раковецькі (*Theodor Rakoveczky Szathmariensis*), як священник в Сату Маре. Ймовірно, що у 1738 році він був призначений священником у селі Медієшу Ауріт і протодияконом (архіпресвітером) Сатмару, оскільки знаходимо його у списку окладів священників за 1738 рік, де згадується в цьому селі з сумою в 11 флоринів⁸⁶.

Зберігається оригінал указу від 12 квітня 1739 року про призначення єпископом Георгієм Габрієлом Блажовським (1738-1742) священником в Сату Маре - Мінтіу (*Satmar-Nimetipskovo*) Івана Семака. Фактично це є перший диплом про призначення священника в Сату Маре, відомий до цих пір⁸⁷.

⁸¹ Ioan Dulișkovič, *Istoriiceskii certii ugro-russkiih*, vol. III, Ungvár, 1877, p. 43.

⁸² *Episcopia greco-catolică de Mukacevo. Documente...*, p. 235-236.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Apud O. Ghitta, *op. cit.*, p. 180.

⁸⁵ *Ibidem*, Anexa II.

⁸⁶ Arhiva de Stat Ujgorod, fond 151, opis 1, inv. 615.

⁸⁷ *Loc. cit.*, inv. 638.

Семака знаходимо в списку від 8 листопада 1741 року, разом зі священниками, які сплатили податки «за собор» (*cathedraticum*). Фактично це є щорічна плата, яку кожний священник платив для підтримання єпископа. Також у списку згадується й Іван (Іоан) з Мінтіу Сату Марє (*Németi - Szatthmariensis*).

У 40-50-х роках XVIII століття бачимо тенденцію чиновників Мукачівської єпархії часто відправляти у комітат Сату Марє до румунських громад русинських (українських) священників. Наприклад, знаходимо священника Івана Семака після пастирування його у Сату Марє, як священника та протодиякона у селі Медіешу Ауріт, де він присягає на посаду 28 вересня 1760 року⁸⁸.

Згідно найстарішої монографії про греко-католицьку церкву Сату Марє, Іван Семак не знав румунської мови.⁸⁹

Також у Каталозі освячених священників від 23 липня 1759 року згадується Іван Ісакович, який довгий період проживав у селі Лівада. Тут зазначалося, що він народився у 1734 році в селі Фекете Ардо (Арданово) Угочанського комітату. Він добре володів угорською мовою, а румунською не дуже. Іван Ісакович був рекомендований на посаду священника у окрузі Сату Марє у змішаній румунсько - русинській (українській) парафії (*Commendatur ad Districtum Szakmariensem pro parochia mixta valachis et Ruthenis*)⁹⁰.

Основна проблема, яка гостро піднімалася у 40-60-х роках XVIII століття стосувалася реалізації справедливого перепису греко-католицьких парафій в королівстві. Це дозволило б виявити проблеми та недоліки, з якими стикаються католики та греко-католики королівства, дізнатися про фінансове становище парафій та священників, точну кількість віруючих та ін.⁹¹

Слід зазначити, що до цієї роботи були залучені Віденський двір, органи комітатів (*comitatense*), Егерська римо-католицька та Мукачівська греко-католицька єпархії. Другий за хронологічним порядком перепис парафій за наказом єпископа Франциска Баркоці розпочався в 1741 році і був проведений в червні у 6-ти комітатах на півночі Угорщини, в яких проживали греко-католики (Унг, Абауй, Шарош, Земплен, Сатмар та Берєр)⁹².

В комітаті Сату Марє зареєстровано 98 парафій, організованих в 7 протопопіатів архідияконств. В Сату Марє служив священник Іван Семак, де була дерев'яна церква в доброму стані. Парафії належало 20 хат. Доходи священника складали 54 флорини, а кантора (вчителя) - 20 флоринів і 86 фартингів. Головним куратором був Михайло Апостол⁹³.

Священник мав парафіяльну хату у доброму стані, побудовану парафіянами. Землі не мав ніякої. Також йому належало 20 хат, які давали щорічно пшениці вартістю в 10 флоринів і 20 динарів, дрова для опалення на 10 флоринів і 20 динарів та чистих грошей в руки - 30 флоринів. Таким чином, у загальному заробітна плата священника була встановлена у 50 флоринів та 40 динарів. Існує кошторис на послуги, які священник забезпечував: хрещення та освячення матері - 34 динари,

⁸⁸ *Loc. cit.*, inv. 1654.

⁸⁹ Augustin Ferentiu, *Istoria bisericii greco-catolice române din Sătmar*, Satu Mare. 1933, p. 4.

⁹⁰ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151. opis I. inv. 1597.

⁹¹ Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, p. 175.

⁹² Udvari István. *Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741 évi összeírása*. in „Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraiană din secolul al XVIII –lea până în prezent”, Satu Mare – Tübingen, 1999, p. 95.

⁹³ *Ibidem*, p.100.

весілля - 68 динарів, великі похорони - 1 флорин і 30 динарів, невеликі похорони - 34 динари, освячення будинку – 1 флорин і 2 динари, служби - 68 динарів⁹⁴.

Цікаво відзначити і оплату кантора, який виконував функцію вчителя, жив у парафіяльному будинку й отримував у руки від громади 12 флоринів та 4 коблі пшениці, яка коштувала 8 флоринів. І від служб (весілля) діставав - 24 динари, великих похоронів – 34 динари, малих похоронів - 12 динарів. Таким чином, в цілому отримував 20 флоринів і 86 динарів⁹⁵.

Під керівництвом одного із самих відомих єпископів єпархії Мануїла Ольшавського почали складати третю конскрипцію парафій та сіл парафії, яка була готова 20 вересня 1747 року. Серед конскрипторів перепису населення Сатумарського комітату зустрічаємо архidiaкона Сатмару Іоанна Петровського і по черзі всіх трьох заступників суддів Бая Маре, Нір та Красна⁹⁶.

Згідно цієї конскрипції у комітаті існувало 88 уніатських парафій, які мали священика. Існує фундаментальна відмінність від першого перепису населення 1733 року, коли було 109 парафій. У Сату Маре відзначається дерев'яна церква⁹⁷.

Окрім того, в червні-липні 1748 року єпископ Ференц Баркоці робить канонічну візитацію у комітати Саболч (Угорщина), Сату Маре (Сатмар), Мараморош та Берег. Під час поїздки він зробив докладний перелік римо- та греко-католицьких парафій, записуючи імена священиків, кількість населення, стан церков і їхній інвентар, існуючі релігійні та доктринні проблеми та ін. Слід зазначити, що цей відомий католицький єпископ у 1749 році відвідав також комітати Шарош, Унг, Земплен⁹⁸.

У відповідь на візит єпископа Баркоці, єпископ Ольшавський, в свою чергу, зробив канонічну візитацію всієї єпархії, яку розпочав у 1750 і завершив в 1752 році комітатами Берег та Унг⁹⁹.

Звернемо увагу на те, що відвідування комітату Земплен і Шарош починається 25 червня 1750 року¹⁰⁰.

У Сату Маре візитація відбулася у 1750 році і зазначила існування 108 чистих греко-католицьких парафій не змішаних з іншими громадами. З них 96 румунських та 12 русинських (українських). Існували ще 18 сіл, де греко-католики жили змішано з римо-католиками та реформатами. У комітаті він знайшов велику кількість священиків – 92¹⁰¹.

У королівському місті Сату Маре - Мінтіу (*Regia Civitas Szathmár-Némethy*) записаний вдовець парох Іван Білицький, освячений колишнім єпископом Бізанці і призначений сюди єпископом Блажовським. Коли це сталося, ми поки не можемо визначити. Напевно, десь у 1742-1749 роках, коли помирає єпископ Блажовський. Земля, що належала церкві, була у власності парафії, але без сільськогосподарських земель або пасовищ.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 111-112.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 112.

⁹⁶ Cf. O. Ghitta. *op.cit.*, p. 188-189. Pe același Petkovszky îl regăsim și în anul 1753. Cf. Basilovits, *op. cit.*, pars III, cap. VII, p. 87.

⁹⁷ Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, p. 189.

⁹⁸ Cf. Viorel Ciubotă. *O vizită canonică în comitatul Ugocea a episcopului catolic de Eger în anul 1748*, în „Relații româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate”, Satu Mare. 1999, p. 281.

⁹⁹ Ovidiu Ghitta. *La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureș (1751)*, în *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca. 1998, p. 238-239.

¹⁰⁰ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis I. inv. 1216.

¹⁰¹ Ovidiu Ghitta. *La visite*, p. 245.

Записані були 95 голів господарств конфесійного стану (*confessionis capaces*) та 20 іноземців *străini* (*hospites*), причому бідні не були прийняті в ряди громадян та мешканців міста. Зарплата священика у 30 флоринів була забезпечена зі "спільних внесків грецьких панів", тобто прошарку македонських купців та греків, таких, наприклад, сімей як Апостол, Шомлої, Міхалакі та ін.

Також вони забезпечували священику 8 коблів зерна. Священик мав Євангеліє, Месалії (Messiam), Фонтан хрещення (Fons Baptismalis) та Матрицю. Кантор жив у парафіяльному будинку, маючи зарплату в 12 гульденів в руки і 6 коблів зерна¹⁰².

Збереглося перше, більш детальне, описання церкви Святого Миколая. Це була дерев'яна церква з дахом із драниці з малою вежею (*turricula*) у хорошому стані. Живопис був виконаний та збережений у період єпископа Бізанці, тобто до 1733 року, дати його смерті, панамі "грецькими".

Антиміс освячений єпископом Бізанці, срібний кубок з підносом, зіркою та ложкою, церковний одяг з шовку, 3 пальта з капюшоном з шовку стадо, одне з яких шите срібною ниткою, дві люстри, всі релігійні книги. Церква мала три дзвони, один з яких зламаний, інші освячені. Прапорів не було.

Церква була присвячена Св. Миколаю. У своєму розпорядженні не мала ніякої землі. Цвинтар в місці під назвою Паланка знаходився поряд з парафіяльним будинком¹⁰³.

У монографії Сату Марє від 1909 року говориться, що вежа була побудована в 1740 році за рахунок Михайла Шомлої, у той же час будується і парафіяльний будинок¹⁰⁴.

Що стосується нової будівлі церкви з цегли, то ми не маємо точних відомостей. Зберігаються 4 документи, датовані 80-ми роками XVIII століття, в яких є можливість виявити деякі дані про цю подію.

По-перше, будівництво цієї церкви розпочалося десь між 1751 і 1758 роками, коли вона і була побудована. У 1751 році єпископ Ольшавський знайшов тут ще і дерев'яну церкву. У 1758 році, як можна побачити з листа мера Сату Марє Андрію Бачинському від 24 січня 1772 року, на дзвіниці було встановлено годинник, куплений паном Михайлом Шомлої. („*Ratione publici exigente anno adhuc 1758 e dispositione Regy attunc in Gremio Liberae ac Regiae Civitatis hujus Szatthmar – Némethiensi praexistentis Commissary habito in parte Szatthmariensi et Nemetiensem quoque Horologium parandum e Cassa Civitatis publica instituebatur, ac erga insinuationem denati jam Domini olim Michaelis Somlyai in turrim muratam Ecclesiae Graeci ritus unitorum collocandum.*”)¹⁰⁵

Мер просив єпископа дати згоду на переміщення годинника, який в даний час знаходиться у небезпечному та тісному місці, у місце, де він буде доступний і для бідних верств населення¹⁰⁶. Таким чином, з листа можна зробити висновок, що у 1758 році вже існувала цегляна церква, була піднята і башта, але внутрішні роботи поки що не були завершені.

В кошторисі від 29 вересня 1772 року під назвою „*Specificatio mercium mercantium pro parte Ecclesiae Nemetiensis Graeci Ritus...*” " ми знаходимо перелік

¹⁰² Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1289, f. 60.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Borovszky S. *Szatmár-Németi története...* p. 245.

¹⁰⁵ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 2306.

¹⁰⁶ *Loc. cit.*, fond 151, opis 1, inv. 2194.

більше ніж 108 кольорів фарб, закуплених для розписування церкви, вартість яких в цілому складала 653 флорини та 7 ½ крейцерів¹⁰⁷, здобуті Георгієм Чернівцем.

З іншого листа від 13 січня 1771 року, відправленого "від імені всіх парафій Сату Марє - Мінтіу" єпископу Брадачу, який знаходився у Відні (*nomine totius Parochial Szathmár Némethi*), в якому просили надати допомогу в закупівлі чаші, бокалу та зірки для прикрашання їхньої церкви (*...in majus Ecclesiae nostrae emolumentum, ornamentumque...*) ми дізнаємося, що куратором церкви Св. Миколая був Георгій Чернівець, на підставі чого ми можемо зробити висновок про його участь в одержанні фарб для розписування церкви¹⁰⁸.

Роблячи висновок можна сказати, що, ймовірно, будівництво цегляної церкви Святого Миколая розпочалося десь між 1752-1758 роками біля дерев'яної церкви і завершено у 1772 році. На нашу думку, кошти були зібрані місцевою греко-католицькою громадою, серед якої можемо відзначити прошарок багатих купців. Вважаємо, що місто ніяких коштів не дало з причини того, що воно ввійшло у конфлікт з єпископом Ольшавським. Як показано у ряді сучасних документів, які збереглися, мова йде про історичний борг громадянина Івана Кірію на прізвисько Ніко, батько якого у 1733 році позичив у колишнього єпископа Бізанці суму у 150 флоринів¹⁰⁹, яку нинішній єпископ вимагав за допомогою священика Білецького на засіданні Міської ради 31 березня 1757 року¹¹⁰.

Церква Св. Миколая не єдина церква, побудована в цей, сприятливий для румунської греко-католицької або русинської (української) громад, період. Всі вони були побудовані за допомогою громад, які дали гроші і необхідну робочу силу. Церква Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла у місті Карей коштувала 15 000 флоринів і була побудована у 1772 році за допомогою всього населення. Церква села Чумешті, побудована у 1784 році, коштувала 2222 флорини. У селі Саніслау церква, побудована у 1772 році, коштувала громаді 5251 флорин і 49 крейцерів. Церква села Тірям, побудована у 1761 році, коштувала 4933 флорини. Остання церква, про яку згадаємо, це церква у селі Куртуюшені (сьогодні знаходиться в повіті Біхор), була побудована в 1790 році „*errecta est sumptibus totius communitatis...*” громадою, яка складалася з русинів (українців) та румунів¹¹¹.

Так пояснюємо довгий період часу остаточного завершення будівництва церкви. Речі будуть розвиватися в тому ж дусі і при будівництві майбутньої церкви Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла. За допомогою власних внесків та власною робочою силою віруючі розпочали її будівництво у період 1796 - 1797 років і закінчили тільки в 1807 році, коли церква освячується і починає існувати як самостійна, незалежна церква. Також в 1772 році парафія Святого Миколая вводить книги реєстрації хрещених та померлих членів громади, тобто постійний запис цих подій у спеціальні книги (ресстр, матрикул). З 1772 по 1774 рік записи робляться давньослов'янською або церковнослов'янською мовою, а з 28 квітня 1774 року

¹⁰⁷ *Loc. cit.*, inv. 2308.

¹⁰⁸ *Loc. cit.*, inv. 2240.

¹⁰⁹ *Loc. cit.*, inv. 504. Într-un registru al sumelor împrumutate de episcop figurează la poziția 32 „D<omi>ni Martini Niko Szathmariensis Mercatoris super fl. 150”.

¹¹⁰ *Loc. cit.*, inv. 1522 și Arhivele Naționale Direcția județeană Satu Mare, fond Primăria orașului Satu Mare, inv. 114. Registru de procese verbale 1756-1788.

¹¹¹ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. 269. Documentul este o înformare a vicarului de Satu Mare despre bisericile de zid din Comitatul Satu Mare la 8 ianuarie 1799.

новим священиком Базілієм Козаком, парохом Сату Марє - Мінтіу, записи робляться латинською¹¹².

Якщо подивитися на прізвища, які вказані в реєстрах, то дуже важко зробити оцінювання зарєстрованих. Більшість прізвищ мадяризовані. Але, недивлячись на це, такі прізвища як Мойсин Іоан, Іоан Морошан, Сімеон Молдован та ін. без сумніву є румунськими, так як Драховський, Габріель Гітшка, Петро Орос, Георгій Семінський та ін.¹¹³ є русинськими (українськими).

Повертаючись до парафіяльних священиків церкви Святого Миколая в Сату Марє підкреслимо один, насправді дуже важливий для культурної та релігійної історії румунів Сату-Марє і не лише, факт. У 1767 році, окрім священика Іоанна Білецького, був призначений помічник священика Димитрій Івашко, який походив із села Єуд (Марамуреш)¹¹⁴. 24 квітня 1767 року він отримав чотирирічну канонічну, біблійну та теологічну підготовку в Егері (Agra), будучи видатним студентом¹¹⁵.

Єпископ Ольшавський дуже добре знав його за успішність ще будучи студентом у Егері, коли поряд з іншими колегами протестував проти ганебного приниження студентів та Мукачівської єпархії Егерською римо-католицькою єпархією, яка була під її владою¹¹⁶.

Крім посади священика, він був призначений професором морального богослов'я для румунів („...*et per Manuelem Episcopum Szathmarinum ita dispositus est, ut ibidem in scholis Theologiae Moralis Valachorum Professore agenda simul etiam semet Parochum Ioannem Bileczky in pastoralibus coadjuvaret...*”)¹¹⁷. Ймовірно, що богословська школа діяла у парафіяльному будинку, де існувала парафіяльна денна школа. Священик Іван Білецький помирає в 1768 році. З 1769 року сюди був призначений священик Михайло Волошіновський, який прийшов із села Терешешть¹¹⁸. Про нього ми, нажаль, не маємо багато відомостей. Він встигає закінчити живопис церкви, але на початку 1771 року вступає в серйозний конфлікт з адміністрацією міста.

Про цей факт ми дізнаємося з листа Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Ради Угорського королівського намісництва № 1649 від 2 квітня 1771 року, підписаного графом Миколою Палффі, яким єпископ Брадач був інформований про звинувачення проти священика Волошіновського, який допоміг втекти громадянину міста Штефану Ерделі, звинуваченому в інцесті і засудженого суддею міста до тюремного ув'язнення та сплату штрафу у розмірі 500 флоринів¹¹⁹. Була прикріплена і заява міста від 14 березня 1771 року, де показується, що ці події відбулися 14 листопада 1770 року.

В реєстрі листів єпископа, який був розпочатий в 1735 році зазначено, що 2 квітня 1771 року прийшла скарга міста Сату Марє на священика Волошіновського¹²⁰,

¹¹² Arhivele Naționale Direcția județeană Satu Mare, Colecția Registre parohiale de stare civilă, inv. 1318.

¹¹³ *Ibidem*. Înregistrări din anii 1772. 1774. 1775. 1776. 1778 etc.

¹¹⁴ *Vezi pe larg Viorel Ciubotă, Dimitrie Ivașco un cărturar român puțin cunoscut*, în „Gabriel Ștrempel la 80 de ani”, Satu Mare. 2006. p. 146-153.

¹¹⁵ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1921.

¹¹⁶ Michailo Lucskai. *op. cit.*, p. 95-96.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 126.

¹¹⁸ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 1985. Îl întâlnim notat în parohia Terebești în anii 1764-1765. când primește o subvenție din partea episcopiei de 43 florini. bani proveniți din ajutorul alocat de Curtea de la Viena.

¹¹⁹ *Loc. cit.*, inv. 2235.

¹²⁰ *Loc. cit.*, inv. 540.

а 27 лютого 1772 року суд проти Стефана Ерделі був визнаний недійсним і анульований¹²¹.

Насичене листування між залученими сторонами у цій справі та її щасливе вирішення імператорським двором призводить до висновку, що насправді вина священика була в іншому і справа Ерделі була лише виправданням. Цей висновок приводить нас до звернення від 24 листопада 1785 року «Громадян та платників податків греко-католицької церкви міста Сату Марє» до Королівського комісара з якого ми дізнаємося, що 18 грудня 1771 року священик та греко-католицька громада відправили *Consilium Regium Locumtenentiale* до Ради Угорського королівського напісництва меморандум вимагаючи, щоб місто здійснювало своє право керування грецько-католицькою парафією (*Jus patronatus*), так як вже відбувається в реформатських або римо-католицьких парафіях. Тем більше, що і Дієта Державні Збори Угорщини 26 серпня 1782 року винесла рішення в цій справі. У кінці просили Королівського комісара допомогти у тому, щоб греко-католицька церква розглядалась так само, як римо-католицька церква (...*pariter ac Latini Ritus catholicae*...) і щоб була оснащена всім необхідним¹²².

У будь-якому випадку єпископ був змушений змінити священика Волошіновського з Сату Марє, який переїжджає у село Сеїні, де буде виконувати функції протопопа округу Борлешті, як показує конскрипція священиків комітату Сату Марє від 1775 року¹²³.

На його місце був призначений священик Габріель Бандоляк, який введе реєстраційний журнал вінчаних та мертвих, тобто постійну реєстрацію цих подій у спеціальних реєстрах. Всі записи були зроблені церковнослов'янською мовою¹²⁴.

За нез'ясованих обставин Бандоляк був змінений. Знову зустрічаємо його у 1775 році як священика у Медієшу Ауріт та протопопа округу Сату Марє, якому були підпорядковані 25 парафій, у тому числі і Сату Марє – Мінтіу¹²⁵.

28 квітня 1774 року у реєстрі вінчаних вперше зазначено Базіліуса (Василя) Козака „*parochus Szatthmar – Nemetiensis*”¹²⁶. Він знаменитий тим, що відновив боротьбу за встановлення права патронату міста Сату Марє - Мінтіу над греко-католицькою церквою в Мінтіу і забезпечення достатніх прибутків для греко-католицького священика та кантора. Цю боротьбу поєднував з прагненням підняти фінансове становище церкви в цілому. Ще додамо, що боротьба священика була підтримана місцевою греко - католицькою громадою, яка, в свою чергу, неодноразово зверталася із заявами з цих питань до посадових осіб.

Перша заява була надіслана Козаком до судді міста Сату Марє 22 травня 1784 року. В ній, пославшись на рескрипт *Consilium Regium Locumtenentiale* Ради Угорського королівського намісництва від 26 серпня 1782 року, після того, як сказано про заходи, зроблені містом відносно права патронату, він просить встановлення цього права, тим більше що греко-католицька релігія представляла

¹²¹ *Ibidem*, f. 12.

¹²² Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5, inv. Nr. 1089, f. 47.

¹²³ *Loc. cit.*, fond 151, opis 1, inv. 838.

¹²⁴ Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale de stare civilă, Parohia greco-catolică ruteană Satu Mare, inv. nr. 1318.

¹²⁵ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 22, inv. 31.

¹²⁶ Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale de stare civilă, Parohia greco-catolică ruteană Satu Mare, inv. 1318.

другу релігію та другу мову у місті після реформатської (...*secundum Ritus et Linguas...*)¹²⁷.

16 липня 1784 року Козак ще раз звертається до Consilium Regium Locumtenentiale Ради Угорського королівського намісництва. Тепер він відновлює всі аргументи щодо права патронату, тим більше що у 1776 році місто, теоретично, розширило права римо - католиків над греко-католиками.

Але, на відміну від греко - католиків, римо - католики, хоча їх і було менше, мали від міста цілий ряд орних земель та лугів, священник мав на рік 400 флоринів, а римо-католицький кантор мав щорічний прибуток у 200 флоринів, хоча загальна кількість душ, яких вони пасторували, представляла лише третю частину, порівняно з греко-католицькою. Він наводив приклад комітату Тіміш, де не існувало дискримінації відносно ставлення до обох релігій або приклад міста Бая Марє, де заробітна плата греко-католицького священника була забезпечена королівською касою (*cassa regia*)¹²⁸.

24 листопада 1785 року слідує звернення "Громадян та платників податків греко-католицької церкви в Сату Марє" до Королівського комісара, в якому знову вимагається забезпечення містом субсидій для священника та кантора, тобто встановлення права патронату, а греко-католицька церква розглядалась так само, як римо-католицька (... *pariter ac Latini Ritus Catholicae...*). Приєднано ряд документів, що стосуються цього питання¹²⁹.

У свою чергу Consilium Regium Locumtenentiale Рада Угорського королівського намісництва декілька разів зверталася до судді міста щодо права патронату. Згадаємо тут заходи, проведені 31 грудня 1781 року, коли просили про забезпечення субсидій для священника і кантора, та надання будинку поруч із церквою. В адресі № 5629 від 26 серпня 1782 року просилося від міста забезпечити церкву сільськогосподарськими угіддями розміром у 8 коблів для осінніх посівів та у 4 коблі для весняних посівів. У наступній адресі № 8216 від 31 грудня 1787 року знову просилося про допомогу для священника та кантора¹³⁰.

За цей неспокійний період парафіяльного життя маємо протокол візитації протопопа від 28 листопада 1788 року, яка мала метою контролю за забезпеченням священницького окладу відповідно до указу № 3744/32.468 від 21 серпня 1788 року. Церква мала 658 флоринів і 49 крейцерів капіталізованих (*in capitali*) та 65 флоринів і 56 ½ крейцерів позичених. На протязі 1787 року у касу церкви від благодійності надійшло 59 флоринів, від потягування дзвонів - 34 флорини та 14 крейцерів, з літургій - 20 флоринів.

Тобто, у загальному - 794 флорини, з яких для купівлі свічок було витрачено 57 крейцерів, для масла і тиміни - 6 флоринів і 52 крейцери, для ремонту будівель парафії - 31 флорин, для купівлі вина - 12 флоринів та інших необхідних робочих місць. Наприкінці року залишилося лише 677 флоринів та 2 ½ крейцери¹³¹.

Після майже 20 років сутичок із суддею міста Сату Марє 23 січня 1790 року Базіліус Козак повідомив єпископу, що нарешті визнали право патронату над греко-католицькою церквою, яка отримала сільськогосподарські землі та пасовища для підтримки священника („*Post longas cum civice hujate Magistratu altercationes, tandem*

¹²⁷ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 3229.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Loc cit.*, fond 151, opis 5, inv. nr. 1089.

¹³⁰ *Loc. cit.*, filele 49, 50, 52.

¹³¹ *Loc. cit.*, inv. 1090, f. 17-18

20-ma (ianuarie n.n.) currentis de excisis agris Pratisque ad Parochiam nostram pertinentibus. Instrumentum litterale sub Authentico civitatibus obtinui”)¹³².

Слід зазначити, що тим часом Козак був призначений на посаду протопопа району Сату Марє, а в 1781 році став сурогатним вікарієм Сатмару, зайнявши місце Георгія Ковача, парафіяльного священика русинської парафії у місті Карей і вікарія сатумарських земель¹³³. Указ про призначення зберігається у копії Протоколу заступника віце-архидияконату Сату Марє і датується 27 березня 1789 року: „... in quo locum illius modo provisorio parochum Stathmar-Némethiensem Basilium Kozák surrogatum esse...”¹³⁴.

Це, ймовірно, і був знак визнання його заслуг єпархією. Але і його діяльність не обійшлася без скарг. Так, 27 квітня 1795 року проводиться обстеження управління парафії Святого Миколая комісією, призначеною єпископом Бізанці. Вона складалася з Томаса Гайна, священика села Саніслау, протопопа району Карей Марі (Велекі) Михайла Шомлої, збирача податків комітату Сату Марє та священика села Одореу Міхая Поппа.

В цьому обстеженні зазначено важливий момент, що деякими віруючими робляться добровільні внески для церкви. Так, Іоан Йонуц у 1783 році пожертвував 66 флоринів і 52 крейцери для церковних потреб, Іоан Медве - два воли, які коштували 35 флоринів і 42 крейцери, Габріель Олах Морощан - 34 флорини для літургій та ін.¹³⁵.

Парафії не бракувало щедрих і багатих людей навіть у ті дні!

Це обстеження не залишилося непоміченим, так як у протоколі про стан парафії за 1796 рік зазначено, що питаннями парафії займалися два головні куратори церкви, яким ця справа була доручена прямо суддею міста (мером) в якості патронату¹³⁶.

А тепер надаємо коротку інформацію про Василя Козака, який мав 51 рік, будучи 29 років неодруженим (целібат) священиком. Приблизно у 1767 році закінчив богословські курси. На пенсію він піде через два роки, як свідчать дві адреси Consilium Locumtenențiale від 7 серпня та 9 жовтня 1798 року, відправлені єпископу, де повідомлялося, що Козаку призначена пенсія - 100 флорин¹³⁷.

До цього сприятливого періоду для Козака відноситься і початок зусиль греко-католицької громади Сату Марє щодо створення другої парафії в місті. Греко-католицька громада у 1792 році налічувала 1343 віруючих особи і тому церква Св. Миколая з Мінтіу вже виявилася занадто малою, щоб утримувати всіх¹³⁸.

Зберігається і ряд документів відносно кількості греко-католицьких душ в Сату Марє - Мінтіу. Так, у 1792 році у місті проживало 1343 греко-католики, а прибуток священика був 293 флорини і 36 крейцерів, прибуток, значно вищий, ніж в інших парафіях району¹³⁹.

Для греко-католицьких мешканців Сату Марє зберігаються дві конскрипції того часу, які допомагають нам відтворити розріз соціальної структури та фінансове

¹³² Loc. cit., fond 151, opis 5, inv. 253.

¹³³ Cf. M. Lucikai, op. cit., tom 4, p. 127. El indică anul 1790 pentru noua funcție a lui Kozák.

¹³⁴ Muzeul județean Satu Mare, inv. nr. 11390, f. 52 v.

¹³⁵ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5, inv. 1279.

¹³⁶ Loc. cit., inv. 1353.

¹³⁷ Loc. cit., inv. 2320.

¹³⁸ Bendász István, Koi István. *A Munkácsi Görögkatolikus püspökség Egyházmegyei lelkészskéinek 1792-évi Katalógusa*. Nyiregyháza, 1994, p. 86.

¹³⁹ *Ibidem*.

становище греко-католиків, що складали приблизно 17% від загальної чисельності населення міста в 1806 році (665 душ у Мінтіу і 942 в Сату Маре)¹⁴⁰; в 1814 році місто налічували 1958 душ (1162 в Сату Маре та 796 у Мінтіу)¹⁴¹.

Повертаючись до обох конскрипцій слід зазначити, що перша, від 1796 року, супроводжує звернення до імператора від 23 лютого 1796 року, в якому громадяни та греко-католицькі мешканці з Мінтіу (*Greco-catholicae communitatis cives et inhabitatores*), міська греко-католицька громада та жителі (міста) просили віддати їм церкву і одну будівлю, які належали релігійному ордену Павліян і які в даний час належать податковому органу.

Вони нагадували імператору, що живуть тут з давніх часів (*Graeci Ritus catholicae communitatis Cives et inhabitatores ... in parte Némethiensi ab antiquo existentem*). Громадяни обґрунтовували свої вимоги тим, що церква з Мінтіу вузька і занадто мала для всієї греко-католицької громади. Були важкими і умови доступу до церкви Св. Миколая в штормову погоду (сніг, дощ), ринок перед церквою стає недоцільним. Діти можуть отримати кращу освіту, якщо перемістити школу, яка зараз перебуває в стані розрухи. Тільки її ремонт обійдеться в 700 флоринів.

До цього звернення приєдналися і 737 греко-католиків з Сату-Маре, які мали занадто малу каплицю по відношенню до їхньої кількості, як можна побачити з цього документа¹⁴². Конскрипція надає неопубліковані відомості про соціальний склад греко-католиків Сату Маре. Існує категорія громадян (*cives*), яка нараховує 66 чоловік, що становить 9% від загальної кількості греко-католиків (722 особи). Ці люди були найбільш привілейованою міською категорією. Їх статус нічим не відрізнявся від статусу угорців. Вони без проблем займають посади в муніципальних органах влади, будучи дуже поважними і впливовими особами.

Як показано в перепису (конскрипції) 1797 року вони мали вражаюче за розмірами майно: Покулар Василь мав 1000 флоринів, Нодь Міхай - 800 флоринів, Шоош Габріель - 700 флоринів, Нодь Василь - 400 флоринів, Герендаші Іоан - 600 флоринів та ін.¹⁴³.

Мешканці (*lakos*) складають другу категорію міських греко-католиків, які налічують 198 душ (27% від загальної кількості греко-католиків)¹⁴⁴. Деякі з них мають значні багатства: Філіп Марошан - 600 флоринів, Крішан Іоан - 300 флоринів, Шімон Іоан - 100 флоринів, Дучилович Гаврило - 150 флоринів, Горват Петро - 200 флоринів та ін.

Вони допомагають священику та кантору щорічними внесками на суму в 1 флорин і 45 ½ крейцерів. З конскрипції 1797 року можна побачити, що в цілому направлені на залучення до будівництва нової церкви робочої сили та на допомогу возами. Існують, хоча і менше, внески грошима, наприклад, Марошан Філіп дав 100 флоринів для будівництва нової культової споруди. Що стосується їхнього становища в місті вважаємо, що вони не користувалися громадянськими і політичними правами першої категорії. Остання категорія желярів була чисельністю в 121 душу (17% від загальної кількості)¹⁴⁵. Вони представляли собою саму бідну верству населення, не маючи громадянських прав і зазвичай їх брали на поденну

¹⁴⁰ Cf. *A Munkácsi Görögkátolikus püspökség lelkészéségeinek 1806 évi összeírása*. Nyiregyháza. 1990. p. 127.

¹⁴¹ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsiensis*, Eger. 1814. p. 205.

¹⁴² Arhiva de Stat Ujgorod. fond 151, opis 5. inv. 1402.

¹⁴³ Copie aflată în proprietatea autorilor.

¹⁴⁴ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5. inv. nr. 1402.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

роботу. Щорічний податок у 54 крейцери кожного року платять: Пушкаш Василь, Пензеш Василь, Морошан Косте, Молнар Міхай, Попп Сімеон, Морошан Маковей, Бузко Думітру, Дутко Іліє, Апан Тоадер та ін.

Загальний грошовий внесок сатумарських греко-католиків складав 1304 флорини, до якого необхідно додати і ручну працю або допомогу возами. Така мобілізація сил і енергії є останньою великою дією Базіліуса Козака, який в цей період вже був не один. Біля нього знаходимо капеланів і помічників священиків: Драгош Грігоре, Ердеш Іоан, а з вересня 1797 року - Георгія Боні, сина священика села Богіш.

Зустрічаємо його в документах осінніх зборів священиків Сату Марє від 22 листопада 1798 року під керівництвом нового вікарія Василя Попп. У списку внесків на ведення австро-французької війни першим є Базіліус Козак, вікарій Сату Марє - Мінтіу з сумою в 74 флорини і 40 крейцерів¹⁴⁶.

Зі своїм капеланом Боні Базіліус Козак домовляється про розподіл прибутків парафії. Згідно домовленості, перший мав отримати третю частину з них, про що свідчить лист вікарія Василя Поппа від 8 січня 1798 року¹⁴⁷.

Козак помирає 24 травня 1799 року від апоплексії у віці 53 років. Він був похований його наступником по парафії Святого Миколая Іоанном Вюзаником та священиками округу¹⁴⁸. Зберігається звіт протоієрея округу Сату Марє кінця 1798 року, в якому представлені священики і церкви протопопіату архідияконата.

В парафії Св. Миколая з Мінтіу вже з'являється священик Іоанн Вюзаник 34 років, будучи священиком уже 11 років. Він був переведений до парафії Сату Марє з села Янка (тепер Угорщина). У пункті про освіту дітей він декларує, що навчання дітей ведеться русинською (українською) мовою, („*Ruthenicum instructorum...*”). Наймолодші ходили до школи кожного дня, де вивчали русинську (українську) та румунську мови (*...in scholis docet rthunica et valachica*).

Також згадується капелан Георгій Бані, якому було 24 роки. Рік тому він був освячений священиком. Бані був одружений, мав шестимісячну доньку. Церква Св. Миколая, де служили обидва, має землі, достатні для 8 коблів зерна і пасовища на 12 возів.

Наприкінці 1797 року парафії налічували 1689 душ віруючих. 92 дитини були хрещені, померли 52 особи. Таким чином у кінці 1798 року в цілому залишилися 1729 душ¹⁴⁹.

Такий же сімейний стан був і у звіті за 1800 рік, коли він декларував, що має 3 дітей, які знають русинську (українську) і румунську мови. Тепер він пастирував вже 2128 душ і де має місце збільшення греко-католицької громади на 399 душ. Імена священиків Бані та Вюзаник пов'язані з будівництвом у Сату Марє другої церкви для румунсько-русинської (української) громади, яка проживала тут. Підкреслюємо, що з самого початку будівництво нової церкви було спільною справою всіх греко-католицьких румунських та русинських (українських) городян. Однак церква в Мінтіу вже не мала місця для великої кількості віруючих.

Про те, що між віруючими існувала велика солідарність, доводить і звернення священика та протоієрея (протопопа) округу Сату Марє Іоанна Вюзаника від 26 квітня 1802 року, де описується будівництво нової церкви і повідомляється,

¹⁴⁶ *Loc. cit.*, fond 151, opis 5, inv. 1892, f. 29.

¹⁴⁷ *Loc. cit.*, inv. 1893, f. 24.

¹⁴⁸ Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale de stare civilă, inv. 1318, f. 794.

¹⁴⁹ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5, inv. 1877.

що вона буде зведена і покрита дахом до свята Архангелів Михаїла та Гавриїла завдяки щедрим жертвуванням румунів та русинів (українців), між якими не існує жодних суперечок, які складають одну паству з одним єдиним пастирем: „*Nostra G<raeco> Catholica Ecclesia Szathmariensis in dies crescit. Ex divina Gratia tam ex legatis Testamentorum quam ex piis oblationibus hoc anno murus sub tecto erit circa festum S<ancti> Michaelis Archangeli conferunt valachi... sed tantum et Rutheni. In aedificanda ecclesia non est disceptatio inter istos. Solatium habent omnes, quod Ecclesia in dies surget. Ruthenus valachum, valachus Ruthenum – non odit, unius Pastoris, unum ovile est. Oves autem noscunt semet*”.

Він говорить хвалебними словами і про свого капелана Бані “*qui suo zelo atque diligentia populum variorum nationum nostri Ritus in aedificanda hac Ecelesia Szathmariensi manuducit...*”¹⁵⁰.

Фактично будівництво розпочалося у 1799 році і продовжувалося три роки. Вартість без дзвонів та іконостасу - 7000 флоринів. З цієї суми віруючі зібрали 6000 флоринів, надали робочу силу, матеріали і транспорт; місто запропонувало 1000 флоринів¹⁵¹. Участь міста підтверджується листом вікарія Сатмару Деметрія Беті єпископу від 11 листопада 1807 року, в якому він знову говорить про благословенну нову румунську церкву, для будівництва і оснащення якої пожертвував кошти, в першу чергу, пан Михай Шомлої, який разом з магістратом міста працював не тільки на будівництві, але й для обладнання культового будинку¹⁵².

Церква була освячена в 1803 році священником парафії Св. Миколая вікарієм Сатмару Деметрієм Беті. Внутрішні роботи тривали багато років і лише у 1822 році був закінчений іконостас, який освятив Мукачівський єпископ Алексій Повчі. Великий дзвін був подарований у 1827 році вдовою Марією Пруніла (була одружена з дворянином Томою Андерко)¹⁵³.

Вище ми вже стверджували, що будівництво нового храму було справою всієї громади і не існувало жодної різниці між румунами та русинами (українцями). Якщо проаналізуємо ситуацію смертності у 1807 році, коли запроваджується друга реєстрація для новоствореної церкви, то побачимо, що в старій реєстрації з'являються мертві з Сату Маре, Мінтіу, а також і з інших міст. Із 138 випадків смертності, більшість, звичайно, з Мінтіу, але наявні і з Сату Маре (22 чоловіки) та чотирьох інших населених пунктів. Що це означає?

Те, що довгий час не було чіткого поділу між віруючими двох парафій. Кожний відвідував церкву, яка задовольняла їх з релігійної точки зору. Священик Беті, який міг говорити і проповідувати на 5-ти мовах регулярно, безумовно, залучав більше віруючих, ніж священник нової церкви Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла!

Насправді з інформації протопопа 1807 року можна побачити, що парафії ще не розділилися. Священик Деметрій Беті має 36 років, одружений, виховує чотирьох дітей (сина і трьох дочок), зображений як пастир всіх 1889 сатумарських греко-католицьких жителів. Капелан Габріель Антал був одружений, без дітей і служив лише 6 з половиною років¹⁵⁴. Таким чином, різниця у досвіді і підготовці величезна!

¹⁵⁰ *Loc. cit.*, fond 151, opis 6, inv. nr. 934, f. 42-44.

¹⁵¹ Cf. A. Ferentiu, *op. cit.*, p. 4-5.

¹⁵² Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. nr. 1741.

¹⁵³ Cf. A. Ferentiu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁵⁴ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. nr. 1761.

А зараз, повертаючись до парафії церкви Святого Миколая з Мінтіу відзначимо, що працьовитий Іван Вюзаник був несподівано переведений і став парафіяльним священиком у малому селі Дюла, комітат Саболч, чисельність якого складала 644 душі¹⁵⁵. Нажаль, причина його переведення єпископом Бізанці невідома. Можемо висловити лише припущення, маючи документ, датований 29 червня 1800 року, а саме, прохання професора Ужгородської духовної семінарії Базіліуса Беті про його переведення з кафедри у парафію за станом здоров'я та його заміни в особі Базілія Коварі, випускника Пештського університету¹⁵⁶.

Можливо, що єпископ направив до Сату Маре на посаду парафіяльного священика парафії Св. Миколая надзвичайно титулованого та освіченого вікарія. Зберігається дуже докладний *curriculum vitae* священика Беті, датований 1818 роком. Він закінчив Академію філософії у місті Орадея та Академію богослов'я (теології) у Львові в 1792 році. Після того два роки він був секретарем єпископа Бачинського, з 1794 року стає професором Ужгородського Єпископського королівського коледжу для румунських студентів, де викладає історію церкви і канонічне право.

27 вересня 1796 року він склав суворий іспит в Пештському університеті, де навчався до 1801 року. Можливо, ця спеціальна підготовка застала єпископа Бачинського призначити Беті (румун, народився у селі Сатмарел) вікарієм Сатмару 2 жовтня 1802 року, а потім у 1803 році - священиком церкви Св. Миколая з Мінтіу (Сату Маре)¹⁵⁷.

Іншою причиною, яка спонукала єпископа відправити його до Сату Маре, маючи у підпорядкуванні переважну більшість румунських парафій, вважаємо, була та, що він хотів протистояти підсиленому тиску румунської єпархії Орадея, яка саме в цей час знову вимагає сатумарські румунські парафії. Вірогідно, що цей намір завоював симпатії в Сатмарі, хоча священики не могли відкрито висловлювати свої думки. Вважаємо, що саме з цієї причини відбулося це призначення.

Про те, на скільки важливим був крок єпископа Бачинського говорить те, що до 19 жовтня 1824 року, коли помирає Беті¹⁵⁸, в Сатмарі був розвинутий рух проти Мукачівської єпархії. Починаючи з приходом до керівництва в місті Орадея єпископа Самуїла Вулкан, проблема повернення румунських парафій Мукачівській єпархії стала одним з питань порядку денного.

¹⁵⁵ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806*, p. 120.

¹⁵⁶ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6, inv. 501.

¹⁵⁷ *Loc. cit.*, inv. 2758.

¹⁵⁸ Arhiva Națională D.J.S.M., fond Registre matricole de stare civilă, inv. nr. 1318, f. 113.

III.

Греко-католицькі громади волості та міста в 20-40-х роках ХІХ століття

Серед численних статистичних відомостей, які підготовлені в цей період для Сату Марє та Сатумарського протопопського округу, зупинимося на відомостях за 1815 та 1816 роки. Відомість, складена 31 грудня 1815 року під назвою "Таблиця відомостей парафій та філій округу Сату Марє" звучить так: Парафія Святого Миколая з Мінтіу, де священиком був Деметрій Беті, нараховує 798 душ. Народилося 18 і померло 16 осіб.

Дітей віком до 14 років було 360, що складає 36 % від загальної кількості. Цифра дуже добра з точки зору демографії і доказує, що існує молода і динамічна спільнота.

З них 35 були катихізовані, 35 відвідували русинсько (українсько) - румунську національну школу, а 10 дітей - латинську школу. У графі «якою мовою і хто катихізується» священик і кантор писали «русинською (українською) і румунською мовами»¹⁵⁹.

У парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла священиком був Григорій Попп, який також був і протопопом округу Сату Марє і пастирював* 1079 душ. Протягом року народилося 32 дитини і померли 32 особи. Тут рахувалося 316 дітей віком до 14 років, що становить 29% від загальної кількості душ.

З них 36 ходили до катихізації, 36 до русинської (української) національної школи або до румунської, 8 - до латинської школи. Священик і кантор проводили навчання румунською та русинською (українською) мовами. Тут вже було зареєстровано і 8 змішаних шлюбів (греко-католики з реформатами) та 8 дітей¹⁶⁰.

Що доказують ці дані?

В першу чергу те, що мови, якими користувалися в церкві і в школах обох парафій, були русинська (українська) і румунська. Слід зазначити, що церква Св. Миколая зазначена першою русинською (українською), а церква Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла - румунською. У ці перші десятиріччя ХІХ століття угорська мова використовувалася не всюди, так як підкреслюють це автори опублікованої у 1990 році конскрипції парафій Мукачівської єпархії за 1806 рік. У рубриці "Мова прєдикації (проповідування) в церкві" в обох парафіях зазначають – угорська¹⁶¹.

Ще більше, бачимо що не відбувся поділ греко-католицької громади на румунську та русинську (українську). Зберігся документ цього періоду, або, швидше, статистика етнічного складу греко-католиків комітату Сату Марє в 1799¹⁶² році. Нажаль, ми не можемо контролювати точність цих статистичних відомостей, тому не спираємося на сучасні джерела, а тільки на попередні.

	Русини (українці)	Румуни
Протопопіат Оаш	-	7720
Протопопіат Бая Спріє	-	3668
Протопопіат Бая Марє	-	7290

¹⁵⁹ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 6. inv. nr. 2298.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806*, p. 127.

¹⁶² Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 25. inv. nr. 214.

Протопопі ат Кодру	-	5883
Протопопіат Ардуд	-	6535
Протопопіат Карей	900	10839
Протопопіат Сату Марє	2033	5781
Протопопіат Сеїні	621	8163
Протопопіат Вошварі	4772	-
<i>Всього</i>	8326	66.034

До них додавалися і відомості по Угочанському комітату.

Протопопіат Севлюш (Виноградівський)	2250	-
Протопопіат Турулунг	7755	2316
	10.005	2316

Таким чином, в районі Сату Марє та Вошварі була сконцентрована найбільша кількість русинів (українців), а решта протопопіатів, в основному, румунські. Порівнюючи ці статистичні відомості з іншими, опублікованими у 1940 році Г. Барбулом, наведемо кілька прикладів про етнічний склад сіл округу Сату Марє: Пелешу Марє - 437 русинів (українців) греко-католиків, 21 римо-католик і 15 реформатів (останні дві групи представляли угорців), Янк - 236 русинів (українців) греко-католиків, 136 римо-католиків та 141 реформат, Лівада Ноуа - 605 русинів (українців) греко-католиків, 24 римо-католики та 163 реформати¹⁶³. Ось три приклади, де русини (українці) становили більшість населення. На жаль, у цій конскрипції відсутнє місто Сату Марє.

Таблиця за 1816 рік є більш цікавішою і ми хочемо розширити її на цілий Сатумарський протопопіат. Це ще раз підтверджує нашу думку про те, що греко-католиками в цей період були тільки румуни, русини (українці), серби, а не угорці, які в основному були кальвіністами.

У вільному місті Сату Марє - Мінтіу згадується священник Деметрій Беті, який парафіював 794 душі (16 народжень і 16 смертей). Кількість дітей віком від 6 до 14 років – 161, з яких 28 ходили до катихізації. Русинську (українську) національну школу відвідувало 28 дітей, а латинську - 5.

У рубриці «хто і якою мовою катихізується» відзначено, що священник робить це русинською (українською), румунською та угорською мовами. Щодо вільного королівського міста Сату Марє, то тут зазначено, що священник Григорій Попп, парох та протопоп пастирює 1080 жителів (30 новонароджених, 54 мертвих та 5 осіб, які емігрували сюди з іншого місця), тобто всього 1052 особи. Із 186 дітей віком від 6 до 14 років 56 ходили до катихізації, 56 - до національної румунської або русинської (української) національної школи і 5 - до латинської.

Вікарій катихізує русинською (українською), румунською та угорською мовами. Так само і кантор-учитель. Далі покажемо, хто і якою мовою проводив катихізацію в інших парафіях округу.

У селі Богіш священник проводить катихізацію румунською мовою (*parochus valachica*). У селі Ботіз священник проводить катихізацію румунською мовою. У селі

¹⁶³ Cf. G. Barbul. *Populația județului Satu Mare la 1786. Date statistice prezentate*, în *Anuarul Institutului Român de la Sofia*, octombrie 1940, p. 205-209.

Чеголд (сьогодні в Угорщині) священник і кантор катихізують румунською мовою. У селі Доба парох і кантор катихізують румунською мовою (*parochus valachicae et cantor eadem lingua*). У селі Янка священник і кантор проводять катихізацію русинською (українською) і угорською мовами. У селі Петя священник проводить катихізацію румунською мовою. У селі Пелешу Маре священник та кантор-вчитель проводять катихізацію русинською (українською) і угорською мовами. У селі Порчомло (Угорщина) священник катихізує румунською та русинською (українській) мовами; кантор, який був русином (українцем), такими ж мовами. У селі Одореу священник вів катихізацію румунською мовою. У селі Ветіш священник і кантор катихізували румунською мовою.

Що можна побачити з цих даних?

Відбувається дуже цікаве явище, завдяки включенню в деяких парафіях для катихізації дітей, окрім рідної, ще й угорської мови. Як правило, це явище більше спостерігається в русинських (українських) парафіях і менше - в румунських. Невідомо, чим пояснюється це явище, тим що це вимога батьків, чи просто вимога місцевих органів влади?

Також слід зазначити, що у парафіях, де починається процес мадяризації громад, на початку ХХ століття почнуть пропагувати ідеї греко-католиків угорців та створення греко-католицької угорської єпархії у Гайдудорог¹⁶⁴.

Однак, у Сату Маре процес асиміляції румунських і русинських (українських) греко-католиків більшістю угорського населення (83-85%) почався в другій половині ХVІІІ століття. До нього спочатку були залучені найбагатші сім'ї, які займали найвищі посади в місті та комітаті, як, наприклад, сім'я Шомлої.

Існування цього процесу підтверджує велика кількість змішаних шлюбів, які уклалися в місті: в 1815 році - 6 шлюбів, в 1816 році - 4 шлюби, досягаючи до 28 шлюбів у період 1824-1825 років¹⁶⁵. Всі ці шлюби уклалися між реформатами та греко-католиками.

Окрім того відзначимо ще один факт, який не може бути оскарженим. В листуванні між сатумарськими греко-католиками і єпархією Сату Маре (меморандуми, програми, тощо.) більшість документів були на угорській мові, що показує використання цієї мови в повсякденних справах. Угорською мовою були також Записи рахунків греко-католицької церкви в Сату Маре (1801-1824 рр.), зареєстровані Михайлом Шомлої, Рахунки, для будівництва нової церкви, зроблені куратором Мартоном Гроза (1801-1802 рр.), Реєстр звітів греко-католицької церкви в період 1830-1841 рр. Всі вони угорською мовою!

Таким чином, ми бачимо, що існує тенденція асиміляції румунів та русинів (українців) з більшістю угорців. Нажаль, цій тенденції не було ніяких протидій з боку Мукачівської єпархії, яка безсилно дивилася на процес мадяризації, а іноді, як ми побачимо пізніше, надавала допомогу цьому процесові! Те, що зустрічаються документи, які доказують, що жителі користувалися своєю рідною мовою принаймні в молитві, ніяк не змінює стан речей. Тут ми маємо на увазі список, ймовірно, віруючих з Мінтіу, які виплатили суми, необхідні для "руських і румунських книг" (*ogosz és oláh könyvek*), датований 9 - 13 січня 1811 року.

Із 43 зареєстрованих 15 виплатили 36 крейцерів за кожен румунську книгу (Гроза Мойше, Шюц Марія, Андрейка Міхай, Штер Маріш, Морошан Юлій, Пензеш

¹⁶⁴ Cf. Viorel Ciubotă. *Vicariatul național român din Carei*. Satu Mare. 1997. p. 6-8.

¹⁶⁵ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia. Satu Mare. 1997. p. 6-10. fond 151. opis 6. inv. 308. f. 60.

Флора, Бода Михай, Параска Габор син Чінта Філіпа, Кіш Шандор, Дорка Михай, Іоан Дутка, Андрейка Тоадер) і 28 - по 30 крейцерів за кожную руську книгу: Фозекош Коларія, Батізі Ласло, Оварі Шандор, Сабо Оніко, Молнар Михай, Удод Янош, Тот Михай, Тормо Ласло, Демат Юлій, Зейкан Іллуш, Герендаші Анна, Зіма Марішка, дочка Каша, Молнар Ласло, Молнар Ковач Андраш, дочка Домогіді Яноша, син Сімон Михай, син Фелшетце Йосипа, син Нодь Габора, син Молнар Ласло, син Крішан Яноша, дочка Контрош Йосипа Жофія, Герендаші Тот Михай, пані Деметер¹⁶⁶.

Те, що існує багато русинів (українців), які купують книги, приводить нас до висновку, що вони представляють більшість віруючих церкви Св. Миколая Чудотворця. Статистика парафій в окрузі Сату Марє станом на 31 грудня 1824 року: 9 парафій, священиком і протопопом Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла був Грегоріу Попп, а адміністратором у церкві Св. Миколая з Мінтіу був Іоан Боні¹⁶⁷.

Населення першої парафії складало 1189 душ (59 народжених, 7 приїхало з інших місць, 41 померлий), серед них 93 дитини, з яких 65 відвідувало національну русинську (українську) та румунську школи, а 8 - латинську. Катихізація проводилася священиком і кантором *румунською та угорською мовами!* Другій парафії з Мінтіу було підпорядковано 862 віруючі (32 народжених, 26 померлих та 5 виїхали в інше місце). Із 77 дітей віком від 6 до 14 років 48 ходили до катихізації, 48 відвідували русинську (українську) та румунську національну школу, 4 - латинську. Катихізація проводилася священиком і кантором *румунською та угорською мовами*¹⁶⁸.

Просліджується істотна зміна у порівнянні з попередньою статистикою. Зникає катихізація, яка проводилася русинською (українською) мовою і угорська мова займає вже друге місце!

З 1827 року парафіяльним священиком у парафії Святого Миколая стає Базіліус Валковскі¹⁶⁹. З його ім'ям та ім'ям його колеги парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла Іоаном Гуловичем, який був призначений сюди священиком 18 серпня 1837 року вікарієм Іоаном Чурковичем¹⁷⁰, пов'язується самий зловісний період в історії греко-католицької громади Сату Марє, коли угорська мова переважає і в проповіді, і в школі.

Щорічна інформація округу Сату Марє від 1838 року зображає це лихо. В Янк (Угорщина) було 1344 греко-католицьких душі, мова проповіді – русинська (українська) та угорська. У селі Пелешу Марє парафія налічувала 1213 душ, мова проповіді, як і раніше, - русинська (українська) та угорська. У селі Лівіада, де проживало 1525 душ, проповіді велися русинською (українською) та угорською мовами.

У Берку, де проживало 915 осіб, проповідувалося на 3-х мовах: румунській, угорській та русинській (українській). У Сату Марє в парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла, де священиком був Іоан Гулович, який народився в Словаччині

¹⁶⁶ Fotocopie în posesia autorilor.

¹⁶⁷ El avea 28 de ani fiind de 4 ani sfințit preot celib (necăsătorit). Cf. Arhiva de Stat Ujgorod. fond 151. opis 6. inv. nr. 355.

¹⁶⁸ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia. fond 151, opis. 8. inv. nr. 260.

¹⁶⁹ Din matricola botezaților și cununaților reiese că Bonyi a rămas preot până în aprilie 1827. Arhiva Națională D.J.S.M., Colecția Registre parohiale. inv. 1318. f. 114 v.

¹⁷⁰ Muzeul județean Satu Mare. Protocolul..., f. 112 v.

у 1812 році і освячений в 1835 році¹⁷¹, проповідь вже проходила на угорській, румунській та русинській (українській) мовах. У парафії Святого Миколая в Мінтіу, яка налічувала 1038 душ, священник Валковскі проповідує угорською, русинською (українською) і румунською мовами.

У селі Одореу вже проповідувалося румунською, угорською і русинською (українською) мовами. У селі Ботіз (1242 віруючих) проповідується румунською і угорською мовами. У Порумбешті (595 душ) проповідується русинською (українською) і угорською мовами. У селі Турулунг (455 душ) проповідується русинською (українською) і угорською мовами¹⁷².

Ясно, що угорська мова стала в Сату Маре на перше місце як мова, яка використовується в проповіді священників. Це твердження підкріплюється положенням шкіл у той же період. У Тривіальній школі при парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавріїла директором-закономчителем був Базіліус Гулович.

Греко-католицький вчитель Базілій Булеца знав латину, русинську (українську), румунську, угорську та німецьку мови, маючи 17-річний стаж у сфері освіти. Школу відвідували 38 дітей (8 дворян, 12 городян, 18 плебеїв). Каталог, розклад уроків були угорською мовою, як видно з документу від 1851 року.

При церкві Святого Миколая у Мінтіу тривіальною школою керував Базіліус Валковскі, який також був закономчителем. Вчитель Антоніус Сотак був католиком з 7-річним досвідом у галузі освіти. Він знав латину, русинську (українську), румунську та угорську мови. Школу відвідувало 68 школярів, з яких 12 шляхетного походження, 15 - діти городян та 41 - діти плебеїв. Каталог та розклад були угорською мовою¹⁷³.

Дві тенденції, так званої добровільної мадяризації, які, як правило, стосуються долі малих громад, що були змушені жити серед великих іншомовних громад, частково збігаються, починаючи з четвертого десятиліття ХІХ століття. Одна - офіційна - починаючи з початку на рівні керівництва комітетів, а потім друга - на ще вищому рівні, як наприклад на рівні Угорського парламенту.

Ініціативу бере комітет Боршод на півночі Угорщини, після нього комітет Саболч, який 28 травня 1832 року вимагав греко-католицьким парафіям ввести угорську мову при реєстрації книг парафій¹⁷⁴. До них приєднується і комітет Марамуреш. Комітет Сату Маре 7 березня 1836 року приймає таке ж рішення, друкуючи документ, власноручно підписаний Франциском Келчеї (Kölcsey). Цей друкований документ був відправлений 7 березня 1836 року вікарію комітату разом з листом з печаткою комітату Сату Маре.¹⁷⁵

Враховуючи значення документа, ми відтворимо його в повному обсязі. Деякі попередні спостереження повинні бути зроблені для того, щоб просвітити читача. Той, хто не знайомий з проблематикою, зміг би подумати, що цей процес був просто формальним і не мав практичних наслідків. Але якщо згадати, що лише через кілька років, у 1839 році, Угорський парламент (Діета) приймає закон про обов'язкове використання угорської мови і у веденні парафіяльної справи у цілому, і в громадських закладах, то можна побачити, що акт від 1836 року не був формальним, а був одним з тих, який зіграв негативну роль у житті іншомовних

¹⁷¹ Dr. Victor Bojor. *Canonicii Diecezei greco-catolici de Gherla*. Cluj. 1937. p. 71-72.

¹⁷² Arhiva de Stat Ujgorod. fond 151. opis 8. inv. nr. 1638 și 1639.

¹⁷³ *Loc. cit.*, fond 151. opis 8. inv. 1792.

¹⁷⁴ *Loc. cit.*, fond 151. opis 8. inv. 958.

¹⁷⁵ *Loc. cit.*, fond 151. opis 8. inv. 1416. Exista vacanță de episcop la Mukacevo.

сільських громад, крім угорськокомовної. Тут ми маємо на увазі румунів, німців, русинів (українців), словаків. Ми не можемо продовжувати далі, якщо не підкреслимо, що сам документ визнає той факт, що в 149 населених пунктах комітату із 262¹⁷⁶ проживало неугорське населення. І це є значною цифрою!

Отже, треба чесно визнати, що ідеї, представлені в цих документах, були духовною їжею незліченних поколінь угорської інтелігенції, яка протягом усього XIX століття намагалася матеріалізувати їх. Успішними, безумовно, були дві відносно німецької та русинської (української) нацменшин, які менш ніж за 100 років втратили свою національну ідентичність, особливо в районах, де вони проживали разом з угорцями.

У першому документі, Пояснювальній записці і плані дій Ради комітату Сату Марє щодо сприяння угорській мові і мадяризації неугорського населення комітату, говориться про наступне: "Під головуванням віцекомеса* Урай Балінта у засіданні Ради благородного комітату Сату Марє від 28 лютого 1836 року прийняли рішення підготувати програму для розповсюдження угорської мови, як національної (угорська – примітка авторів) в комітаті і підготували офіційний звіт з цього питання.

Комітат був подарований Богом, його більшість складає угорське населення, мова успадкована від предків, яка збереглася протягом багатьох століть з усіма перипетіями, що мали місце. У цих умовах цілком природно, що рішення Парламенту (Діети) від 1790 року проголосило підйом угорської мови як національної і ця «свята» пропозиція була підтримана. Всі рішення, що приймаються протягом більше, ніж 40 років, були прийняті, хоча нажалі з боєм констатуємо, що маємо ще багато що зробити. Але ми раді, що відстали не з нашої вини.

Завдяки нещасній долі, ми не змогли використати природне право використовувати нашу мову в усіх сферах, але ми боролися хоробро, що продемонстровано в рішеннях ради.

Існують ще два питання, на яких зосереджувала свій інтерес Рада. Перше: що повинно бути зроблено для подальшого розповсюдження мови в загальних інтересах? Друге: як можна поширювати національну мову (угорську - примітка авторів) серед населення, яке не володіє угорською мовою. "

I. Перше, для продовження спільного інтересу.

1. Заслугує на увагу той факт, що все окружне листування королівського Палатину з *Consilium Locumtenențiale* з усіх офіційних та правових питань відбувалося угорською мовою, але не дивлячись на це, всі звіти до цього часу супроводжувалися перекладом на латинську мову.

Можна сказати, що це було зроблено відповідно до пункту 4 Закону від 1805 року, який передбачав: "Щоб всі звіти були вільно відправлені органами влади до Високої канцелярії латинською та угорською мовами разом".

Якщо ця свобода передбачає вимогу того, щоб не була усунена латинська мова, а використовувалася разом з угорською, то ми маємо право соромитися, що ми не можемо говорити мовою, успадкованою від матері, без згоди. Іншими словами, це означає, що ми народилися угорцями, але ми не можемо бути ними без дозволу.

¹⁷⁶ Viorel Ciubotă. *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919)*. Satu Mare. 2004. p. 19.

Очікування угорським народом закону, який би дозволяв використання угорської мови, рівне очікуванню закону, який би дозволив новонародженому дихати повітрям. Яка сила змогла б нам заборонити не бути тим, чим ми є? Яка сила змогла б примусити нас визнавати іншу мову, а не нашу? Це істина, яку ми повинні демонструвати.

Угорська мова була визнана королівським законодавством. Королівська канцелярія (згідно законодавству) має і людей, які добре знають угорську мову. Благородний комітат ліквідував латинський напис на своїй печатці. Це можна побачити більш чітко, якщо візьмемо приклад дворянина комітату Боршод, який вирішив, щоб всі звіти, відправлені до королівської канцелярії, були угорською мовою, тим паче, що протягом багатьох років всі звіти і комунікати були представлені угорською мовою і що ніхто по відношенню до цього не робив і не висловлював жодних заперечень.

2. Ми повинні просити *Consilium Locumtenentiæ*, щоб у переписі населення конскрипція тварин, вакцинація проти краснухи (рубеоли) та інші таблиці були направлені нам угорською мовою.

3. Маємо прийняти рішення, що комітат не має права розглядати ніякий документ, який написаний не угорською мовою. Це рішення має бути поширено і на суддів у тому сенсі, щоб попросити їх проводити листування на угорській мові, по друге, щоб не звертати уваги на ті документи, які написані не угорською мовою.

4. Було б бажано, щоб домінії приймали посадових осіб (адміністраторів), які володіють угорською мовою; все має бути на угорській мові і щоб округ не підтримував видані рішення на іншій мові, окрім угорської.

5. Було б доцільно зобов'язати голів округу видавати протоколи і всю кореспонденцію лише угорською мовою і, щоб підтвердити, що це рішення дотримується, час від часу відправляти звіти та протоколи для перевірки керівництву округу.

6. Керівництво населених пунктів знаходиться безпосередньо під керівництвом державного управління. Для цього треба мати на увазі, що сільські голви, судді, секретарі місцевих рад і навіть службовці рад повинні знати угорську мову.

Так як рішення окружної ради видавалися угорською мовою, не існувало сільського керівництва, яке б не знало угорську мову і так, як всі власники маєтків були угорцями, вони б із задоволенням виконували б цю постанову у своїх маєтках.

II. Щодо мадяризації населення, яке не володіє угорською мовою.

Для досягнення цієї мети у нас є три інструменти: освіта, духовенство і промислові гільдії.

1. Для освіти в першу чергу необхідні школи. Ми шкодуємо про те, що навіть у тих місцях, де проживають румуни і де необхідна мадяризація, не існують школи. Щоб усунути цей недолік можна залучити місцевих поміщиків:

а) використовувати для цієї благородної мети частину прибутків шляхтичів або створювати фонди.

б) там, де не відбулося урбаріальне врегулювання, дати вчителям відповідну заслужену половину сесії, а населенню запропонувати надавати допомогу на користь дітей. Таким чином ми зможемо примусити вчителів навчити учнів розуміти, говорити, читати і писати угорською мовою.

Зобов'язати шкільних інспекторів у підпорядкованих їм школах призначати вчителів, які добре володіють угорською мовою, а з іншого боку, готувати вчителів, які б добре знали угорську мову. Для досягнення цієї мети необхідно створити, так званий, підготовчий інститут, який може розраховувати на щедрість дворян округу (повіту).

Не раз ми добивалися високих результатів від малих починань. В окрузі, де існують процвітаючі національні школи, є з десяток молодих румунів, які можуть бути підготовлені професії вчителя. Керівництво цієї школи могло б, за допомогою доброти і шляхетності дворян округу, підтримати цих вчителів, для чого не потрібно надто багато зусиль - 24 флорини на рік, в загальному - 240 флоринів.

Таким чином, направляючи щорічно до школи 10 вчителів, на протязі декількох років змогли б підготувати вчителів для всіх шкіл і так виконали б цю красиву роботу з націоналізації (мадяризації – примітка авторів).

2. Заслужують великої уваги і священики. Є приклади, коли один священик повернув у мадярство одне село. Тому було б бажано:

а) щоб призначалися священики, які говорять угорською мовою, щоб в жодному населеному пункті не було священиків і вчителів, які не володіють угорською мовою, окрім церковного керівництва.

б) потрібно було б закликати церковне керівництво тих місць, де існує неугорське населення, але розуміє угорську мову до того, щоб проповіді проводилися угорською мовою і ввести пісні угорською мовою. Там, де народ ще не досяг прогресу у вивченні угорської мови, служба мала б відбуватися в другій або в третій неділі, проповіді і спів мали б проводитись на угорській мові.

З цією метою населені пункти повіту поділяються на два класи:

Перший клас, де проповідь і спів мав би проводитися угорською мовою:

Населені пункти волості Нір (Nyir): Csanálos Чоналош (Урзічені), Császari Часарі (Угорщина), Csomaköz Чомокез (Чумешті), Dengeleg Денгелег (Діндешті), Derzs Держ (Угорщина), Dobos Добош (Угорщина), Domahida Домогідо (Доманешті), Endred Ендред, Fábíánháza Фабіангаза (Угорщина), Fényу Фейнь, Gebe Гебе (Угорщина), Hodász Годас (Угорщина), Kálmánd Калманд, Kis-Majtény Кішмойтейнь (Мофтіну Мік), Körtvelyes Кертвейеш (Куртуюшені), Mérk Мерк (Угорщина), Mező-Petri Мезепетрі (Петрешті), M<ezö> Terem Мезетерем (Тірям), N<agy> Majtény Нодьмойтейнь (Мофтіну Маре), Nyir-Csaholy Нірчоголь (Угорщина), Nyir-Vasvári Нірвошварі (Угорщина), O Pályi Опалі (Угорщина), Parasznya Поросньо (Угорщина), Penyészlek Пенеслек (Угорщина), Portelék Портелек (Портіца), Reszege Pecere (Песря), Szaniszló Санісло, S<ent> Miklos Сентміклош, Vállay Валлой (Угорщина), Vezend Везенд (Везендю).

Населені пункти волості Красна: Also-Homoros Олшогоморош (Гомороду де Жос) Amatz Амац (Амаці), Bagos Богош (Богіш), Barlafalu Борлофолу (Борлешті), Bélték Белтек (Белтюг), Dob Доб (Доба), Erdőd Ердед (Ардуд), Felső-Homorod Фелшегомород (Гомороду де Сус), Gilvats Гілвац (Гілвачі), Hirip Гіріп (Гріп), Kis-Kolts Кішколч (Кулчо Мік), Kis-Szokond Кішсоконд (Соконзел), Krassó Крошшо (Карашеу), Madarász Модорас (Мадарас), Nagy-Kolts Нодьколч (Кулчо Маре Маре), Oroszfalu Оросфалу (Рушені), Ovári Оварі (Оар), Pátyod Патьод (Угорщина), Piskárkos Пішкаркош (Пішкарі), Portsalma Портшоломо (Угорщина), Résztelek Рейстелек (Татарешті), Sandorfalu Шандорфалу (Шандра) Szakász Сокас (Ратешті), Szinfalu Сінфалу (Сай), Töke-Terebes Тьокетеребеш (Теребешті), Vetés Ветейш (Ветіш), Zsadány Жодань (Сатмарел).

Населені пункти волості Бая Маре: Ара Опо (Апа), Ar<anyos> Megyes Ороньошмедеш (Медіешу Ауріт), Batiz Ботіз (Ботіз), B<atiz> Vasvári Ботізвошварі (Ошвару), Berentze Берентзе (Бабашешті), Girótotfalú Гірототфалу (Тауці де Сус), Görbed Гьорбед (Романешті), Józsefháza Йозеффалва (Йожіб), Lapos-Bánya Лопошбаньо (Потау), Sárköz Шаркьоз (Лівада), Sárközujlak Шаркьозуйлок (Лівада Нова), Szamostelek Сомостелек (Сомешені), Szinyér-Várallya Сінервараля (Сеїні), Udvari Удворі (Одореу), Vámfalu Вамфалу (Вама).

Населені пункти волості Сомеш: Csegöld Чегьолд (Угорщина), Jánk Янк (Угорщина), Nagy-Peleske Нодьпелешке (Пелешу Маре), Pete Пете (Петя), Szaraz-Berek Сарозберек (Берку), Zajta Зойто (Угорщина).

Другий клас, де проповідь та пісні проводилися альтернативно угорською мовою:

Волость Nyír Hír (Hír): Estro Ештро (Істрау).

Населені пункти волості Красна: Alsó-Boldád Олшоболдад (Болда), Aranyos Ороньош (Арініш), Balotafalu Болотофалу (Ачуа), Borhid Боргід (Валя Вінулуй), Erdőszada Ердьосадо (Ардусат), Farkasaszó Форкошошо (Фаркаша), Felső-Boldád Фелшеболдад(Стіна), Gyöngy Дьондь (Джунджи), Gyűrűs Дюрюш (Гіріша), Huta Гута (Пояна Кодрулуй), Ivatskó Івачков (Некопой), Közer-Homorod Кезепгомород (Гомороду де Міжлок), Lophágy Лопгадь (Куца), Medes Медеш (Медіша), Mogyorós Модьорош (Маріуш), Nagy-Szokond Нодьсоконд (Соконд), Nantű Нантю (Хурезу Маре), Olah Hodos Олахгодош (Ходіша), Olah-Tóthfalú Олахтовтфалу (Сирбі), Pap-Bikó Попбіко (Бікау), Paczafalu Поцофалу (Кілія), Rákos-Terebes Ракоштеребеш (Ракова), Remetemező Реметемезе (Помі), Szaldbagy Салдобадь (Солдуба), Tomány Томань (Тамая), Valaszut Валосут (Кручішор), Veremarth Веремарт (Рошіорі).

Населені пункти волості Бая Маре: Alsó-Fernezely Олшофернезей (Фернезіу), Alsó-Ujfalu Олшоуйфалу (Сату Ноу де Жос), Avas-Ujfalu Овошуйфалу (Чертезе), Vajfalu Бойфалу (Данешті), Vikszad Біксад (Біксад), Busák Бушак (Бушаг), Vujanháza Буйонгаза (Бойнешті), Dobravitza Добравіца (Думбравіца), Feketefalu Фекетефалу (Околіш), Felső-Fernezely Фелшефернезей (Фіріза), Felső-Ujfalu Фелшеуйфалу (Сату Ноу де Сус), Gyorkefalu Дьоркефалу (Четацеле), Hidegkút Гідеккут (Мочіра), Ploba Плоба (Ілба), Kányáhaza Канягаза (Калінешті), Kis-Sikarló Кішсікарло , Komorzany Коморзань (Камарзана), Laczfalu Лоцфалу (Шішешті), Lekentze Лекенче (Лекінца), Lénardfalú Лейнардфалу (Речя), Magyarkékes Модьоркейкеш (Унгураш), Monostor Моноштор (Мерішор), Mósesfalú Мошешфалу (Мойшені), Nagy-Sikárló Нодьшікарло (Чікарлау), Nyégregfalú Негрефалу (Негрея), Oláhkekes Олахкекеш (Кекіш), Oroszfalu Оросфалу (Рус), Pusztatelek Пустотелек (Бонтаєні), Ráksa Ракша (Ракша), Rózsa-Parlag Рожাপорлог (Prilog), Sandorfalu Шандорфалу (Шіндрешті), Sebespatak Шибешпоток (Сабіша), Sürgyefalu Шюрдефалу (Шурдешті), Tartolcz Тортолц (Таршолц), Терер Тереп (Тріп), Turvékonya Турвеконьо (Тур), Tökes Тьокеш (Гроші).

с) Треба зобов'язати керівництво церков, щоб підлеглі священники готували реєстри цивільного стану угорською мовою, а витяги з реєстрів, написані латинською мовою, також щоб були видані угорською мовою.

д) Було б зайвим говорити, що інтерес до мадяризації був прийнятим священиками від імені комітату, оскільки саме вони можуть робити найбільше в цьому відношенні. Вони повинні проявляти найбільшу зацікавленість у тому, щоб батьки відправляли дітей до школи і там, окрім основних дисциплін, вивчали б і національну мову (угорську – примітка авторів).

3. З метою проведення мадяризації багато змогли б зробити і ремісничі гільдії:

а) вибирати своїми керівниками майстрами (atyamesterek) тільки осіб, які володіють угорською мовою.

б) щоб книги подорожів підмайстрів та сертифікати видавалися тільки угорською мовою.

в) щоб не призначався майстром підмайстер, який народився на території угорської корони, але не володіє угорською мовою.

Було би доцільно, якщо б змогли примусити населення сіл з іноземною мовою відправляти дітей в угорські села або давати їх угорським сім'ям для навчання угорської мови. Треба уважно слідкувати за тим, щоб у селах назви вулиць, вивіски магазинів, повідомлення, рахунки готелів були зроблені угорською мовою.

Щоб рішення, прийняті округом (повітом) мали успішний результат, нагляд за цим має бути доручений постійному повітовому (окружному) керівництву делегатів, які б стежили за дотриманням пунктів, зокрема, щоквартально проводити перевірку керівництва шкіл, старанність учнів заохочувати подарунками, а дворянству запропонувати час від часу вносити невеликі пожертвування. Про все це представляти щорічні доповіді та пропозиції до відповідних установ.

Другий документ представляє собою рішення Сатумарської комітатської ради від 7 березня 1836 року:

“Пропозиція ради прийнята в повному обсязі і, таким чином, уповноважує секретаріат, щоб всі посилення до Високої канцелярії королівства були редаговані виключно угорською мовою”.

Керівництво церков та шкіл запрошені звертатися для прийняття відповідних заходів відносно цього питання. Для виконання цього рішенням Ради делеговані: Berenczei Kováts Sándor (Беренцей Ковач Шандор) голова Суду, Вельмешановний канонік Schlachta Márton (Шлахта Мартон), протопоп Пап Гергей, протопоп Янош Лазар, заступник протопопа Дьордь Йожеф, проповідник Янош Гелл, королівський радник та головний інспектор міста Бая Марє Ловік Каролі, суддя шахти Курті Чобої Антал, М. Манді Пейтер, Д. Домогіді Антал, Горват Антал, Каролі Флекл, Ігнат Ферстер, Йеней Дьордь, Горват Пал та Пушкаш Тодор королівські судді разом з суддями і прокурорами всіх волостей і заступником секретаря Нодь Ігнацом. Особливо уповноважуються Антал К. Чобої у волості Красна, Манді М. Петер у Бая Марє, D. Антал Домогіді у волості Сомеш, Горват Антал у волості Нір Nirului.

Голова Ради зобов'язується проінструктувати їх якомога швидше і зробити необхідні повідомлення власникам (великим магнатам) та священикам

Ференц Кельчеї¹⁷⁷
головний секретар "

Третій документ, це лист від 7 березня 1836 року, відправлений на розгляд Генеральним засіданням повіту (комітату) від імені населення комітату Сату Марє та

¹⁷⁷ Este semnătura olografă a marelui patriot maghiar originar de pe meleagurile sătmărene.

вікарія Мукачівської єпархії Іоанна Чурговича¹⁷⁸, в якому висловлюється прохання надати їм підтримку для реалізації прийнятих планів:

«Вельмишановний єпископський вікарій

Для виконання зобов'язань щодо батьківщини і одночасним бажанням покращити освіту серед населення, призначаємо комісію, яка б підготувала пропозиції щодо мадяризації іншомовних мешканців.

Ми вважаємо, що через мадяризацію, по-перше, маємо можливість зміцнити зв'язки між патріотами, по-друге, просвіщаючи народ, можемо більш ефективно досягнути цілі, закріплені нашими законами.

Комісія внесла свою пропозицію, яка була затверджена у листопаді, так як вказано у прикладеній копії. З нашого боку всіма нашими силами ми підтримуємо здійснення цієї благородної мети, але наша мета не може бути досягнута, якщо ми не отримаємо допомогу з боку пана єпископського вікарія. Для мадяризації іншомовного населення можуть зробити більше священики, але вони залежать від вашого керівництва

З повагою звертаємося до пана вікарія, щоб він підтримував рішення, прийняте делегатами округу (повіту), підтримував у вашому колі підпорядкування, щоб допомогти священикам сіл, де народ не добре розуміє угорську мову, вивчати її краще, а там, де ще не досягли прогресу у вивченні державної мови (угорської – примітка авторів), альтернативно проводити службу та співи угорською мовою. Реєстри громадянського стану вести угорською мовою, виписки з реєстру, написаного латиною, видавати угорською мовою.

Сподіваємося на співпрацю з Вами, тому що ми ніколи не сумнівалися в благородних інтересах вашого серця щодо успішного виконання здобутих законів, для успіху угорської мови, підтвердженого найновішим листом Його Величності Короля.

З належною повагою до Вас.

Подано в місті Карей 7 березня 1836 року

Вельмишановному пану вікарію
Поданий на загальних зборах у місті комітату
Зобов'язані слуги
Населення повіту Сату Маре»

Справа також містить лист учасника зборів архідиякона Сатмару Григорія Попп, відправлений вікарію, в якому він повідомляє про те, що обговорювалося, додаючи копії документів зборів. У кінці він говорить, що рішення було відправлено для схвалення не Імператорському двору, а керівництву комітату, який наклав позитивну резолюцію. Лист датований 16 квітня 1836 року!

Відповідь єпархії від 20 травня 1836 року (№ 530) є неоднозначним, за змістом, підтвердженням отримання листа, а також щодо копій резолюцій наради, яка відбулася у місті Карей, відправлених протопопом¹⁷⁹.

Потрібно висловити деякі загальні міркування відносно цих незвичайних документів. У 30-40-х роках XIX століття в Угорщині з'являються декілька великих

¹⁷⁸ În anul 1831 murise episcopul Alexie Pócsy iar interimatul până în anul 1837 l-a asigurat vicarul Ioan Csurgovich. În acel an vine episcop Vasile Popovics (1837-1864). Cf. *Schematismus ...* 1886, p. 18-20.

¹⁷⁹ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia. fond 151. opis 8. inv. 1416.

угорських яскравих фігур патріотів, які готові були принести в жертву всі сили, щоб підняти угорський народ. Провідною фігурою цієї тенденції, без сумніву, був граф Сечені, про якого Ніколає Йорга сказав, що він «почав» по «філософськи» і «благодійно» помірковану культурну пропаганду, як тихий і благородний теоретик нової епохи, природно прагнучи до зникнення національностей переважно демократичним шляхом.

Для цього, за рахунок значних внесків охоплених ентузіазмом молодих олігархів, створив Угорську академію, якій сам надав допомогу у 60 000 флоринів, працював над створенням музею, театру, своєю енергією і грошами підтримував навіть великі підприємства, які мали підкреслити керівну місію угорської нації. Під його впливом ці цілі багато раз висловлювались і в угорській національній літературі 1830-х років. Говорилося так: «угорська нація є до такої міри благородна, так добре забезпечена, ніби створена самим Богом для того, щоб керувала і піднімала людей, які живуть на її території. Вона є божественним явищем, але настільки виразним в житті нацменшин, що якщо поводитися з ними гарно, то вони самі повинні визнати цю щасливу долю»¹⁸⁰.

Але самий палкий був все ж таки Кошут Лайош, який у “Пешті Гірлоп” () почав нещадну кампанію асиміляції нацменшин, усвідомлюючи стан малочисельної угорської нації. Він є автором двох фраз, які залишили глибокі сліди в угорській національній свідомості: «або розплавити всі нації Угорщини та зі всіх них зробити одну велику і сильну угорську націю, або угорці загинуть», а про слов'ян – «або об'єднаємо їх усіх і зробимо угорцями, або всі мадьяри загинуть борючись (борючись –примітка авторів) проти слов'ян на перевалах Татри»¹⁸¹.

Цей ентузіазм ліберальної молоді поширився і на рівні комітатів, в яких подеколи з'являються місцеві лідери з однаковими політичними поглядами. В Сату Марє відзначаємо Келчеї Ференца, в сусідньому комітаті Салаж - Вешелені Міклоша. Обидві постаті національного значення.

Це національний контекст, в якому в комітаті Сату Марє з'являться документи 1836 року. Поміщені в цих документах принципи, ідеї і способи їх досягнення виявилися успішними в короткостроковій перспективі. Національним меншинам Сатмару завдано непоправної шкоди – це приклад німців, русинів (українців) або більшої частини румунів.

Але в довгостроковій перспективі ідеї покоління Сечені та Кошута викликали серед нацменшин королівства такі масштабні явища і такі високі виклики, які призведуть до Першої світової війни і до розпаду Угорського королівства. Вище згадувалися успіхи, здобуті у процесі мадьяризації у 30 - 50 роках ХІХ століття. Наведемо статистичні дані, зроблені в цей період, які ясно показують, що цей процес в окрузі Сату Марє прискорився після 1836 року.

Греко-католицька парафія міста Янк, де священик Михайло Якоб мав дерев'яну церкву Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла. Парафіяльні матрикули (реєстри) велися з 1778 року. Для 1402 віруючих 373 проживали в Янк, решта - в 31 філії парафії, проповіді велися русинською (українською) та угорською мовами.

У селі Медіешу Ауріт священиком був Теодор Васоні. Кам'яна церква Святих Архангелів Михаїла і Гавриїла була освячена. Парафіяльні реєстри велися з

¹⁸⁰ N. Iorga. *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. București. 1989. p. 396-397.

¹⁸¹ Apud A. Papiu Ilarianu. *Istoria românilor din Dacia Superioare*. Vienna. 1851. p. 116-117. Capitolele VI și VII (p. 83-256) reprezintă o radiografie riguroasă a atmosferei din Ungaria și Transilvania în prima jumătate a veacului al XIX –lea.

1782 року. Всім 1969 віруючим, з яких 264 належали до філії Романешті, проповідувалося румунською, русинською (українською) і угорською мовами. Михайло Пліска був кантором у церкві та школі.

У селі Пелешу Маре існувала кам'яна церква, присвячена Святим Архангелам Михаїлу та Гавриїлу, яка була побудована в 1840 році і мала парафіяльні реєстри з 1779 року. Священик церкви Іоанн Палковіч вів проповіді угорською та русинською (українською) мовами. Михайло Стурович був кантором і вчителем в школі.

Село Нова Лівада, відзначена як стародавня парафія і разом з 10-ма філіями мала 1831 віруючого. Тут існувала дерев'яна зруйнована церква Божої Матері, але будується кам'яна. Парафіяльні реєстри велися з 1788 року. Існувала щоденна (денна) школа. Священиком був Антон Кутка, кантором – доцентом - Михайло Неймет.

У селі Берку існувала щоденна церква, присвячена Святим Архангелам Михаїлу і Гавриїлу. Адміністратором парафії був Іван Сідович, кантором-доцентом - Михайло Юрович. Всім 1064 греко-католицьким жителям (з яких 270 походили з Берку) вже проповідувалося угорською, русинською (українською) і румунською мовами.

У вільному королівському місті Сату Маре у парафії Святих Архангелів священиком був Іван Гулович, який пастирював 1776 віруючих. Школа мала: I клас - учитель Михайло Зіма, який також був кантором у церкві, II клас - учитель був Василь Булеца.

У другій парафії Святого Миколая в Мінтіу, яка налічувала 1020 віруючих, служив священик Василь Валковскі. І тут школа ділилася на два класи: один - для дівчаток, вчителем був Андрій Тот, другий клас - для хлопчиків, де вчителем був Антон Сотак. Школа мала також і кантора в церкві. В обох парафіях проповіді проводилися угорською, румунською та русинською (українською) мовами.

Село Одореу мало кам'яну церкву, яка була присвячена Святим Архангелам Михаїлу та Гавриїлу. Священиком був Георгій Молнар, кантором - Габріел Ердьош, доцентом - Іван Кардош. Всім 1655 віруючим (з них 220 належали філії Беріндан, 189 - філії Куку та 178 - філії Мартінешті) проповіді читалися румунською, угорською та русинською (українською) мовами. Остання парафія округу Ботіз-Ошвара (Вошварі) мала дерев'яну церкву Вознесіння. Парафіяльні реєстри велися з 1778 року. Священиком був Даніел Папп, а кантором-доцентом - Габріел Андерко.

Всім 1220 віруючим (з них - 834 у селі Ботіз) проповідувалося румунською та угорською мовами¹⁸². І в цей дуже вражаючий період велике число змішаних шлюбів (між греко-католиками і реформатами) неминуче вело до прийняття, особливо дітьми, угорської мови. Наприклад, у 1839 році було не менше, ніж 45 змішаних шлюбів з 63 дітьми, всі греко-католицького¹⁸³.

Цю тенденцію мадяризації можна побачити і в офіційних парафіяльних актах обох парафій. Починаючи з 1834 року, парафіяльні реєстри обох сатумарських парафій ведуться тільки угорською мовою¹⁸⁴.

Найгіршим є те, що і єпархія, починаючи з 1845 року починає відправляти циркуляри тільки угорською мовою, таким чином підтримуючи тенденцію

¹⁸² Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9, inv. 22.

¹⁸³ Muzeul Județean Satu Mare. Protocolul arhidiaconatului Satu Mare, ..., f. 120 v.

¹⁸⁴ Arhivele Naționale D.J.S.M., fond Matricole parohiale de stare civilă, inv. 1318.

мадяризації¹⁸⁵. Отже, перші два циркуляри видані після повстання 1848-1849 року, написані угорською мовою, хоча повідомляли про назвичайно важливі питання, що стосувалися прав і свобод румунської та русинської (української) громад¹⁸⁶.

Листування між парафіями та єпархією велися також угорською мовою. Насправді в цьому випадку продовжуються традиції, які тривали принаймні 100 років, особливо в комітатах Сату Марє і Саболч. За цей період зберігся протокол виборів Ради кураторів церкви Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла в Сату Марє від 13 грудня 1846 року, який, нажаль, неповний. Ми хочемо його представити для того, щоб продемонструвати, що в Сату Марє існували хороші відносини між віруючими різних етнічних груп. У нараді брали участь мер міста Петер Папп, який також був першим куратором церкви та 35 інших особистостей (Пушкаш Михай, Гроза Андраш, Бота Михай, Ганка Михай, Марошан Дьордь, Гіролтан Дьордь, Оварі Йожеф, Папп Янош, Іллеш Ласло та ін.

Були обрані куратори на майбутній рік. Нажаль, відсутня частина що стосується першого куратора, але ми підозрюємо, що куратором залишився, враховуючи його особистість, Петер Папп. Найцікавіша частина стосується виборів віце-кураторів та помічників кураторів (*algondnok și segéd gondnok*), обраних для румунської (*az oláh-) та руської (*az orosz reszöl*) частин в рівних кількостях.*

Для румунської частини віце-кураторами були обрані: Марошан Дьордь, Деметер Дьордь, Ердеї Янош, для русинської (української) сторони: Пушкаш Михай, старший Ганка Михай, Контраш Янош. Помічниками кураторів для румунської частини були обрані Дюркан Михай, Бота Михай, Деак Янош, Галас Янош, Ісаак Імре, Гіролтан Дьордь, для русинської (української) - Джіндžo Іштван, Парок Михай, молодший Ганка Михай, молодший Тот Михай, Домогіді Ласло, Бровді Янош¹⁸⁷.

Отже, абсолютно рівні за чисельністю, як ми побачимо пізніше, русини (українці) представляли тільки одну третю частину віруючих церкви. Ніщо не заважає нам вважати, що така ж ситуація існувала і в парафії Святого Миколая, де кількість віруючих різних етнічних груп була майже рівною, як видно зі статистики 1851 року.

За цей же період є повні відомості про заробітну плату вчителів- канторів Сатумарського протоієрейського округу, які можуть нам намалювати матеріальне становище цієї категорії. Конскрипція, зроблена 20 грудня 1844 року та підписана Базіліусом Валковскі, протопопом та священиком Іоанном Гуловичем¹⁸⁸.

Кантор-учитель церкви Святого Миколая в Сатмарському Мінтіу був підпорядкований судді міста, який забезпечував йому більшу частину зарплати. Він мав половину сесії орної землі на території міста і поза містом, яка давала урожай на суму в 16 флоринів і 30 крейцерів. Щорічно з каси міста він отримував 160 флоринів у формі заробітної плати. Крім того, отримував від міста три німецьких міри дерева (міра дров, яка дорівнює 1,896 квадратних метрів)¹⁸⁹ і 5 мір дерева для школи. Всі 3 міри дерева коштували 6 флоринів. Як кантор в церкві він отримував за участь у різних заходах: за хрещення - 3 крейцери (30 хрещень у рік коштували 1 флорин і 30 крейцерів), шлюб - 6 крейцерів (шлюбів на рік 5 = 30 крейцерів) великі похорони - 24 крейцери (щорічно 8 = 3 флорини і 12 крейцерів), малі похорони (для менш

¹⁸⁵ Muzeul județean Satu Mare. Protocolul ..., f. 134 v- 135.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 135 v – 136 v.

¹⁸⁷ Fotocopie în posesia autorilor.

¹⁸⁸ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9, inv. 1340.

¹⁸⁹ În secolul al XIX –lea se folosea stânjenu „nemțesc” care avea 1.896 metri. Deci un total de 6 m³ de lemne.

заможних) – 12 крейцерів (12 поховань на рік = 1 флорин і 48 крейцерів). Тобто, загальна зарплата - 189 флоринів і 30 крейцерів на рік!

У парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла в місті Сату Маре ситуація була однакова, відрізнялися тільки гонорари, тобто плата кантора на хрестинах (45 x 3 = 2 флоринів і 15 крейцерів), шлюбах (8 x 6 крейцерів = 48 крейцерів), великих похоронах (12 x 12 крейцерів = 1 флорин і 20 крейцерів). Таким чином, у загальному - 191 флорин і 41 крейцер.

Потрібно провести два спостереження. Зрозуміло, що вчителі обох греко - католицьких шкіл були підпорядковані місту, яке є їхнім основним фінансистом. Це передбачає виконання всіх розпоряджень мерів і міських керівників міста. По-друге, вчителі міста мали більш привілейоване становище, ніж вчителі сіл, становище яких було катастрофічним. Нижче ми наводимо декілька прикладів по округу Сату Маре: в Янк щорічна зарплата складає 59 флоринів і 12 крейцерів, в Медіешу Ауріт - 58 флоринів і 43 крейцери, в Пелешу Маре - 68 флоринів і 18 крейцерів, в Ліваді - 65 флоринів і 39 крейцерів, в Берку - 35 флоринів і 48 крейцерів, в Нороєні - 9 флоринів і 20 крейцерів та в Ботіз - 60 флоринів і 32 крейцери¹⁹⁰.

Щоб побачити купівельну спроможність кантора-вчителя наведемо ціни на деякі продуктів у цей період: півкілограма сала коштує 1 флорин і 18 крейцерів, 1кг яловичини - 26 крейцерів, 1 кг свинини - 24 крейцери, пара свиней - 30 флоринів, одно телятко на рік - 15 флоринів, 4 запряжних коня - 495 флоринів, два запряжних коня - 305 флоринів, 4 чотирирічні воли - 160 флоринів, півкілограма мила - 36 крейцерів, пара туфель - 2 флорини і 30 крейцерів і т.д.¹⁹¹. Для порівняння даємо приклад річної зарплати інших посадових осіб комітату: префект (наджупан) - 1500 флоринів, заступник префекта (наджупана) - 600 флоринів, священник - 300 флоринів, заступник генерального прокурора - 150 флоринів, переписувач - 100 флоринів, лікар - 300-500 флоринів, службовці при віцекомесі - 36 флоринів, воєнні міста - 50 флоринів.¹⁹²

Таким чином, кантори - вчителі міста Сату Маре мали зарплати більш почесні, в той же час, як у сільських вчителів вони відрізнялися залежно від економічної потужності населення. Ясно, що вони були змушені шукати додатковий прибуток способом здачі землі в оренду. Вони вели скромний спосіб життя ні чим не відрізняючись від селян, серед яких вони жили.

На противагу їм, священники міста Сату Маре жили краще. Під час візитації протопопійату від 13 січня 1845 року церква Святого Миколая в Мінтіу мала 11 коблів орних земель з яких отримувала близько 250 кг зерна. Накаль не подається сукупний прибуток церкви. На противагу, у парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла щорічні прибутки піднімалися до 200 флоринів. Вражає тут і кількість зерна, яке збиралася з орної землі церкви, прибутки від благодійних фондів, релігійних служб, потягування дзвонів та ін.¹⁹³.

Одним із найбільш помітних шляхів мадяризації, безумовно, була практика змішаних шлюбів (греко-католики з кальвіністами та греко-католики з римо - католиками). Це абсолютно вірно, що діти в результаті цих шлюбів, зазвичай, мали рідною мовою угорську, як ми побачимо пізніше. Зберігається перепис таких шлюбів, датований 1845 роком. У парафії Святого Миколая було 16 шлюбів між

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ Cf. *Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX században*. Nyiregyháza. 2000, p. 392-396.

¹⁹² *Ibidem*, p. 402.

¹⁹³ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9. inv. 1488.

греко-католиками та кальвіністами. З них 10 - заключені між чоловіком греко-католиком та жінкою кальвіністкою, в яких народилося 19 дітей, шість шлюбів – між чоловіком кальвіністом та жінкою греко-католичкою, в яких народилося 6 дітей. У парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла заключили 38 змішаних шлюбів, 19 з яких були між чоловіком греко-католиком і жінкою кальвіністкою, в яких народилося 28 дітей та 19 шлюбів між чоловіком кальвіністом і жінкою греко-католичкою, в яких народилося 23 дитини. Існує окрема таблиця шлюбів між греко-католиками та римо-католиками. Абсолютно всі шлюби заключені між чоловіками греко-католиками і жінками римо-католичками.

У парафії Святого Миколая заключено 13 шлюбів з 24-ма дітьми. Найцікавіший шлюб був між греко-католиком Михайлом Шомлої та римо-католичкою благородного походження Чермак Антонією¹⁹⁴. У парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла був укладений 21 шлюб з 35-ма дітьми. Можна відзначити тут і шлюб Петра Папп (позиція 51) з римо-католичкою Франческою Галя. Їх 19-річна донька Христина була хрещена в римо-католицькій вірі і звільнена пільгою № 789 від 15 березня 1841 року¹⁹⁵. Отже, взагалі, внаслідок 88 змішаних шлюбів народилося 135 дітей, переважно хрещених у греко-католицькій церкві (є тільки один випадок, коли одна дитина хрещена у римо-католицькій вірі).

Але, як ми побачимо з перепису населення від 1851 року, переважна більшість цих дітей рідною мовою мали тільки угорську. Це може допомогти нам зрозуміти ефективність цього *добровільного шляху* мадяризації. Але так само вірно і те, що греко-католики були громадою, яка була прийнята і яку цінували більшість кальвіністів міста, шлюби з ними вважаються нормальними.

Греко-католицькі фамілії, такі як Шомлої, Мойсин, Папп та ін. Відносяться до податкового класу городян і мають доступ до високих урядових посад в адміністрації міста, наприклад Петро Папп - мер міста у період між 1846 та 1848 роками.

Ось чому ці греко-католицькі городяни з ентузіазмом брали участь в угорській революції 1848-1849 років; серед тисяч воїнів революційної армії зустрічаємо багатьох з них. Списки добровольців від 22 червня 1848 року містять імена 875 осіб, серед яких, безсумнівно, і ці городяни. Зокрема вкажемо на особу 43-річного Шомлої Іштвана, парафіянина церкви Святого Миколая Чудотворця, який проживав на вулиці Георге Шінкай (Hid utca 162)¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Bilkei Gorzó Bertalan. *op. cit.* p. 25. De fapt și Mihai Somlyai era nobil (p. 110).

¹⁹⁵ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 9, inv. 1742, f. 32.

¹⁹⁶ Cf. Kónya László. *Szatmárnémeti város nemzetőrei az 1848-1849-es szabadságharcban*, in „Szatmáriak az 1848-1849-es szabadságharcban”, Szatmárnémeti, 1999, p. 119.

Адміністративна реформа церкви 1851-1853 років у комітаті Сату-Маре. Створення румунської, русинської (української) парафій в місті Сату-Маре

Період після революції для нацменшин в Угорщині був позитивним, особливо в культурно – релігійному плані¹⁹⁷. Для Сатмарського регіону фактором, який глибоко впливав на розвиток нацменшин, які жили тут, була, безумовно, підтримка австрійською владою процесу входження Сатумарських парафій до новоствореної єпархії в місті Герла, скасування статусу угорської мови як домінуючої, повернення до національних мов у церковній адміністрації, заснування національних шкіл у селах, тощо.

Вище зазначено два циркуляри, складені Мукачівською єпархією після революції 1848 року. Перший, від 17 листопада 1849 року, під номером 2856 підписаний вікарієм Чурговичем. Від всіх парафій вимагалось, щоб до 30 листопада відправити конскрипцію греко-католиків за національностями: русини (українці), румуни, угорці¹⁹⁸.

Другий, від 30 листопада 1849 року (№ 2957), також підписаний вікарієм Чурговичем. Він повідомляє про імперський патент від 4 березня 1849 року «щодо покращення життя, свободи, щастя русинської національності (української - примітка авторів)»

Нашим головним завданням є "зібрати всі наші сили для того, щоб наша мова, яка до цих пір не була взята до уваги, жила в яскравому та процвітаючому часі". Потім він представляє кроки, що вживаються лідерами русинів (українців) для відновлення цієї нацменшини.

Вимагалось, щоб всі, хто підпорядковуються єпархії, робили все необхідне для відновлення русинської (української) мови. Нарешті ще деякі дуже важливі деталі. Вимагалось, щоб з 19 січня 1850 року «наші акти, документи, русинської та румунської національності ми будемо представляти нашою мовою». Підкреслювалося, що це важка задача, але яку ми можемо реалізувати: "Те, що ми хочемо і просимо вас взяти до уваги, буде спочатку трохи важко реалізувати, але з волею і бажанням ми зможемо і це вирішити"¹⁹⁹

Як дізналися священники єпархії Сату Маре про це положення?

Наприклад, у книзі записів народжень, шлюбів і смертей парафії Святого Миколая від січня 1851 року лише через рік священник Валковскі записує заголовок матрикули русинською (українською) мовою, але все ж таки робить угорською мовою анотації, що містять відомості про хрещених, одружених і померлих²⁰⁰.

Тільки з початку січня 1854 року анотації робляться русинською (українською) мовою, разом з призначенням парафіяльним священником в Сату-Маре - Мінтіу Антонія Бокшая (Sukmar Neimetskii), який народився в 1819 році і посвячений в сан священника в 1843 році. Він був одружений з Гаджегою Марією²⁰¹.

¹⁹⁷ Liviu Maior, *1848-1849 Români și unguri în revoluție*. București, 1998. p. 406.

¹⁹⁸ Muzeul județean Satu Mare, *Protocolul arhidiaconatului...*, f. 134 v și 135.

¹⁹⁹ *Loc. cit.*, f. 136 v.

²⁰⁰ Arhiva Națională D.J.S.M., *Colecția Registre parohiale de Stare civilă*, inv. 1319. f. 29 v.

²⁰¹ *Ibidem și Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1886*. Ungvarini, 1885. p. 199.

Відзначимо, що священник Валковскі помер десь у листопаді 1851 року. Після нього тимчасовим помічником призначено священника Герозіма Міхалка (*seged lelkész*), а з грудня 1852 року «помічником священника був василіанський чернець Тіболт Ауксент». В матрикулі з'являється примітка про те, що священник церкви Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла Янош Гулович після смерті Валковскі стає протопопом волості²⁰².

У парафії Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла ситуація ще більш у важкому становищі. Записи угорською мовою зникають лише починаючи з 1858 року, після приходу Петра Брана до керівництва парафії та протопопіату Сату-Маре, який складався з парафій Крайдоролц, Медіешу Ауріт, Одореу, Сату-Маре та Ботіз.

Таким чином ясно, що існував запеклий опір священства і частини вірників Сату Маре проти видалення угорської мови з церковної адміністрації та проповіді.

Одна із головних подій загального значення, що мала місце в післяреволюційний період і яка відбилася на сатумарських греко-католиках, це, безсумнівно, створення комісії для вивчення та підготовки проекту створення митрополії Алба Юлія та Фогараш, яка була очолена президентом єпископом Орадя Ерделі Васіле. Обговорення пройшли в містах Орадя (червень 1850 року), Відні (листопад 1850 року), Орадя (жовтень 1851), Відні (листопад 1850), Орадя (жовтень 1851).

Віденський двір і імператор Франц Йосип мали вирішальне слово щодо термінів та умов створення митрополії та єпархій в містах Герла та Лугож. Географічні межі (делімітації) єпархій були визначені в місті Орадя після ретельного перепису, проведеного сумісними комісіями в кожній з парафій, які було необхідно взяти від існуючих єпархій та включити до нових.

У складі комісії міста Орадя від Мукачівської єпархії були вікарій Мараморощини Петро Андерко та протопоп Бая Маре Іоан Фаші. Указом від 12 грудня 1851 року імператор затвердив створення об'єднаної митрополії та єпархій Герла та Лугож.²⁰³

До цього часу в Мукачівській єпархії був проведений великий перепис парафій, який послужив визначенню їх належності з адміністративно - церковної точки зору. Зберігається "Конспект парафій та філій, кількість душ і використана мова" від 16 червня 1851 року, підписаний в якості депутатів Мукачівської єпархії греко-католицьким єпископом Орадеї Васіле Ерделі, вікарієм Мараморощини Петром Андерко та Баямарським протопопом Іоаном Фаші. Комісія прийшла до висновку, що в комітатах Мараморощини Сату Маре та Угоча проживало 105107 румунських віруючих, які володіли румунською мовою. Серед них проживало 11996 русинів (українців).

Волость Сату Маре в даний час представлялася таким чином:

			Мови, на яких розмовляли
1	Медіешу Ауріт	1580 душ	румунсько-русинська
Філія	Романешті	438 душ	(українська)
2.	Берку Рошу	251 душ	румунсько-русинська
Філії			(українська)

²⁰² Arhiva Națională D.J.S.M.. Colecția Matricole ... inv. 1319, p. 29 v.

²⁰³ Codruța Maria Mureșan. Marcel Știrban. *Din Istoria Bisericii Române Unite*. Satu Mare. 2005. p. 248-249 și Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia. fond 151. opis 10. inv. 404. f. 29-32.

	Хомок	201 душ	румунсько-русинська (українська)
	Мехтелек	101 душ	румунсько-русинська (українська)
	Кішгодош	10 душ	румунсько-русинська (українська)
	Нодьгодош	98 душ	румунсько-русинська (українська)
	Нороєні	98 душ	румунсько-русинська (українська)
3.	Сату Марє, вільне королівське місто	1965	румунсько-угорсько- русинська (українська)
4.	Сату Марє-Мінтіу	1024	румунсько-угорсько- русинська (українська)
5. Філії	Одореу Беріндан Куку Мартінешті	1110 296 296 198	румунсько-угорська румунсько-угорська румунсько-угорська румунсько-угорська
6.	Ошварин-Ботіз	852	румунсько-угорська
7. Філії	Лівада Нойа Адріан Лівада	791 141 551 Всього 1744	угорсько-русинська (українська) та румунська -II- -II-
8. Філії	Пелешу Марє	377 Всього 1357	угорсько-русинська (українська)
9. Філії	Ярмарок Янк	346 Total 1289	угорсько-русинська (українська)

Загальна кількість душ: 13 593.

Дві єпархії сперечалися за кожний окремий населений пункт, тому комісією, яка складалася з двох священників, один від Герле, інший від Мукачева, були розроблені окремі конскрипції. У комітаті Сату Марє Каунті приклади таких випадків знаходимо у селах Лівада, Берку, Сату Марє та Одореу. Існували, звичайно, різні заходи зацікавлених сторін щодо впливу на волю конскриптованого населення. У цих заходах брали участь священники та кураторства.

Наведемо один приклад. 1 листопада 1851 року парафія Святого Миколая в Сату-Марє - Мінтіу направила меморандум Мукачівському єпископу, який підписали: члени кураторської ради священник Волковскі Янош, перший куратор Шандор Янош, Біба Петро, Дутко Міхай, Сіладі Янош, Сіладі Шандор, Манго Пал, Манго Дьордь, Пашка Міхай, Варга Янош, Вайку Міхай, Гайдош Пал, Деяк Янош, Кірай Ласло, Кірай Іштван, Газдаг Петер, а також Сотак Антал, Шімон Міхай, Хусті Міхай, Тот Андраш, вчителі греко-католицької школи Шомлої Калман, Тяня Міхай, Пап Дьордь, куратори Деречке Янош, Мудрі Міхай, Деяк Петер, Тібша Іштван, Пушкаш Йозеф, Фочак Міхай, Феєр Янош, Телепі Йосип, Дюркан Матяш, Феєр Іштван, Пап Міхай, Фочак Янош, Медич Янош, Мендич Ференц, Сотнал Ласло,

молодший Шімонович Янош, старший Шімонович Янош, Ба́лог Андраш, Шікет Янош, Мойсин Йосип, Уйлакі Пал.

Вони вимагали від імені русинської громади Мінтіу залишатися підпорядкованими Мукачівській єпархії²⁰⁴. Навіть єпископ Василь Попович (1837-1864), як зазначено в листі вікарія Мараморощини Петра Андерко від 10 жовтня 1851 року, попросив своїх делегатів на конференціях, які відбувалися в місті Орадя, наполягати на тому, щоб декілька парафій залишалися підпорядкованими Мукачівській єпархії.

З комітату Сату Марє обов'язково були названі парафії Сату Марє – Мінтіу та Берку: *“Quod autem Co<mi>t<a>tus Szathmariensis Parochias signanter Szathmár-Némethi et Szárazberek, quos Ill<us>t<rita>tas Vestra Praesulea ultro quo penes Dioecesim Munkacsensem reservari desiderat...”*²⁰⁵

Нижче представимо висновки комісії, які зробили конскрипції суперечливих парафій. 13 листопада 1851 року у парафії Одореу комісія, складена з депутатів від румунської сторони протопопа Оаша Іоана Андерко та від русинської (української) сторони протопопа з Турулунг Йосифа Нісаловсі, виявила наступне: у парафії Одореу 32 особи розмовляли русинською (українською) мовою, 1045 осіб - румунською мовою.

Із загальної кількості в 1077 осіб - 900 говорили угорською мовою. З 1049 віруючих всі хотіли належати до єпархії Герла, а 19 - до Мукачівської єпархії. У філії Мартінешті 177 жителів говорять румунською мовою, 179 – угорською та 183 хотіли належати до єпархії Герла.

У селі Беріндан 4 особи говорили русинською, 199 румунською, 205 угорською мовами, 6 хотіли належати до Мукачівської єпархії, 199 осіб - до єпархії Герла. У селі Куку 206 осіб говорили румунською та угорською мовами, 209 - хотіли належати до єпархії Герла²⁰⁶. У парафії Лівада Нова конскрипція була проведена комісією, яка складалася зі священника села Герца Міка Габрієла Сабо та адміністратора парафії села Турулунг Василя Іванчо. Із написаної адреси ясно, що парафія русинська (українська), має кам'яну церкву, побудовану русинами (українцями).

Тут всі священники були русини, починаючи з 1680 року, коли тут служив згаданий священник Іван. В 1692 році він змінив Василя і тут ми зустрічаємося з Габрієль Веліцкі. У 1758 році ми зустрічаємо Василя Теліго, у 1788 році – Ісаковича, який вводить парафіяльні реєстри. Йому слідує його син Василь, потім священники Продан, Поромповіц, Кутка всі русини. Релігійні книги були всі на русинській (українській) мові, починаючи з Євангелії, друкованої у Львові в 1670 році.²⁰⁷

З 1240 осіб (душ) парафії 1213 розмовляли русинською та угорською мовами і тільки 27 - румунською мовою. Всі 1240 русинів хотіли належати до Мукачівської єпархії²⁰⁸. Парафія Берку конскриптована 17 листопада 1851 року комісією, яка складалася з священника Долинай Шандора (Сасово) та священника села Батарчі Вайда Базіла. Тут вони знайшли віруючих словаків, руських (українців) та декілька румун (*a Hivek tömege tót orosz, és igen kevés oláh ajku találtatik*книги Книги у церкві -

²⁰⁴ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 10, inv. 402, f. 35.

²⁰⁵ Loc. cit., fond 151, opis 10, inv. 402, f. 11.

²⁰⁶ Loc. cit., f. 118.

²⁰⁷ Loc. cit., f. 122.

²⁰⁸ Loc. cit. f. 151.

Требник, Октоїх, Тріфологiон, Тріод - були церковнослов'янською мовою. Тільки Часослов був румунською.

У філії Нороєні книги були тільки словянською мовою. Мова проповіді у селі Берку русинська (українська) і румунська, у Нороєні - тільки русинська (українська). З 911 осіб, які знаходяться у Таблиці віруючих, 652 говорили русинською (українською) мовою, 176 - румунською і 880 - угорською, яка стала переважною мовою спілкування. До Мукачівської єпархії бажало належати 163 чоловіки і тільки 40 осіб - до Герла²⁰⁹. Дивує велика кількість осіб, які не виразили свій вибір!

І на кінець, представимо конскрипцію парафій Сату Марє, яка була проведена з 13 по 15 листопада 1851 року комісією, що складалася з румунської сторони - протопоп Оашу Іоан Андерко та з русинської (української) сторони - протопоп села Турулунг Йосип Ніжаловскі. Вони були призвані виконувати цю місію на підставі листа № 2818 від 7 жовтня 1851 року. Їх звіт від 15 листопада складений в селі Одореу і відноситься до двох греко-католицьких парафій Сатмару та Одореу.

У місті Сату-Марє (парафія Святих Архангелів Михаїла та Гавріїла) виявили 1173 греко-католицьких душі, з яких 100 говорять русинською (українською) мовою, 688 - румунською, а решта - угорською мовами. Слід зазначити, що 1037 осіб говорили угорською, тобто 88,4% від загальної кількості населення. До єпархії Герла хотіло належати 213 сімей з 896 душами (78,39%), а до Мукачівської єпархії 71 сім'я з 247 душами (21,60%).

Зі списку греко-католицьких жителів можна побачити, що 55 осіб з 1173 декларували себе русинами (українцями) (4,68%), 10 осіб декларували себе румунами (0,85%), 18 волохами (румунми) (1,53%). Без визначення етнічної приналежності були 1090 осіб. Друга ситуація стосувалася мов, якими розмовляли жителі: румунською, угорською та русинською (українською) розмовляло 36 осіб, 598 осіб розмовляли румунською та угорською мовами, русинською (українською) та угорською - 50 осіб, тільки румунською - 51 особа, 26 русинів (українців) знали угорську мову, 287 осіб - лише угорську. Один русин хотів належати до єпархії Герла, 4 румуни хотіли належати до Мукачівської єпархії, 17 румун знали тільки угорську мову.

Якщо взяти до уваги тих, хто висловив бажання належати до Мукачівської єпархії, тобто 236 осіб²¹⁰ то серед них ми бачимо 71 чоловіка, 63 - жінки і 102 дитини (53 хлопчики і 49 дівчаток), які мали правом висловити свій вибір. 36 осіб говорили русинською (українською) мовою, 24 - румунською, 70 - угорською.

Із 63 жінок, 23 розмовляли русинською, 18 - румунською, 27 - тільки угорською, 3 - тільки румунською, 63 - тільки угорською.

Особлива ситуація, яка кидається в очі: із 102 хлопчиків та дівчаток 15 говорили русинською мовою, 8 - румунською, 81 говорили лише угорською, складаючи 79% від загальної кількості молоді.

Цікавим є і спосіб, яким віруючі Сату Марє називають свою національність. Із 71 чоловіків 31 декларують себе русинами (44%). Але цікавим є той факт, що 22 з

²⁰⁹ *Loc. cit.*, f. 155

²¹⁰ Якщо ми враховуємо і дітей, то маємо 247 душ, а це означає, що члени комісії помилилися при підрахунку на 11 чоловік.

них розмовляють тільки угорською мовою. Вони є першим поколінням русинів, які вже мадяризовані, хоча вони ще усвідомлюють своє етнічне походження.

Із 8 жінок 5 декларують своє русинське (українське) походження, а 3 - румунське. Документ подає нам деякі історичні відомості про церкву, яка є творчістю народу (*opera populi*). Мова, якою проводяться служби в церкві, румунська і русинська (українська), навчання в школі проходить на угорській мові.

Що стосується парафії Святого Миколая, то вона налічувала 613 греко-католицьких душ. З них 57 особам подобалося говорити русинською (українською) мовою, 217 - румунською, 575 осіб розмовляли угорською мовою. За приналежність до Мукачівської єпархії висловилося 72 сім'ї з 282 осіб, до єпархії Герла - 82 сім'ї з 331 особи. І тут конскриптори помилилися при додаванні.

Із 283 осіб, які обрали Мукачівську єпархію, 69 були чоловіки, 87 жінки, 113 молодь (54 хлопчики і 59 дівчаток) та 14 неповнолітніх. Із 69 чоловіків 30 говорили русинською мовою, 18 - угорською, 32 - тільки угорською, але усі 69 знали говорити по-угорськи. Декларують себе русинами 14 осіб, з яких 11 говорили тільки угорською мовою.

Із 82 жінок, які заявляють, що бажають належати до Мукачівської єпархії, 22 говорили русинською (українською) мовою, 11 - румунською, 53 говорили лише угорською і лише одна румунською, але із загальної кількості 86 говорили угорською мовою. П'ять жінок визнали себе русинської (української) національності.

Із 113 хлопців і дівчат 3 говорило русинською (українською) мовою, 7 - румунською, а 103 говорили лише угорською мовою. Абсолютно всі говорили по-угорськи, що є показником процесу мадяризації. Якщо додати до цього тих, хто вирішив залишитися при Мукачівській єпархії з обох парафій, отримуємо кількість в 541 душу, що складають 30% від загальної кількості греко-католицьких віруючих Сату Марє. Треба відмітити, що переписи населення не є повними. Зберігається перепис населення міста Сату Марє 1857 року, який показує, що тут проживало 2905 римо-католиків, 2309 греко-католиків і 8288²¹¹. Таким чином, в обох переписах відсутні понад 500 греко-католицьких жителів, які не були консультовані про їхнє бажання приналежати до Мукачівської єпархії або до Герла!

Тільки так можемо пояснити відмінність у кількості віруючих, яка з'являється в шематизмі Мукачівської єпархії 1865 року, коли до парафії Святого Миколая належать 726 греко-католиків²¹².

Результати цих переписів, проведених як в комітаті Сату Марє (Сатмар), так і в комітаті Марамуреш, були основою булли Папи Пія IX "*Ecclesian Christi, ex omni lingua et populo et natione congregatum*". З канонічної точки зору вони відновили діяльність об'єднаної єпархії Альба і Фогараш, започаткували створення двох нових румунських греко-католицьких єпархій в Герлі і Лугож і підпорядкування греко-католицької єпархії Орадя новоствореній єпархії²¹³.

Відносно комітатів Сату Марє та Угоча булла перелічувала всі парафії, які входили до складу єпархії Герла (Турц, Сеїні, Оаш, Бая Спріє, Бая Марє і Сату Марє), а також кількість греко-католицьких віруючих. Цікавий факт з'являється в протопопіаті Турц, де два румунських села Бочікау та Валя Сяка згадані як такі, що належать до Мукачівської єпархії.

²¹¹ Szatmár – Németi sz. kir. város..., p. 272.

²¹² Schematismus venerabilis cleri dioecesis Munkacsiensis, Unghvarini, 1865. p. 127.

²¹³ Dr. Victor Bojor. *Episcopii greco-catolici de Gherla*. Târgu Mureş. 1939. p. 44.

Що стосується волості Сату Марє, то вона розподіляється на дві частини. Створюється Сатумарський румунський протопопіат, до складу якого входили села: Крайдоролц,, Медіешу Ауріт, Одореу, Сату Марє, Ботіз – Ошварау²¹⁴. Але створюється і Сатумарський русинський (український) протопопіат Сатмар, до складу якого входили села Янк, Порумбешті, Пелешу Марє, Лівада, Берку, Сату Марє-Мінтіу, Турулунг, тобто дві парафії з комітату Угоча і решта 5 - з колишнього сатумарського протопопіату.

Що стосується міста Сату Марє, то тут створюються дві окремі з адміністративно-церковної точки зору приналежності парафії, які потім ввійшли і у народну свідомість: румунська парафія Святих Архангелів Михаїла та Гавриїла, що належала русинській парафії Святого Миколая, яка, в свою чергу, належала русинській (українській) Мукачівській єпархії.

Таким чином, ми можемо вважати 1853 рік роком, який скасовує кілька адміністрацій і багатівічне співіснування між двома греко-католицькими громадами Сату Марє - румунською і русинською (українською). Як ми побачимо в II томі, співробітництво між священиками двох церков ніколи не припинялося, як не припинялися зв'язки між віруючими двох парафій.²¹⁵

Отже, в кінці цього першого тому необхідно зробити деякі висновки щодо греко-католицької громади Сату Марє. По-перше, вона складається в основному з румунів та русинів (українців), до яких протягом століть приєднувалися біженці македонці, греки та серби, біженці від турецького нашествия, особливо у XVII столітті.

Завдяки таланту, працьовитості та інтелекту, особливо у галузі торгівлі, ця громада добивається того, що після 1730 року вона утверджується у житті міста Сату-Марє, стає важливим фактором в управлінні місцевої адміністрації та комітату (comitatense). Члени принаймні 30 сімей мають можливість просунути до самого високого прошарку громадян ²¹⁶, які мали вирішальну роль у вирішенні долі міста: Фокош, Контрош, Пап, Шоош, Герендаші, Пензеш, Шімон, Пелешкеї, Онач, Нодь, Кош, Габор, Домагіді, Варга, Покулар, Пушкаш, Станкович, Мойсін, Шомлої, Томаші, Орос, Драгоцкі, Сабо, Сіладі та інші. Те, що члени сімей Шомлої та Пап, стають мерами міста, говорить про важливу роль, яку відіграє румунсько-русинська (українська) греко-католицька громада у долі Сатмару.

Варто також відзначити, що багато з цих відданих греко-католиків мають благородне походження з грамотами дворян, отриманими в XVI-XVII ст. Отже згадаємо деякі з цих родин: сім'я Пап²¹⁷ (диплом Леопольда II від 25 жовтня 1690 року), сім'я Папп де Рогоз (диплом Сигізмунда Баторі від 1601 року), сім'я Андерко з села Гомород (диплом Леопольда від 20 березня 1675 року) сім'я Дюркан з Чічю Поляна (Чічеу Посені), Драгош з Кольчера (Колціря) (диплом Михайла Апафі від 31 серпня 1636 року), Зіма з села Будфалва (Будешті) (диплом Крістофора Баторі від 1581 року), Губан із села Драгоміришті, Раду чи Рад, Шомлої, Мойсін та ін..²¹⁸ На

²¹⁴ Cf. *Siematismulu veneratului cleru a Gherlei*. Gherla. 1867. p. 193-196.

²¹⁵ Cf. *Schematismus dioecesis Munkacsiensis* p. 122-127.

²¹⁶ La 1851 în Satu Mare existau 450 de cetățeni (*polgárok*) din care 40 puteau fi aleși în funcțiile de conducere. Cf. Fényes Elek. *Magyarország geographiai szótára*. vol. IV. Pesten. 1851. p. 70.

²¹⁷ În secolul al XVIII –lea erau cunoscuți sub numele de Pap Kiró ceea ce ne aduce aminte de originile lor grecești.

²¹⁸ Cf. Ioan Cavaler de Pușcariu. *Date istorice privitoare la familiile nobile române*. vol. I – II, ed. a II –a, în Cluj-Napoca, 2003. I. p. 23, II, p. 348, 413; Bilkei Gorzó Bertalan, *op. cit.* p. 7, 32, 84, 96, 110 și Arhivele Naționale D.J.S.M. Acte financiare. V, inv. 147, act 147/1832.

нашу думку, ці сім'ї і є ті, які найбільш швидко мадяризуються ще на початку XIX століття.

По-друге, ми хочемо підкреслити, що греко-католицька громада Сату Марє протягом часу почала залучати принципи гармонійного співіснування і уникати великих конфліктів між румунською та русинською (українською) громадами.

Серед цих принципів перерахуємо такі, як вибір румунських та русинських (українських) кураторів у рівній кількості. У парафіях літургія та проповіді робилися на обох мовах, а з XIX століття включається і угорська мова.

Побудова двох греко-католицьких церков з цегли була також спільною задачею громад, про що свідчать документи. Ідеї, висловлені різними авторами щодо конфліктів між двома громадами, не підтверджуються документами, що зберігаються в архіві. У зв'язку з цим, ми представимо, що записали два конскриптора в листопаді 1851 року, коли вони обслідували обидві існуючі парафії в місті Сату Марє. Про церкву Святих Архангелів Михаїла і Гавриїла зазначили те, що "богослужіння проводилося як на румунській, так і на русинській (українській) мовах ... Пісні були виконані і румунською, і русинською (українською) мовами (*Divina lingua tam Romanica, quam ruthenica peraguntur ... Chorales existunt tam romanici quam ruthenici ...*)

Відносно церкви Святого Миколая записали, що "Ця церква, як ми дізналися від людей похилого віку, була побудована більше, ніж сто років тому старанністю та працьовитістю віруючих та за кошти купців, які оселилися в цьому місці, серед яких виділяються Шомлої. А для збереження цих церков, так як високі громадянські магістрати <були змішані>, в цих краях румуни жили змішано з русинами (українцями) зі стародавніх часів, ці священні функції виконуються до сьогодні (1851 року- примітка авторів) на цих двох мовах і навіть, тому що тут ще з давніх часів існують грецькі хоріві книги здається, що тут для проведення святої літургії використовувалася і грецька мова. Але внаслідок свідчень матрикульного протоколу, пастирське служіння тут велося головним чином русинськомовними (українськомовними - примітка авторів) священиками, такими як Бандоляк, Ковач, Козак Вісаник, Волковскі та румунськомовними священиками, якими, здається, були лише Бьоті та Андерко. Однак їхніми помічниками були Козма, Драгуш, Боні, Папп, Тіте, які були румунського походження." (*Ecclesia haec, prout e relationibus provectorum hominum collimare licuit, ante centum et ultra annos industria et studio fidelium, ac expensis negotiatorum, qui isthic consederant, e quibus Somlyaiani eminuerunt, est aedificata; ad conservandas autem aedes amplissimus Magistratus Civicus, prout autem inde ab immemoriali <tempore> isthic Romani Ruthenis mixti deguerunt, ita et functiones sacrae usque in hodiernam utraque hac lingua peraguntur, imo cum libri chorales etiam Graeci deprehendantur, videtur isthic antiquitus etiam idioma Graecum in persolvendis sacris functionibus adhibitum fuisse.*

*Perhibente autem protocollo matriculari munus pastorale isthic parochi potissimum labii Ruthenici gesserunt quales fuere Bandolyak, Kovács, Kozák, Viszanik, Valkovszky, labii Romanici nisi Beöthy et Anderko videntur fuisse; cooperatores attamen horum Kozma, Dragus, Bonyi, Papp, Tyitye, natione omnes Romani fuere)*²¹⁹.

Починаючи з 40-х років XIX століття процес мадяризації румунсько-української греко-католицької громади Сату Марє прискорюється. Це стається, поперше, тому, що на нормальний процес, характерний для громад національних

²¹⁹ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 10, inv. 404.

меншин, що живуть в іннаціональному середовищі, впливає інший процес, який минає добровольною мадяризацією, а по-друге, завдяки заходам, вжитим угорською владою в цьому напрямку, особливо у 40-х роках XIX ст., цей процес мадяризації переплітається з метою забезпечення переважності угорської нації в рамках Угорського королівства.

Але примусовій мадяризації, проведеній владою за допомогою законодавства, церкви, школи, прийшов кінець внаслідок революції 1848-1849 років, коли закінчується панування угорської мови. Правда, процес мадяризації не зміг бути зупиненим. Сатумарські румунські та русинські (українські) греко-католицькі громади стали її жертвою, змінивши назавжди свій етнічний характер і це стосувалося в першу чергу громади міста Сату Маре.

Ось чому не дивує те, що під час Конгресу греко-католицьких "угорців", який відбувся в 1868 році у місті Гайдудорог і на ньому 52 громади, які бажали, щоб літургія проходила угорською мовою. До їх складу включені і населені пункти Сатумарського комітату: Держ, Гебе, Фабіангаза, Годас, Янк, Нодьдобош, Пелешу Маре, Ніречасарі, Опалі, Поросньо, Лівада, Берку та Сату Маре-Мінтіу.²²⁰

Закінчуємо словами, сказаними в листопаді 1842 року графом Сечені перед Академією Наук, словами, які зберегли і назавжди збережуть свою актуальність: «Хто змінює мову, змінює і душу, і ніхто не має випускати з уваги правило, що не треба робити другому те, що не хотіли б зробити собі»²²¹

²²⁰ Cf. Szabó Jenő. *Görög-katholikus magyarság utolsó kalvária útja 1896-1912*. Budapest. 1913. p. 348-349.

²²¹ Apud Paul Lendvai, *Ungurii*, ed. a II –a. București. 2007, p. 216.

Bevezető

Az idén 320 éve, hogy boldog emlékezetű Johannis Josephus de Camellis püspök 1690 május 4-én felszentelte a németi Szent Miklós „görög” templomot, azt követően, hogy május 1-én valószínűleg ugyanebbe a templomba zajlott le elnöklete alatt a 60 szatmári lelkész zsinata. Szatmárnémeti és Szatmár vármegye valamint az itt élő emberek életén két esemény hagyott mélyreható nyomot.

Az első esemény, hogy egyszer s mindenkorra szentesítették a románok, az ukránok, a ruszinok, görögök, szerbek stb. óhaját, hogy a város egyenlő jogú lakosaivá váljanak, mely óhaj mindezidáig visszautasításra talált.

A másik esemény pedig, hogy a szatmári papok egy része kinyilvánította akaratát a római katolikus egyházzal való egyesülésre, ami valójában görög katolikus egyház létrejöttét jelentette a szatmári tájakon. Ez a nagyarányú egyházi reform először a papok körébe hódított majd lassanként a világi hívek között is elterjedt. A Szatmáron végbement esemény, elfogadott határozataival megalapozta de Camellis püspök későbbi reformjait.

A szatmári „egyesülés” ugyanakkor, főleg az 1692 augusztus 23-án elfogadott császári pátenst után az egyesült papság számára, legalábbis a többi felekezethez képest, előnyösebb helyzetet eredményezett, teljes egyenjogúságot és a római katolikus papság minden privilégiumát, jogát és immunitását élvezhették: „A császár kategórikusan megtiltott mindennemű gyalázkodást, támadást valamint önkényeskedő magatartást a földbirtokosok részéről az egyesült papsággal szemben...”¹

Természetesen ezeknek a reformoknak az eredményei csak hosszú idő elteltével váltak érezhetővé, mivel Magyarországon és Erdélyben is az addig privilégiumokat élvező osztályok böszön ellenszegültek minden változásnak az évszázadok óta meghonosodott politikai és társadalmi viszonyokban, a bécsi udvarnak viszont hosszú távon sikerült megtörnie ezt a monopóliumot és jobb fejlődési feltételeket biztosítani az addig Magyarország és Erdély területén csak „megtűrt” nemzeteknek.

David Prodan, a XX. század egyik nagy történésze, fogalmazza meg legjobban a románok és az ukránok vallási egyesülésének lényegét: „Az egyesülés a kezdet kezdetén anyagi megfontolásból indult és csak kis mértékben dogmai alapon, általa pedig inkább a felemelkedést sikerült elérni mint az átállást”². Egy történész számára kihívást jelent egy ilyen, a megye többségi nemzete számára fontos téma feldolgozása, amikor olyan kevés írott forrás áll rendelkezésre és az idevágó bibliográfia is hiányos³.

Mindössze az utóbbi években, miután sikerült több együttműködési egyezményt kötni a Kárpátaljai Nemzeti Levéltárral nyílt lehetőségünk hozzáférni az Ungváron és Beregszászon őrzött forrásanyaghoz, főleg a Munkácsi Görög-katolikus Püspökség iratanyagához (1254-1948) mely 58.345 aktacsomót foglal magába valamint a munkácsi Cerno- Gora-i bazilita szerzetesrend kolostorának az anyagához mely 5999 iratcsomót tartalmazott. Felszínre került egy egész sor dokumentum amely a falusi és városi közösségek egyházi életére vonatkozik ami a témánkhoz kötődik, sikerült körvonaloznunk a szatmári görög-katolikusok történetének pilléreit elsősorban a XVIII századra vonatkozóan.

¹ Ovidiu Ghița. *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667-1761)*. Cluj-Napoca. 2001. 127.o.

² David Prodan. *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București. 1984. 412.o.

³ Már említette a kolozsvári történész Ovidiu Ghița dolgozatát, amelyik az első komoly próbálkozás a román történettudományban amelyik megpróbálja megfejteni a románok és a ruszinok egyesülését a római egyházzal

Ez a könyv nem jöhetett volna létre a Romániai Ukránok Szövetségének anyagi támogatása nélkül, amiért fogadják hálás köszönetünket.

Ugyancsak köszönjük a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi fiókja munkatársainak és az Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatóságának, hogy rendelkezésünkre bocsájtották az eddig kiadatlan anyagokat.

Szatmár történelme a középkortól a modernkorig

Szatmár Románia észak-nyugati oldalán terül el két nagy földrajzi egység: a Pannon alföld és Erdély találkozásánál, tény mely az idők folyamán különleges nyomot hagyott az emberi sorsokon, mivel a kettő szoros kötődésben állt egymással.⁴

Szatmár megye már a kezdetektől a legdrasztikusabb tájjellegű beavatkozásokat szenvedte el, főleg a síkvidéken.

A XVIII. század-ban elkezdődtek és még az 1980-1990-es években is tartottak a vízszabályozási munkálatok, írtások, ugarfeltörések, lecsapolások. „Talán sehol az országban nem változtattak annyit a természeti környezeten, hogy az ember szolgálatába állítsák (sic !), mint Szatmár megyében, az árvizek megelőzése, a belvizek visszaszorítása és új szántóföldek kialakítása azért, hogy az agrártermelés fokozódjon és ezáltal az emberek jóléte is nőjön. A természeteti tájat szinte mindenütt helyettesítették emberi kéz kialakította tájjal”⁵.

Eltűntek az évszázados erdők Szatmár és Nagykaroly környékéről (ahol három ilyen erdő is volt), a hatalmas erdő a megye déli részéről, amelyik 17-18 km szélesen húzódott Szilágy megyéből, a Tövis-hát magaslatairól le egészen a Tiszáig⁶, két híres láp is eltűnt az Ecsedi-láp valamint az Ér lápja, amelyek még a modern kor idején is fontos létforrást biztosítottak a szűkebb és tágabb környezetük lakóinak⁷.

Szatmár megye, mivel optimális létfeltételeket biztosított az itt élő embereknek már a középső kőkorszak óta (100.000 év) napjainkig állandóan lakott volt. Ezt igazolják a régészeti feltárások is⁸.

A Krisztus utáni első évezred vidékünkön is kevésbé ismert történelmi események sorát jelentette, melyek a román nép kialakulásához vezettek⁹. Minden esetre a magyarok legrégebbi krónikája a „Gesta Hungarorum” említi, hogy itt egy várat találtak, a Castrum Zothmart mely Ménmarót bihari vezéré volt és amit a magyarok három napi ostrommal tudtak csak bevenni¹⁰. Ez az első írásos emlék amelyik a szatmári várat említi!

Ugyancsak sok vitát kavart a Zotmar, Zathmar, Szakmár stb. elnevezés is, ahogyan az első oklevelekben Szatmárnémetit említették¹¹. A szenvedélyek és a roszhiszemiség elfelejtették, hogy a régi korok néhány városi polgárának is az volt a meggyőződése, hogy a Szatmár név a román Satu Mare elnevezésből ered. Többek között Zanathy József, 1769-ben a város polgármestere, is hitt a város elnevezésének ebben a román eredetében¹².

⁴ Lásd bővebben *Catalogul secției de arheologie*, Satu Mare. 2007. 15-17.o.

⁵ Andrei Bogdan, Maria Călinescu. *Județul Satu Mare*. București, 1976. 7-8.o.

⁶ Egy 1726-1727 közötti leírása Szatmárnak a nagy magyar geográfustól. Bél Mátyástól. v.ö. Kávássy Sándor. *Ismeretése a régi Szatmárról*. in Szabolcs-Szatmár-megyei helytörténetírás, III-IV. 1982. 26 és 29.o.

⁷ Carol Karácsonyi. *Date istorice despre apele și lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României*. in Satu Mare Studii și comunicări, XI-XII. 1994-1995, 195-233.o.

⁸ Lásd *Catalogul Colecției de arheologie ... passim*.

⁹ Ezt a témát már közel 300 éve vitatja a történettudomány. de még ma is hullámokat kavarnak az állító és tagadó vélemények. Mindössze két újabb keletű címet jelölünk meg: *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541). Coordonatori Ioan-Aurel Pop. Thomas Năgler. Cluj-Napoca. 2003 și Pál Engel. *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*. Cluj-Napoca. 2006.

¹⁰ Cf. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I. Cluj. 1971. 28.o.

¹¹ Az elnevezést taglalja N. Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București. 1933. 416-418.o.

¹² V.ö. *Szatmár-Németi sz. Kir. Város*. Budapest. é.n. 162.o.

A másik Szirmai Antal, aki 30 évnyi kutatás és több mint 20.000 oklevél áttanulmányozása után megírta Szatmár vármegye monográfiáját, így vélekedik: „De mind ezek mellett is hát ha némely jó barátaim vélekedések szerént Szatmárnak első nevezői az oláhok voltak, ezek a megült helységet szát-nak szátunak hívják, mare nállok nagyot tészén, Szatmár vagy Satu mare pedig Nagy Falut. Az oláhok régi lakosi Dáciának ... mintegy 300 esztendőkkal Attila időszaka előtt ülték légyen meg”¹³.

Röviden utalunk majd a kezdeti időszakban ezen a vidéken élő népességre is. Általánosan elfogadott vélemény, hogy a magyarok bejövetelekor már létezett itt egy védelmi-politikai rendszer szerint szerveződő román-szláv népesség¹⁴. A legérdekesebb hírek a románokról XI Gergely pápa a Magyar királyság egyházi vezetőivel folytatott levelezéséből származnak, amint előadják az aranyosmeggyesi uradalom úrnőjének, a jó Simon özvegyének kéréseit és ahol pontosan leírják, hogy Magyarország királyai valamint e nemes úr ősei a várat még az 1215-ös Lateráni zsinat előtt a szakadár románoktól vették el: „...*quod cum dudum castrum ipsum cum certis villis eidem castro adiacentibus per regem Ungariae qui tunc erat et Ipsius Catherinae progenitores fuit de manibus Vallacorum <et> schismaticorum aquisitum...*”¹⁵.

A románok a középkor folyamán de az azt követő időszakban is sajátos szerveződésben éltek: járások, vajdaságok, kenézségek stb., a településeiket pedig továbbra is „román birtokú falu” megnevezéssel említik az oklevelekben¹⁶.

Ami az oklevelekben említett szakadárak másik, szláv komponensét illeti, több mellette illetve ellene szóló véleményt hangoztató vitát váltott ki mely polémia mind a mai napig tart¹⁷.

Kétségtelen, hogy ezek az elemek jelen voltak már a magyarok bejövetelekor Pannóniába de a középkor folyamán is, amikor az oklevelekben Erdély észak-nyugati részén is említik őket¹⁸.

Egy másik dokumentum, a váradai tüzesvas próba regesztruma említi 1214-ben a Kraszna vári uradalom ruszinjait: „Ezek szabad <emberek> és nemzetiség szerint rutének (*se esse liberos et genere Ruthenos*) és szabadságuk védelmére Barnaba jobbágyát, egy Chedur nevezetűt hoztak, rutén származású (*genere Ruthenum*), aki szabadságukat védte és azt mondta, hogy azok az ő rokonai”¹⁹.

Ebből a dokumentumból kitűnik, hogy a rutének jóval azelőtt jelen voltak ezen a vidéken mint ahogy a történészek többsége, főleg a magyarok, vélik, hogy Magyarország északi vidékeire csak a XIV. század II. felében jöttek be.

Kétségtelen, hogy Anjou Nagy Lajos (1301-1342) idejében beindult egy jelentős méretű szláv bevándorlás a vidékre de nem akkora arányban, ahogyan azt a történészek írásaiba és egyes dokumentumokban leírják. Megemlítjük itt II Lipót császár privilégiumát,

¹³ Szirmai Antal. *Szatmár vármegye*, vol. I. Budán, 1808. 143. o.

¹⁴ *Istoria Transilvaniei ...* 2003. 208-209.o.

¹⁵ *Fontes. Acta Gregorii P.P. XI(1370-1378)*, series III, volumen XII. Romae. 1966. 437.o.

¹⁶ Victor V. Dragoș. *Voievozi locali în ținuturile Sătmărene în secolul al XVIII –lea*, în Satu Mare Studii și comunicări, VII – VIII. 1986-1987. 239-245. o.: Bujor Dulgău. *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*, în Satu Mare Studii și comunicări, XI-XII. 1994-1995. 139-151. o.: Liviu Borcea. *Repertoriul satelor de pe teritoriul voievodatului bihorean. cnezii și voievozii acestora în secolele XIV-XVII*, în “Crisia”. XXII. 1992. 47-72. o.: Nemeth Péter. *A középkori szatmár megye települései a XV század elejéig*. Nyiregyháza. 2008.

¹⁷ Pavlo Robert Magoci. *Poporul de niciunde. Istoria în imagini a rutenilor carpatici*, Ujgorod, 2007. *passim*.

¹⁸ Vezi Maksai Ferenc. *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940. 111, 112, 154, 194 o. stb.

¹⁹ *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania*, vol. I (1075-1250). București, 1951. 59-60. o.

amely a görög-katolikus ruténeknek ad és ahol megemlíti, hogy 300 évvel azelőtt jöttek Oroszországból: „...*ex eo Nos benigne informati existentes. Gentem ruthenorum, quae ante tercentas ferme Annos transmigracione fact ex Russia, in vicinis Hungariae Partibus...*”²⁰.

Bél Mátyás Szatmár vármegye első monográfusa a XVIII. század elején, megerősíti a románok és a ruszinok jelenlétét a szatmári tájakon.

A románokról azt mondja: „A valachok – mint mondtuk – a hegyeket lakják s szokásuk szerint nyers, műveletlen életmódot folytatnak. Minél zordabb a vidék, annál sűrűbben tűnnek fel kalyibáik, főleg az Erdéllyel határos hegyekben. Az erdélyi valachok ugyanis az egykori Dáciában lakó rómaiak maradványai. Amijük van, az nagyon kevés, és azt is az erdőkben rejtegetik. Ezért a hadjáratok, háborúk alkalmával sem pusztulnak úgy, mint a magyarok. A magyarok honfitársaiknak tekintik őket, s jószomszedságot ápolnak velük, ők viszont tolvajlásból és rablásból élnek. Olyan ügyesen lopják a lovat, hogy a tulajdonos nem képes megakadályozni a tolvajlást. Gabona helyett kukoricát termelnek”²¹.

Ami a ruszinokat illeti, róluk így ír: „A kisoroszok vagy rutének olyan csoportját képezik a szlávoknak, mely a dákoktól, jazigoktól, szarmatáktól származtatja magát. Nem sokan vannak, de akik a megyében laknak, szintén a hegyvidékre települtek, s közelebb vannak a szarmatákhoz. Telephelyük Máramarossal határos. A valachoktól nem engedik magukat megraboltatni, de ők sem vesznek át azoktól semmit, legfeljebb nyelvüket. Életmódjuk, szállásuk a valachokéhoz hasonlít. Lakásuk: kalyiba, táplálékuk: tej, kenyérük egyik helyen kukoricából, másutt zabból készül. Vallásuk görögkeleti, melynek szertertségeit papjaik örökítik tovább, akiket csak hosszú szakálluk és hosszabb ruházatuk különböztet meg a világiaktól”²².

Nem léphetünk tovább anélkül, hogy meg ne említenénk, hogy rendelkezünk a papok listájával ebből az időszakból (1727), úgy Szatmár mint Szabolcs vármegye területéről, amely bizonyítja, hogy a románok és a rutének (ukránok) jelen vannak úgy a hegyvidéken mint a síkságon egészen a Tiszáig. Az a tény, hogy papjaik voltak azt bizonyítja, hogy jelentős közösségekkel van dolgunk, melyek képesek fenntartani egy parókiát. Néhány példa erre Szatmár vármegyéből: Patóháza, Józsefháza, Aranyosmeggyes, Sárközújlak, Szatmár, Nagykároly, Mérk (Magyarország), Reszege, Pórtelek, Sárfa stb. Szabolcs vármegyéből felsorolhatjuk: Máraipócs, Lugos, Vasvári, Rácfehértó, Bélték, Nagykálló, Balsa, Levelek, Kárász, Napkor, Gyulaj, Kállósemjén stb. településeket melyek nagytöbbsége rutén (ukrán) volt, de volt közöttük néhány román is²³. A Magyarország földrajzi leírásának szentelt munkájában Bél Mátyás is kitér a szatmár vármegye területén élő két nemzetiségre: „*Qui provinciam incolunt, Hungari sunt parte maxima. Sunt et in Transilvaniae cefiniis, valachi, Russi, Slovonico utentes sermone...*”²⁴.

Miután ismertettük ezeket az általános tudnivalókat időzzünk el kissé Szatmárnémeti történelme fölött is. Ahol a Szamos előbukkan a hegyek közül és a síkság felé veszi az irányt, a fontos kereskedelmi sőt hadi utak keresztesződésének közelében terül el a város²⁵. Léte szorosan összefüggött a sóvámval, itt volt ugyanis a pont ahol a szekereken vagy a Szamoson úsztatott bárkákon szállított só Magyarországra felé megvámolták. Ez kiderül az 1085-ben László király által kiadott privilégiumból is, ahol a

²⁰ I. Basilovits. *Brevis notitia fundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkács. Cassoviae, 1799, 194.*

²¹ Apud Kávássy Sándor. idézett mű. 38. o.

²² *Ibidem.*

²³ *Episcopia greco-catholică de Mukacevo. Documente. Satu Mare – Ujgorod. 2007. 216-218. 234-237.o.*

²⁴ Mathias Bell. *Compendium Hungariae geographicum. Posoni et Cassoviae, 1777, 292.o.*

²⁵ V.ö. Doru Radosav. *Satu Mare, 1984. 13-14.o.*

király a kivetett vámot Szatmárnak, Szalacsnak és a szentjobbi monostornak adományozta²⁶. Létezik egy a sókamarákra vonatkozó Georg Werner által összeállított jelentés 1552-ből, ahol leírja, hogy a sót dézsiek szállították a dézsaknai sóbányákból, bárkákkal, melyeken „tízezer vagy tízezer körüli sötömb volt” és, hogy Szatmár „az első sötároló hely...”. A csónakosok akik a sóval Szatmárra értek 61 forintot kaptak²⁷. Érdekes, hogy ugyancsak ebből az időszakból, 1569-1570, kiadták a szatmári uradalom sóelszámolását, ahol létezik egy bejegyzés egy-egy ilyen szállítmány értékéről, (beleértve a sót is). Egy bárka 1000 darab sötömbbel a vár szükségleteire 121 forintba és 89 dénárba került²⁸. Vagyis a só annakidején tényleges hasznot hajtó tevékenység volt!

Ami Szatmár stratégiai fontosságát illeti emlékeztetünk rá, hogy az Erdélybe vezető út mentén terült el. Ezt jegyzi fel a milánói jeles családból származó Alfonso Visconti is az első pápai nuncius akit hivatalosan rendeltek ki Báthory Zsigmond mellé, miután csatlakozott a Keresztény Ligához.

Úti célja Gyulafehérvár volt „a Fejedelem úgy hitte, hogy országába Szatmár felől kell belépnie, ami szerintük a legszokványosabb út volt, embereket küldött, hogy az ottani határnál várjanak”²⁹.

A második igazolás 1595-ből való és a Magellán világgörülű utazását leíró híres krónikás családból származó Filippo Pigafetta (1533-1604) történész és katonai mérnöktől ered, „Magyarországból Erdélybe három út vezetett: az első fent Szatmáron (Zachmar), a császári váron keresztül, és a Lápos folyó mentén, a második Zilahon, ahol mi is átkeltünk, a harmadik pedig Nagyváradon át”³⁰.

A települést Magyarország királyai az idők folyamán több kiváltsággal is felruházták. Megemlítjük itt az 1230-ban II. András által a Szatmár-Németiben vendégeskedő teuton lovagoknak (*hospitibus Teutonicis de Zathmar Nemethi*), adott privilégiumáról, majd 1264-ben István király által ugyanazon vendégek (*hospites nostri de Zathmar*) számára kibocsájtott rendelkezéséről, amit III. András 1291-ben Károly Róbert pedig 1332-ben újra megerősít stb.³¹.

Városi rangra emelését viszont a nagybirtokosok akik királyi adományként kapták, megakadályozták. Megemlíthetjük itt Brankovics Györgyöt, Hunyadi Jánost aki 1452-ben „civitas nostra” megnevezéssel említi Szatmárt, a Szapolyai családot stb.³².

Egy nagyon fontos dokumentumot kell megemlítenünk ami Szatmár és Németi életére is nagy hatással volt, László király 1491-es privilégiumát, ebben letelepedést engedélyez bármelyik földesúr jobbágyának, ha az teljesítette törvényes kötelezettségeit³³. Ez volt az a törvényes keret amely lehetővé tette a románok és a rutének letelepedését a városban!

A követhetéseket levonva teljes mértékben elfogadjuk David Prodan akadémikus véleményét a két várost illetően: „Szatmár és Németi a hűbéri függőségi viszony keretein belül a legliberálisabb városok közzé sorolható. Nem törték viszont magukat a teljes szabadság elnyerésére, ők is megmaradtak a csak feudális mezővárosi rangban”³⁴.

²⁶ V.ö. Adalbert Burai. *Dezvoltarea oraşului medieval Satu Mare (I)*, în Satu Mare Studii și comunicări, IV, 1980. 144.o.

²⁷ V.ö. *Călători străini despre Țările Române*, vol. II. București, 1970. 30 és 44.o.

²⁸ David Prodan. *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968. 384. o.

²⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III. București, 1971. 475. o.

³⁰ *Ibidem*. 544.o.

³¹ *Documente privind istoria României. C. Transilvania. sec. XI-XIII*, vol. I. București. 238-239 és 388-389.o.

³² D. Prodan. idézett mű. 368.o.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*. 369.o.

Csak 1662 után indítják el újra kérelmeiket az egyesülés valamint a szabad városi rangra emelésért. Az egyesülés 1712 december 29-én következik be, amit a pozsonyi Diéta 1715-ben emel törvényre, a szabad királyi város rangját pedig III. Károlytól kapja meg 1721 január 2.-án³⁵.

Hogy képet alkothassunk miképp nézhetett ki a két város annakidején két korabeli vallomást hívunk segítségül. Az első 1583-ból való, a híres itáliai jezsuita szerzetes Antonio Possevino (1533-1611) megállapítása:

„A város maga a mai napig virágzó a hely természetének köszönhetően és ama büszke alföldnek akárcsak a Szamos folyó nyújtotta előnyöknek mely körülöleli és fűrdeti akár egy körgyűrű... Malmok is vannak melyek hol a szatmáriakat hol a németieket szolgálgják.

A vár maga a folyó mellett emelkedik, másik helyen mint volt annakelőtte, egész előre építették, sok háza van, nem rossz lakások és általában egyoldalra (*ex latere*) épültek. A tér maga nagyon tágas, csak a vár ezáltal önmagában is egy város képzetét adja”³⁶.

A másik vallomást a híres török utazónak Evlia Cselebinek köszönhetjük, aki „Magyarországi utazásai 1660-1664” című könyvében leírja Szatmár várát és vidékét 1660-ban: „Oly nagy síkság ez s oly népes vidék, hogy szóval elmondani és tollal leírni lehetetlen. ...Valóban Lengyelországban, Csehországban és Németországban ilyen nagy és erős vár nincsen. Vára egy nagy síkságon álló fehér, erős vár, magaslata semmi sincs. Négy oldala tó s elfoglalása lehetetlen. ...benne levő templomok, tornyok és paloták voltak láthatók”³⁷.

A XVI. század végétől információink vannak a két város lakosságáról is. Ezek szerint 1569-ben Szatmáron 105 kolóniát és 108 „pusztatelket” Németiben pedig 53 kolóniát és 68 pusztatelket tartottak nyilván. Tíz évvel később, 1578-ban Szatmáron 145 kolóniát írtak össze, melyek a következőképpen oszlottak meg: „Oppidum Zathmar” 86 kolóniát míg az „in suburbium Zathmar” 59 kolóniát számlált. Németiben 178 kolónia és 18 üres ház (*desertae domus*) volt³⁸.

Meg kell említenünk ugyancsak, hogy szintén ebből az időből, pontosabban 1674-ből ismerjük a két város házainak számát is: Szatmár városában 402, a külvárosnak számító Hóstáncban 93 míg Németiben 332 ház állt³⁹. Összesen tehát 827 ház! Feltételezhetjük, hogy a két város lakossága is nagyobb volt mint azt az összeírások számadatai mutatják. 1700-ban összeírták Szatmár és Németi adófizető lakosait, valamint ingó és ingatlan értékeiket⁴⁰. A város polgármestere Mihók György volt. 609 adófizetőt írtak össze, közöttük olyan nevek is szerepelnek melyek viselői románok, ruszinok (ukránok) vagy görögök lehettek: Rátz, Rác, Oláh, Orosz, Iván, Somlyai. Sőt némelyik név mellé odaírták viselőjének a nemzetiségét is, mint például Johannes Keresy mellé az írták, hogy román (oláh). Négy német személy mellett is megjegyzték. Németiben 318 adófizető személy volt, akik között bizonyosan voltak románok vagy görögök: Martinus Kirio, Michaelis Rátz, Michaelis Apostol, Petrus Rác, Samuelis Rác, Michaelis Mócz (Moț).

³⁵ V.ö. Bujor Dulgău. *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*. în Satu Mare Studii și comunicări. XI-XI. 1994-1995. 142-143. o.

³⁶ *Călători străini ...* vol. IV. 534-535. o.

³⁷ *Ibidem*, vol. VI. 567-568. o.

³⁸ D. Prodan. idézett mű., 358-359. o.

³⁹ A Doboși. *Din istoria Sătmăruului*. Satu Mare. 1937. 21. o.

⁴⁰ Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatósága., fond Primăria Municipiului Satu Mare. Acta redemptionem fiscalitatum (V).lsz. 147. act 2/1700.

Itt is akadnak olyan nevek amelyek mellé odairták a nemzetiséget is: Laurentius Vékony orosz (ruszin vagy szerb), Thomas Kis orosz (ruszin vagy szerb). Néhányuknak közülük igen jelentős éves jövedelmük volt. Például Apostol Mihály kereskedelemből évi 300 forint jövedelmet szerzett, Kirio martin pedig 100 forintnyit.

A város lakossága 1711-ben 150 mesterembert, 101 városi embert, 42 zsellért és 39 özvegyet számlált⁴¹.

Acsády Ignác statisztikájából kiderül, hogy 1715-ben Szatmáron 40 nemesembert, 201 polgárt és 32 zsellért számláltak. Tehát összesen 282 családfőt. Ehhez a számhoz hozzá kell adnunk a feleségeket, gyermekeket stb. Ők 2460 köblös szántóföldet, 965 kaszásnak való kaszálót és 905 kapásnak való szőlőt birtokoltak⁴². Megjegyzendő, hogy találunk régebbi összeírásból ismert görög katolikus neveket, ami azt jelenti, hogy mégsem voltak Tokajra kitelepítve 1705-ben: Stephanus Rátz, Petrus Rátz, Michaelis Apostol, Stephanus Peleskey, Stephanus Somlyai stb. Ugyancsak megjegyoznénk, hogy a két egyesült város polgármestere Csegöldi György volt akit 12 szenátor segített munkájában⁴³.

Az 1720-as népszámlálók 251 polgárt és 101 zsellért találnak itt, akik 2638 köblös szántóföldet, 770 kaszásnak való kaszálót és 1500 kapásnak való szőlőt birtokolnak⁴⁴. Nemesek már nem jelennek meg, jóllehet bizonyosan voltak a városban.

Kétségtelen, hogy a kb. 1800-2000 személy, akik a város lakosságát alkotta 1720-ban, nagyrészt magyar, református ember volt ám ez egyáltalán nem zárja ki, hogy más nemzetiségűek is élhettek a településen.

Bél Mátyás maga is az 1726-1727-es leírásában megemlíti a magyarok mellett a németek jelenlétét is: „A város polgárai mind magyarok, de kevés német is akad közöttük. Cselédszolgálatra néha valachokat is fogadnak, s hogy velük érintkezni tudjanak, a magyar gazdáknak kell valachul megtanulnia”⁴⁵. Ezekhez hozzá kell adnunk még a „görögöket”, a ruszinokat (ukránok), akikről a már említett dokumentumok szóltak.

Kik is ezek a „görögök” Szatmárban, akik rendszeresen megjelennek a XVII. század II. feléből származó dokumentumokban valamint a következő század első évtizedében, hogy azután végleg eltűnjenek?

A „görög” szó alatt a királyi kancelláriák, esetünkben a magyar, azokat a személyeket értette akik ortodox vallásúak voltak. A kievi pátriárka 1440 március 5.-i proklamációjából nyilvánvalóan kitűnik, hogy a görögök alatt „rutének, szerbek és románok és más keresztény nemzetek” értendők, „*quam Latini, ita et Greci omnesve ii, qui ad sanctam oecumenicam ecclesiam Constantinopolitanum pertinent, scilicet Rutheni et serbi et valachi et aliae christianae gentes*”⁴⁶.

Való igaz, hogy 3 évvel később László király, 1443 március 22-én kiváltságlevelet ad az ortodox papság számára, amelyben *Grecus Ruthenorum*nak nevezi, vagyis annak amelyik a szlavón nyelvet használja és megadja nekik a római egyház szabadságát és jogait⁴⁷.

⁴¹ V.ö. Sarkadi Nagy Mihály. *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*. vol. II, Satu Mare. 1861. 267.o.

⁴² Acsády Ignac. *Magyarország népeisége a pragmatica sanctio korában 1720-1721*. Magyar statisztikai közlemények. XII. köt.. Budapest. 1896. 197.o.

⁴³ Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatósága., fond Primăria Municipiului Satu Mare. Acta redemptionem fiscalitatum (VI), act 1/1715.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Apud Kávássy Sándor. *idézett mű.* 38.o.

⁴⁶ V.ö. Iulian-Mihai Damian. *Unire religioasă și societate creștină în regatul Ungariei la mijlocul secolului XV. „Crisia”*. XXXVIII. 2008. 53.o.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 55.

200 évvel később az ortodoxok egyesülése Rómával újra a magyar királyság állam politikai kérdése lesz főleg a Habsburg császárok egyik legkiválóbb képviselője I Lipót (1640-1705) által megindított nagy török elleni offenzíva tükrében. Ez az offenzíva más célokat is kitűzött, mégpedig azon személyeknek a visszanyerését a katolikus hit számára, akik, az egyházi reformok miatt, elhagyták azt. A próbálkozás a protestánsok heves ellenállása miatt nem járt nagy sikerrel ami arra készítette az udvart, hogy törekedjen a királyság görög keleti vallású népeit, értjük ezalatt a horvátok egy részét, a ruténeket (ukránokat) és a románokat, megnyerni a katolicizmus számára⁴⁸.

Az offenzíva részeként, I. Lipót császár 1667 július elsején kiváltságlevelet ad a szatmári és németi „görög” kereskedőknek (*pro talis graeci ritus negotiatoribus*), amelyben széleskörű szabadságjogokat valamint szabad vallásgyakorlást biztosít azzal a feltétellel, hogy egyesüljenek a római-katolikus egyházzal, a papjuk pedig kerüljön a munkácsi püspök fennhatósága alá⁴⁹.

Létezik ugyanabból az időből egy másik kiváltságlevél is, szintén a Lipóté, 1667 augusztus 11-éről, ez kevésbé ismert és válaszként lett kiadva a város magyar lakosságának panaszaira, amelyben megerősíti régi elő- és szabadságjogait melyeket Magyarország előző királyaitól kaptak. A dokumentum tartalmaz egy mondatot, amelyik a nagyszámú, a városba betelepedett népekre vonatkozik, felsorolva azokat: görögök, oroszok (ukránok), románok (...*quod magna Peregrinorum et exterorum Populorum, utpote Graecorum, Rascianorum, Valachorum et aliorum profugorum multitudo eo confluxisset...*)⁵⁰.

Talán a legegységesebb dokumentum a szatmári ortodox, majd pedig görög katolikus közösség nemzetiségi összetételére.

Ám a kérdésre vonatkozó dokumentumok sora nem áll meg ennél. A szepesi királyi kamara császárhoz intézett egyik levelében említi Monasterli Demeter kezdeményezését, hogy alapítsanak iskolát Szatmáron vagy Madarászon román, orosz, rutén (ukrán) papok képzésére (*sacerdotes nationis Valachorum, Rascianorum, Ruthenorum*). Ezalkalommal figyelhetjük meg, hogy számbeli arányuk sorrendjében említik őket. Fontos aláhúznunk ugyanakkor, hogy Monasterlit a Szatmár, Ugoicsa, Ung, Bereg vármegyei papság legfőbb vezetőjének nevezték ki még 1685-ben egy császári oklevéllel. Akkor kapta meg a szatmári „görög” közösség a templom építési jogot⁵¹.

A jezsuita Kosavkovskij Adorján egy az Evangelizációs Kongregációnak tett jelentésében, szólva a de Camellis püspök által Szatmáron, 1691 május 1-én megtartott II. zsinatról, mind azon túl, hogy beszámol a szatmári sikságot sújtó árvízről (*tengernek tűnő síkság*), megemlíti, hogy a németi „görögök, a szerbek és a románok” nem nagyon vannak elragadtatva attól, hogy vendégül kell lássák a püspököt és annak kísérőit⁵².

Feltételezéseink szerint azért mert a vendéglátás komoly anyagi áldozatot kívánt de legfőképpen a zavaros helyzet miatt amiben ez a közösség élt a református magyarok között, akik nem fogadták szívesen az együttélés eszméjét, mivel az bizonyos fokig megnyírbálta szabadságjogukat de főleg nyereségeiket. Meg fogjuk látni milyen vészes

⁴⁸ Ezekről az igen összetett kérdésekről, lásd bővebben Ovidiu Ghitta. *idézett mű.*, 19-91.o.

⁴⁹ Gh. Ciuhandu, *Comercianții „greci” în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului.* în „Omagiu Fraților Lapedatu”. București, 1933, 232-233.o. és Blanka Sidonia Gorun, *Două privilegii imperiale din secolul al XVII-lea referitoare la „grecii” din Satu Mare.* Satu Mare Studii și comunicări. XVII-XXI / II. 2000-2004, 41-43.o.

⁵⁰ Szatmárnémet város privilégiumai. A Szatmár Megyei Múzeum gyűjteménye, I.sz. 30.412.

⁵¹ Hodinka Antal. *A munkácsi görög szertartás püspökség okmánytára.* I. köt. Ungvár, 1911. 291.o

⁵² Apud Ovidiu Ghitta. *idézett mű.* 134-135.o.

következményekkel járt a református többség viszonya a németi „görögökre” a II. Rákóczi Ferenc által vezetett mozgalom idején!

Ezeknek, a még a XVI. században Magyarországra és Erdélybe jött, görögöknek a problémáiról elég sokat írtak⁵³. Mindannyian elfogadták Benkő József magyar történész véleményét, aki szerint a XVIII. századi magyar és román nép görögöknek nevezte a kereskedőket, bármilyen nemzetiségűek voltak⁵⁴. Bánkuti Imre is világosan kijelenti, hogy a „görög” nem jelent nemzetiséget.

Hogy a szatmári „görögök” között az 1660-1670-es időszakban voltak olyan kereskedők akik a török uralom miatt elmenekültek Borosjenőről vagy Nagyváradról ez egy minden kétségen felüli történelmi tény, de ezek távolról sem alkották a szatmári „görög” közösség többségét. Kétség kívül, ez a közösség nagyobb részben az idők folyamán itt letelepedett román és rutén (ukrán) lakosságból állt, akik 1667-ig semmi féle szabadságjognak sem örvehdettek.

Jó pár évtized telik még el amíg a város kálvinista többsége teljes mértékben befogadja ezt a közösséget, viszont ennek a hosszú, kelletlen folyamatnak a háttérben mindvégig ott állt a bécsi udvar, és Mária Trézia és II. József idején határozott lépéseket tett azért, hogy a régi beidegződéseket megszüntesse.

⁵³ Ioan Lupaș, *Măsuri legislative luate în dietele ardeleno contra grecilor*, „Anuarul Institutului de istorie națională”, III, 1924-1925, 537-539.o.; Anastase N. Hâciu, *Aromânii*, Focșani, 1936; Th. Capidan, *Aromânii Dialectul aromân*, București, 1932; Gheorghe Ciuhandu, *Comercianții „greci” în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului*, „Omăgiu Fraților Lapedatu”, 229-248.o.; Hodinka Antal, *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye: 1725-1772*, Budapest, 1912; Bánkuti Imre, *A Németi görögök Tokajba telepítése 1705 –ben*, „Történelmi Szemle”, 1969, nr. 3-4, 208-212.o.; Olga Cicanici, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, București, 1981.

⁵⁴ Apud Olga Cicanici, *idézett mű*, 12.o.

A szatmárnémeti Szent Milós templom története a kezdetektől egészen a XIX. század első évtizedéig

Minduntalan feltettük megunknak a kérdést, mikor is kezdődött Szatmárnémeti városában a románok (valamint a ruszinok) töténelme. Ha megállapodunk az 1690 május 4.-i dátumban nem tudjuk megmagyarázni azt a rengeteg eseményt ami előzőleg zajlott le a városban, nem találunk rájuk logikus indokot.

Mivel magyarázzuk annak az otodox püspöknek a jelenlétét aki Szatmáron halt meg 1605-ben, a vár falait védve, mindekit elkápráztatva vitézségével⁵⁵?

Az idők folyamán a román fejedelemségek több uralkodója is menedéket talált Szatmáron, például a moldvai trónra pályázó Ștefan Mázgă, aki itt lakott 1577-1581 között. Mások is vannak: Mihnea Vodă, Grigore Ghica, Gheorghe Ștefan, Constantin Basarab stb.⁵⁶. Milyen templomba jártak? Nehéz elképzelni, hogy a XVI-XVII. században, ortodox létükre református vagy a várbéli római-katolikus templomba!

Mivel magyarázzuk, hogy már a Szent Miklós templom 1690-beni felszentelése előtti időkből ismerjük két Szatmáron szolgáló pap nevét: a Németi templom egyik Triodionján feljegyzett Mihai papét 1682-ből⁵⁷, és azt, hogy 1685-ben Monasterlli Demeter, ugyanannak a templomnak a parókusa, és 1688 március 11-én Dosoftei moldovai metropolita megajándékozta „A szentek élete” című könyvének második kötetével, amit 1682-ben nyomtattak (*Demeternek, Szatmár és Erdély püspöki helynökének*)⁵⁸.

Hol volt az a templom ahol ezek a papok szolgáltak? Olyan kérdések ezek, amelyeket a kutatások jelen állása szerint nem tudunk megválaszolni. A kutatások fényében tehát az első görög-katolikus templom születési anyakönyve továbbra is I. Lipót császár válaszlevele marad 1685 április 4-éről, amelyikben jóváhagyja az egyesült közösség kérését, a templom és harangláb építést, hogy zavartalanul végezhesék sajátos szertartásukat: „...in annotato oppido Szatmar – Németi co<mi>t<a>tuque Szathmar existenti habito tempellum sive oratoriolum quodpian extruere, facere aedificareque, campanulas etiam eidem superfigere consequenter devotiones et caeremonias sui ritus tam in orationibus, concionibus, sacramentis et sepulturis quam aliis quibusvis necessariis functionibus exercere possint ac valeant...”⁵⁹.

Milyen felháborodással és megrökönyödéssel fogadta az uralkodói választ Németi vezetősége! Még egy tiltakozólevél is van 1686-ból: „Németi város felszólalása a görögök és az oroszok ellen” (*Protestatio oppidam Némethi contra Grecos Rascianos*), melyben felsorolják Magyarország királyaitól kapott szabadságjogaikat és protestáltak az “oroszok, a románok és a rutének” (*Rasciani, Valachi et Rutheni*) ellen, akik a városban akarnak letelepedni, lakásokat venni, a pap szándéka pedig, hogy templomot és haranglábát

⁵⁵ Viorel Ciubotă, Diana Iegar, *Istoria episcopiei ortodoxe de Satu Mare*, „Candela Sătmarului”, I év., 3.sz., 2009 május, 7.o.

⁵⁶ A. Doboși, *Din istoria Sătmarului*, Satu Mare, 1937, 38-54.o.

⁵⁷ *Szatmar-Németi sz. Kir...*, 162.o.

⁵⁸ Ștefan Lupșa, *Vechea episcopie a Sătmarului*, Biserica ortodoxă română. 1938. 5-6 sz., 193.o. A teljes bejegyzés szlavón nyelven íródott : *Tot du Dimițriu protosingelu Sacmarscomu i Arlealscomu darovai săuu s<vea>tuiu knigu 7196 mart. 11. Dosoftei mitropo...* “(Demeternek. Szatmár és Erdély püspöki helynökének adom ezt a Sz<ent > könyvet 1688 március 11. Dosoftei metropolita). A könyvet Petru Bologna adományozta 1969-ben a kolozsvári Akadémiai Könyvtárnak.

⁵⁹ Hodinka Antal, *idézett mű*, 258.o.

emeljen, egy soha nem tapasztalt visszaélésnek számított, ami az ország alkotmányát is sértette⁶⁰.

A császár részéről 1686 július 20-án még egy közbenjárásra volt szükség, akkor egyenesen Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegye vezetőihez fordult, hogy tartsák tiszteletben a görög-katolikusoknak adott jogokat, akiket mint igaz római-katolikus híveket kell tekintetni⁶¹. Hasonlóképpen jár közben 1686 július 21.-én a Hadügyi Tanács is, 1686 július 29.-én pedig az esztergomi érsek⁶².

Valószínű, hogy ezt a viszonylag biztonságos helyzetet használta ki Monasterlli és javasolta egy teológusképző beindítását Szatmáron, melyről szóltunk már az előbbiekben, a hívektől pedig a kánon előírásaihoz jobban közelítő, szigorúbb vallási életet követelt, ami számos panaszhoz és beadványhoz vezetett, amint azt Galatei püspök és Rafael munkácsi püspöki helytartó, 1688 iunius 15.-i szatmári vizsgálatából kitűnik⁶³.

A fő probléma továbbra is a németi templomépítés maradt, amit Monasterlli 1689 május 21-én a nagykallói várkapitánynak címzett levele újra megerősít: *”Nam prius aedificato templo...”*⁶⁴.

A templom kérdése a rákövetkező évben oldódott meg, úgyhogy Josephus de Camellis püspök, aki 1690 április 30.-án érkezett Szatmárra, felszentelhetette azt május 4.-én, vasárnap *”ton meroforon”*, egy ünnepi szent mise keretén belül, *”felszenteltem a görög-katolikus Szent Miklós templomot”*. Semmi egyebet nem tudunk a szatmári görög-katolikus híveknek erről az első templomáról.

Sejthetjük, hogy elég nagy és tágas volt, hiszen négy nappal felszentelése előtt helyt adott a 60 román papot számláló zsinatnak, ahol ezek kinyilvánították egyesülésüket a római katolikus egyházzal⁶⁵.

Ugyancsak feltételezhetjük, hogy a 60 papot a Szent Miklós templom hívei látták vendégül, tehát lennie kellett legalább 60 családnak akik három napon keresztül elszállásolták a zsinaton résztvevőket. A zsinat május 1.-én kezdődött, ahogyan az irataiból kitűnik⁶⁶.

Egy korszakalkotó esemény zajlott akkor Szatmáron. Több száz évnyi megaláztatás után, a szatmári társadalom szabáságjogok nélküli legelnyomottabb rétegeinek a románoknak és ruténeknek sikerült az udvar felbecsülhetetlen segítségével, kinyilvánítania óhaját, hogy szorgalmával, tehetségével, szerénységével és legfőképpen anyagi hozzájárulásával lehetősége nyíljon az ország és a lakóhelyükként szolgáló város fenntartásához.

Természetesen a város református többsége nem fogadhatta el ezt a tényt, ami véleményük szerint sértette régóta élvezett szabadságjogaikat. A bécsi udvarnak minduntalan közbe kellett lépnie és újra megerősítenie a görög katolikusok jogait. Itt mindössze az 1692 augusztus 23.-án kelt oklevelet említenénk⁶⁷.

Az a valóság szatmári görög katolikusokról, hogy ők sem tisztelték a város előjogait és nem tartották be a törvényeit sem. A református többség minduntalan

⁶⁰ Apud Ovidiu Ghitta. *idézett mű.* 99-100.o.

⁶¹ *Ibidem*, 101.o.

⁶² Hodinka A.. *idézett mű.* 265-266.o.

⁶³ *Ibidem*. 273-275.o. Az izgatás fejét Veliczko György. sárközi papot hivatalból fel is mentették.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 280.

⁶⁵ Ungvári Állami Levéltár. I. önd 151. opis 1. 101. l.sz.. 8.l. Megjegyzendő, hogy Monasterlli házában szállt meg, ami valójában a parókia volt.

⁶⁶ A szatmári zsinat határozatainak teljes szövege: N. Nilles. *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, II. köt., Oeniponte. 1885. 860-865.o.

⁶⁷ Hodinka A.. *idézett mű.* 347-350.o.

panaszolta a görög katolikusok túlkapásait. Egyenesen a császár közbelépésére volt szükség, hogy megállítson néhányat ezekből a túlkapásokból. Például itt egy válaszkirat 1695 október 10.-éről, amelyben világosan kijelentik, hogy a „görög” kereskedők nem tartották tiszteletben az 1667-ben kapott szabadságjogokat⁶⁸..

1692 január 7.-én meghalt Monasterlli Demeter, főesperes, vele a szatmári görög katolikus közösség egy nagybefolyású, tekintélyes emberét veszítette el. De Camellis püspök csak 1692 szeptember 24.-én nevez ki új parókust a németi Szent Miklós templomba, Gábrriel atya személyében. Semmiféle adattal nem rendelkezünk személye felől, ezen a rövid feljegyzésen kívül, amit de Camellis jegyzett fel naplójába⁶⁹.

Hosszú évek következnek, amikor nincsen semmi említés a Szent Miklós templomban szolgáló papokról. Hogy voltak, az kétségtelen, bár az 1703-1711-es években erős visszaesést tapasztalhatunk a munkácsi görög katolikus püspökség életében. Egy sor pap visszatért az ortodox vallásra, amint kiderül egy 1712-ből származó összeírásból ami a Nagybánya vidékének káptalanjához tartozó papságot érintette, ahol a 29 megszámlált település között Szatmárnémeti is szerepel, mégpedig, hogy ortodox papja van és méghozzá bigámista is⁷⁰. Sajnos a nevét nem tudjuk. Már fentebb említettük a súlyos visszaesést amit a II. Rákóczi Ferenc vezetett mozgalom okozott Németi és Szatmár román-szláv lakosságának. Még 1705 május 22.-e előtt Szatmár és Németi lakosai öt pontból álló levelet intéztek II. Rákóczi Ferenchez.

A negyedik pontban azt kérték a fejedelemtől, hogy *„Hogy a Ráczok és Görögök, kik ennek előtte Várasunkban voltak, contradictióba lévén ennek előtte is mind a mezőségen, mind peniglen Várasunkban való lakások, többé Várasunkban való lakásra se magok, se maradékok sőt még mások is azon Rácz és Görög Nemzetség közül ne admittáltassanak; azoknak peniglen, akiknek közülök Várasunk határában vagy ben Házhelyek civilis fundusinkon vagy Mezőn Szántóföldök és Réthörökségek vagyon, mindennemű Eörökségeket Várasunk számára conferálni Nagyságod kegyelmesen méltóztasson”*⁷¹.

Ugyanazon a levelen, Rákóczi válasza a szatmáriak kérésére: *„Ezen Ráczok és Görögök jószágai iránt már töttünk más dispositiót”*⁷².

Valóban, Rákóczi még február 22-24.-én utasítást adott, hogy a „görögöket” Szatmárról Tokajra költöztessék, az volt a vád ellenük, hogy 1704-ben bemenekültek a várba és a császáriakat támogatták. A vár új kapitánya Galambos Ferenc még 1705 január 3.-án parancsot adott, hogy javaikat elkobozzák és a vár kazamattáiba zárják őket⁷³. Az elzártak 1705 április 13.-án petíciót intéztek Károlyi Sándorné, Barkóczy Krisztinához, közbenjárását kérve ügyükben. Azt kérték, hogy ne legyenek kitelepítve Tokajra, hanem maradjanak Nagykárolyban, ha már Szatmáron illetve Németiben nem maradhatnak. A hadseregnek 19.225 forint értékű vagyont adtak át, a németek kötelezték őket 12.588 forint tartozás kifizetésére, 12.000 forintot pedig különböző erdélyi és magyarországi árukért kellett kifizetniük: *„...ők nem is voltak a várban és sem búzát nem hoztunk Nagykárolyból (a vár részére)”*⁷⁴.

⁶⁸ Blanka Sidonia Gorun. *idézett mű*, 41.o.

⁶⁹ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 1.1.sz.. 101. 20.1.

⁷⁰ Apud Ovidiu Ghitta. *idézett mű*, I. melléklet.

⁷¹ Viorel Ciubotă – Kiss Imola. *Rákóczi relikviák a Szatmárnémeti Múzeum gyűjteményében*. Rákóczi-kori tudományos ülészak 1994 október 7. Vaja. 1995. 90.o.

⁷² *Ibidem*, 91.o.

⁷³ Bánkuti Imre. *idézett mű*, 208-210.o.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 21 l.

Tulajdonképpen ebből az átiratból ismerjük meg az okot amiért a városiak és Rákóczi hadserege is ellene fordult ennek a rendkívül gazdag és vállalkozó közösségnek. Amennyiben két éven belül képesek voltak 43.783 forintnyi⁷⁵ veszteségre, amit a hadviselők vettek el tőlük mindenféle pretextussal, vajon mekkora vagyonuk lehetett valójában?

Az átirat utolsó mondatából világosan kiderül, hogy a kifosztásukra törekedtek: „*Öregeket, asszonyokat és gyermekeket tartanak rabságban ártatlanul, elvéve minden jószágukat*”. Bizonyosak vagyunk, hogy ez az epizód végül is jó véget ért a közösség szempontjából, kevesen voltak akiknek valóban el kellett hagyniuk a várost, ahol a teljes XVIII. század folyamán említik őket. A számtalan példa közül egyet említenénk: Rácz Apostol családját, akik szintén be voltak zárva 1705-ben, Apostol néven a város meghatározó családjává válik. Egy Apostol András nevű személy 1758-ban betölti a város jegyzőjének a tisztét⁷⁶.

Sajnálatos módon, szintén az ostrom alatt még 1703-ban a Szent Miklós templomot felgyújtották a császáriak, természetesen más épületekkel együtt, ezek között ott volt a református templom is⁷⁷.

Újra egy ismeretlen periódus következik a németi parókia és a görög katolikus közösség életében. A katonai műveleteket fokozzák az egyházi zavargások és a hitviták. Egy levélből - amit 1709 július 8.-án küldött Hodermarszky József Magyarország hercegrímásának mielőbbi felszentelését kérve - kiderül, hogy közel 300 parókia tért vissza az ortodoxiára (schizma)⁷⁸.

Am ez nem jelenti, hogy a görög katolikusok tevékenysége megszűnt volna. Például egy évvel előtte 1708 augusztus 24.-én Bizánczy György, akit még 1705-ben kinevezett Szatmár főesperesévé de Camellis püspök⁷⁹, kinevezte Komorzányi Mihályt az Avasi járás (*districtu Avasiensi*) esperesévé.

Mindenesetre a háború befejezésével, a következő évben 1712 szeptember 19.-én Hodermarszky Józsefet Szatmáron találjuk, ahol beiktatja Borhidi Lupult a Szamoson túli részek (...*in archipresbyteratu trans Szamos fluvium...*) esperesének⁸⁰. Az év végén, 1712 decemberében találunk egy feljegyzést arról, hogy itt egy ortodox, bigámista pap volt. Feltételezhetjük, hogy az itteni görög katolikus vagy ortodox közösség már újjáépíthette a templomát, és a vármegyében is újjá alakul a görög katolikus hierarchia. Ezek szerint 1714 június 25.-én Hodermarszky visszahelyezi hivatalába a sikárlói Lupult és megemlíti Nagybánya-Aranyosmeggyes esperesét is, valamint a felsőbányait is. Az okirat tartalmából kitűnik, hogy a volt nagybányai és aranyosmeggyesi (szinérvéraljai) esperességek újra egyesültek Pinteá János esperes vezetése alatt⁸¹.

Még eltelik vagy tíz év a helyzet stabilizálódásáig és a vármegye papjai meghívást kapnak, hogy esküdjenek a római katolikus egyházzal való egyesülésre (Szatmáron 1727 január 20, Nagybányán 1727 január 27) ami világossá teszi, hogy a dolgok visszatértek a görög katolikus mederbe. A vármegye hét esperességre volt osztva: szatmári (esperes Kontrás István) nagykárolyi (esperes Marcul), avasi (esperes Mihály), bükki (esperes

⁷⁵ *Ibidem*. „A hadseregnek 19.225 forint értékű vagyont adtak át, a németek kötelezték őket 12.588 forint tartozás kifizetésére. 12.000 forintot pedig különböző erdélyi és magyarországi árukért kellett kifizetniük”.

⁷⁶ Szirmai A., *op. cit.*, p. 211.

⁷⁷ Sarkadi Nagy Mihály, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*, Szatmárt, 1860, 101-102 o. és H. Kiss Kálmán. *A szatmári református egyházmegye története*, Kecskemét, 1878. 823.o.

⁷⁸ Hodinka Antal, *idézett mű*, 211.o.

⁷⁹ Hodinka A., *A munkácsi görög szertartás püspökség okmánytára* 463-464.o.

⁸⁰ *Episcopia greco-catholica de Mukacevo. Documente*, Satu Mare-Ujgorod, 2007, 103-104.o.

⁸¹ Ioan Dulişkovici. *Istoricesskii certii ugro-russkiih*, III. köt.. Ungvár. 1877. 43.o.

Grecul Demeter) Szatmár városában pedig lakonikusan megjegyzi András pap nevét (*Andrei paroh Sakmarskii*)⁸².

Első alkalom, hogy hivatalos iraton megjelennek a román nyelvű szép szignók, a papok és parókiák neveivel: Gheorghe Boitor, szoldobágyi, Popa Simeon madarászi, Popa Toader vezendi, Popa Mihaiu szopori, Marcu Kraszna vidéki esperes, Mihail avasi esperes⁸³. Róluk akárcsak a szatmáriakról is, sajalatos módon hallgatnak a dokumentumok.

1733 január 24.-én a Helytartótanács rendeletére össze kell írni az egyházközségek javait. Szatmár vármegyében Jasztrabszky János, alispán végezte és 1734 október 5.-én továbbította is a Helytartótanácsnak. A vármegyében 109 görög katolikus templom volt, ebből 108 fából és egy a nagykarolyi fagerendákból és téglából. 24 templomról jegyezték fel, hogy nemrég épültek, 31 régi, egy pedig romos, 34 zsindeletetős, a többi pedig szalmatetős volt. Ami a lakosságot illeti, 84 településen laktak románok, 21-ben rutén-ukránok egyben pedig „görögök”⁸⁴.

Szatmár-Németiben egy fatemplomot jegyeztek fel, zsindeletetősével, a gyülekezet pedig „görögnek” volt beírva. Sajnos a pap nevét nem jegyezték fel⁸⁵. A XVIII. század negyedik évtizedétől kezdődően több adatunk kezd lenni a Szent Miklós templomban szolgáló papokról, de a szatmárnémeti görög katolikus gyülekezetről is.

Így 1734 február 3.-án, a munkácsi egyházmegye gyűlésének a jegyzőkönyve említi Rakoveczky Tódor (*Theodor Rakoveczky Szatmariensis*) szatmárnémeti papot. Valószínűleg 1738-ban őt nevezték ki aranyosmeggyesi papnak és szatmárnémeti főesperesnek, mivel egy 1738-as papi fizetési jegyzéken szerepel ebben a helységben 11 forintnyi összeggel⁸⁶.

Megőrizték az eredeti kinevezési okmányt, melyszerint 1739 április 12.-én Blazsóvszky György Gábor (1738-1742) püspök kinevezi Szemák Jánost Szatmár-Németi papjává (*Satmar-Nimetipskovo*). Ez az első ismert kinevezési okirat, amit pap kapott Szatmárnémetiben⁸⁷. Szemákot említik még 1741 noveber 8.-án is egy adófizetési listán, ahol azokat a papokat tüntették fel akik kifizették az egyházfelettesi járulékot „cathedraticum”, vagyis azt az éves összeget amellyel a püspöki hivatal fenntartásához járult minden parókia, ezen a listán szerepel János Szatmár-Németiből (*Németi - Szatthmariensis*).

A XVIII. század negyedik, ötödik évtizedében azt tapasztalhatjuk a munkácsi püspökség részéről, hogy igyekeztek Szatmár vármegyébe rutén-ukrán papokat kihelyezni, több esetben román közösségekbe. Például Szemák Jánost a szatmári kiterője után Aranyosmeggyesen találjuk mint papot és esperest, beiktatása 1760 szeptember 16.-án volt⁸⁸. A szatmárnémeti görög katolikus egyház legrégebbi monográfiája szerint Szemák János nem tudott románul⁸⁹.

Hasonlóképpen Isakovocs János, aki hosszú ideig Sárközújlakon szolgált, a Felszentelt Papok Katalógusában 1759 július 23.-án az áll róla, hogy Ugocsa vármegyében, Fekete-Ardón született 1734-ben. Jól beszélt magyarul és románul is közepesen. Javasolták, hogy egy Szatmár járási román-rutén (ukrán) vegyes lakosságú parókiát

⁸² *Episcopia greco-catolică de Mukacevo. Documente....* 235-236.o.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Apud O. Ghitta. *idézett mű.* 180.o.

⁸⁵ *Ibidem*, Anexa II.

⁸⁶ Ungvári Állami Levéltár. Fond 151. opis I. lelt.sz. 615.

⁸⁷ *Idézett hely.*, lelt.sz. 638.

⁸⁸ *Idézett hely.*, lelt. sz. 1654.

⁸⁹ Augustin Ferențiu. *Istoria bisericii greco-catolice române din Sătmăr*, Satu Mare. 1933. 4.o.

figlaljon el (*Commendatur ad Districtum Szakmariensem pro parochia mixta valachis et Ruthenis*)⁹⁰.

A fő probléma amit a XVIII. század negyedik, ötödik évtizedében sürgettek, egy reális összeírás készítése a királyság görög katolikus parókiáiról. Ennek fényében ismerté váltak volna a problémák, a hiányosságok amelyekkel a királyság római és görög katolikusai szembesültek, a papok és parókiák anyagi helyzete valamint a hívek pontos száma, stb.⁹¹.

Megjegyzendő, hogy ebbe az összeírásba be volt avatva a bécsi udvar is, a vármegyei hatóságok, az egri római katolikus érsekség és a munkácsi görög katolikus püspökség is. A második összeírást 1741-ben végezték Barkóczy Ferenc püspök utasítására és Magyarország északi részének hat vármegyéjében zajlott, ahol görög katolikusok éltek (Ung, Abaúj, Sáros, Zemplén, Szatmár, és Bereg vármegyékben)⁹².

Szatmár vármegyében 98 parókiát írtak össze, amelyek 7 esperesség köré voltak szervezve. Szatmár-Németiben Szemák János szolgált egy jó állapotú fatemplomban és 20 házas gyülekezete volt. A pap jövedelme 20 forint és 86 krajcár volt. A főgondnok Apostol Mihály volt⁹³. A parókiát a hívek építették és jó állapotban volt. Földje nem volt. A 20 háznyi görög katolikus hívek 10 forint és 20 dinárnyi búzát, 10 forint és 20 dinárnyi tűzifát és 30 forint készpénzt adtak évenként a papnak. Tehát a pap fizetése 50 forint és 20 dinárban volt megállapítva.

Létezik egy árlista is ami az egyházi szolgálatokat tartalmazza: keresztelés és az anya megszentelése – 34 dinár, esketés – 68 dinár, pompás temetés - 1 forint 30 dinár, szerényebb temetés - 34 dinár, házszentelés – 1 forint és 2 dinár, misék – 68 dinár⁹⁴.

Érdekes megemlíteni a kántor járandóságait is, aki a tanítói tisztséget is betöltötte, a parókián lakott, a hívektől pedig 12 forintot és 4 köből búzát kapott 8 forint értékben. A templomi szolgálatokért pedig a stólát: házasságkötéskor – 24 dinárt, pompás temetésért – 34 dinárt, szerényebb temetésért – 12 dinárt. Tehát összesen 20 forint és 86 dinárt⁹⁵.

Amikor az egyházmegye élére nagy püspökeinek egyike Emánuel Olasovszky állt, megejtik a parókiák és az egyházmegye falvainak harmadik összeírását ami 1747 szeptember 20.-ára készen is volt. A Szatmár vármegyei összeírók között találjuk Johannes Petkovszky szatmári főesperest és Nagybánya, Nyír valamint Kraszna járások albiráit is⁹⁶.

Ennek az összeírásnak az adatai szerint a vármegyének 88 (pappal rendelkező) egyesült parókiája volt. Alapvető különbség van az első, 1733-as összeíráshoz képest, amikor a parókiák száma 109 volt. Szatmárnémetiben fatemplomot jegyeztek fel⁹⁷.

Barkóczy Ferenc püspök különben még ellátogat Szatmárra az 1748 június-júliusában tett püspöki vizitációja alkalmával, amikor aprólékos felmérést készítettek a római és görög katolikus parókiákról, feljegyezve a papok nevét, a lakosság adatait, a templom állapotát és leltárát, ugyanakkor kitértek a felmerült vallási és doktrinális problémák összeírására is. Megjegyzendő, hogy a neves katolikus püspök 1749-ben

⁹⁰ Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 1. lelt. sz. 1597.

⁹¹ Ovidiu Ghitta. *idézett mű*, 175.o.

⁹² Udvari István. *Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741 évi összeírása*, in „Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraïneană din secolul al XVIII –lea până în prezent”, Satu Mare – Tübingen. 1999. 95.o.

⁹³ *Ibidem*, 100.o.

⁹⁴ *Ibidem*, 111-112.o.

⁹⁵ *Ibidem*, 112. o.

⁹⁶ Cf. O. Ghitta. *op.cit.*, 188-189. o. Ugyanazt a Petkovszkyval találkozunk 1753-ban is V.ö. Basilovits, *idézett mű*, pars III. VII. fej. 87. o.

⁹⁷ Ovidiu Ghitta. *idézett mű*, 189. o.

látogatást tett Sáros, Ung és Zemplén vármegyékben is⁹⁸. Mintegy válaszlépésként Barkóczy vizitációjára, Olsavszki püspök is szemlét tart 1750-1752 között Bereg és Ung vármegyékben⁹⁹. Itt jegyezzük meg, hogy a Zemplén és Sáros vármegyei látogatása 1750 június 25.-én kezdődött¹⁰⁰. Szatmárnémetiben a vizitáció 1750-ben zajlott és 108 tiszta, görög katolikus parókiát számláltak össze. Ezek közül 96 román 12 pedig rutén (ukrán) volt. További 18 településen vegyesen éltek görög katolikus, római katolikus és református lakosok. A vármegyében 92 papot találtak¹⁰¹.

Szatmárnémeti királyi városban (*Regia Civitas Szathmár-Némethy*) Bileczky János özvegy parókust nevezték meg, őt Bizanczy püspök rendelkezésére Blajovszki püspök nevezte ki ide. Hogy mikor történt, azt nem tudjuk egyelőre pontosítani. Valószínűleg 1742-1749 között Blajovszki püspök halálakor. A templom telke az egyház birtokában volt de szántóföldje, kaszálója nem volt. Összeírtak 95 felnőtt hitbéli családfőt (*confessionis capaces*) és 20 idegen vendéget (*hospites*), ez utóbbiakat mivel szegények is voltak nem fogadták be a város polgárai és lakosai közzé. A pap fizetése 30 forint volt és a „görög urak közös adományából” fedezték, vagyis annak a kereskedő aromán illetve görög rétegnek az adományából mint amilyenek az Apostol, Somlyai, Mihalaki stb. családok voltak.

Ugyancsak ezek biztosítottak a papnak 8 köből gabonát is. A pap könyvei voltak az Evangélium, a Messiam, a Fons Baptismalis és a Metrica. A kántor a parókián lakott, fizetése 12 forint és 6 köből gabona volt¹⁰².

A Szent Miklós templom első részletesebb leírása is megvan. Fából készült, zsindeletetűvel volt fedve, egy kicsi toronnyal (*turricula*), állapota jó volt. Belső festését a boldog emlékü Bizanczy püspök idején készítették és konzerválták, tehát 1733-ig, a püspök haláláig, szintén a „görög” urak adományaiból. Az oltárterítőt Bizanczy szentelte fel, a paténás ezüst pohárt, a csillagot és a kanalat, a selyem miseruhákat, három kapucnis ruhát selyem stólával, egyik közülük ezüst szállal volt hímézve, két csillárt és minden vallásos könyvet. A templomnak három harangja volt, melyek közül egy eltört a másik kettőt megszentelték. Templomi zászlók nem voltak.

A templomot Szent Miklós kegyelmébe ajánlották. Telke nem volt. A temetője a Palanka nevű helyen volt, ugyanott ahol a parókia¹⁰³.

Szatmárnémeti 1909-es monográfiája megjegyzi, hogy tornyát 1740-ben építették Somlyai Mihály költségén, ugyancsak abban az évben emelték a parókia épületét is¹⁰⁴.

Ami az új, téglából épült templom építését illeti, nincsenek pontos adataink. Három dokumentum maradt fenn a XVIII. század 80-as éveiből, melyek talán némi támpontot adhatnak ehhez az eseményhez.

Elsősorban, a templom építését 1751-ben kezdhették el és 1758-ban lett kész. 1751-ben Olsavszky itt még egy fatemplomot talált. 1758-ban, amint az Szatmárnémeti polgármesterének Bacsinszky András püspökhöz, 1772 január 24-én írt átiratából kiderül a templom tornyába órát szereltek amit Somlyai Mihály úr vásárolt. („*Ratione publici exigente anno adhuc 1758 e dispositione Regy attunc in Gremio Liberae ac Regiae*

⁹⁸ Cf. Viorel Ciubotă. *O vizită canonică în comitatul Ugocea a episcopului catolic de Eger în anul 1748*. in „Relații româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate”, Satu Mare. 1999. 281. o.

⁹⁹ Ovidiu Ghitta. *La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureș (1751)*. în *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca. 1998. 238-239. o.

¹⁰⁰ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 1. lelt. sz. 1216.

¹⁰¹ Ovidiu Ghitta. *La visite* 245. o.

¹⁰² Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 1. lelt. sz. 1289. 60.1.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Borovszky S. *Szatmár-Németi története*.... 245. o.

Civitatis hujus Szatthmar – Némethiensi praexistentis Commissarij habito in parte Szatthmariensi et Némethiensem quoque Horologium parandum e Cassa Civitatis publica instituebatur, ac erga insinuationem denati jam Domini olim Michaelis Somlyai in turrim muratam Ecclesiae Graeci ritus unitorum collocandum.”¹⁰⁵.

A polgármester kérte püspököt, hogy járuljon hozzá a toronyóra átköltöztetéséhez az akkori szűk és veszélyes helyről máshová, ahol a szegények rendelkezésére állhatna¹⁰⁶. Az átiratból kiderül tehát, hogy 1758-ban már állt a tégl templom, tornya is volt de belső munkálatai még tartottak.

Egy 1772 szeptember 29.-i vásárlási listából „*Specificatio mercium mercantium pro parte Ecclesiae Némethiensis Graeci Ritus...*” tudjuk, hogy nem kevesebb mint 108 színű festéket vásároltak összesen 653 forint és 7,5 krajcár értékben a templombelső kifestésére¹⁰⁷, amit Csernovits György fizetett ki.

Egy másik 1771 január 3.-án, a Bécsben tartózkodó Brádacs püspöknek „a teljes Szatmár-Némethi parókia nevében” (*nomine totius Parochiae Szatmár Némethi*) címzett levelet küldenek, amelyben támogatását kérik, hogy vehessenek egy kelyhet, paténát és csillagot templomuk szépítésére (*...in majus Ecclesiae nostre emolumentum, ornamentumque...*). Megtudjuk azt is, hogy Csernovits György volt a Szent Miklós templom kurátora így megmagyarázható miért kapcsolódott be a templom festéshez szükséges festékek megvételébe¹⁰⁸.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a téglából épült Szent Miklós templomot 1752-1758 között emelték valószínűleg a fatemplom mellé és 1772-ben fejezték be.

A pénzalapokat úgy gondoljuk a helyi görög katolikus közösség soraiból gyűjtötték, valószínűleg a gazdagabb kereskedő rétegektől. A város nemigen vállalt részt belőle, annál is inkább mivel konfliktusba keveredett Olsavszky püspökkel, amint az több korabeli dokumentumból is kiderül, mégpedig egy városi polgár régi adóságának ürügyén, mely szerint Kirio János, alias Niko apja 1733-ban kölcsönvett Bizanczy volt püspöktől 150 forintot¹⁰⁹. Amit a jelenlegi püspök Bileczky papot megbízva visszakért a Városi Tanács egyik ülésén¹¹⁰.

A Szent Miklós templom nem az egyedüli tégl épület amelyet ebben a román és rutén (ukrán) görög katolikusok számára fényes időszakban emeltek, mindezt a helyi közösség erejéből, akik pénzzel és munkaerővel járultak hozzá. A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok kegyelmébe ajánlott templomot 1772-ben építették és 15000 forintba került amit a gyülekezet állt.

A csomaközit 1784-ben emelték és 2222 forintba került. Szaniszlón 1772-ben épült a templom, ami a gyülekezet 5251 forintjába és 49 krajcárjába került. Az 1761-ben épült terem templom 4933 forintba került. Az utolsó pedig amelyiket megemlíjtük a körtvélyesi (Bihar megyéből), 1790-ben építette „*errecta est sumptibus totius communitatis...*”, a gyülekezet, melyet rutén-ukránok és románok alkottak¹¹¹.

¹⁰⁵ Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 1, lelt. sz. 2306.

¹⁰⁶ *Idézett hely.*, fond 151, opis 1, lelt. sz. 2194.

¹⁰⁷ *Idézett hely.*, lelt. sz. 2308.

¹⁰⁸ *Idézett hely.*, lelt. sz. 2240.

¹⁰⁹ *Idézett hely.*, lelt. sz. 504. A püspök által kikölcsönzött összegek regesztrumában szerepel a 32 szám alatt „*D<omi>ni Martini Niko Szatthmariensis Mercatoris super fl. 150*”.

¹¹⁰ *Idézett hely.*, lelt. sz. 1522 și Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatóság, fond Szatmárnémethi Polgármesteri Hivatal, lelt. sz. 114. Jegyzőkönyvek regesztruma 1756-1788.

¹¹¹ Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 6, lelt. sz. 269. A dokumentum a szatmárnémethi vikárius információit tartalmazza Szatmár vármegye kötemplomairól 1799 január 8.

Ezzel magyarázható a viszonylag hosszú idő is amíg a templom elkészült. A dolgok ugyanúgy zajlanak majd a jövőben Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomnak az építésekor is, amit szintén a gyülekezet pénzén és munkájával építettek 1796-1797 között. Teljesen befejezve 1807-ben volt, ugyanabban az évben szentelték fel és vált különálló parókiává.

Szintén az 1772-es évben a Szent Miklós templomban bevezetik az egyházi anyakönyvet is, nyilvántartották ezáltal a megkeresztelteket, házasságot kötőket valamint az elhunytakat. 1772 és 1774 között a bejegyzéseket szláv nyelven (ukránul) tették, 1774 április 28-tól viszont az új pap Kozák Bazil szatmárnémeti parókus latinul vezeti az anyakönyvet¹¹².

A neveket nézve, nagyon nehéz a bejegyzetteket nemzetiség szerint felmérni. A nevek többsége magyarosított. De az olyan nevek mint: Mojsin János, Morosán János, Moldován Simon stb. minden kétség nélkül románok, a Drahoszky Tódor, Hitska Gábor, Orosz Péter, Seminszky György stb. pedig ukránok (rutének)¹¹³.

Visszatérve a Szent Miklós parókia papjaira, egy fontos tényt kell megemlítenünk ami nem csupán a szatmári kultúrára és görög katolikus egyházra vonatkozik. 1767-ben Bileczky János, immár idős pap mellé segédlelkésként neveztek ki Dimitrie Ivaşco, jódi (Máramaros megye) születésű pap személyében¹¹⁴. Ivaşco 1767 április 24.-én fejezte be négy éves kánonjogi, írásbeli és teológiai tanulmányait Egerben, ahol kittinő diák volt¹¹⁵.

Már tanulmányai idején nagyrabecsülte Olsavszky püspök, mert egri tanulmányai idején más diáktársaival együtt felszólalt a lekezelő bánásmód ellen, ahogyan a görög katolikus diákokkal bántak és ahogy általában az egri római katolikus püspökség az alárendelt munkácsi görög katolikus püspökséghez viszonyult¹¹⁶. Papi tevékenysége mellett még valláserkölcstant is tanított a románok számára („...*et per Manuelem Episcopum Szathmarinum ita dispositus est, ut ibidem in scholis Theologiae Moralis Valachorum Professore agenda simul etiam semem Parochum Ioannem Bileczky in pastoralibus coadjuvaret...*”)¹¹⁷. A teológia valószínűleg a parókián volt, ahol a felekezeti iskola is működött.

Bileczky János 1768-ban meghal és 1769-től kezdve egy krasznaterebesi papot neveznek ki helyébe¹¹⁸, Volosinovszky Mihályt, akiről túl sok adatunk nincsen. Ő az akinek sikerül a templom belső festését befejeznie, de 1771-ben súlyos konfliktusba keveredett a városi hatóságokkal.

Erről a Helytartótanács 1649 sz. 1771 április 2.-án kelt átiratából értesülhettünk, amit Pálffy Miklós gróf látott el kézjegyével, amiben értesítette Brádacs püspököt a Volosinovszky ellen felhozott vádakról, melyszerint elősegítette egy Erdélyi István nevű városi lakos szökését akit a városi bíró börtönre és 500 forint pénzbüntetésre ítélt¹¹⁹. Hozzá csatolták a város 1771 május 14.-én kelt folyamodványát is, amelyből kitűnik, hogy ez az esemény 1770 november 14.-e körül történt.

¹¹² Állami Levétár Szatmár megyei Igazgatósága, Colecția Registre parohiale de stare civilă, lelt. sz. 1318.

¹¹³ *Ibidem*. 1772. 1774. 1775. 1776. 1778 etc. évi bejegyzések

¹¹⁴ Bővebben: Viorel Ciubotă, *Dimitrie Ivaşco un cărturar român puţin cunoscut*, „Gabriel Ştrempele la 80 de ani”, Satu Mare. 2006, 146-153.o.

¹¹⁵ Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 1, lelt. sz. 1921.

¹¹⁶ Michailo Lucskai, *idézett mű.*, 95-96.o.

¹¹⁷ *Ibidem*, 126.o.

¹¹⁸ Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 1, lelt. sz. 1985. A krasznaterebesi parókián találjuk bejegyezve 1764-1765 között, amikor a püspökségtől 43 forint támogatást kap ami a bécsi udvartól kapott segélyből származik.

¹¹⁹ *Idézett hely.*, lelt. sz. 2235.

A püspöki levelezés naplójában, ami az 1735-ös évvel kezdődött, 1772 április 2.-án bejegyezték, hogy érkezett egy panaszlevél Szatmárnémeti városától Volosinovszky pap ellen¹²⁰ 1772 február 27.-én pedig egy értesítés arról, hogy az Erdélyi István elleni pert felfüggesztették és beszüntették¹²¹.

Ez az érdekelt felek közötti sűrű levelezés és a megoldás amihez császári udvar közbenjárása is kellett, arra enged következtetni, hogy az Erdélyi így csak pretextus volt, a pap bűne egészen más lehetett. Ezt a következtetést támasztja alá a „szatmárnémeti görög katolikus polgárok és adófizetők” által 1785 november 24.-én kelt átirat a királyi küldöttnék címezve, amelyből megtudjuk, hogy 1771 december 18.-án a görög katolikus pap folyamodványt intézett a Helytartótanácshoz, amelyben kérték, hogy a város gyakorolja patrónusi jogát (*jus patronatus*) a görög katolikus parókia fölött is ugyanúgy mint a református és a római katolikus parókiák fölött is teszi. Annál is inkább mert Magyarország Diétája már 1772 augusztus 26.-án határozatot hozott ebben az irányban. Tehát kérte a királyi biztos közbenjárását, hogy a görög katolikus egyházat a római katolikushoz hasonlóan kezeljék (...*pariter ac Latini Ritus catholicae*...) és lássák el a szükséges javakkal¹²².

A püspököknek minden esetre le kellett váltania Volosinszky papot Szatmárnémetiből. Szinerváraljára került ahol a Barlafalui járás esperesi tisztségét is betöltötte, amint az egy 1775-ben végzett Szatmár vármegyei papi összeírásból kiderül¹²³.

Helyébe Bandolyák Gábort nevezték ki, aki bevezeti a megkereszteltek, megesküdtöket és elhunytakat nyilvántartó anyakönyvet, vagyis rendszeresen bejegyzik ezeket az eseményeket a megfelelő naplókba. Minden bejegyzés szláv nyelven történt¹²⁴.

Ismeretlen körülmények folytán Bandolyákot leváltották, 1775-ben találkozunk vele aranyosmeggyesi papként és a Szatmári járás espereseként, ahová 25 parókia volt alárendelve, többek között a Szatmárnémeti is¹²⁵.

1774 április 28.-án bejegyezve találjuk a megesküdtök anyakönyvébe Kozák (László) Balázst „*parochus Szatthmar - Németiensis*”¹²⁶. Ő abban jeleskedett, hogy újra indította a harcot, hogy a város támogassa a németi görög katolikus templom fenntartását, megfelelő jövedelmet biztosítva a görög katolikus papnak és kántornak. Ezt a harcát összekapcsolta azzal az igyekezetével, hogy általánosan javítson egyháza anyagi helyzetén. Megjegyezzük, hogy a papot harcában a helyi görög katolikus közösség is támogatta, számtalan folyamodványt terjesztve ebben a kérdésben a hivatalosságok felé.

Az első átirat 1784 május 22.-én kelt és szatmárnémeti főbírájának címezte Kozák, amelyben utalást tesz a Helytartótanács 1782 augusztus 26.-án írt válaszára, amelyben tisztázza a város hozzáállását a patrónusi joghoz, kéri ennek a jognak a bevezetését, annál is inkább mivel a görög katolikusok anyanyelve és vallása a második a református után (...*secundum Ritus et Linguas*...) ¹²⁷. 1784 július 16.-án Kozák ismét a Helytartótanácshoz fordult és újra felsorolja érveit a patrónusi jog mellett, annál is inkább mert 1776-ban,

¹²⁰ *Idézett hely.*, lelt. sz. 540.

¹²¹ *Ibidem*, f. 12.

¹²² Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 5. lelt. sz. Nr. 1089. f. 47.

¹²³ *Idézett hely.*, fond 151. opis I. lelt. sz. 838.

¹²⁴ Állami Levéltár Szatmár megyei Igazgatósága, Colecția Registre parohiale de stare civilă, Parohia greco-catolică ruteană Satu Mare lelt. sz. 1318.

¹²⁵ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 22. lelt. sz. 31.

¹²⁶ Állami Levéltár Szatmár megyei Igazgatósága, Colecția Registre parohiale de stare civilă, Parohia greco-catolică ruteană Satu Mare, lelt. sz. 1318.

¹²⁷ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis I. lelt. sz. nr. 3229.

legalább is elméletben, a város a római katolikusok jogait kiterjesztette a görög katolikusokra is.

Viszont a görög katolikusokkal ellentétben, a római katolikusok jöllehet kevesebben voltak, mégis egy egész úrbéres területet birtokoltak a városból, a papnak 400 forint, a római katolikus káplánnak pedig 200 forint éves jövedelem járt, annak ellenére, hogy híveik a harmadát sem teszik ki e görög katolikusokénak. Temes vármegyét hozza fel példának, ahol nincsen különbségtétel a két vallás között, vagy Nagybányát, ahol a görög katolikus pap fizetését a királyi pénztár (*cassa regia*) biztosítja¹²⁸.

1785 november 24.-én a „szatmárnémeti görög katolikus lakosok és adófizetők” folyamodnak a királyi biztoshoz és újra kérik a pap- és a kántorfenntartás költségtámogatását, vagyis a támogatói jog bevezetését és a görög katolikus egyház hasonló elbánásban részesüljön mint a római katolikus (... *pariter ac Latini Ritus Catholicae*...). Több ehhez kapcsolódó dokumentumot is csatoltak a kéréshez¹²⁹.

A Helytartótanács is többször megkereste a városi előljáróságot a patrónusi jog gyakorlásának az ügyében. Megyeimlítjük az 1781 december 31.-i közbenjárást, amikor kérték a papi és a kántori járandóság biztosítását valamint egy házat a templom szomszédságában, 1782 szeptember 26.-án (az 5629 számú átirat) arra kérték a várost, hogy juttasson az egyháznak 8 köblös földet őszi vetés számára és 4 köblöst pedig tavaszi vetésnek, 1787 december 31.-én (a 8216 számú átirat) újra kéték a pap és a kántor fenntartás költségét¹³⁰.

A parókia életének ebben a nyugtalan időszakából származik az esperesi vizitáció jegyzőkönyve 1788 november 28.-ról, mely látogatásnak az volt a célja, hogy ellenőrizze a papi fizetés biztositását az 1788 augusztus 21.-én kelt 3744/32.468 számú rendelet alapján. A templomnak 658 forint és 56½ krajcár tőkésített vagyona volt (*in capitali*) és 65 forint és 56½ krajcár kölcsöne. 1787 folyamán a templom kasszájába a következő tételek folytak be: 59 forint perselypénz, 34 forint és 14 krajcár harangozásért és 20 forint misepénz.

Tehát 794 forint összesen. Ebből elköltöttek 57 krajcárt mécesre, 6 forintot és 52 krajcárt olajra és tömjénre, 31 forintot egyházi épületek javítására, 12 forintot miseborra stb. Év végére 677 forint és 2½ krajcár maradt meg¹³¹.

A városi előljárósággal vívott majdnem 20 éves huzavona után, Kozák Balázs 1790 január 23.-án értesíti a püspököt, hogy a város végül elfogadta a patrónusi jog gyakorlását a görög katolikus egyház fölött és kapott földet és kaszálót a pap fenntartására („*Post longas cum civice hujate Magistratu altercationes, tandem 20-ma (ianuarie n.n.) currentis de excisis agris Pratisque ad Parochiam nostram pertinentibus. Instrumentum litterale sub Authentico civitatibus obtinui*”)¹³².

Meg kell említenünk, hogy Kozákot előléptették a Szatmári járás esperesévé, 1789-től pedig Szatmár pót vikáriusa lett Kovács György helyett, aki a nagykárolyi rutén parókián szolgált és Szatmár vidékének vikáriusa lett¹³³.

A kinevezési határozat másolata megvan a szatmári főespereshelyettesi jegyzőkönyvben 1789 március 27.-i dátummal: „... *in quo locum illius modo provisorio parochum Stathmar-Némethiensem Basilium Kozák surrogatum esse*...”¹³⁴.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Idézett hely.*, lelt. sz. nr. 1089

¹³⁰ *Idézett hely.*, lelt. sz. 1090, 49, 50, 52.1.

¹³¹ *Idézett hely.*, lelt. sz. 1090, 17-18 l.

¹³² *Idézett hely.*, fond 151, opis 5, lelt. sz. 253.

¹³³ Cf. M. Lucikai. *idézett mű.* tom 4. 127.o. Ő adja meg az 1790-es évet Kozák új beosztásához.

¹³⁴ Szatmár Megyei Múzeum. lelt. sz. 11390, f.52 v..

Ezt a kinevezést valószínűleg érdemei elismeréseként kapta a püspökség részéről. A feljelentések őt sem kerülték el, így 1795 április 27.-én ellenőrzést tartott a Szent Miklós parókián egy Bacsinszky püspök által kinevezett bizottság. A bizottság tagjai: Hajnal Tamás szaniszlói parókus és a Nagykárolyi járás esperese, Somlyai Mihály Szatmár vármegyei adószedő és Popp Mihály szatmárudvari pap.

Ami lényegesnek tűnik számunkra ebből az ellenőrzésből az egyes hívek a templom javára tett adománya. Ezek szerint Jonucz János 1783-ban 66 forintot és 52 krajcárt adományozott a templom szükségletei számára, Medve János két ökröt, 35 forint és 42 krajcár értékben, Oláh Gábor alias Morosan 34 forintot szentmisékre stb.¹³⁵.

Azokban az időkben a parókia nem szenvedett hányt jóindulatú és adakozó emberekben!

Az ellenőrzés nem maradt minden következmény nélkül, mivel a parókia állapot felmérésének az 1796. évi jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a parókia ügyeivel a két megbízott főgondnok foglalkozott, akiket a város elöljárósága (a polgármester) utasított erre, patrónusi minőségében¹³⁶.

Most tudhatunk meg néhány adatot Kozákról is, aki 51 éves volt és 29 éve nőtlen. Tehát teológiai tanulmányait úgy 1767-ben végezhetette. Egyébként két év múlva nyugdíjazták, amint az a Helytartótanács két a püspöknek címzett átiratából is kiderül, 1798 augusztus 7 és október 9, melyekből kiderül, hogy Kozáknak évi 100 forint nyugdíjat hagytak jóvá¹³⁷.

A Kozák fémjelezte periódushoz kötődik a szatmári görög katolikus közösség erőfeszítése a második görög katolikus parókia létrehozására. A város görög katolikus lakossága elérte az 1343-as lélekszámot és a németi Szent Miklós templom emiatt már szűknek bizonyult mindnyájuk befogadására¹³⁸.

Létezik néhány dokumentum amelyik a Szatmár és Németi görög katolikus vallású lakosság lélekszámára vonatkozik. Ezek szerint 1792-ben a városban 1343 görög katolikus élt, a pap jövedelme 293 forint és 36 krajcár volt, sokkal nagyobb mint a járás többi parókiáján¹³⁹.

A görög katolikus lakosságra vonatkozóan két összeírás maradt fenn azokból az időkben, összeírások, amelyek segítségével képet alkothatunk a vallás felekezeti társadalmi rétegződéséről, anyagi helyzetéről, amelyik 1806-ban a város lakosságának a 17%-át tette ki (Németiben 665, Szatmáron 942 görög-katolikus számoltak össze)¹⁴⁰ és 1814-re elérte az 1958 főt (Szatmáron 1162, Németiben 796)¹⁴¹.

Visszatérve a két összeírásra meg kell jegyeznünk, hogy az elsőt amelyik 1796-ban volt, egy folyamodványhoz csatolták, amelyiket a 1796 február 23.-án küldtek el a császárnak, melyben Németi görög katolikus lakosai (*Greco-catholicae communitatis cives et inhabitatores*) kérik a pálos rend tulajdonában volt templomot és egy épületet ami akkor a kincstár birtokában volt.

Emlékeztették a császárt, hogy már régóta itt laknak (*Graeci Ritus catholicae communitatis Cives et inhabitatores ... in parte Némethiensi ab antiquo existentem*). Kérésüket azzal indokolták, hogy a németi görög katolikus templom keskeny, emiatt

¹³⁵ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 5. lelt. sz. 1279.

¹³⁶ *Idézett hely.*. lelt. sz. 1353.

¹³⁷ *Idézett hely.*. lelt. sz. 2320.

¹³⁸ Bendász István, Koi István. *A Munkácsi Görögkatolikus püspökség Egyházmegyei lelkészszégeinek 1792-évi Katalógusa*. Nyiregyháza. 1994. 86.o

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsiensis*, Eger, 1814. 205.o.

¹⁴¹ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsiensis*, Eger. 1814. 205.o.

szüksös a teljes görög katolikus közösségnek. Szélsőséges időjárási viszonyok (havazás, eső) idején a Szent Miklós templom előtti tér járhatatlanná vált. A gyermekek is jobb nevelésben részesülhetnének, amennyiben elköltözhette az iskola a mai épületéből, ami szűk helyen van és romos állapotban. Csak a javítása 700 forintba kerülne.

Ehhez a folymodványhoz csatlakoztak a szatmári görög katolikusok is, 737 lélek, akiknek, amint a dokumentumból kiderül, mindössze egy kicsi kápolnájuk volt, ami lélekszámuknak teljesen elégtelen¹⁴². Az összeírás addig ismeretlen adatokat szolgáltat a szatmári görög katolikusok társadalmi rétegződéséről. Létezett egy polgár (civis) kategória, 66 személy tartozott ide, akik 9%-át jelentették a 722 görög katolikusnak. Ezek a polgárok privilegizált helyzetben voltak, városi státusuk semmiben sem különbözött a hasonló besorolásban levő magyar nemzetiségű lakosokétól. Ők minden probléma nélkül betölthettek előljárói hivatalt a városnál, mivel rendkívüli tiszteletnek örvendtek és nagyon befolyásosak is voltak.

Amint az kitűnik az 1797-es összeírásból, egyeseknek közülük jelentős vagyona volt: Pokulár Lászlónak 1000 forint, Nagy Mihálynak 800 forint, Soós Gábornak 700 forint, Nagy Lászlónak 400 forint, Gerendási Jánosnak 600 forint stb., értékű vagyona volt¹⁴³. A lakosok képviselik a második társadalmi réteget a görög katolikus városiakok közül, akik 198 lelket számláltak (az összes görög katolikus 27%-át)¹⁴⁴. Közöttük is voltak jelentős vagyonnal rendelkezők: Marosán Fülöp 600 forint, Krisán János 300 forint, Simon János 100 forint, Duczilovits Gábor 150 forint, Horvát Péter 200 forint stb.

A pap és a kántor fenntartására évi 1 forint 45½ krajcárt adtak. Az 1797-es összeírásból az is kiderül, hogy az új templom építéséhez inkább munkaerejükkel esetleg szekerükkel járultak hozzá, pénzzel már kevésbé, de azért ez sem hiányzott, például Marosán Fülöp 100 forintot ajánlott új templom építésére.

Ami az ő városbeli helyzetüket illeti, nem örvendtek olyan polgári és politikai jogoknak mint az első kategória képviselői. Az utolsó csoportot a zsellérek képviselték akik 121 lelket számláltak (17%)¹⁴⁵. Ez volt a legszegényebb réteg, nem voltak polgárjogaik és általában napszámból éltek. Évi 54 krajcárt fizettek a pap és a kántor fenntartására: Puskás László, Péntes László, Marosán Koszte, Molnár Mihály, Pop Simon, Morosán Makovei, Buzgó Dumitru, Dutka Ilia, Apán Tódor stb.

A szatmári görög katolikusok teljes egyházfenntartói járuléka elérte az 1304 forintnyi igen szép összeget, amihez még a kétkezi munka vagy a szekeres szolgálat is hozzájött. Ez a hatalmas mozgósítás jelenti Kozák Bazil utolsó nagy tettét, bár akkor már nem volt egyedül, mellette voltak káplánjai és segédlelkészei is: Drágos Grigor, Erdős János, 1797 szeptemberétől pedig a bagosi pap fia Bonyi György.

Még találkozunk vele a szatmári papok őszi gyűlésén, amit Popp László új vikárius vezetése alatt tartottak, 1798 november 22.-én egy az osztrák-francia háborúra gyűjtő adomány listán, ahol Kozák Bazil szatmári és németi parókus elsőként szerepel 74 forint és 40 krajcárnyi összeggel¹⁴⁶.

Kozák Bazil megegyezik káplánjával Bonyival a parókia jövedelmének elosztásában, mégpedig úgy, hogy az elsőnek a bevétel harmada járt, amint ez Popp László püspöki helynöknek 1798 január 8.-án írt jelentésikből kiderült¹⁴⁷.

¹⁴² Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 5. lelt. sz. 1402.

¹⁴³ A szerző tulajdonában lévő másolat.

¹⁴⁴ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 5. lelt. sz. 1402.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Idézett hely..* lelt. sz. 1892. f. 29.

¹⁴⁷ *Idézett hely..* lelt. sz. 1893. f. 24.

Kozák 53 évesen halt meg 1799 május 24.-én szélhűtésben. Temetési szertartását a Szent Miklós parókián szolgáló utóda, Vüszanik János végezte több járásbeli pappal egyetemben¹⁴⁸. Az 1798-as év végéről származik a Szatmári járás esperesének az a jelentése, ahol bemutatják az esperesség papjait és parókiáit.

A németi Szent Miklós parókia élén már Vüszanik János jelenik meg mint parókus, aki akkor 34 éves volt és 11 éve szolgált. Szatmárnémetibe a jánki (Magyarország) parókiáról volt áthelyezve. A gyermekek neveléséről szóló rovatot úgy töltötte ki, hogy ez a tevékenység ukrán-rutén nyelven történt („*Ruthenicum instructorum...*”) a legifjabbak a hétköznapi iskolába jártak ahol ukránul és románul tanultak (...*in scholis docet rhutenica et valachica*).

Bonyi György káplán is ott volt, aki akkor 24 éves volt és egy éve felszentelt pap, nős és egy hat hónapos kislány édesapja. A Szent Miklós templomnak, ahol mindketten szolgáltak 8 köből gabonának és 12 szekér szénának elegendő földje volt.

1797 végén a hívek száma 1689 lélek volt. 92 gyermeket kereszteltek meg és 52 személy halt meg. Tehát az 1798-as évre 1729 lélek maradt¹⁴⁹.

Családi állapota ugyanaz az 1800-ban küldött jelentésben is csak most már három gyermeke van akik tudnak ukránul (ruszinul) és románul. Most viszont 2128 lelket pásztorolt, a görög katolikus gyülekezetben 399 léleknyi gyarapodás volt. Vüszanik és Bónyi parókusok neve mégis a Szatmárnémetiben élő román-ukrán közösség számára a második görög katolikus templom felépítéséhez fűződik. Már az elején ki kell emelnünk azt a tényt, hogy minden román vagy ukrán (ruszin) görög katolikus hívőnek közös célja volt az új templom felépítése. A németi templom már semmiképpen sem tudott eleget tenni a gyülekezet megnövekedett létszámának.

A hívek rendkívüli összefogásáról tesz tanubizonyosságot Vüszanik János parókus és a Szatmári járás esperese 1802 április 26.-án kelt átirata, amelyikben leírja az új templom építési munkálatait, hogy az valószínűleg Szent Mihály és Gábor Arkangyalok tünnepére fedél alatt lesz. Mindez a hívek önzetlen támogatásának köszönhető, külön kiemelve a románok és az ukránok összefogását, akik között semmilyen nézeteltérés nem merült fel, egy nyájat alkottak egy pásztor irányításával: „*Nostra G<raeco> Catholica Ecclesia Szatthmariensis in dies crescit. Ex divina Gratia tam ex legatis Testamentorum quam ex piis oblationibus hoc anno murus sub tecto erit circa festum S<ancti> Michaelis Archangeli conferunt valachi... sed tantum et Rutheni. In aedificanda ecclesia non est disceptatio inter istos. Solatium habent omnes, quod Ecclesia in dies surget. Ruthenus valachum, valachus Ruthenum – non odit, unius Pastoris, unum ovile est. Oves autem noscunt semet*”. Elismerő hangon beszél káplánjáról Bonyiról “*qui suo zelo atque diligentia populum variorum nationum nostri Ritus in aedificanda hac Ecelesia Szatthmariensi manuducit...*”¹⁵⁰.

Az építés maga 1799-ben kezdődött és három évig tartott, ára ikonosztázion és harangok nélkül 70000 forint volt. Ebből az összegből a hívek álltak 6000 forintot, valamint biztosították munkaerőt és a szállítást is, a város pedig 1000 forinttal járult a költségekhez¹⁵¹. A város hozzájárulásáról Beöthy Demeter vikárius is beszámol 1807 november 11.-én kellett levelében a püspöknek, beszél az új, áldott román templomról

¹⁴⁸ Állami Levéltár Szatmár Megyeci Igazgatósága., Colectia Registre parohiale de stare civilă. Ielt. sz. 1318. f. 794.

¹⁴⁹ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 5. Ielt. sz. 1877.

¹⁵⁰ *Idézett hely.*, fond 151. opis 6. Ielt. sz. 934. f. 42-44.

¹⁵¹ Cf. A. Ferentiu. *idézett mű.* 4-5.o.

melynek anyagi alapjait leginkább Somlyai Mihály adományozta és aki összefogott a város polgármesterével, hogy a felépített templomot ellássák minden szükséges eszközzel¹⁵².

A templomot 1807-ben szentelte fel Beöthy Demeter vikárius, a Szent Miklós templom parókusa. A templomban végzett munkálatok még sok éven át tartottak, ikonosztázát csak majd 1822-ben fejezték be és Pócsi Alexa munkácsi püspök szentelte fel. A nagyharangot özv. Prunila Mária (Toma Anderco nemesember özvegye) adományozta 1827-ben¹⁵³.

Említettük, hogy az új templom a teljes gyülekezet ügye volt és semmi nézetkülönbség nem adódott a román és az ukrán hívek között. Ha elemezzük a halotti anyakönyvet észrevehetjük, hogy 1807-ben az új templom parókiája bevezette a második matrikolát is, a régiben viszont megfigyelhetjük, hogy a németi és szatmári elhunytak mellett más helyekről is szerepelnek bejegyzések. A 138 halottnak a többsége természetesen németi illetőségű de szatmáriak is vannak (22 fő), 4 pedig más helységről való. Mit jelent ez valójában? Még hosszú ideig nem volt rendezve a hívek hovatartozása a két parókia között. A hívek abba a templomba jártak amelyik vallási igényeiket jobban kielégítette. Egy olyan öt nyelven folyékonyan beszélő és prédikáló pap mint Beöthy nyilván több hívet vonzott mint az új templom parókusa.

Az esperesnek küldött 1807-es jelentésből kiderül, hogy még meg sem valósult a két parókia szétvállása. Beöthy Demetert a 36 éves, nős, négy gyermekes (1 fiú és 3 lány) papot úgy mutatja be mint az 1889 lelket számláló görög katolikus gyülekezet papját. Káplánja Antal Gábrriel volt, nős és gyermektelen aki hat és fél éve szolgált¹⁵⁴. Tehát meglehetősen nagy gyakorlatbeli különbségről beszélhetünk!

Visszatérve a Szent Miklós parókiára meg kell jegyeznünk, hogy Vüszanik Jánost váratlanul áthelyezik Szabolcs megye egy kicsi, 644 lelket számláló közösségébe, Gyulajra¹⁵⁵. Hogy Bacsinszky püspök miért helyezte át nem tudjuk. Mindössze feltételezhetjük, hogy összefüggésben lehet Beöthy Bazil ugvári teológia professzor levelével, amelybe áthelyezését kéri a katedráról egy parókiára egészségi okokra hivatkozva, már helyettesét is megtalálta Kőváry Bazil személyében aki a pesti egyetemen végezte tanulmányait¹⁵⁶.

Valószínűleg a püspök küldte Szatmára vikáriusként és a Szent Miklós parókia papjaként ezt az igen jól képzett egyházfit. Létezik Beöthyinek egy 1818-ban írt részletes önéletrajza. Melyszerint Nagyváradon az Akadémián végezte filozófiai tanulmányait, majd 1782-ben Lvovban a teológiát. Két éven át volt Bacsinszky püspök titkára majd 1794-ben az ungvári Királyi Püspöki Főgimnázium tanára lesz, a román diákok részére ad elő egyháztörténelmet és egyházjogot.

1796 szeptember 27.-én vizsgázott a pesti egyetemen ahol 1801-ig tanult. Valószínűleg ez a magasfokú felkészültség készítette a püspököt Beöthy (aki román származású volt Szatmárzsadányból) kinevezésére, 1802 október 2.-án Szatmár vikáriusává, majd 1803-ban a Szent Miklós templom papjává¹⁵⁷.

A másik ok ami miatt úgy döntött a püspök, hogy egyik bizalmasát küldi Szarmárnémetibe az volt, hogy többnyire román parókiák voltak alárendelve és valószínűleg úgy gondolta ezzel visszaveri a nagyváradi román püspökség támadásait,

¹⁵² Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 6. lelt. sz. 1741.

¹⁵³ Cf. A. Ferentiu. *idézett mű.* 5.o.

¹⁵⁴ Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 6. lelt. sz. nr. 1761.

¹⁵⁵ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806.* 120.o.

¹⁵⁶ Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 6. lelt. sz. 501.

¹⁵⁷ *Idézett hely.*, lelt. sz. 2758.

amelyik épp ebben az időben követelte a román parókiákat, ami valószínűleg a papok tettségét is elnyerte, bár ők ezt nyíltan nem merték felvállalni. Úgy gondoljuk ebben a kontextusban kellett jönnie ennek a kinevezésnek.

Hogy ez mennyire jó döntése volt Bacszinszky püspöknek azt bizonyítja, hogy egészen 1824 október 19-ig, amikor Beöthy meghalt¹⁵⁸, Szatmárnémetiben nem voltak munkácsi püspökség elleni fellépések, annak ellenére, hogy amikor Samuil Vulcan a nagyváradai püspökség élére került ezek az ügyek ismét előtérbe kerültek.

¹⁵⁸ Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatósága., fond Registre matricole de stare civilă, lelt. sz. 1318, f. 113.

III

A Szatmári járás és Szatmárnémeti görög katolikus közösségei a XIX. század II-IV. évtizedében

A számos ebben az időben Szatmárnémetit és az esperesi körzetet vizsgáló statisztikai kimutatás közül, nézzük meg az 1815- és 1816-ban kiadottat.

Az 1815-ben kiállítottban, címszerint: „Szatmárnémeti járás parókiáinak és filiáinak helyzete” a következő adatokra bukkanunk Szatmárnémetinél: a Szent Miklós parókia Németiből, papja Beóthy Demeter, híveinek száma 798. 18 születés és 16 haláleset van bejegyezve. A 14 év alatti gyermekek száma 360, ami az egész közösség 36%-a, ez egy meglehetősen előnyös százalék demográfiai szempontból, mivel fiatal és dinamikus közösségre utal.

Ezek közül 35 gyerek járt hittanórára, 35 járt ukrán (ruszin) - román iskolába és 10 latin iskolába. A kérdésre, hogy ki és milyen nyelven tartja a hittanórákat bejegyezték, hogy a pap vagy a kántor, ruszinul (ukránul) és románul¹⁵⁹.

A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok parókián a pap Popp Grigor volt, aki egyszemélyben a Szatmári járás esperesi tisztét is betöltötte és 1079 lelket pásztorolt. Az év folyamán 32 gyermek született és 32 személy halt meg. Itt 316 gyermek volt 14 év alatti, ami a közösség 29 %-nak felelt meg.

Közülük 36-an jártak hittanórára, 36 ruszin (ukrán) és román iskolába és 8-an pedig latin iskolába. A pap és a kántor tanította nekik a román illetve a ruszin (ukrán) nyelvet. Itt bejegyezték már 8 vegyesházasságot is (görög katolikus és református vallásúak között) 8 gyermekkel¹⁶⁰.

Mi derül ki ebből a néhány adatból?

Elsősorban az, hogy mindkét templomban, de az iskolában is a ruszin (ukrán) és a román volt a használatos nyelv. Megjegyzendő, hogy a Szent Miklósban elsőként a ruszint (ukránt) említik míg a Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomban a románt. A XIX. századnak ezekben az első évtizedeiben egyáltalán nem használják a magyar nyelvet sem a miséken sem az iskolában, miképpen azt sugallni szeretnék az 1900-ban közölt összeírás szerzői, ahol az 1806-os munkácsi püspökség parókiáira vonatkozó adatoknál „a templomi prédikáció nyelve” rovatban mindkét parókiánál a magyar nyelvet tüntetik fel¹⁶¹.

Sőt még azt is megfigyelhetjük, hogy nem történt meg a román és a ruszin (ukrán) görög katolikus közösségek szétvállása sem. Ebből az időszakból, 1799-ből származik egy felmérés a Szatmár vármegyei görög katolikus közösségek etnikai összetételéről¹⁶². Sajnos az adatok hitelességét nem tudjuk ellenőrizni más korabeli dokumentummal csak egy régebbivel.

	Ruszinok (ukránok)	Románok
Avasi esperesség		7720
Felsőbányai esperesség	-	3668
Nagybányai esperesség	-	7290

¹⁵⁹ Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 6, lelt. sz. 2298.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806*, p. 127.

¹⁶² Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 25, lelt. sz. 214.

Büikki esperesség	-	5883
Erdödi esperesség	-	6535
Nagykárolyi esperesség	900	10839
Szatmári esperesség	2033	5781
Szinérváraljai esperesség	621	8163
Vasvári esperesség	4772	-
Összesen	8326	66.034

Ehhez járulnak még az Ugocsa vármegyeiek

Vinogradovi esperesség	2250	-
Túrterebesi esperesség	7755	2316
Összesen	10.005	2316

Tehát Szatmár és Vasvári vidékén koncentrálódik a legnagyobb ruszin (ukrán) létszám míg a fennmaradó esperességek zömében románok voltak. Ezt a statisztikát egy másik, 1940-ben Gh. Barbul által publikálttal támasztjuk alá és néhány település etnikai összetételének adataival példázzuk a Szatmári járásból: Nagypeleske: 437 ukrán görög katolikus, 21 római katolikus és 15 református (az utóbbi két csoport magyarokat jelölt), Jánk: 236 ukrán görög katolikus, 136 római katolikus és 114 református, Sárközújlak: 605 ukrán görög katolikus, 24 római katolikus és 163 református¹⁶³. Íme három példa ahol az ukránok többségben voltak. Sajnos ebből az összeírásból hiányzik Szatmárnémeti.

Az 1816-os táblázat még érdekesebb és szeretnénk a maga teljességében visszaadni, mivel megerősíti, hogy a görög katolikusok abban az időben kizárólag románok, ukránok, szerbek stb. voltak és semmiképpen sem magyarok akiknek többsége abban az időben kálvinista volt.

Szatmár – Németi szabad városokban Beóthy Demetert jelölik meg papként, ebben az időben 794 egyháztág van (16 újszülött és 16 halott). A 6-14 év közötti gyermekek száma 161. Közülük 28 járt hittanórára. Ruszin (ukrán) iskolába 28 gyerek járt latinba pedig 5.

A rovatban, hogy ki és milyen nyelven tartja a hittanórát bejegyezték, hogy a pap és ruszinul (ukránul), románul és magyarul. Szatmár szabad királyi városban Popp Grigor volt a pap, gyülekezete 1080 tagot számlált (30 újszülött, 1 jövevény, 54 halott és 5 elvándorolt), maradt tehát 1052 lélek. 6-14 év közötti gyermek 186 volt akik közül 56 járt hittanórára, 56 román vagy ruszin (ukrán) és 5 latin iskolába.

A parókus ruszinul (ukránul), románul és magyarul oktatta a hittant. Ugyanúgy a kántortanító is. Közöljük, hogy ki és milyen nyelven tartotta a hittanórákat a járás többi parókiáján.

Csengerbagoson a pap és románul (*parochus valachica*). Batizon a pap végezte románul. Csegöldön (ma Magyarország) a pap és a kántor románul. Szamosdobon a parókus és a kántor románul (*parochus valachicae et cantor eadem lingua*). Jánkon a pap és a kántor ruszinul (ukránul) és magyarul. Petén szintén a pap és románul.

¹⁶³ Cf. G. Barbul, *Populația județului Satu Mare la 1786. Date statistice prezentate*, în Anuarul Institutului Român de la Sofia, octombrie 1940, 205-209.o.

Nagypeleskén a pap és a kántortanító ruszinul (ukránul) és magyarul. Porcsalmán (Magyarország) a pap tartotta románul és ruszinul (ukránul) és a kántor aki maga is ruszin (ukrán) volt ugyanazokon a nyelveken. Szatmárudvariban a pap román nyelven oktatta a katekézist. Vetésben a pap és a kántor is románul.

Mit veszünk észre ezekből az adatokból?

Igen érdekes jelenség történik annak okán, hogy a gyerekek hittan tanítását egyes parókiákon az anyanyelvű mellett magyarul is bevezetik. Ez általában a ruszin (ukrán) parókiákon jellemző, a románokon kevésbé. Nem tudjuk, hogy ez a szülők kérésére történik-e vagy a helyi vezetés óhaja volt. Ugyanúgy megfigyelhető, hogy azok a parókiák válnak majd a magyar görög katolikusok zászlóvivőivé és a XX. század elején a hajdudorogi magyar görög katolikus püspökség megalapítóivá, ahol ez az elmagyarosítási folyamat elkezdődött¹⁶⁴.

Szatmárnémetiben ez a román és ruszin (ukrán) görög katolikusokat beolvasztó folyamat a többségi (83-85%) magyar lakosság kereteibe már a XVIII. század második felében elkezdődött. Először a tehetősebbeket célozták meg akik minden polgári jogot élvezhettek és a város élén magas hivatali tisztségeket is betölthettek, lásd a Somlyai családot. Ennek a folyamatnak a létezését bizonyítják a vegyesházasságok, amelyekből eleinte kevesebb volt pl. 1815-ben (6 házasság), 1816-ban (4 házasság), hogy 28 esetre gyarapodjon 1824-1825-ben¹⁶⁵, ezeket a házasságokat minden alkalommal görög katolikusok és reformátusok kötötték.

Még egy megfellebbezhetetlen tényt hozunk fel. A szatmári görög katolikusok püspökséggel folytatott levelezése (átiratok, folyamodványok) minden esetben magyarul történt ami bizonyítja e nyelv mindennapi használatát. Megvannak a szatmári görög katolikus egyház elszámolási regesztái is (1801-1824) amelyeket Somlyai Mihály látott el kézjeggyel, Groza Mátrón kurátor számadásai az új templom építéséről (1801-1802), a görög katolikus egyház jegyzőkönyveinek regesztája 1830-1841-ből, amelyek mind magyar nyelven íródtak!

Tehát volt egy beolvasztási tendencia a többségi magyarság részéről a románok és a ruszinok (ukránok) irányába. Sajnos ezt a tendenciát a munkácsi püspökség nem tudta kivédeni és tehetetlenül szemlélte az elmagyarosítást, néha amint majd láthatjuk még segédkezet is nyújtott ehhez a foyamathoz! Az a tény, hogy még találkozhatunk olyan dokumentumokkal melyek igazolják az anyanyelv használatot, legalább is imáikban semmit sem változtat a helyzeten. Egy 1811 január 9-11 közzé keltezett listára gondolunk amelyik a Németi híveké volt, azoké a lakosoké akik befizették az „oros és oláh könyvek” megvásárlására a szükséges összeget.

43 személy van a listán, akik közül 15 befizette a 36 krajcárt a román könyvekre (Groza Moise, Szűts Maris, Andreica Mihai, Steer Maris, Morosan Juli, Péntes Flóra, Boda Mihai, Gábor Parászka, Czinta Filip fia, Kis Sándor, Dorka Mihály, Dutka János, Andreica Toader) és 28 akik 30 krajcárt fizettek az orosz könyvekért: Fazakas Kolaria, Batizi László, Óvári Sándor, Szabó Anika, Molnár Mihály, Udod János, Tóth Mihály, Torma László, Demath Iuli, Zekány Ilus, Gerendási Anna, Zima Mariska, Kasa, Molnár László lánya, Kováts András Molnár, Domahidi János lánya, Simon Mihály fia, Felsőztő József fia, Nagy Gábor fia, Molnár László fia, Krisán János fia, Kontros Zsófi lánya, Gerendási, Tóth Mihály, Dorka Demeterné¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Cf. Viorel Ciubotă. Vicariatul național român din Carei 6-8 o.

¹⁶⁵ Arhiva de Stat Ujgorod. Satu Mare. 1997. 6-10.o., fond 151. opis 6. lelt. sz. 308. f. 60.

¹⁶⁶ Fénymásolat a szerzők tulajdonában.

A tény, hogy sok ukrán (ruszin) vásárolt könyvet arra a következtetésre sarkall bennünket, hogy a Szent Miklós parókia hiveinek többségét ők alkották. A Szatmári járás parókiáinak (9 parókia) statisztikája 1824 december 31.-éről a következő képet tárja elénk az esperesség területéről: A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomának papja és esperese Popp Gregor a Szent Miklós parókiát pedig Bonyi János kormányozta¹⁶⁷.

Az első parókia népessége 1189 lélekre nőtt (59 újszülött, 7 máshonnan érkezett jövevény, 41 halott). 93 gyermek volt 6-14 év közötti akik közül 65 járt ruszin (ukrán) illetve román iskolába, 8 pedig latin iskolába. A hittant a pap és a kántor oktatták románul és magyarul! A második a németi parókiához 862 hívő tartozott (32 újszülött, 26 halott és 5 személy máshová távozott). 77 gyermek volt 6-14 év közötti akik közül 48 járt katekizmusra, 48 ruszin (ukrán) és román iskolába és 4 latinba. A hittanórát a pap és a kántor tartotta *románul és magyarul*¹⁶⁸.

Alapvető változást figyelhetünk meg az előző statisztikákhoz képest. Eltűnik az ukrán (ruszin) nyelvű hittan oktatás, a magyar nyelvű pedig a második helyre kerül!

1827-től a Szent Miklós parókia papja Valkovszky Bazil lesz¹⁶⁹. Nevéhez és hittesvérehez a Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templom papjához, Gulovics Jánoshoz akit 1837 augusztus 18.-án nevezett ki ide Csurgovich János püspöki helynök¹⁷⁰ kötődik az a dicstelen időszak a szatmári görög katolikus közösség életében amikor a magyar lett a vezető nyelv az igehirdetés és az oktatás területén.

A Szatmári járás 1838-as évi jelentése vázolja ezt a csapást. Jánkon (Magyarország) ahol 1344 görög katolikus lélek élt az igehirdetés nyelve ruszin és magyar lett. Nagypeleskén a 1213 lelkes parókián a prédikáció nyelve még ruszin és magyar. Sárközön ahol 1525 görög katolikus élt a prédikációt ruszin (ukrán) és magyar nyelven tartották.

Százazberken a 915 lakosnak még három nyelvű prédikációt tartotak: románul, magyarul és ruszinul (ukránul). Szatmáron a Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomban ahol Gulovics János volt a pap, aki Szlovákiába született 1812-ben és 1835-ben szentelték pappá¹⁷¹ már három nyelven prédikált magyarul, románul és ruszinul (ukránul). A Szent Miklós parókiához 1038 lélek tartozott és Valkovszky parókus szintén magyarul, ruszinul (ukránul) és románul prédikált.

Szatmárudvariban már románul, magyarul és ruszinul (ukránul) folyt az igehirdetés. Batizon (1242 hívő) románul és magyarul prédikáltak. Kökényesden (595 lélek) ruszinul (ukránul) és magyarul, Túrterebesen (455 lélek) pedig ruszinul és magyarul tartották a prédikációt¹⁷².

Kétségtelen tehát, hogy a magyar nyelv került az első helyre az igehirdetésben. Ezt megerősíti az iskolai helyzet is. A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok parókiája mellett működő felekezeti iskola ahol Gulovics János volt az igazgató és a hittanár, a görög katolikus tanító Buleczay Bazil aki 17 éve volt a tanári pályán beszélt latinul, ruszinul (ukránul), románul, magyarul és németül. Az iskolába 38 gyerek járt (8 nemesi, 12 polgári és 18 plebejus származású). A napló és az órarend magyarul volt és több mint valószínű, hogy az oktatás is magyarul folyt, amint az egy 1851-es dokumentumból kiderül.

¹⁶⁷ 28 éves volt, 4 éve szentelték fel, nőtlen volt V.ö. Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 6, lelt. sz. nr. 355.

¹⁶⁸ Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis. 8, lelt. sz. nr. 260.

¹⁶⁹ A megkereszteltek és megesküdtek anyakövéből kiderül, hogy Bonyi egészen 1827 áprilisáig pap maradt. Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatósága, Colectia Registre parohiale, lelt. sz. 1318, f. 114 v.

¹⁷⁰ Szatmár Megyei Múzeum, Protocolul..., f. 112 v.

¹⁷¹ Dr. Victor Bojor. *Canonicii Diecezei greco-catolici de Gherla*, Cluj, 1937, 71-72.o

¹⁷² Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 8, lelt. sz. nr. 1638 și 1639.

A németi Szent Miklós templom melletti felekezeti iskolát Valkovszky Bazil vezette aki a hittant is oktatta. A tanító a katolikus Szoatak Antal volt aki 7 éve volt a pályán és tudott latinul, ruszinul (ukránul), románul és magyarul. Az iskolába 68 gyerek járt akik közül 12 volt nemesi származású, 15 polgári sarj és 41 származott az alsóbb néposztályból. Az osztálynapló és az órarend magyar nyelvű volt¹⁷³.

Erre, a mondhatnánk önkéntes elmagyarosodási folyamatra, ami minden kis közösség sorsa a más nyelvet beszélő nagyobb közösségek mellett, még a hatalom is rásegített a XIX. század negyedik évtizedében, előbb a vármegyei vezetés szintjén majd pedig a legfelsőbb szinten a Magyar Országgyűlésben (Diétán).

Az észak-magyarországi Borsod vármegye indítványozta, majd Szabolcs vármegye volt amelyik kérte 1832 május 28-án a görög katolikus parókiákat, hogy vezessék be a magyar nyelvet az egyházi anyakönyvek kitöltésénél¹⁷⁴. Csatlakozik hozzájuk Máramaros vármegye is. Szatmár vármegye ezt a határozatot 1836 március 7.-én fogadja el és nyomtatja ki ezt a dokumentumot amelyiket Kölcsey Ferenc saját kezű aláírásával szignált. Ezt a nyomtatott és a város pecsétjével is ellátott dokumentumot egy átirat kíséretében küldték el 1836 március 7.-én Szatmár vármegye káptalani helynökének¹⁷⁵.

Tekintettel a dokumentum fontosságára teljes terjedelmében közreadjuk. Néhány előzetes megjegyzést kívánunk tenni az olvasó tájékoztatására. Egy tájékozatlan ember azt hihetné, hogy ez csak egy formális, minden gyakorlati következmény nélküli irat. Ám ha belegondolunk, hogy néhány év elteltével, 1839-ben a Magyarország Diétája elfogadja a kötelező magyar nyelvhasználati törvényt a parókiák ügyintézésében a közintézményekben, beláthatjuk, hogy egyáltalán nem volt formális, hanem egy olyan határozat amelyik kellemetlenül érintette a nem magyar nyelvű falusi közösségeket. Értjük ezalatt a román, sváb, ukrán (ruszin) és szlovák nemzetiségeket. Aláhúzzuk ugyanakkor, hogy maga a dokumentum is elismeri, hogy a vármegye 149 településén (összesen csaknem 262 település alkotta)¹⁷⁶ éltek nem magyar nemzetiségű lakosok, ami már komoly számot jelent!

Más összefüggésben pedig el kell ismernünk, hogy ez a dokumentum valóságos szellemi tápláléka lett számos magyar értelmiségi generációnak, akik a teljes XIX. század folyamán megpróbálták ezt gyakorlatba ültetni. Az, hogy sikerült is kétségtelen, hiszen a sváb és a ruszin (ukrán) kisebbség kevesebb mint 100 év alatt nagy részben elvesztette nemzeti identitását főleg ott ahol együtt éltek a magyarokkal.

Az első dokumentum, amelyiket ismertettünk az Szatmár vármegye Tanácsának a magyar nyelv előtérbe helyezésére és a vármegye nem magyar ajkú lakosságának elmagyarosítására tett előterjesztése az indoklással és az intézkedési tervvel.

„Ezernyolcszázharminchatodik év februárius 28-dik napján, Nagykaroly M. Városban Uray Bálint másod AI-Ispány elnöksége alatt öszveült azon küldöttség, melly Nemes Szathmár Vármegyének Közönsége által kirendeltetett olly végből, hogy a nemzeti nyelvnek a Megye kebelében terjesztésére célirányos tervet készítsen. Melly küldöttség munkálatának következményei, e hivatalos jelentés által, alázatosan előterjesztetnek.

Isten e Nemes Megyét azon szerencsével áldá meg, hogy lakosságának legnagyobb része született Magyar, a nemzeti nyelvet, mint őseinktől vett drága örökséget, az országot megrendített számtalan szélvésznek között is, századokról századokra híven megtartotta.

¹⁷³ *Idézett hely.*, fond 151. opis 8. lelt. sz. 1792.

¹⁷⁴ *Idézett hely.*, fond 151. opis 8. lelt. sz. 958.

¹⁷⁵ *Idézett hely.*, fond 151, opis 8, lelt. sz. 1416. Nem volt püspök Munkácson.

¹⁷⁶ Viorel Ciubotă. *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919)*, Satu Mare, 2004. 19.o.

Ílly körülményben természetes vala, ha itt azon idők óta, mikor az 1790-ki örökre nevezetes országgyűlés a nemzeti nyelv emelésére első lépést tett, a legszentebb ügy mindig pártfogásra talált; s azon engedélyek, mik e tekintetben, negyven egynéhány év alatt országosan kimondattak, mindenkori nagy készséggel haszonra fordítottak.

Azonban, fájdalom! Még is ott állunk, hogy nem kevés van még hátra, a' mit tennünk kell. De vigasztal annak tudása, hogy a' hátramaradás' okai nem mi vagyunk; hogy e' sors által reánk mért szerencsétlenséggel használhatni legkétségteleőbb, természeti jogunk szerint, egész kiterjedésben hazai nyelvünket férjfiásan küszdöttünk; melly küszdésnek, e jelentést tevő Küldöttség kirendelése is, bizonyosságául szolgál.

Kettő van, mire a Küldöttség figyelmét fordítá. Egyik: mit kellene még a' közdolgok' folytatásában nyelvünkre nézve megtenni?

Másik: miként kellene a' Megye' nem magyarajku lakosai közt a' nemzeti nyelvet közönségessé tenni?

I. Az elsőt, azaz a' közdolgok folytatását illetőleg.

1. Legelőször is figyelmet érdemel, hogy miután a' Megye' Ő Cs. K. Fennségével a Nádorral, a' N. M. H. Tanáccsal, s az Ország minden hatóságaival magyar levelezést folytatni, 's minden polgári és törvényes dolgokban magyar nyelvet használni elkezdett: a' N. M. M. U. Cancelláriához még is, mindezideig latin fordítással kísért magyar felterjesztéseket küldözni meg nem szüint. Mondathatik ugyan, miképen ez, az 1805: 4. törvénycikkely értelmében történik. De e' törvénycikkely azt tartja:

Szabad legyen (integrum sit) a' hatóságoknak felterjesztéseiket (a' M. U. Cancelláriához) latin és magyar nyelven együtt írniok.

Ha e' szabaddá hagyás egyszersmind kötelezést is foglal magában, hogy a' magyar nyelv mellől a latint elhagynunk nem szabad: úgy egy okunkkal több van fájlalnunk, több van szégyellenünk, hogy reá szorultunk azon megaláztatásra, miképpen anyáinktól örökbé vett nyelvünket nem szólhatjuk, nem írhatjuk engedelem nélkül. A' mi más szókkal csak ennyit tesz magyaroknak születünk, de magyaroknak lennünk engedelem nélkül nem szabad.

Magyar nemzetnek törvényt várni arra, hogy magyarul folytassa dolgait, épen annyi: mint törvényt várni arra, hogy a' megszületett kisdéd a feléje tolaodó levegőt magába szívhasssa. Mi hatalom tilthatja meg nekünk, hogy azok ne legyünk a' mik vagyunk? Mi hatalom kényszeríthet bennünket idegen nyelvet tudnunk, a magunkén kívül? Ez olly természetes igazság, a' mit mutogatni nem szükség.

A' Királyi Felség törvénycikkelyeinkre nézve a' magyar nyelvet eredetinek elismerte; az U. Cancellária (törvényeink értelmében is) magyarul jól tudó férfiakból áll; a' Nemes Megye a latin nyelvet még pecsétjéről is számkivetni elvégezte: semmi látszik azért természetesben következőnek, mint az, hogy a Nemes Borsod Megye' lélekkel teljes Rendeinek példája szerint, a' Magyar nyelvvel kirekesztőleg élés, a N. M. Cancelláriához felterjesztendő megyei irományokra is kiterjesztessék. Annyival inkább mert már sok évek óta, úgy is minden hivetalos tudósítások és jelentések egyedül magyar nyelven írva küldetnek fel; 's azok ellen semmi észrevételt senki soha nem tett és nem is tehetett.

2. Szükségesnek látszik továbbá a' N. M. M. H. Tanácsot megkérni, hogy a' rovátkolások; népösszeírás; himlőoltás 's több tabellájit magyarul küldeni méltóztassék.

3. Végzéssel kellene kimondani, hogy a' Megye által semmi iromány, melly magyarul írva nincs, elnem fogadtatik, S ezen végzés a haza minden törvényhatóságaira is kiterjesztethetnék, olly móddal: hogy a' nem magyarul levelező, első esetben magyar

levelezésre kéretnék meg; második esetben pedig, küldeménye úgy tekintessék, mintha nem is küldetett volna.

4. Czélirányos lenne a' kebelbeli Uradalmakat felszöllítani, hogy magyarul tudó Tiszteket tartsanak; dolgaikat magyarul folytassák; s egyszersmind nyilatkozást tenni, hogy az Uradalmak által idegen nyelven kiadandó rendelések a Megye pártfogására számot nem tarthatnak.

5. Nemremélt esetekre nézve, nem lenne sikertelen a' Megye Elnökeit kötelezni, hogy hivatalos jegyzőkönyveiket 's levelezéseiket egyedül magyar nyelven vigyék; s megmutatásul, hogy e' rendelés megtartatik, említett hivatalos levelezéseikről a Megye Rendeinek időről időre jelentést tegyenek, s jegyzőkönyveiket bémutassák.

6. A közdolgok folyamatával a' helységekbeli Elöljárók válhatatlan kapcsolatban állnak. Ugyanazért gondosan felkellene vigyáztatni, hogy a falusi Bírák, esküdtek, Jegyzők, sőt még a falusi tanács szolgálói is magyarul tudjanak. A megyei rendelések egyedül magyar nyelven adatván ki: a falusi Elöljárók magyar nyelv' tudása nélkül nem is lehetnek, s minthogy a Megye Földesurai egyről egyig mind Magyarok: fel sem lehet tenni, hogy e' rendelést birtokaikban legszivesebb akarattal végrehajtani ne igyekeznének.

II. A nem magyar ajkú lakosság magyarosítását ami nézi.

E fontos czélra juthatni kiváltképpen három eszköz van: iskolai tanítás, lelkipásztor és a Czéhek.

1. Iskolai tanításra legelőbb is Iskolák szükségesek. Sajnálunk kell, hogy épen azon oláh helységekben, hol a' tanítás által lehető magyarosításra legnagyobb szükség van, iskolák nincsenek. E fogyatkozás pótlására, a kebelbeli Földesurakat fellehetne szöllítani.

a) hogy kissebb kir. haszonvételeiknek egy részét e' nemes czélra szenteljék fel, vagy ha tetszik más elegendő czélra alapítványt tegyenek.

b) hol reguláció még nem történt, az iskolatanítónak urbér szerént tartozott féltelki állományt adják ki, és a helybeli lakosok is, saját gyermekeik javáért, illő segédnyújtásra felszöllíthatnának.

Az eképpen segített tanítókat kötelezni lehetne, hogy nevendékeiket magyarul érteni, beszélni, olvasni és írni tanítsák.

S e végre szükség volna egyfelől az illető Iskola igazgatási hivatalokat meg-kérni, hogy a kormányaik alatt lévő iskolákba magyarul jól tudó tanítókat rendeljenek; más felől pedig hathatós rendeléseket tenni, hogy magyarul jól tudó, s' egyébbként is alkalmas Tanítók neveltessenek.

E czélt csak egy feállítandó nevelő intézet, úgy nevezett praeparandia által érhetnők el; minek létrehozása a' megyei Nemesség nagylelkűségétől váratik.

Kis kezdet nem egyszer szült már nagy következményt. E' Megye kebelében Nagy-Károlyban virágzó nemzeti iskola létezik, hol évenként, most előre legalább tíz oláh ifjút lehetne tanítói pályára készíteni. Ezek' tanítását a nevezett Iskola Igazgató hivatala, minden jót és szépet pártfogoló indulatánál fogva, bizonyosan gondjai alá fogad; a Megye Nemessége pedig a készülő néptanítókat fejenként minden évben 24 s így összesen 240 Forint stipendiummal érezhető terhelés nélkül segíthetné. Így midőn tíz kikerülő tanító bizonyos iskolába elküldvén, helyettük újra tíz fogadtatnék fel s néhány évek alatt minden helységeink szükséges tanítókat nyerhetnének; s a nemzetesedés szép munkája biztosan elő haladna.

1. Nagy tekintetet érdemelnek a lelkipásztorok is. Példák bizonyítják, hogy egyetlen egy Plébános gyakran egészen idegen nyelvű helységeket megmagyarosított. Azért óhajtunk kell:

a) hogy minden helységekre magyarul tudó lelkipásztorok rendeltessenek. S erre nézve az illető egyházi kormányokon kívül, különösen a kebelbeli uradalmaknak felszólíttatniok kellene, hogy magyarul nem tudó Lelkipásztort (valamint kántortanítót) elne fogadjanak.

b) továbbá az illető egyházi kormányokat arra is fel kellene szólítani: tennének sikeres rendelést, hogy a Plébánosok olly helységeben, hol a nép bár nem magyar, de magyarul ért, egyházi beszédeket magyarul tartsák, s magyar éneklést hozzanak be. Hol pedig a nép még a magyar nyelvben nagy előmenetelt nem tett, ott felváltva minden második, vagy legalább minden harmadik Vasárnap magyar prédikáció 's éneklés tartassék. Melly célra a' megyei helységeket két osztályra így különböztetnek meg:

Első osztály, hol prédikáció és éneklés mindig magyarul tartassék:

Nyíri járás helységei: Nyír: Csanálos, Császári, Csomaköz, Dengeleg, Derzs , Dobos, Domahida, Endréd, Fábiánháza, Fény, Gebe, Hodász, Kálmánd, Kis-Majtény, Körtvelyes , Mérk, Mező-Petri, M<ező> Terem, N<agy> Majtény, Nyír-Csaholy, Nyír-Vasvári, Ó Pályi, Parasznya, Penyészlek, Portelek, Reszege, Szaniszló, S<ent> Miklós, Vállay, Vezend.

Krasznaközi járás helységei: Alsó-Homoród, Amatz, Bagos, Barlafalu, Bélték, Dob, Erdőd, Felső-Homoród, Gilváts, Hirip, Kis-Kolcs, Kis-Szokond, Krassó, Madarász, Nagy-Kolcs, Oroszfalu, Óvári, Pátyod, Piskárkos, Porcsalma, Résztelek, Sádorfalu, Szakasz, Színfalu, Töke-Terebes, Vetés, Zsadány.

Nagy-Bányai járás helységei: Apa, Ar<anyos> Megyes, Batiz, B<atiz> Vasvári, Berentze, Girótótfalu, Görbed, Józsefháza, Lápos-Bánya, Sárköz, Sárközujlak, Szamostekek, Szinyér-Várallya, Udvari, Vámfalu.

Szamosközi járás helységei: Csegöld, Jánk, Nagy-Peleske, Pete, Száraz-Berek, Zajta.

Második osztály: hol a prédikáció és éneklés még most felváltva magyarul tartandó:

Nyíri járás: Estro

Krasznaközi járás: Alsó-Boldád, Aranyos, Balotafalu, Borhid, Erdőszáda, Farkasaszó, Felső-Boldád, Gyöngy, Gyűrűs, Huta, Ivatskó, Közép-Homoród, Lophágy, Medes, Mogyorós, Nagy-Szokond, Nántúti, Oláh Hodos, Oláh-Tóthfalu, Pap-Bikó, Páczaafalu, Rákos-Terebes, Remetemező, Szaldobágy, Tomány, Valaszút, Veresmarth.

Nagy-Bányai járás helységei: Alsó-Fernezely, Alsó-Ujfalu, Avas-Ujfalu, Bajfalu, Bikszad, Busák, Bujánháza, Dobravitz, Feketefalu, Felső-Fernezely, Felső-Ujfalu, Györkefalu, Hidegkút, Iloba, Kányahaza, Kis-Sikárló, Komorzány, Laczfalu, Lekentze, Lénárdfalu, Magyarkekes, Monostor, Mósesfalu, Nagy-Sikárló, Nyégregfalu, Oláhkekes, Oroszfalu, Pusztatelek, Ráksa, Rózsa-Parlag, Sándorfalu, Sebespatak, Sürgyefalu, Tartolcz, Terep, Turvékonya, Tökés.

c) Az egyházi Kormányokat arra is szükség felszólítani, hogy a kormányaik alatt hivataloskodó Lelkipásztorokat az Anyakönyvek magyarul írására, 's a' Kivonatoknak a' latinul készült régi Anyakönyvekből magyar nyelven leendő készítésére kötelezzék.

d) Nem lenne felesleg a magyarosítás ügyét a helybeli Lelkipásztoroknak a Megye nevében is sziveikre kötni; mert ők ez ügyben kétségkívül legtöbbet tehetnek. Nekik kellene nagy gondot fordítaniok arra is, hogy a Szülők gyermekeiket iskolába járassák; s ott több hasznos ismeretek mellett a nemzeti nyelvre taníttassák.

3.) A magyarosítás céljára nem keveset tehetnek a Czéhek is. Úgyanazért hasznos lenne azokat kötelezni:

a) hogy előljárójoknak, pl. Czéh és Atyamestereknek csak magyarul tudót válasszthassanak.

b) Vándorló könyveket, felszabadító leveleket csak magyar nyelven ír hassanak.

c) Inast legénnyé, sem olly legényt, ki a magyar korona alatt született, mesterré, ha magyarul nem tud ne tehessenek.

Mind ezeken felül az sem látszik céliránytalannak, ha az idegen ajkú helységbeliek rá vétetnének, hogy gyermekeiket bizonyos időre magyar helységekbe szegődtessek; vagy magyarokhoz cserébe adják.

Segítené a célzt az arra vigyázat is, hogy a helysegeinkben az utca és boltfelirások, hirdetések, vendégfogadói számadások s több efélék, magyar nyelven készüljenek.

Hogy pedig e rendelkezések, a'mennyiben a Ns. Megye által helyben hagyatni fognak, siker nélkül ne maradjanak: elkerülhetetlen, a reájok leendő feltügylést bizonyos állandó küldöttségre bízni. Melynek, a rendelés minden pontjaira is ugyan, de mindenek felett az iskolákra kellene felvigyázni; azoknak mindenképpen állását negyedrészt évenkénti vizsgálat által szemmel tartani; a tanulók szorgalmát jutalmazásokkal ébreszteni, s e célra a birtokos Nemességet időről időre csekély adakozásra felszöllítani; s végre munkálkodásairól minden évben egyszer számot adni, s általa szükségeseknek ítélendő javallatokat előterjeszteni.

1836-dik Évi Március 7-kén N. Károlyban tartott Közgyűlésből határozottat

A Küldöttségi javallat egész kiterjedésében elfogadtatik, s ezen elfogadás következtetésében a Jegyző hivatalnak meghagyatik, hogy a N. Méltóságú M. K. U. Cancelláriájához küldendő felirásokat ezen határozás napjától kezdve, egyedül magyar nyelven készítsék.

Az illető egyházi Kormányok és iskolai Igazgatás az e tárgyban szükségesnek vélt egyházi kormányrendeletek megtételére, s a Megyével leendő közmunkálásra kéressenek fel. Egyébiránt a megye hatósága alá tartozó rendelkezések végrehajtására, s általánfogva a küldöttségi javallat sikeresítésére Berenczei Kováts Sándor Táblabíró elnöksége alatt, F.T. Schlachta Márton kanonok, Pap Gergely Fő-, Lázár János, Al Esperest, György József Prédikátor, Hell János K. Tanácsos, és N. Bányai Fő-Inspector, Lovik Károly Bányabíró, Kürti Csabay Antal, M. Mándy Péter, D. Domahidy Antal, Horvát Antal, Flekl Károly, Förster Ignác, Jeney György, Horváth Pál és Puskás Táblabírák, a Megye minden Járásbeli Szolgabiráival és tiszti Ügyészeivel s Nagy Ignác Al-Jegyzővel együtt a küldöttségi javallat értelmében kiküldetnek, s közülük K. Csabay Antal a Krasznaközi, M. Mándy Péter N. Bányai, D. Domahidy Antal Szamosközi, Horvát Antal a Nyíri járásra nézve különösen meghatalmaztatnak. A Küldöttség Elnökének pedig meghagyatik, hogy a dolgot minélelőbb folyamatba hozni törekedjék, s a javallatban szükségesnek ítélt megszöllításokat a kebelbeli Uradalmakhoz, Birtokokhoz, és Lelkipásztorokhoz tétesse meg.

Kölcsey Ferenc¹⁷⁷
Főjegyző

¹⁷⁷ A szatmári származású nagy magyar hazafi és költő sajátkezű aláírásával.

A harmadik dokumentum egy levél 1836 március 7.-éről amit a Megyei Általános Közgyűlés küldött Szatmár vármegye lakossága nevében Csurgovich Jánosnak¹⁷⁸ a munkácsi püspök helynökének, amelyikben megkérték, hogy támogassa az elfogadott tervezetek valóráváltását.

„Fő Tisztelendő Püspöki Helytartó Ur!

Hazánk iránti kötelességünk teljesítéséül, és egyszersmind a kebelünkbeli nép műveltségét előmozdítani kívánván egy küldöttséget rendelünk ki, melly idegen ajkú lakosaink magyarosítására nézve javallatot terjesszen elő. Azt hisszük ugyan is, hogy a magyarosítás által, egyfelől a hazafiak közt szorosb kapcsolatot hozván bé, másfelől a népek taníttatását hathatósban eszközölhetvén: a magunk elébe tűzött, s törvényeink által is megszentelt célra legbiztosabban júthatunk. Küldöttségiünk a maga javallatát előterjesztette, és az általunk helybe is hagyatott mint az ide bizodalmas tisztelettel mellékelt példány is bizonyítja. Mi részünkről az általunk jónak hasznosnak ismert tárgyat teljes erőnkéből előre segíteni törekedünk, de törekedésünkben biztosan nem haladhatnánk, ha a á. Fő Tisztelendő Vikárius Úr is segéd kezeket nem nyújtanának. Idegen ajkú nép magyarosítására az illető lelki Pásztorok legtöbbet tehetnek, és ezek a Fő Tisztelendő Vicarius Úr egyházi kormányától függvén: bizodalommal párosuló tisztelettel, hazafiui tartozásunknál fogva fordulunk Fő Tisztelendő Vikárius Úrhoz, hogy az általunk elfogadott küldöttségi javallatot a maga kormánybiztossága körében pártfogásba venni, 's az illető lelki Pásztorokat oda utasítani méltóztassék, hogy oly Helységekben, hol a nép magyarul már jól ért, mindenkor, hol pedig még nem nagy haladást tett a nemzeti nyelvben felváltva magyar egyházi beszédeket tartsanak, és magyar éneklést hozzanak be; és egyszersmind az anyakönyveket magyarul kitöltésék a régi latin nyelven írt anyakönyvekből pedig a kívántatott kivonatokat magyarul adják ki.

Felséges Királyunk legújabb kegyelmes válasza, fennálló törvényeink, és a nemzeti közlelkésedés magyar nyelvünk diadalmát, Isten segedelmével, kivívták, azért Fő Tisztelendő Vikarius Úrnak együtt munkálását annyival erősebb reménnyel várjuk, mert hazafiúi érzelmeiről, és irántunk viseltető nemes szívű hajlandóságairól soha sem kételkedhattünk.

A kik egyébiránt áhitatos malasztjikba ajánlottak szokott tisztelettel vagyunk.
Kelt N.Károlyban március 7.-én 1836 évi Közgyűlésünkön

Fő Tisztelendő Vikarius Úrnak
Kész köteles szolgálái
Szatmár megye közönsége”

Az ügyirat még Popp Grigore szatmári főesperes egy átiratát is tartalmazza, aki részt vett a gyűlésen és tájékoztatja a helynököt az elhangzottakról és másolatban csatolja a közgyűlés dokumentumait. Végül megemlíti, hogy a dokumentumokat nem küldték el jóváhagyásra az udvarnak csak a vármegyei vezetőségnek amelyik elfogadta a határozatot. Az átirat 1836 április 16-án kelt!

¹⁷⁸ 1831-ben meghalt Pócsy Alexa püspök. 1837-ig Csurgovich János püspöki helynök helyettesítette. Abban az évben lesz püspök Popovics László (1837-1864). Cf. *Schematismus ...* 1886. 18-20.o.

A püspökség 1836 május 20-án válaszolt az 530-as számú átiratban ami elég kétértelmű főleg abban a vonatkozásban, hogy megkapta volna a főesperes levelét és a dokumentum másolatokat a nagykárolyi gyűlés határozataival¹⁷⁹.

Néhány általánosan levonható következtetés magyarázatra szorul ezekkel a különleges dokumentumokkal kapcsolatban. A XIX. század III-IV. évtizede néhány nagy, felvilágosult hazafit adott Magyarországnak akik minden erejüket a magyar nép felemelésének szentelték. Ennek az áramlatnak a fő alakja minden kétséget kizáróan Széchenyi István gróf volt, akiről a nagy történész Nicolae Iorga így ír: „bölcsen és jótékonyan kezdte a gondolkodó nyugalmával, ősi és valóban nemes kiváltsággal egy átgondolt, emberi, kiszámított kulturális propagandát, ami természetesen a nemzetiségek eltűnéséhez vezetett volna egy végzetes felsőbbrendűségtől, de a demokrácia tiszta útján.

Emiatt hozta létre a fiatal mágnások lelkes adományából a Magyar Tudományos Akadémiát, amelyiknek egy 60000 forintot számláló alapot is teremtett, dolgozott egy múzeum, színház létrehozásán, pénzzel és hozzáállásával is támogatta a nagyvállalatokat melyeknek a magyarság felemelése volt a célja. Befolyásával ezek a célok többször is kinyilvánításra kerültek az 1830-as évek magyar nemzeti irodalmában. Amint mondják: „a magyar nemzet oly nemes és tehetséggel megáldott, hogy az Isten biztosan azért teremtette, hogy uralja és felemelje a területén élő embereket, ez az isteni jelenés olyan nyilvánvaló az együttélő nemzetek számára, hogy ezek szépszerével a maguk akaratából ismerik majd el ezt a boldog sorsot”¹⁸⁰.

Sokkal rámenősebb volt Kossuth Lajos, aki a Pesti Hírlap hasábjain könyörtelen kampányt indított a nemzetiségek beolvasztására, tudatában a magyar nemzet számbeli kisebbségének. Az ő gondolatai azok a mondatok, amelyek mély nyomokat hagytak a magyar nemzet tudatában: “ vagy beolvaszt minden Magyarország területén élő nemzetiséget és a magyar nemzetet naggyá és erőssé válik, vagy ha nem, a magyarok pusztulnak” a szlávokról “vagy beolvasztjuk és mindből magyar lesz vagy minden magyar elpusztul a Táttra szorosaiban az ellenük vívott harcban”¹⁸¹.

Ezeknek a fiatal liberálisoknak a lelkesedése kiterjedt a vármegyék szintjére is, ahol megjelennek az hasonló nézeteket valló helyi vezetők. Szatmárban megemlítjük Kölcsey Ferencet a szomszédos Szilágy megyében pedig Wesselényi Miklóst, mindkét személyiség nemzeti nagyság volt.

Ebben a kontextusban jelennek meg Szatmár vármegyében az 1836-ban kiadott dokumentumok. Az elvek, eszmék és a megvalósítás útja rövid úton sikeresnek bizonyult, a szatmári nemzeti kisebbségek visszafordíthatatlan veszteségeket szenvedtek, lásd a svábok, a ruszinok (ukránok) és a románok jelentős hányadának az esetét.

Hosszútávon viszont Széchenyi és Kossuth generációjának elvei olyan mértékű ellenállást váltottak ki az együttélő nemzetiségekből, hogy az a Magyar királyság széteséséhez vezetett az I. Világháború végén. Feljebb említettem az elmagyarosítás sikereit a XIX. század III-V. évtizedeiben. Ismertetiünk egy ebből az időszakból származó statisztikát amelyikből kiderül, hogy ez a folyamat Szatmár vármegyében felgyorsult az 1836-os évet követően.

A jánki parókiának, ahol Jakab Mihály volt a pap, Szent Mihály és Gábor Arkangyaloknak szentelt fatemploma volt. 1776-tól vezettek egyházi anyakönyvet. Az

¹⁷⁹ Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 8, lelt. sz. 1416.

¹⁸⁰ N. Iorga. *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989, 396-397.o.

¹⁸¹ Apud A. Papiu Ilarianu. *Istoria românilor din Dacia Superioare*, Vienna, 1851, p. 116-117. VI és VII fejj. (83-256 o.) szigorú átvilágítását adja a magyarországi és erdélyi légkörnek a XIX. század első felében.

1402 hívő (373 jánki a többi pedig a parókia 31 filiájáé) az igehirdetést ruszin (ukrán) és magyar nyelven hallgatták.

Aranyosmeggyes mezővárosban Vászony Tódor szolgált lelkészként. Kőtemplomát Szent Mihály és Gábor Arkangyalok kegyelmébe ajánlották. Egyházi anyakövet 1782-től vezettek. Az 1969 hívő (közülük 264 a szatmárgörbedi filiából) a prédikációt román, ruszin (ukrán) és magyar nyelven hallgatta. Pliszka Mihály volt a kántortanító.

Nagypeleskén szintén Szent Mihály és Gábor Arkangyaloknak szentel kőtemplom volt amit 1840-ben emeltek és 1779 óta volt egyházi anyakönyve. Palkovics János pap ruszinul és magyarul prédikált. A kántor Sturovics Mihály volt, ő tanított az iskolában is.

Sárközüjlokot óparókiának tartották és a 10 filiával együtt 1831 híve volt. Létezett itt egy romos állapotú Szűz Máriának ajánlott fatemplom de már készült az új kőtemplom. Anyakönyve 1788-tól volt. Mindennapos iskolája volt. A pap Kutka Antal, a kántortanító Németh Mihály volt.

Szárázberken is Szent Mihály és Gábor Arkangyaloknak szentel kőtemplom volt, a parókiát Zsidovics János vezette a kántortanító pedig id. Iurovics Mihály volt. Az 1064 görög katolikus lakosnak (akik közül csak 270 volt szárázberki) már magyarul, ruszinul (ukránul) és románul prédikáltak. Megfigyelhetjük, hogy a magyar nyelv került az első helyre, a román pedig a harmadikra.

Szatmárnémeti szabad királyi városban a Szent Mihály és Gábor Arkangyaloknak szentelt templomban Gulovics János pásztorolta a 1776 hívet. Az iskolában két osztály működött, az I. osztály tanítója Zima Mihály volt aki a templom kántori tisztét is betöltötte, a II. osztályban Bulecza László oktatott.

A másik parókia a németi Szent Miklós 1020 hívet számlált. Itt is volt két osztályos iskola: egy lányosztály, ahol Tóoth András templomi kántor tanított és a fűosztály ahol Sztoták Antal volt az oktató. Mindkét templomban magyarul, ruszinul és románul prédikáltak.

Szatmárudvarinak kőtemploma volt Szent Mihály és Gábor Arkangyaloknak szentelve. Egyházi anyakönyvet 1785-től vezettek. A pap Molnár György, a kántor Erdős Gábor, a tanító pedig Kardos János volt. Az 1655 hívőnek (akik közül 220 a berencei, 189 a kakki és 178 a szentmártoni leányegyházhoz tartozott) román, magyar és ruszin nyelven prédikáltak.

Az utolsó parókia a batiz-vasvári, amelynek Krisztus mennybemenetelének szentelt fatemploma volt. Egyházi anyakönyvet 1778-tól vezettek. Papja Papp Dániel, kántortanítója pedig Anderkó Gábor. Az 1220 hívőnek (akik közül 834 volt batizi) magyarul és románul prédikáltak¹⁸². Ebben az időszakban is feltűnik a nagyszámú vegyesházasság (görög katolikusok és reformátusok között) ami főleg a gyerekek magyarrá válásához vezetett. Például 1839-ben nem kevesebb mint 45 vegyesházasság volt, melyből 63 gyerek született, mind görög katolikus vallású¹⁸³.

Ez az elmagyarosítási tendencia kitér a két parókia hivatalos okirataiból is. 1834-től az anyakönyvi bejegyzéseket csak magyar nyelven végzik mindkét szatmári parókián¹⁸⁴.

Ami még súlyosabb, hogy a püspökség 1845-től csak magyar nyelven küldi ki körleveleit, ezzel is elősegítve az elmagyarosítást¹⁸⁵. Még az 1848-49-es forradalom utáni

¹⁸² Ungvári Állami Levéltár. fond 151, opis 9. lelt. sz. 22.

¹⁸³ Szatmár Megyei Múzeum. Protocolul arhidiaconatului Satu Mare, lelt. sz. nr. 11390, f. 120 v.

¹⁸⁴ Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatósága., fond Matricole parohiale de stare civilă, lelt. sz. 1318.

¹⁸⁵ Szatmár Megyei Múzeum. Protocolul f. 134 v- 135.

első két körlevél is magyar nyelven íródott, annak ellenére, hogy nagyon fontos döntésekről a román és az ukrán közösségek szabadságjogairól tudósítottak¹⁸⁶.

A parókiák és a püspökség közötti levelezés is magyar nyelven folyik. Különben ezzel egy nem kevesebb mint 100 éves hagyomány folytatódik, elsősorban Szatmár és Szabolcs vármegyékben. Ebből az időből, pontosabban 1846 december 13.-áról származik egy jegyzőkönyv a Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomból ami sajnos hiányos. Azért szeretnénk bemutatni, hogy alátámasszuk azt a tényt, hogy a Szatmárnémetiben élő különböző nemzetiségekhez és különböző felekezetekhez tartozó lakosok között egyetértés uralkodott. A gyűlésen megjelent Papp Péter polgármester aki egyben a templom gondnoka is volt és még 35 személy (Puskás Mihály, Groza András, Botha Mihály, Hanka Mihály, Marozsán György, Gyroltán György, Óvári József, Papp János, Illés László és mások).

Gondnokot választottak a következő évre. Sajnos a jegyzőkönyv többi része hiányzik, de úgy gondoljuk, hogy Papp Péter továbbra is hivatalba maradt, tekintettel polgári rangjára. Az érdekesebb rész az algondnokok és a segédgondnokok megválasztása. Román részről és orosz részről is választanak előljárókat azonos létszámban.

Román részről Marosán György, Demeter György, Erdei János, ukrán részről: Puskás Mihály, id.Hanka Mihály, Kontros János. Segéd kurátorok román részről: Gyurkán Mihály, Bota Mihály, Deák János, Halász János, Iszák Imre, Giroltán György, ukrán részről pedig: Dzinso István, Parok Mihály, ifj.Hanka Mihály, ifj.Tóth Mihály, Domahidi László, Bródi János¹⁸⁷.

Tehát a létszám azonos mindkét részről bár amint azt majd később meglátjuk az ukránok (ruszinok) csak a hívek egy negyedét jelentették. Nem kétséges, hogy a Szent Miklós parókián is ugyanaz volt a helyzet, ahol a különböző etnikumokhoz tartozó hívek egyenlő arányban oszlottak meg, amint az majd kiderül egy 1851-es statisztika adataiból.

Szintén ebből az időszakból teljes adatokkal rendelkezünk a papok és a kántortanítók fizetéséről az egész szatmári esperességből. Ezek az adatok képet adhatnak ennek a társadalmi kategóriának az anyagi helyzetéről. Az 1844 december 20.-i összeírást Valkovszki Bazil esperes és Gulovics János pap látta el kézjegyével¹⁸⁸.

A németi Szent Miklós templom kántortanítója a város magisztrátusának volt alárendelve, ők biztosították fizetésének nagyobbik hányadát is. Egy fél telekhez járó szántóföldje volt a város bel és külterületén, ahonnan kb. 16 forint 30 krajcár értékű termés takaríthatott be. A városi pénztárból 160 forint évi tanítói fizetést kapott. Ugyancsak a várostól kapott három öl fát¹⁸⁹ és másik ötöt az iskola részére. A három öl fát 6 forintra értékelték. Mint templomi kántor részvételi díjat kapott a különböző egyházi események után, így: keresztlőre 3 krajcárt (évi 30 keresztlőt számoltak 1 forint és 30 krajcárral), esküvő 60 krajcár (évi 5 esküvő = 300 krajcár), pompás temetés 24 krajcár (évente 8 = 3 forint és 12 krajcár), kis temetés (szegényebbek részére) 12 krajcár (évi 12 temetés = 1 forint és 48 krajcár). Tehát teljes évi fizetés 189 forint és 30 krajcár!

A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomban a helyzet hasonló volt mindössze a kántori tiszteletdíjak különböztek, e szerint: keresztlőre (évi 45x3 krajcárt = 2 forint és 15 krajcárral), esküvő (évi 8x6 krajcár = 48 krajcár), pompás temetés (évente 12x24 krajcár = 4 forint és 48 krajcár), kis temetés (évi 20x12 krajcár = 1 forint és 20

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 135 v – 136 v.

¹⁸⁷ Fényképmásolat a szerzők tulajdonába.

¹⁸⁸ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 9. lelt. sz. 1340.

¹⁸⁹ A XIX. században a német ölt használták ami 1,896 méter fát jelentett, tehát összesen 6 m³ fát.

krajcár). Összesen tehát 191 forint és 41 krajcár. Összesen tehát évi 191 forint és 41 krajcár.

Két megjegyzés vetődik fel. Tiszta sor, hogy a két görög katolikus felekezeti iskola tanítója a város alkalmazottja, ami a legfőbb fenntartójuk is. Ez feltételezi azt a tényt, hogy be kell tartsa a polgármester és a város vezetőség minden utasítását. Másodsorban a városi tanítók sokkal kiváltságosabb helyzetben voltak mint a falusiak akiknek a helyzete gyakran katasztrófális volt. Néhány például szolgáló adatot közlünk a Szatmári járásból: Jánkon az évi fizetés 59 forint és 12 krajcár volt, Aranyosmeggyesen 58 forint és 43 krajcár, Nagypeleskén 68 forint és 18 krajcár, Sárközön 65 forint és 39 krajcár, Szárazberken 35 forint és 48 krajcár, Sárfaluban 9 forint és 18 krajcár, Szatmárudvariban 85 forint és 20 krajcár, Batizon pedig 60 forint és 32 krajcár¹⁹⁰.

Ahhoz, hogy felmérjük egy-egy tanító vásárlási lehetőségeit, ime néhány termék ára: egy fél kg szalonna – 1 forint és 18 krajcár, 1 kg marhahús – 26 krajcár, 1 kg disznóhús – 24 krajcár, egy pár disznó – 30 forint, 1 éves borjú – 15 forint, 4 hámos ló – 495 forint, 2 hámos ló – 305 forint, egy pár 4 éves ökör – 160 forint, ½ kg szappan – 36 krajcár, 1 pár cipő – 2 forint és 30 krajcár stb. ¹⁹¹. Összehasonlításként lássunk néhány vármegyei hivatalnok fizetést: prefektus – 1500 forint, alprefektus – 600 forint, szolgabíró – 300 forint, szolgabíró helyettes – 150 forint, másoló – 100 forint, orvos – 300-500 forint, alispán melletti szolga – 36 forint, hajdú – 50 forint etc.¹⁹².

Tehát a szatmárnémeti tanítóknak több mint tisztességes fizetésük volt de a falusiaké a lakosok anyagi helyzetétől függött. Nyilvánvaló tehát, hogy ezeknek kiegészítő jövedelem után kellett nézniük ami általában földbérlés volt. Szerényen éltek, életvitelük szinte semmiben sem különbözött a körülöttük élő parasztoktól.

A szatmárnémeti papoknak még jobb élete volt. Egy 1845 január 13.-i esperesi vizitáció alapján a németi Szent Miklós templom papjának 11 köblös földje volt ami évi 250 kg gabonát termelt. A templom teljes jövedelmét nem adja meg. A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templom parókiájának a jövedelme felrúgott évi 2000 forintra, beleértve az egyház földjén termesztett gabonát, a jótékony alapítványok jövedelmét, templomi szolgáltatásokat, harangozást stb. ¹⁹³.

Az elmagyarosítás leglátványosabb módja minden kétséget kizáróan a vegyesházasság volt (görög katolikusok kálvinistákkal és görög katolikusok római katolikusokkal). Egészen biztos, hogy az ilyen házasságokból született gyermekek, magyar anyanyelvűek lettek, amint azt majd később meglátjuk. Megvan az 1845-ös összeírása ezeknek a házasságoknak. A Szent Miklós templomban 16 vegyesházasságot kötöttek görög katolikusok és kálvinisták között. Ezek közül 10 görög katolikus férfi házasodott kálvinista nővel, ezekből a házasságokból 19 gyermek született, 6 református férfi pedig görög katolikus nőt vett feleségül, ezekből aházasságokból 6 gyermek született. A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomban 38 vegyesházasságot kötöttek, ezek közül 19 görög katolikus férfi házasodott kálvinista nővel és 28 gyermekük született, 19 kálvinista férfi pedig görög katolikus feleséget vett és 23 gyermekük született. Létezik egy külön lista a görög katolikus és római katolikus hitet vallók házasságáról is. Minden esetben görög katolikus férfi vett el római katolikus nőt.

A Szent Miklós templomban 13 házasságot kötöttek amiből 24 gyerek született. A legérdekesebb Somlyai Mihály görög katolikus és Csermák Antónia nemesi származású

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ Cf. *Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX században*, Nyiregyháza. 2000. 392-396.p.

¹⁹² *Ibidem*. 402.o.

¹⁹³ Ungvári Állami Levéltár. fond 151. opis 9. lett. sz. 1488.

római katolikus között megkötött házasság¹⁹⁴. A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok parókián 21 ilyen házasságot kötnek meg és 35 gyermek születik. Figyelemfelkeltő az 51. bejegyzés Papp Péter a város polgármestere házasodott a római katolikus Gály Franciskával. Lányukat Krisztinát 19 évesen keresztelik meg a római katolikusoknál az 1841 március 15.-i 789-es számú diszpenzió alapján¹⁹⁵.

Összesen tehát 88 vegyesházasságot kötöttek amelyikből 135 gyerek született, akiket nagytöbbségben a görög katolikusoknál kereszteltek (mindössze egy eset van, hogy római katolikusoknál keresztelték). Ám amint azt az 1851-es összeírásnál meglátjuk ezeknek a gyerekeknek a többsége már csak magyar anyanyelvű volt, ami segít felmérni ennek az *önkéntes* elmagyarosodásnak az eredményességét. De ugyanakkor az is igaz, hogy a görög katolikusok közösségét elfogadták és értékelték a város többségben lévő református lakói, ezért ezek a házasságok lassan megszokottá váltak.

Az olyan görög katolikus családok mint a Somlyai, Mojszin, Papp stb. a város felsőbb osztályába tartoztak, lásd Papp Péter a város polgármestere volt 1846-1848 között. Íme a válasz, hogy miért vettek részt olyan lelkesen a görög katolikusok az 1848-49-es forradalomban, szép számban találkozhatunk velük a több ezres forradalmi hadseregben. Az 1848 június 22.-i 875 nevet tartalmazó lista minden bizonnyal magába foglalja ezeket a polgárokat is. Álljunk meg Somlyai Istvánnál, a Szent Miklós templom hívénel, aki 43 évesen a Híd (ma Gheorghe Șincai) utca 162 szám alatt lakott¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Bilkei Gorzó Bertalan, *idézett mű* p. 25. Valójában Somlyai Mihály is nemesember volt (110. o.).

¹⁹⁵ Ungvári Állami Levéltár, fond 151, opis 9, lelt. sz. 1742. f. 32.

¹⁹⁶ Cf. Kónya László, *Szatmárnémeti város nemzetőrei az 1848-1849-es szabadságharcban*, in „Szatmáriak az 1848-1849-es szabadságharcban”, Szatmárnémeti, 1999, 119.o.

Az 1851-1853-as egyházi reform Szatmár vármegyében. A román és a ruszin (ukrán) parókiák létrehozása Szatmárnémetiben

A forradalmat követő időszak a magyarországi nemzetiségek számára nagyon kedvező volt főleg kulturális és egyházi vonalon¹⁹⁷. Szatmár vidékén a kisebbségek helyzetét leginkább az tény határozta meg, hogy az osztrák hatalom közbenjárásával elérték a parókiák hozzácsatolását az újonnan alakult szamosújvári püspökséghez, eltörölték a kötelező magyar nyelvhasználatot, visszatértek a nemzetiségi nyelvekhez az egyházi hivatalokban, nemzetiségi iskolákat hoztak létre a falvakban stb.

Már említettük a két körlevelet amit a munkácsi püspökség küldött az 1848-as forradalom leverése után. Az elsőt 1849 november 17-én keltezték, az iktatószáma pedig 2856, aláírója Csurgovich vikárius. Ebben a körlevélben kéri minden parókiától, hogy november 30.-ig küldjék el a görög katolikusok összeírását nemzetiségekre lebontva: ruszinok (ukránok), románok, magyarok¹⁹⁸.

A második 1849 november 30.-án kelt (2957 az iktatószáma) aláírója szintén Csurgovich püspöki helytartó. Ebben a körlevélben informál az 1849 március 4.-i császári páténsről “tekintettel a ruszin (ukrán sz.m.) nemzet boldogulására, életére és szabadságjogaira...”

“A mi legfontosabb kötelességünk, hogy összeszedjük minden erőnket eddig figyelembe nem vett nyelvünkért, hogy az újra ragyogjon és virágozzék”. Aztán felsorolja a ruszin (ukrán) vezetők lépéseit amit e nemzeti kisebbség újraélesztéséért tettek.

Kérték, hogy a püspökség alá tartozók tegyenek meg mindent az ukrán (ruszin) nyelv újjászületéséért. A végén néhány nagyon fontos pontosítás található. Kérték, hogy 1850 január 19.-től a ruszin illetve a román kisebbség hivatalos iratait saját nyelvükön állítsák ki. Azt is aláhúzták, hogy ez egy nehéz feladat de megoldható: “Amit szeretnénk ha tudomásul vennének elhisszük, hogy egy nehéz feladat de akarattal és erővel ez is megoldható”¹⁹⁹ Hogyan fogadták a szatmári papok a püspökség utasítását?

A Szent Miklós parókián például 1851 januárjában, tehát alig egy évvel utána Valkovszky parókus A születések, házasságok és elhalálozások anyakönyvének fejlécét ukránul tölti ki de az adatokat továbbra is magyarul vezeti be²⁰⁰. Csak 1854 januárjától kezdik meg a ruszin (ukrán) nyelvű bejegyzéseket Boksai Antal szatmárnémeti (Sukmar Neimetskii) szolgálatba lépésével. Boksai 1819-ben született, pappá 1843-ban szentelték, felesége Gadjege Mária volt²⁰¹. Megjegyezzük, hogy Valkovszky pap 1851 november 5.-én, 66 éves korában meghalt, őt követte helyettesítőként Mihálka Gerozim segédlelkész, majd 1852-ben Tibólth Aukszent bazilita szerzetes ugyancsak segédlelkészként. A matrikolákban szerepel még Gulovics János neve is aki a Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templom papja volt és Valkovszky halála után ő lett a Szatmári járás esperese²⁰².

¹⁹⁷ Liviu Maior. *1848-1849 Români și unguri în revoluție*. București, 1998. 406.o.

¹⁹⁸ Szatmár Megyei Múzeum. *Protocolul arhidiaconatului...* f. 134 v és 135.

¹⁹⁹ *Idézett hely.*, f. 136 v.

²⁰⁰ Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatósága.. *Colecția Registre parohiale de Stare civilă*, Ielt. sz. 1319. f. 29 v.

²⁰¹ *Ibidem și Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1886*, Ungvarini. 1885, 199.o.

²⁰² Állami Levéltár Szatmár Megyei Igazgatósága., *Colecția Matricole ...* Ielt. sz. 1319, 29 v.o.

A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok parókiáján a helyzet még rosszabb. A magyar nyelvű beírások nem tűnnek el csak 1858-tól kezdve amikor Petru Bran kerül a parókia és a Királydaróc, Aranyosmeggyes, Szatmárudivari, Szatmárnémeti és Batiz alkotta esperesség élére.

Világos tehát az ádáz ellenálás a szatmári papság részéről, de a hívek egy része sem fogadta lelkesen a magyar nyelv mellőzését az egyházi ügyvitelben és a prédikációban.

A forradalom utáni időszak egyik általános rendelkezése ami kihatott a szatmári görög katolikusokra is gyulafehérvári és fogarasi érsekség megalakítását tanulmányozó és tervezet előkészítő bizottság létrehozatala volt. Elnöke a nagyváradi Erdélyi László volt. A megbeszélések 1850 júniusában Nagyváradon, novemberében Bécsben majd 1851 októberében ismét Nagyváradon folytak.

Döntő szava a bécsi udvarnak, jelesül Ferenc József császárnak volt ami az érsekség és a szamosújvári és lugosi püspökség megalapításának a feltételeit és módját illette. Az egyházmegyéek területét Nagyváradon szögezték le, miután egy vegyesbizottság aprólékos felmérést végzett minden parókián amelyeket elkívántak venni az akkori egyházmegyéetől, hogy az újonnan létrejött püspökségekhez csatolják őket.

A nagyváradi bizottság tagja volt a munkácsi püspökség részéről Anderkó Péter máramarosi vikárius és Fásy János nagybányai esperes. Az 1851 december 12.-i rendeletében a császár engedélyezte az új egyesült érsekség és a szamosújvári és a lugosi püspökség megalapítását²⁰³.

Eddig a pillanatig a munkácsi püspökség elvégezte a parókiák összeírását, ami alapján döntenek majd azok adminisztratív felosztásáról. Fennmaradt egy példány az összeírásból: "Parókiák és filiák jegyzéke, lélekszám és nyelvhasználat" 1851 június 16.-i dátummal, aláírói a munkácsi püspökség küldöttei: Erdélyi László nagyváradi görög katolikus püspök, Anderkó Péter máramarosi püspöki helynök és Fásy János nagybányai érsek. A bizottság megállapította, hogy Szatmár és Ugocsa vármegyékben 105.107 román anyanyelvű hívő élt. Közöttük volt még 11.996 ruszin (ukrán) nemzetiségű is.

A Szatmári járás abban az időben a következőképp nézett ki:

			(beszélt nyelv)
1.	Aranyosmeggyes	1580 lélek	Román-ruszin
Fília	Szatmárgörbed	438 lélek	Román-ruszin
2.	Pirosberek	251 lélek	Román-ruszin
Filiák	Homok	201 lélek	Román-ruszin
	Méhtelek	101 lélek	Román-ruszin
	Kishodos	10 lélek	Román-ruszin
	Nagyhodos	98 lélek	Román-ruszin
	Sárfalu	98 lélek	Román-ruszin
3.	Szatmárnémeti szabad királyi város	1965	Román-magyar-ruszin
4.	Szatmárnémeti	1024	Román-magyar-ruszin
5.	Szatmárudivari	1110	Román-magyar
Filiák	Berence	296	Román-magyar
	Kakk	296	Román-magyar
	Szentmárton	198	Román-magyar

²⁰³ Codruța Maria Mureșan, Marcel Știrban, *Din Istoria Bisericii Române Unite*, Satu Mare, 2005, 248-249 o. és Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 10. lelt. sz. 404. f. 29-32.

6.	BatizVasvári	852	Román-magyar
7.	Sárközújlak	791	magyar-ruszin és román-
Filiák	Adrian	141	
	Sárköz	551	
		Összesen 1744	
8.	Nagypeleske	377	magyar-ruszin
Filiák		Összesen 1357	
9.	Jánk mezőváros	346	magyar-ruszin
Filiák	32	Összesen 1289	

A hívek teljes lélekszáma 13.593

Minden települést külön is összeírtak amelyek fölött vita alakult ki a két püspökség között, a felmérő bizottság két papból állott Szamosújvár részéről és egy képviselte Munkácsot. Szatmár vármegyében ilyen helyzet állt fenn Sárköz, Szárazberek, Szatmárnémeti és Szatmárudvari esetében. Természetesen a felek megpróbálták a lakosságot is befolyásolni az összeírt településeken. Ebben részt vállaltak a papok, a kurátorok és mások is.

Egyetlen példát hozunk fel, 1851 november 1.-én Szatmárnémetiből a Szent Miklós parókiáról egy beadványt küldtek a munkácsi püspökségre amit Valkovszky László parókus, Sándor János főgondnok, Biba Péter, Dutka Mihály, Szilágyi János, Szilágyi Sándor, Mangó Pál, Mangó György, Paska Mihály, Varga János, Vajku Mihály, Gajdos Pál, Deák János, Király László, Király István, Gazdag Péter, a gondnoki tanács részéről, Sztoták Antal, Simon Mihály, Huszthy Mihály, Tóth András, a görög katolikus felekezeti iskola tanítói, Somlyai Kálmán, Tánya Mihály, Papp György, Derecsky János –gondnok, Mudri Mihály – gondnok, Deak Péter – gondnok, Tibsza István – gondnok, Puskás József – gondnok, Focsák Mihály – gondnok, Fejér János, Telepi József, Tót János, Gyurkán Mátyás, Fejér István, Papp Mihály, Fócsak János, Méndics János, Mendics Ferencz, Sotnál László, ifj. Simonovics János, id. Simonovics János, Balog András, Siket János, Siket László, Mojszin József, Újlaki Pál írt alá.

Ezek azt kérték a ruszin közösség részéről, hogy maradjanak meg a munkácsi püspökség fennhatósága alatt²⁰⁴. Még Popovics László (1837-1864) püspök is interveniált a nagyváradi tanácskozáson résztvevő küldötteknél, amint az Anderkó Péter máramarosi vikárius 1851 október 10.-i átiratából is kiderül, hogy ezek szorgalmazzák néhány parókiának a munkácsi püspökségnél maradását.

Szatmár vármegyéből ragaszkodott a szatmár-németi és a szárazberki parókiák megtartásához: *“Quod autem Co<mi>t<a>tus Szathmariensis Parochias signanter Szathmár-Némethi et Szárazberek, quos Ill<us>t<rita>tas Vestra Praesulea ultro quo penes Dioecesim Munkaciensem reservari desiderat...”*²⁰⁵

A továbbiakban bemutatjuk a vita tárgyát képező parókiákat összeíró bizottságok jelentését. Szatmárudvariban a bizottság, Anderkó János avasi esperes mint a román fél küldötte és Nyiszalovszky József tórterebesi esperes a ruszin fél küldötte a következő állapotot találta 1851 november 13.-án: Szatmárudvariban az anyaegyházban 32 személy beszélt a ruszin (ukrán) nyelvet és 1045 a román. Az összesen 1077 lakosból 900 beszélt magyarul is. Az összes hívőből 1049-en szerettek volna a szamosújvári püspökséghez

²⁰⁴ Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 10. lelt. sz. 402, f. 35.

²⁰⁵ *Idézett hely.*, fond 151. opis 10. lelt. sz. 402, f. 11.

tartozni és 19-en Munkácshoz. A szentmártoni filiában 177-en beszéltek románul, 205-ön beszéltek magyarul is, 6-an szerettek volna a munkácsi püspökségnél maradni 199-en pedig Szamosújvárhoz. Kakkon 206-an beszéltek románul és ugyanők magyarul is, 209-en szerettek volna Szamosújvárhoz tartozni²⁰⁶. A sárközújlaki parókia összeíró bizottságában Szabó Gábrriel kispécsi pap és Iváncsó Bazil a terebesi parókia adminisztrátora volt. A jelentésükből kiderült, hogy a parókia ruszin (ukrán), kötetploma van amit a ruszinok (ukránok) építettek.

Minden itt szolgáló pap ruszin volt már 1680-tól kezdve, amikor egy Iván nevű papot említettek. Őt követte Bazil majd 1692-ben Veliczky György. 1758-ban Teliho László szolgál majd 1788-ban Izakovics aki bevezeti az egyházi anyakönyvet. Őt fia, László követi majd Prodan, Porompovits, Kutka papok akik mind ruszinok voltak. Minden egyházi könyv ruszin (ukrán) volt megkezdve az 1670-ben Lembergben nyomtatott Evangéliummal²⁰⁷.

A parókia 1240 lekes gyülekezetének 1240 tagja beszélt ruszinul és magyarul és mindössze 27 románul. Az 1240 ruszin szeretett volna a munkácsi egyházmegyéhez tartozni²⁰⁸. A szárazberki parókiát összeíró bizottság 1851 november 17.-én Dolinay Sándor szászfalusi és Vajda Bazil batarcsi paptól állt.

Jelentésük szerint "a Hívek tömege tót, orosz, és igen kevés oláh ajku találhatik." Vallási könyveik szav nyelvűek voltak: Trebnic, Octoihon, Trifologhion, Triodion. Csak a Ceaslov volt román nyelvű.

A sárfalui filiában csak szláv nyelvű könyveket találtak. A 911 személyből akiket a hívek tabellája tartalmazott 652-en beszéltek ruszinul, 176-an románul és a 880 lakos magyarul is ami a szóbeli érintkezés fő nyelve volt. A munkácsi egyházmegyéhez 163-an szerettek volna tartozni és csak 40-en a szamosújvárihoz²⁰⁹. Meglepő azoknak a személyeknek a nagy száma akik nem nevezték meg, hogy hová szeretnének tartozni!

Utójára maradt a szatmárnémeti parókiák femérése, amit 1851 november 13-15 között végzett a román részről kinevezett Anderkó János avasi esperes és az ukrán részről Niszalovszky József túrterebesi esperes. Őket hatalmazták fel az 1851 október 7.-én keltezett 2818 számú átiratban. Jelentésüket 1851 november 15.-én adták le. Az 1851 november 15.-i jelentésüket Szatmárudvariban állították össze és a két szatmárnémeti görög katolikus valamint a szatmárudvari parókiára vonatkozik.

A Szatmári Szent Mihály és Gábor Arkangyalok parókiához 1173 görög katolikus tartozott akik közül 100 beszélt ruszinul (ukránul), 688 románul a többi pedig magyarul. Meg kell jegyeznünk, hogy 1037-en, tehát 88,4% beszélt magyarul. A szamosújvári egyházmegyéhez 213 család, 896 személy (78,39 %) akart csatlakozni Munkácshoz pedig 71 család, 247 személlyel (21,60 %).

A görög katolikus hívek közül 55 személy (4,68 %) vallotta magát ruszinnak az összes 1173-ból, 10 személy románnak (0,85 %), 18 valahnak (román) (1,53 %). A többi 1090 nem jelezte etnikai hovatartozását.

A helyzet másképp alakul a beszélt nyelvek tekintetében: románul, ruszinul és magyarul 36 személy beszélt, románul és magyarul 598 személy, ruszinul és magyarul 26 személy, csak magyarul 287 személy (többségük fiatal). Egy ruszin akart Szamosújvárhoz csatlakozni, 4 román Munkácsnál kívánt maradni és 17 román csak magyarul tudott.

²⁰⁶ *Idézett hely.. f. 118.*

²⁰⁷ *Idézett hely.. f. 122.*

²⁰⁸ *Idézett hely. f. 151.*

²⁰⁹ *Idézett hely.. f. 155.*

Ha azokat vesszük akik Munkácshoz akartak csatlakozni, számszerint 236-an²¹⁰, közöttük 71 volt férfi, 63 nő és 102 fiatal (53 ifjú és 49 hajadon) akiknek véleménynyilvánítási joguk volt. Mindössze egy személy beszélt csak ruszinul (ukránul).

A 63 nő közül 23 beszélt ruszinul és románul, 27 csak magyarul, 3 csak románul, 63-an beszéltek magyarul is. A helyzet magáért beszél a 102 fiatal esetében (ifjak és hajadonok) 15-en beszéltek ruszinul, 8-an románul és 81-en csak magyarul, vagyis a fiatalok 79%-a.

Az is érdekes miképpen vallják meg nemzetiségüket a szatmári hívek. A 71 férfiből 31 vallja magát ruszinnak (44%). Viszont ami érdekes, hogy 22 közülük csak magyarul beszélt, ők az első generációs elmagyarosodott ruszinok akikben még él a nemzeti hovatartozás érzése.

A nők közül 8 vallja magát ruszin (ukrán) származásúnak és 3 románnak. Az okirat néhány a templomra vonatkozó adatot is tartalmaz mégpedig, hogy az a nép műve (opera populi). Az istentisztelet román és ruszin (ukrán) nyelven zajlik, a tanítás pedig magyarul.

Ami a Szent Miklós parókiát illeti, 613 lelkes görög katolikus gyülekezete volt. Ezek közül 57 személy ruszinul "szeretett" beszélni, 217 románul és 575 magyarul. A Munkácshoz tartozás mellett 72 család 282 taggal szavazott. Szamosújvár mellett 82 család 331 személlyel tette le a voksát. Az összeírók itt is tévedtek az összeadásban.

A 283 Munkács mellett nyilatkozóból 69 volt a férfi, 87 nő, 113 fiatal (54 ifjú és 59 hajadon) és 14 kiskorú. A 69 férfi közül 30-an beszéltek ruszinul is, 18-an magyarul is, 32-en csak magyarul, de mind a 69 beszélt magyarul. Ruszinnak 14-en vallják magukat akik közül 11-en csak magyarul beszéltek. Mindössze egy vallotta magát románnak.

A 82 nőből aki Munkácshoz kívánt tartozni 22-en beszéltek ruszinul (ukránul) is, 11-en románul is, 53-an csak magyarul, 1 csak románul, de az összesből 86-an beszéltek magyarul. 5 nő ruszin nemzetiségűnek vallotta magát.

A 113 fiatalból 3-an beszéltek ruszinul, 7-en románul is és 103-an csak magyarul. Mindannyian beszéltek magyarul, ami mutatja az elmagyarosodás arányait. Ha összeadjuk azokat akik a Munkácsnál maradás mellett döntöttek, a két parókián összesen 541 személy, vagyis 30%-a szatmárnémeti görög katolikus közösségnek.

Megfigyelhetjük, hogy az összeírások nem teljeseek. 1857-ből fennmaradt egy a szatmárnémeti lakosságát felmérő népszámlálás amiből kiderül, hogy 2905 római katolikus élt a városban, 2309 görög katolikus és 8288 református²¹¹. Tehát a két népszámlálás adatait összevetve hiányzik 500 görög katolikus személy, akit nem kérdeztek meg, hogy a szamosújvári avagy a munkácsi püspökséget választja-e!

Csak ezzel magyarázhatjuk a számbeli különbséget ami a munkácsi püspökség 1865-ös sematizmusában megjelent, hogy a Szent Miklós parókiához 726 görög katolikus lélek tartozik²¹².

Ezek a Szatmár és Máramaros vármegyékben végzett összeírások szolgáltatják az alapját IX. Pius pápa bulájának is "*Ecclesiam Christi, ex omni lingua et populo et natione congregatum*", amelyik egyházz jogilag újraindította a gyulafehérvári és fogarasi egyesült érsekséget, megalapította a szamosújvári és a lugosi püspökséget valamint a nagyváradi püspökséget is az újonnan alapított érsekség alá rendelte²¹³.

²¹⁰ Ha beszámítjuk a kiskorúakat is a lélekszám 247, tehát a bizottság eltévesztette a számítást 11 személlyel.

²¹¹ *Szatmár – Németi sz. kir. város.* 272. o.

²¹² *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Munkaciensis.* Unghvarini. 1865. 127.o.

²¹³ Cf. *Sematismulu veneratului cleru a Gherlei.* Gherla. 1867. 193-196. o.

Ami Szatmárt és Ugocsát illeti a bulla felsorolta az összes esperességet amelyek a szamosújvári püspökség hatáskörébe kerültek (Turc, Szinerváralja, Avas, Felsőbánya, Nagybánya és Szatmárnémeti) és a görög katolikus hívek számát is. Érdekesség, hogy a turci esperesség két faluja Bocskó és Szárazpatak a munkácsi püspökséghez soroltattak.

Ami a Szatmári járást illeti, ketté lett osztva. Megalapítják a szatmári román esperességet ami magába foglalja a királydaróci, aranyosmeggyesi, szatmárudvari, szatmárnémeti és batiz-vasvári parókiákat²¹⁴. Alapítanak viszont egy szatmári ruszin esperességet is amelyik a jánki, kökényesdi, nagypeleskei, sárközi, szárazberki, szatmárnémeti, túrterebsi parókiát foglalta magába, vagyis kettőt Ugocsa a többi ötöt pedig a volt Szatmár vármegyei esperességből.

Szatmárnémetiben két adminisztratív szempontból is különálló parókiát hoznak létre ami aztán úgy került be az emberek tudatába, hogy a Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templom a román parókia ami a szamosújvári püspökséghez másik pedig a Szent Miklós a ruszin (ukrán) parókia ami a munkácsi püspökséghez tartozott. Így az 1853-as évet úgy is tekinthetjük mint a két szatmári görög katolikus közösség a román és a ruszin (ukrán) évszázados együttlésének a végét. A témát feldolgozó második kötetben kiderül majd, hogy a két templom papjainak az együttlük működése nem szakadt meg soha mint ahogy továbbéltek a két gyülekezet közötti összeköttetések is²¹⁵.

Most az első kötet végén megfogalmazódik néhány következtetés a szatmárnémeti görög katolikus közösség tekintetében. Elsősorban az, hogy ez a közösség elsősorban románokból és ruszinokból (ukránokból) alakult akikhez az idők során csatlakoztak arománok, görögök, szerbek akik a törökök elől menekültek elsősorban a XVII. században.

Főleg a kereskedelen területén tapasztalt tehetségének, szorgalmának és intelligenciájának köszönhetően ez a közösség elérte 1730 után, hogy tekintélyt vívjon ki magának és fontos szerepet töltsön be Szatmárnémeti életében, részt vállalhasson a város vezetésben és vármegyei tisztségeket is betölthessen.

Közel 30 személy emelkedik ki soraikból és kerül a legtekintélyesebb polgárok soraiba²¹⁶ akik a város életében döntő szerepet töltöttek be: Fokos, Kontros, Pap, Soós, Gerendási, Péntzes, Simon, Peleskei, Onác, Nagy, Kós, Gábor, Domahidi, Varga, Pakulár, Puskás, Sztankovics, Mojszin, Somlyai, Tamási, Orosz, Drahoczki, Szabó, Szilagyi stb. A tény, hogy a Somlyai és a Papp család tagjai a város polgármesteri tiszttét is betölthették, ami a legnagyobb méltóság volt, azt bizonyítja, hogy a román-ukrán görög katolikus közösség fontos szerepet játszott Szatmárnémeti életében.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy sokan közülük nemes emberek voltak, címüket még a XVI-XVII. században szerezték. Felsorolunk néhányat ezek közül a családok közül: a Papp²¹⁷ család (nemesi levelét II Lipót adta 1690 október 25.-én), a rogozi Siska Papp család (nemesi oklevél Báthori Zsigmondtól 1601-ben), a homoródi Anderkó család (Lipót 1675 március 20.-án), a csicsómezői Gyurkán család, a kolczéri Drágos család (Apafi Mihály 1636 augusztus 31), a budfalvi Zima család (Báthori Kristóf 1581) a dragomérfalvi Huban, a Radu vagy Rad, Somlyai, Mojszin stb.²¹⁸ Ahogy mi látjuk ezek azok a családok akik leghamarabb még a XIX. század elején elmagyarosodnak.

²¹⁴ Cf. *Siematismulu veneratului cleru a Gherlei*, Gherla. 1867. 193-196. o.

²¹⁵ Cf. *Schematismus diocesis Munkacsensis* 122-127. o.

²¹⁶ 1851-ben Szatmárnémetiben 400 polgár volt, akik közül vezető tisztségbe 40 volt választható. V.ö.. Fényes Elek. *Magyarország geographiai szótára*, vol. IV, Pesten. 1851. 70.o.

²¹⁷ A XVIII.-ik században Pap Kiró néven szerepeltek, ami görög eredetükre utal.

²¹⁸ Cf. Ioan Cavaler de Pușcariu. *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, I – II. köt.. II. kiad. Cluj-Napoca. 2003. I. 23.o., II. 348.o., 413.o. és Bilkei Gorzó Bertalan. *idézett mű* 7. 32, 84. 96. 110.o.

Azt is szeretnénk aláhúzni, hogy a szatmári görög katolikus közösség a harmonikus együttlés elvét követve évszázadokon keresztül sikertül is elkerülni minden nagyobb konfliktust a román és a ruszin (ukrán) közösség között.

A békés együttlés elvét követve választottak azonos számú kurátort a román és az ukrán részről, a prédikációt és a liturgiát mind a két nyelven tartották, a XIX. századtól pedig még magyarul is.

A két görög katolikus templom felépítése közös célja volt mindkét gyülekezetnek, amint az a dokumentumokból kiderül. Az egyes szerzők által említett konfliktusokat a két közösség között a levéltárakban őrzött dokumentumok nem támasztják alá. Bizonyosságul közöljük az összeíró bizottság 1851-ben tett feljegyzéseit, amikor a két szatmárnémeti parókiát vették számba. A Szent Mihály és Gábor Arkangyalok templomról feljegyezték, hogy “a szent misén használják mind a román mind a ruszin (ukrán) nyelvet...énekeiket románul és ruszinul is bemutatják” (*Divina lingua tam Romanica, quam ruthenica peraguntur ... Chorales existund tam romanici quam ruthenici ...*)

Ami a Szent Miklós templomot illeti feljegyezték, hogy “ezt a templomot, ahogyan módunkban állt megtudni az idősebb emberektől több mint száz éve építették, a hívek áldozatával és buzgalmával valamint az itt letelepedő kereskedők költségén, akik közül a Somlyaiak újra kiemelkednek a megőrzésükben, aztán ahogyan a polgári vezetés is <vegyes> mert ezen a vidéken a románok öszekeveredve éltek a ruszinokkal (ukránokkal) emberemlékezet óta, ugyanúgy a szent szolgálatok is a mai napig (1851 sz.m.) ezen a két nyelven történnek, sőt egyenlő mértékben gyakorolják a görög énekeket is még a régi időkben, mert a görög nyelvet is használták a szent misék bemutatásához, és az egyházi anyakönyv szerint a pásztori szolgálatot itt főleg ruszin (ukrán sz.m.) töltötték be, mint: Bandolyák, Kovács, Kozák, Viszanik, Valkovszky, a román pap pedig úgy tűnik csak Beöthy és Anderkó volt, de segítségeik szintén román nemzetiségűek voltak Kozma, Dragus, Bonyi, Papp, Tyitye.” (*Ecclesia haec, prout e relationibus provectionum hominum collimare licuit, ante centum et ultra annos industria et studio fidelium, ac expensis negotiatorum, qui isthic consederant, e quibus Somlyaiani eminuerunt, est aedificata; ad conservandas autem aedes amplissimus Magistratus Civicus, prout autem inde ab immemoriali <tempore> isthic Romani Ruthenis mixti deguerunt, ita et functiones sacrae usque in hodiernam utraque hac lingua peraguntur, imo cum libri chorales etiam Graeci deprehendantur, videtur isthic antiquitus etiam idioma Graecum in persolvendis sacris functionibus adhibitum fuisse.*

*Perhibente autem protocollo matriculari munus pastorale isthic parochi potissimum labii Ruthenici gesserunt quales fuere Bandolyak, Kovács, Kozák, Viszanik, Valkovszky, labii Romanici nisi Beöthy et Anderko videntur fuisse; cooperatores attamen horum Kozma, Dragus, Bonyi, Papp, Tyitye, natione omnes Romani fuere*²¹⁹.

A XIX. század negyedik évtizedétől kezdődően a román-ukrán görög katolikus közösség elmagyarosodása felgyorsul. Ez részben a természetes, önkéntes elmagyarosodás eredménye ami jellemző egy nagy, kompakt nemzeti entitás között kisebbségben élő közösségek esetében, másrészt viszont a magyar hatóságok közbelépésére, akik több intézkedést is tettek ennek érdekében főleg a XIX. század IV-V. évtizedében. Céljuk az elmagyarosodás felgyorsítása, hogy a magyar nemzet többségét biztosítsa a Magyar királyságon belül.

Ennek a hatósági, jogi, egyházi és oktatási szinten végzett elmagyarosításnak az 1848-1849-es forradalom leverése vetett véget, amikor megszüntetik a magyar nyelv

²¹⁹ Ungvári Állami Levéltár, fond 151. opis 10. lelt. sz. 404.

felsőbbségét. Ám az elmagyarosodást már nem lehetett megállítani. A szatmári román és ukrán görög katolikus közösségek ezek áldozatául, nemzeti arculatuk végképp megváltozott ez főleg Szatmárnémetire vonatkozik.

Íme, miért nem lep meg bennünket, hogy a Hajdúdorogon tartott “magyar” görög katolikusok kongresszusán az 52 közösség küldöttei között, akik magyar nyelven szolgáltatott misét szerettek volna, Szatmár vármegyei települések is voltak: Derzs, Gebe, Fábiánháza, Hodász, Jánk, Nagydobos, Nagypeleske, Nyircsászári, Ópályi, Parasznya, Sárköz, Szárazberek, Szatmár és Németi²²⁰.

Széchenyi grófnak a Magyar Tudományos Akadémián 1842-ben elhangzott beszédének részletével fejezzük be, ezek a szavak örökérvényűek: “Aki felcseréli nyelvét nem cseréli fel lelkét is és senki se tévessze szem elől, hogy ne tegyünk mással amit nem szeretnénk ha velünk tennének”²²¹.

²²⁰ Cf. Szabó Jenő. *Görög-katolikus magyarság utolsó kalvária útja 1896-1912*. Budapest, 1913. 348-349.o.

²²¹ Apud Paul Lendvai. *Ungurii*. II. k., București, 2007, 216 o.

Introduction

This year marks 320 years since the happily remembered bishop John Joseph de Camellis sanctified on May 4, 1690 the “Greek” church St. Nicholas Mintiu (Nemeti) after he chaired the council of the 60 priests from Satu Mare on May 1, which took place probably in the same church. These two events have profoundly marked the history of the city of Satu Mare and of Satu Mare County and the human communities who lived here.

The first event established forever the right that Romanians, Ukrainians (Ruthenians), Greeks, Serbs, etc. to assert their desire to become full citizens of the city, right which was almost always refused.

The second event, in which a part of the priesthood from Satu Mare stated the union with the Roman Catholic Church, is actually the birth certificate of the Greek Catholic Church in the lands of Satu Mare.

In this major religious reform priests were attracted at the beginning and then slowly the laymen. In time, this event which occurred in Satu Mare, through decisions taken, was the basis for action taken by bishop de Camellis to reform of the Church entrusted to him.

In the same time the “union” in Satu Mare has meant, especially after the adoption of the imperial patent of 23 August 1692, the establishment of a more favorable position of the united priests in comparison with the priests of other denominations, they were enjoying full equality in privileges, rights and immunities with the Roman Catholic clergy: “The king clearly forbade the insults, assaults and other abusive practices of the landowners towards the united priests”¹.

Sure that these reforms and their effects were felt over a long enough period of time, sure that always the privileged classes in Hungary and Transylvania were fiercely opposing to any changes in the political and social system established here over hundreds of years, but the Court of Vienna was able to break these monopolies and ensure better developing conditions for the nations which, until then, were merely “tolerated” in Hungary and Transylvania.

David Prodan's words, one of the great historians of the twentieth century, best expresses the essence of the religious union of the Romanians and Ukrainians: “The union, from the outset, started deliberately, in a material way and little dogmatic, and manages to be more a lifting mode than a means of converting”².

Addressing such issues so important to the majority population of the county, but not only, can be a challenge for any historian in conditions of relative poverty of written sources, of a bibliography relatively weak on these issues³.

Only in recent years, due to the signing of several cooperation agreements with the State Archive of Transcarpathia, we had access to documentation funds held in Ujgorod and Beregovo and especially to those belonging to the Greek Catholic diocese of Mukacevo comprising of 58.345 records (1254-1948) and to the Monastery of the Basilitan Order from Cerno Gora - Mukacevo with 5999 records.

¹ Ovidiu Ghitta. *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*. Cluj-Napoca.. 2001. p. 127.

² David Prodan. *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București. 1984. p. 412.

³ We mentioned above the work historian Ghitta Ovidiu from Cluj representing the first serious attempt in Romanian historiography to elucidate the union of Romanians and Ruthenians with the Roman church

A large number of documents were found relating to the religious life of rural and urban communities and, in relation to our subject, milestones could be sketched of the history of Greek-Catholics in Satu Mare especially for the eighteenth-century.

This book couldn't appear without the financial support of the Union of Ukrainians in Romania to which we address all our gratitude.

We also thank the staff of the State Archives of Transcarpathian region, branch Beregovo, which made available, in an exemplary way, unpublished archival materials in order to write this paper.

Satmar from the beginnings to the modern era

Satu Mare County is located in the north-western part of Romania at the intersection of two major forms of relief: the Pannonian Plain with the Transylvanian block, which has put a distinct imprint on human life throughout the ages, between the two being a close interrelationship⁴.

It should be noted from the beginning that the Satu Mare County suffered the most drastic, and at the same time many of them arbitrary, landscape changes, especially in the lowlands since the late eighteenth century and continuing until 1980 -1990: hydro improvement works, clearing, grubbing, drainage, etc. "Perhaps in no other part of the country nature has been so radically changed for the benefit of man (sic!) by controlling the flooding and the moisture excess and by extending cultivated land in order to increase agricultural production and welfare. So the humanized landscape replaced almost everywhere the natural environment"⁵.

Thus secular forests have disappeared from the border of the city of Satu Mare, Carei (where there were no fewer than three such forests), an enormous forest in the southern part of the district, 17-18 km wide which came out of Salaj (Codrului peaks) and reached the Tisza⁶, two famous swamps disappeared, Ecedea and Ierului, which until modern times constituted an important resource for local residents and beyond⁷.

Providing optimal living conditions, Satu Mare has always been inhabited by humans since the Middle Paleolithic (100,000 years) until today. Archaeological discoveries prove that fact⁸. The first millennium after Christ has meant, for our area too, the emergence of historical processes, less known, which led to the formation of the Romanian people⁹.

In any case the oldest Hungarian chronicle "Gesta Hungarorum" mentions here, since the tenth century, a city called Satu Mare (*Castrum Zotmar*) which belonged to Duke Menumorut from Biharea and which was conquered by the invading Hungarians after a three-day battle¹⁰.

This is the first written issue that mentions the existence of the city of Satu Mare! Many discussions have also been aroused by the name Zotmar, Zathmar, Szakmár etc. below which Satu Mare is first mentioned in documents¹¹. Passions and bad faith made people forget that in older ages even some of the citizens were convinced that the name

⁴ See *Catalogul secției de arheologie*, Satu Mare. 2007. p. 15-17.

⁵ Andrei Bogdan, Maria Călinescu. *Județul Satu Mare*, București, 1976. p. 7-8.

⁶ A description of Satu Mare dating from 1726-1727 due to a great Hungarian geographer, Bél Mátyás, cf. Kávássy Sándor. *Ismeretése a régi Szatmárról*, in Szabolcs-Szatmár-megyei helytörténetírás. III-IV. 1982. p. 26 și 29.

⁷ Carol Karácsonyi, *Date istorice despre apele și lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României*, in Satu Mare Studii și Comunicări, XI-XII. 1994-1995. p. 195-233.

⁸ See *Catalogul Colecției de arheologie ... passim*.

⁹ This issue is debated by historiography for nearly 300 years, still stirring waves of passions and opinions pros and cons. We give just two recent titles: *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541). Coordinators Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler. Cluj-Napoca, 2003 and Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*. Cluj-Napoca, 2006.

¹⁰ Cf. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I. Cluj, 1971. p. 28.

¹¹ A pertinent discussion on this name is found in N. Drăganu, *României în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p.416-418.

comes from the Romanian name Satu Mare. We mention here Jozsef Zanathy, mayor of the city around 1769, who believed in this Romanian origin of the name of the city¹².

The second is Antal Szirmai who, after a research work of over 30 years and after examining over 20,000 documents for writing his monograph dedicated to Satu Mare County, said: "My opinion and some of my friends opinion, is that the first inhabitants of Satmar were Romanians who name the place Satu Mare. Satu Mare means a large village. Romanians are the ancient inhabitants of Dacia, who even 300 years before Attila (king of the Huns) lived in these places..."¹³.

We will make brief references to the population of these lands in this early period. It is commonly accepted the idea of the existence, at the arrival of the Hungarians, of a Romanian-Slavic population found in an organizing process of political-military structures¹⁴.

About Romanians the most interesting news come from the correspondence that Pope Gregory XI (1370-1378) had with ecclesiastical dignitaries of the kingdom of Hungary about the wishes of Mrs. Catherine, mistress of Medieșu Aurit domain, widow of ban Simon, correspondence in which is clearly stated that the kings of Hungary and ancestors of this noble took the city from the hands of schismatic Romanians before the General Council from Lateran (1215):, ...*quod cum dudum castrum ipsum cum certis villis eidem castro adiacentibus per regem Ungariae qui tunc erat et Ipsius Catherinae progenitores fuit de manibus Vallacorum <et> schismaticorum aquisitum...*"¹⁵.

Romanians have continued throughout the Middle Age and later, to live in specific forms of organization: counties, voivodships principalities etc. and their settlements to be mentioned by the documents as "villages, Romanian possessions"¹⁶.

Regarding the second component of these schismatics appearing in documents, namely the Slav elements, we mention that this issue has stirred waves of pros and cons, debates continuing until today¹⁷.

There is no question that these elements are present at the coming of the Hungarians in Pannonia and through the Middle Ages when documents mention them in the north-west of Transylvania¹⁸.

We mention here another document, the Registry of fire evidence of Oradea which mentions in 1214 the Ruthenians in the citadel Crasna "Those, however, said that they are free <folks> and Ruthenian by ancestry (*se esse liberos et genere Ruthenos*) and brought as a defender of their freedom one by the name Chedur, Ruthenian by blood (*genere Ruthenum*), serf of Barnabas, who having sad that those were his relatives, defended their freedom"¹⁹.

¹² Cf. *Szatmár-Németi sz. Kir. Város*, Budapest, f. a., p. 162.

¹³ Szirmai Antal. *Szatmár vármegye*, vol. I. Budán, 1808, p.143.

¹⁴ *Istoria Transilvaniei ...* 2003, p. 208-209.

¹⁵ *Fontes. Acta Gregorii P.P. XI (1370-1378)*, series III, volumen XII, Romae, 1966, p. 437.

¹⁶ Victor V. Dragoș. *Voievozi locali în ținuturile Sătmărene în secolul al XVIII –lea*, in Satu Mare Studii și comunicări, VII – VIII, 1986-1987, p. 239-245; Bujor Dulgău. *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*, in Satu Mare Studii și comunicări, XI-XII, 1994-1995, p. 139-151; Liviu Borcea. *Repertoriul satelor de pe teritoriul voievodatului bihorean, cnezii și voievozii acestora în secolele XIV-XVII*, în "Crisia", XXII, 1992, p. 47-72; Nemeth Péter. *A középkori szatmár megye települései a XV század elejéig*. Nyiregyháza, 2008.

¹⁷ Pavlo Robert Magoci. *Poporul de niciunde. Istoria în imagini a rutenilor carpatici*, Ujgorod, 2007, *passim*.

¹⁸ See Maksai Ferenc. *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940, p. 111, 112, 154, 194 etc.

¹⁹ *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania*, vol. I (1075-1250), București, 1951, p. 59-60.

From this document it is clear that the Ruthenians were here long before most historians, especially Hungarians, consider that they came to the northern parts of Hungary (second half of the fourteenth century).

There is no doubt that under Louis the Great of Anjou (1301-1342) there is a fairly significant emigration of Slavs in the area but not in the extent in which some of the historians and even some documents speak. We recall here the privilege Leopold II gives to Ruthenian Greek Catholics and speaks of their coming from Russia 300 years before: „...*ex eo Nos benigne informati existentes, Gentem ruthenorum, quae ante tercentas ferme Annos transmigratione fact ex Russia, in vicinis Hungariae Partibus...*”²⁰.

Satu Mare County's first monograph, Mathias Bell, at the beginning of the eighteenth century, confirmed the presence of Romanians and Ruthenians (Ukrainians) in the land of Satu Mare. About Romanians said: “As I said Romanians live in the mountains and have primitive habits and lead an uncivilized life. The wilder the scenery, the more huts we meet, especially in the mountains that form the border with Transylvania. Romanians are the descendants of Romans who lived in Dacia. They have very little (fortune) and they are hidden in forests, for which during the fighting or war they don't perish as Hungarians do. Hungarians see them fellow citizens, growing good relations with them, but instead they live in thefts and robberies. They steal horses with such dexterity that owners fail to prevent them. Instead of grain they grow corn”²¹.

In what the Ruthenians are concerned he writes that: “little Russians or Ruthenians belong to that group of Slaves which consider their origin to be of the Dacians, Iazyges and Sarmatians. There aren't many, but those who live in the county settled in the mountains and are closer to the Sarmatians. The place of establishment is at the border with Maramures. They don't let the Romanians rob them, do not take anything from them, maybe the language. Their way of life and homes resemble the Romanians. The dwellings are huts, food used are milk, bread made from corn in some parts, while in others from rye. Greek-Oriental religion, rituals are performed by priests who have very long beards and clothes which differ from the rest of the world”²².

We can't go on without mentioning that exactly in the same period (1727) we have lists of priests both in the county of Satu Mare and Szabolcs showing that Romanians and Ruthenians (Ukrainians) are present both in the mountains and the plains, reaching Tisza. The fact that they had pastors means we have to deal with large communities, able to maintain a parish.

We give some examples: Potău, Iojib, Medieșu Aurit, Livada, Satu Mare, Carei, Merk (Hungary), Resighea, Portița, Noroieni etc. which belonged to Satu Mare County. From Szabolcs County we mention: Máriapocs, Lugos, Vasvári, Racféhértó, Beltek, Nagykálló, Balsa, Levelek, Karász, Napkor, Gyulaj, Kállóssemején etc. most of them being Ruthenians (Ukrainians) but some Romanians too²³.

Even in the work dedicated to the geographical description of Hungary, Bell mentions the existence of the two populations in Satu Mare County: „*Qui provinciam incolunt, Hungari sunt parte maxima. Sunt et in Transilvaniae confiniis, valachi, Russi, Slavonico utentes sermone ...*”²⁴.

²⁰ I. Basilovits, *Brevis notitia fundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkács, Cassoviae*, 1799, p. 194.

²¹ Apud Kávássy Sándor. *op. cit.*, p. 38.

²² *Ibidem*.

²³ *Episcopia greco-catholică de Mukacevo. Documente*, Satu Mare – Ujgorod, 2007. p. 216-218, 234-237.

²⁴ Mathias Bell, *Compendium Hungariae geographicum*, Pisoni et Cassoviae, 1777. p. 292.

After presenting some general data we'll insist on the history of Satu Mare. The city is situated near the area where the Somes comes out of the mountains, heading for the plains, as well as at the crossroads of important trade and even military routes²⁵. Its existence is also related to the fact that there was a binding customs for the salt transported by wagons or boats on the Somes towards Hungary.

This is clear from a privilege of King Ladislau in 1084 who donated customs perceived in Satu Mare and Sălacea to Sâniob monastery²⁶. From 1552 dates a report by Georg Werner, on the salt pantries, where is stated that the salt was transported by the people of Dej and Ocna Dej by wagons and boats loaded "with ten thousands and up to ten thousands rocks of salt ... " and that in Satu Mare " is the first place of storage...". The boatmen arriving in Satu Mare with the salt received the amount of 61 florins²⁷.

It is interesting that in same period, 1569-1570, are published checkbooks from Satu Mare area where there is a note about the cost of such a carriage (including salt). A boat with 1000 rocks of salt brought for the city needs cost 121 florins and 89 dinars²⁸. So in those days salt was a real profitable business!

Regarding the strategic importance of Satmar remember that it was sitting on one of the entry roads in Transylvania. This is noted by Alfonso Visconti, a member of the famous family of Milan, the first papal nuncio officially accredited besides Sigismund Báthory, after adhering to the Christian League. Needing to get to Alba Iulia, "the Prince believing that he had to enter his country through Satu Mare, which, they say, is *the most common way*, sent to greet me at the border there"²⁹.

A second testimony dating from 1595 is due to historian and military architect Filippo Pigafetta (1533-1604), from the family of the famous chronicler of Magellan's travel around the world, which notes that "from Hungary to Transylvania one could pass by three roads: one leads up through Satu Mare (Zachmar), citadel of the emperor and along the river Lapus, the second in Zalau, where we passed, and the third through Oradea"³⁰.

The city was granted over time many privileges by the Hungarian kings. We recall here the one given by Andrew II in 1230 to guests from Satu Mare (*hospitibus Teutonicis de Zathmar Nemethi*), then the one from 1264 which King Stephen gave the same guests from Satmar (*hospites nostri de Zathmar*), reaffirmed in 1291 by Andrew III and in 1332 by Carol Robert etc³¹.

But the accession path to city status was hindered by the great lords in whose hands reached through royal donation. We can recall George Brancovici, John Hunyadi who called in 1452 Satmar "*civitas nostra*", Szapolyai family etc³². We mention an extremely important document for the future destiny of the city of Satu Mare and Mintiu, namely a privilege of King Ladislau of 1491, which granted the right to receive in settlement serfs of any feudal lord, after having fulfilled their legal duties³³. The legal act that facilitated the settlement of Romanians and Ruthenians in town!

²⁵ Cf. Doru Radosav, *Satu Mare*. 1984, p. 13-14.

²⁶ Cf. Adalbert Burai, *Dezvoltarea oraşului medieval Satu Mare (I)*, in *Satu Mare Studii și comunicări*, IV, 1980, p.144.

²⁷ Cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 30 și 44.

²⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 384.

²⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 475.

³⁰ *Ibidem*, p. 544.

³¹ *Documente privind istoria României. C. Transilvania, sec. XI-XIII*, vol. I, București, p. 238-239 și 388-389.

³² D. Prodan, *op. cit.*, p. 368.

³³ *Ibidem*.

In conclusion, we take the opinion of academician David Prodan on the two cities of Satu Mare County: “Satu Mare and Mintiu are therefore among the most emancipated cities in terms of feudal dependence. But they didn’t manage to reach full town liberties, and remained feudal fairs altogether”³⁴.

Only after 1662 the two cities resume the series of approaches and memoirs for their unification and for rising to the rank of a free city. Unification happen on 29 December 1712, enacted by the Diet of Pojon in 1715 and free royal town status was granted by King Carol III on 2 January 1721³⁵.

To make a picture of how the two cities looked during this period we call two contemporary testimonies. The first belongs to the famous Italian Jesuit Antonio Possevino (1533-1611) and dates from March 1583: “The town itself is thriving so far thanks to the nature of the site and of that proud lowland and to benefits provided by the Somes River which bathes him around like a circle drawn around it ... Mills also provide their work for Satu Mare, or for those in Németi (Mintiu).

The fortress itself is built near the river in a place other than the one it was <before>, is located near the front, has many homes and not bad for living and usually constructed from one side (*ex latere*). The space itself is very large, so <even> the fortress gives the impression of a city”³⁶.

The second testimony we owe to a famous Turkish traveler, Evlia Celebi, who wrote a “Travel Book” describing the fortress and Satu Mare County in 1660 “this lowland is so vast and the land so fertile that it can not be said or written ... Indeed, a city larger and more powerful as this is can’t even be found at Polish, neither at Czechs nor Austrians, nor in Transylvania. This is a white fortress with strong walls, placed in stretched lowland and not on a ground swell. It is surrounded on four sides by lake and can not be captured in any way ... one could only see churches, bell towers and palaces in it”³⁷.

Since the end of the sixteenth century we have the first information on the population of both cities. Thus in 1569 in Satu Mare (Zatmar) 105 settlers and 108 “absents” are enrolled and in Mintiu (Nemetÿ) 53 settlers and 68 “absents”. Ten years later, in 1578, in Satu Mare 145 settlers are enlisted divided between “*Oppidum Zathmar*” where 86 are enrolled and “*in suburbium oppidi Zathmar*” with 59 settlers.

In Mintiu there are 178 settlers and 18 empty houses (*desertae domus*)³⁸. It should also be noted that from the same period, year 1674, we know the number of existing homes in the two cities: 402 in the town of Satu Mare, 93 in the suburb Hostanț and 332 houses in Mintiu³⁹. So a total of 827 homes! We suspect that the population of the two cities was much higher than the figures of the assessments. Year 1700 retains a conscription of taxpaying citizens in Satu Mare and Mintiu and their mobile and immobile assets⁴⁰. Mayor was George Mihok. 609 taxpayers were registered, among the names that appear may be some of Romanians, Ruthenians (Ukrainians) or Greeks: Ratz, Racz, Olah, Orosz, Ivan, Somlyai. Furthermore besides the name of some it is noted explicitly their nationality such as Ioannes Keresÿ where it is written that he is Romanian (*Olah*). There are also four

³⁴ *Ibidem*, p. 369.

³⁵ Cf. Bujor Dulgău, *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII – mijlocul sec. XIX*, in Satu Mare Studii și comunicări, XI-XI, 1994-1995, p. 142-143.

³⁶ *Călători străini ...* vol. IV, p. 534-535.

³⁷ *Ibidem*, vol. VI, p. 567-568.

³⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 358-359.

³⁹ Cf. A Doboși, *Din istoria Sătmarului*, Satu Mare, 1937, p. 21.

⁴⁰ National Archives DJSM, Satu Mare City Hall Fund. Acta redemptionem fiscalitatum (V), inv. 147, act 2/1700.

Germans noted. In Mintiu are 318 taxpayers, among them names that are clearly of Romanians or Greeks: Martinus Kirio, Michaelis Rátz, Michaelis Apostol, Petrus Racz, Samuelis Racz, Michaelis Mocz (Moț).

We also can find here people with notes of their nationality: Laurentius Vékony orosz (Rusyn or Serbian), Thomas Kis orosz (Rusyn or Serbian). Among them were some with very important annual revenues. For example Michael Apostol made from merchandising 300 florins a year, Martin Kirio 100 florins annually.

Satu Mare city's population numbered, in 1711, 150 craftsmen, 101 townspeople, 42 serfs and 39 widows⁴¹.

From the statistics of Acsady Ignacz there were reviewed in 1715 in Satu Mare 40 nobles, 201 citizens and 32 serfs. So a total of 282 persons head of families. To these we must add wives, children, etc. They owned agricultural land worth 2460 buckets, meadow for 965 mowers and vineyard for 905 diggers⁴².

What is remarkable is that we find the name of Greek-Catholic taxpayers from earlier assessments, which means that a deportation had not occurred to Tokai in 1705: Stephanus Ratz, Petrus Ratz, Michaelis Apostol, Stephanus Peleskey, Stephanus Somlyai etc. We also note that mayor of two united cities was Georgius Csegöldi, helped by 12 senators⁴³.

In 1720 assessors find here 251 citizens and 101 serfs possessing arable land of 2638 buckets, meadow for 770 mowers and vineyard for 1500 diggers⁴⁴. Nobles don't appear but were present in the city for sure. There is no doubt that from the 1800-2000 people which constituted the city's population in 1720 the vast majority was Hungarian Protestants but this does not preclude the existence of other nations in the city.

Even M. Bell in his description from 1726-1727 speaks of the existence in the city, near the Hungarians, of the Germans: "Citizens of the City are all Hungarians, but there are few Germans. As servants are occasionally Romanian workers and for communicating with them the Magyar rulers are forced to learn Romanian"⁴⁵.

To these we have to add the "Greeks", the Ruthenians (Ukrainians) mentioned in previous documents.

Who are these "Greek" in Satu Mare that strongly appear in documents in the second half of the seventeenth century and the early decades of the next, and then disappear altogether?

Under the word "Greek" royal chancelleries, the Hungarian one in our case usually meant all those who belonged to the Orthodox religion. Is the case of the famous proclamation of Metropolitan of Kiev made on March 5, 1440 in the city of Buda, proclaiming the union of two churches and where is clearly stated that by Greeks they understood "Ruthenians, Serbs and Romanians and other Christian nations", "*quam Latini, ita et Greci omnesve ii, qui ad sanctam oecumenicam ecclesiam Constantinopolitanam pertinent, scilicet Rutheni et serbi et valachi et aliae christianae gentes*"⁴⁶. It is true that three years later King Vladislav gave, on March 22, 1443 a privilege to Orthodox clergy

⁴¹ Cf. Sarkadi Nagy Mihály, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*, vol. II, Satu Mare, 1861, p. 267.

⁴² Acsady Ignac, *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720-1721*. în *Magyar statisztikai közlemények*, vol. XII, Budapest, 1896, p. 197.

⁴³ National Archives DJSM, Satu Mare City Hall Fund. Acta redemptionem fiscalitatum (VI), act 1/1715.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Apud Kávássy Sándor. *op. cit.*, p. 38.

⁴⁶ Cf. Iulian-Mihai Damian, *Unire religioasă și societate creștină în regatul Ungariei la mijlocul secolului XV, în „Crisia”*, XXXVIII, 2008, p. 53.

calling him *Grecus Ruthenorum*, i.e. those who used the Slavonic language, and granted them rights and freedoms of the Roman church⁴⁷.

After 200 years, the union of the Orthodox Church with Rome is again state policy in the kingdom of Hungary especially considering the great anti Ottoman offensive started by one of the biggest emperors of Habsburg family, Leopold I (1640-1705). This offensive was coupled with another undertook to regain to Catholic faith those who, because of the religious reform, had left it. Without too great odds because of fierce opposition of the Protestants, this policy has compelled the court to proceed in winning to Catholicism the Orthodox people of the kingdom, and here we mention some of the Croats, Ruthenians (Ukrainians) and Romanians⁴⁸.

During the offensive on 1 July 1667 Leopold I - grants a privilege to "Greek" merchants (*pro talis graeci ritus negotiatoribus*) in the cities of Satu Mare and Mintiu (*Zathmar et Zathmar Nemety*) which gives them expanded rights and freedoms and the free exercise of religion providing the union with the Roman Catholic Church and that their priests stand under the jurisdiction of the bishop of Mukacevo⁴⁹.

From the same period we have another privilege of Leopold, dated 11 August 1667, little known, which was given based on the complaints received from the Hungarian citizens of the city, in which reconfirms their old privileges and freedoms given by previous kings of Hungary. The document contains a phrase that refers to the large number of people who settled in the city, enumerating them: Greeks, Russians (Ukrainians or Serbs), Romanians (...*quod magna Peregrinorum et exterorum Populorum, utpote Graecorum, Rascianorum, Valachorum et aliorum profugorum multitudo eo confluxisset...*)⁵⁰.

It is perhaps the clearest evidence of the national structure of the Orthodox community first and then the Greek Catholic community in Satu Mare!

But documents relating to this problem do not stop here. A letter of the royal chamber from Szepes addressed to the king mentions the initiative of Dimitrie Monasterli to establish a school in Satu Mare or in Madaras for preparing Romanian, Russian (Serb) and Ruthenian (Ukrainian) priests (*sacerdotes nationis Valachorum, Rascianorum, Ruthenorum*).

Note that this time are listed in order of their numerical importance. It is also important to note that Monasterli had been appointed supreme moderator over the clergy of the counties of Satu Mare, Ugocea, Ung, Bereg și Szabolcs since 1685 also through an imperial diploma. This is when the "Greek" community of Satu Mare received the right to raise a church⁵¹.

A report addressed by the Jesuit Adrian Kosavkovskyj to the Congregation De Propaganda Fide, speaking of the second synod which bishop de Camellis held in Satu Mare on May 1, 1691, besides mentioning a large flood of the Satu Mare plain that looked like a sea (a plain that seemed to be a sea) says that "the Greeks, Serbs and Vlachs" of Mintiu were not too pleased to accommodate the bishop and his synod⁵². We can assume

⁴⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁸ About these extremely complex problems see Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 19-91.

⁴⁹ Gh. Ciuhandu, *Comercianții „greci” în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului*. in „Omagiul Fraților Lapedatu”, București, 1933, p. 232-233. and Blanka Sidonia Gorun, *Două privilegii imperiale din secolul al XVII –lea referitoare la „grecii” din Satu Mare*, in Satu Mare Studii și comunicări, XVII-XXI / II, 2000-2004, p. 41-43.

⁵⁰ Satu Mare County Museum. The collection of Privileges of Satu Mare. inv. nr. 30.412.

⁵¹ Hodinka Antal, *A munkácsi görög szertartás püspökség okmánytara*, vol. I, Ungvár, 1911, p. 291.

⁵² Apud Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 134-135.

that this happened because hosting meant high costs and especially because of the troubled situation of this community living in the middle of Reformed Hungarians who haven't willingly accepted the idea of coexistence, which involved a reduction of their rights and liberties and especially of their earnings. We'll see what havoc produced this attitude of the Protestant majority to the "Greeks" in Mintiu during the movement of Francisc Rákoczi II!

About the problem of these Greeks who had come, beginning with the sixteenth century, in Hungary and Transylvania was written pretty much⁵³. All have adopted the opinion of Hungarian historian Joseph Benko, who said that in the eighteenth-century Hungarian and Romanian people called "Greeks" the merchants of any nation⁵⁴. Bánkuti Imre says bluntly that "Greek" does not mean nationality.

The fact that between the "Greeks" of Satmar from 1660-1670 were traders driven out from Ineu or fled from Oradea following their occupation by the Turks is a historical fact without any doubt. But they were far from being the majority of the "Greek" community in the town of Satu Mare. There is no doubt that the majority consisted of Romanians and Ruthenians (Ukrainians) settled here over the years and which did not enjoy any rights or freedoms until 1667.

Will take several decades for this community to be fully accepted by most Calvinist of the city and behind this long and difficult process has always been the Vienna Court who took strong measures especially during Maria Theresa and Joseph II to dissolve the old state of things.

⁵³ Ioan Lupaș, *Măsuri legislative luate în dietele ardelene contra grecilor*, in „Anuarul Institutului de istorie națională”, III, 1924-1925, p. 537-539; Anastase N. Hâciu, *Aromânii*, Focșani, 1936; Th. Capidan, *Aromânii Dialectul aromân*, București, 1932; Gheorghe Ciuhandu, *Comercianții „greci” în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului*, in „Omagiu Fraților Lapedatu”, p. 229-248; Hodinka Antal, *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye: 1725-1772*, Budapest, 1912; Bánkuti Imre, *A Németi görögök Tokajba telepítése 1705 –ben*, in „Történelmi Szemle”, 1969, nr. 3-4, p. 208-212; Olga Cicanici, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, București, 1981.

⁵⁴ Apud Olga Cicanici, *op. cit.*, p. 12.

The history of St. Nicholas Church in the city of Satu Mare from the beginnings to the first decade of the XIXth century

We always put the disturbing question when the history of Romanians (including Ruthenians)-started in Satu Mare. If we look back on 4 May 1690 we can not explain many facts that occurred previously in the city and which until now have no logical explanation.

How can we explain the presence of that Romanian Orthodox bishop who dies in Satu Mare on the city walls in 1605, surprising the world with his bravery? What business had an Orthodox bishop in a Protestant city and chose to sacrifice his life on the walls?⁵⁵

Over time a lot of gentlemen from the Romanian Countries found refuge in Satu Mare, for example Ștefan Mâzgă, pretender to the throne of Moldavia lived here between 1577-1581. There are others: Mihnea Vodă, Gregory Ghica, George Ștefan, Constantin Basarab etc⁵⁶. What church were they attending? It's hard to believe that in the sixteenth and seventeenth centuries they, being *Orthodox*, were walking to any of the Catholic or the Reformed churches of the city!

How can it be explained that even before 1690, the consecration date of St. Nicholas church, we know the names of two priests servants in Satmar: priest Michael in 1682, written on a Triodion belonging to the church in Mintiu⁵⁷ and Dumitru Monasterli in 1685 pastor of the same church who has been given in 11 March 1688 by Dosoftei, great Metropolitan of Moldavia, the second volume of his book “The life and the feast of the Saints” printed in 1682 (to Dimitrie Protosingelos of Săcmar and Transilvania)?⁵⁸

Where was the church where these priests worshiped? These are questions that now remain unanswered. In the current state of research the birth of the first Greek-Catholic church in Satu Mare remains the letter of Emperor Leopold I of April 4, 1685 in response to the united community wishes, giving them the right to build a place of worship with belfry and to freely conduct their rites „...in annotato oppido Szatmar – Némethi co<mi>t<a>tuque Szathmar existenti habito tempellum sive oratoriolum quodpiam extruere, facere aedificareque, campanulas etiam eidem superfigere consequenter devotiones et caeremonias sui ritus tam in orationibus, concionibus, sacramentis et sepulturis quam aliis quibusvis necessariis functionibus exercere possint ac valeant...”⁵⁹.

What protests and indignation embraced the rulers of Mintiu fair after finding the content of this imperial *rescript*! There is even a memoir entitled “The protest of Mintiu Fair against Greeks and Russians” (*Protestatio oppidam Némethi contra Grecos Rascianos*) dating from May 1686 in which, after citing old liberties given by the Hungarian kings, protested against the “Russians, Romanians and Ruthenians” (*Rasciani, Valachi et Rutheni*) who wanted to settle in the fair and buy houses and the intention of the

⁵⁵ Viorel Ciubotă, Diana Iegar, *Istoria episcopiei ortodoxe de Satu Mare*, in „Candela Sătmăruului”, anul I. nr. 3, may 2009, p. 7.

⁵⁶ A. Doboși, *Din istoria Sătmăruului*, Satu Mare, 1937, p. 38-54.

⁵⁷ *Szatmar-Némethi sz. Kir...*, p. 162.

⁵⁸ Ștefan Lupșa, *Vechea episcopie a Sătmăruului*, in Biserica ortodoxă română, nr. 5-6, 1938, p. 193. The inscription is complete in Slavonic: Tot du Dimitriu protosingelu Sacmarscomu i Arlealscomu darovai său s<vea>tiu knigu 7196 mart. 11. Dosothei mitropo... “(To Dimitrie Protosingelos of Sătmăru and Transylvania I gave this Holy book. 11 March 1688. Metropolitan Dosoftei). The book was donated by Petre Bologa in 1969 to the Academy Library of Cluj-Napoca.

⁵⁹ Hodinka Antal, *op. cit.*, p. 258.

priest to built a church with belfry was an unprecedented abuse which violated the constitutional order of the Country⁶⁰.

It took an intervention of the King in July 20, 1686, this time directly to the leadership of Satu Mare, Ugocea and Bereg counties, to respect the rights conceded to Greek-Catholics, who should be considered as true Roman Catholics⁶¹. Also the War Council intervened on July 21, 1686 and Archbishop of Esztergom on 29 July 1686⁶².

Probably under these conditions of relative safety we assist at Monasterlli's initiative to establish a theological school in Satu Mare, which we mentioned above, and at measures to impose a religious life closer to the canons which caused a lot of complaints and memoirs as evidenced in a survey conducted by the bishop of Galata and administrator of the diocese of Mukacevo, Rafael, on June 15, 1688 in Satu Mare⁶³.

The main problem remained raising a church in Mintiu, which reaffirmed on May 21, 1689 as indicated in an address sent by Monasterlli to the master of Nagyálló fortress: "*Nam prius aedificato templo...*"⁶⁴.

The problem of the church was solved in the following year so bishop Joseph de Camellis, who arrived in Satu Mare on April 30, 1690 can sanctify it on May 4, a Sunday "*ton meroforon*" in a solemn service "I consecrated the church of Greeks St. Nicholas..." We do not know anything else about this first church of the Greek-Catholic community of Satu Mare.

We suspect that it was pretty big and roomy once it housed, four days earlier, the council of 60 Romanian priests who have confirmed endorsement to the union with the Roman Catholic Church⁶⁵.

We can also assume that the clergy participating in the council was housed at St Nicholas Church parishioners, so there were at least 60 families willing to host for 3 days the 60 participating pastors. The council began on May 1, as the bishop noted in his diary and held until May 3, as shown in the synod documents⁶⁶.

An epochal event took place in those days in Satu Mare. After hundreds of years of humiliation of all kinds, lack of rights and freedoms, people most oppressed in Satu Mare's society, Romanians and Ruthenians, were able, with the invaluable help of the Imperial Court, to express a desire to accede to a situation consistent with diligence, talent, modesty, and especially with material contribution to support the state and also the city in which they lived.

Of course most of the city Protestants could not accept such a fact which violated, according to them, all the rights and freedoms enjoyed from ancient times. The Vienna Court had to always intervene and reconfirm the rights and freedoms of the Greek Catholics. We mention here only the diploma of 23 August 1692⁶⁷. It is true that Greek Catholics in Satu Mare didn't respect any dispositions of privileges and city laws. The Protestant majority always complained about the abuses of Greek Catholics. The king's intervention is even needed to stop some of these abuses of the Greek Catholics. For

⁶⁰ Apud Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 99-100.

⁶¹ *Ibidem*, p. 101.

⁶² Hodinka A., *op. cit.*, p. 265-266.

⁶³ *Ibidem*, p. 273-275. The head of the unrest George Veliczko, priest of Livada, was suspended.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 280.

⁶⁵ Transcarpathian State Archives. fund 151, opis 1, inv. 101, f. 8. Note that he was staying in Monasterlli's house, which actually was the parsonage.

⁶⁶ The full version of the Acts of the Synod from Satu Mare in: N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. II. Oeniponte, 1885, p. 860-865.

⁶⁷ Hodinka A., *op. cit.*, p. 347-350.

example the rescript of 10 October 1695 which clearly states that the “Greek” merchants in Satu Mare did not respect the freedoms given to them in 1667⁶⁸.

On January 7, 1692 Dimitrie Monasterlii, archdeacon, died in Satu Mare, the Greek Catholic community losing a man of great influence and prestige. Only on September 24, 1692 bishop de Camellis appointed a new priest at St. Nicholas church from Mintiu in the person monk Gabriel. We have absolutely no information about him other than this brief note in de Camellis’ diary⁶⁹.

In a long string of years that followed we have no mention of any priest of St. Nicholas church. It is undoubtedly that they existed although between years 1703-1711 we witness a strong decline of the Greek Catholic diocese of Mukacevo in general. A lot of parishes have returned to Orthodoxy as it is clear from a conscription of the priests from the deaneries located towards Baia Mare, dated December 1712 and where among the 29 localities reviewed we find Satu Mare having a schismatic priest, therefore orthodox, and bigamist⁷⁰.

Unfortunately we do not know his name. We mentioned above the serious repercussions that the movement of Francis II Rákóczi had on the Romanian-Slav community in Mintiu and Satu Mare. Even before 22 May 1705 the inhabitants of Satu Mare - Mintiu sent Francis Rákóczi a letter in five points.

In the fourth point they asked the prince that “*Serbs and Greeks who had before this houses and estates on public domain of the city, in contradiction with our rights and freedoms, from now it should no longer be accepted their living in the city, nor their heirs and those who have their houses on public domain or agricultural land and grassland, all these should be confiscated and the prince should give them to the city*”⁷¹.

Rákóczi writes on the same letter a resolution to the requests of people from Satu Mare: “*For the goods of these Serbs and Greeks I gave another disposition*”⁷².

And indeed even from February 22-24 Rákóczi gave disposition to move the “Greeks” from Satu Mare to Tokaj, accused that in 1704 they took refuge in the city and helped the imperials. Ferenc Galambos new captain of the city from January 3, 1705 had already ordered their goods to be confiscated and they to be imprisoned in the fortress blockhouses⁷³. Those imprisoned addressed on April 13, 1705 a petition to Sándor Károlyi’s wife, Krisztina Barkóczy, asking her to intervene on their behalf.

They are asking not to be colonized at Tokaj but to remain in Carei if in Satu Mare and Mintiu is not possible. They handed the armies fortunes worth 19,225 florins and the Germans made them pay as a liability 12,588 florins, 12,000 florins were given for various commodities from Transylvania and Hungary: “*... they weren’t even in the fortress nor wheat from Carei had I brought (for the city)*”⁷⁴. In fact from this statement we find the real cause of the townspeople fury but also of those from Rákóczi’s army against this extremely rich community and extremely entrepreneurial. If in two years they were able to bear a loss of 43,783 florins⁷⁵ taken by the belligerents under various pretexts, how big

⁶⁸ Blanka Sidonia Gorun. *op. cit.*, p. 41.

⁶⁹ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 1. inv. 101. f. 20.

⁷⁰ Apud Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, Anexa I.

⁷¹ Viorel Ciubotă – Kiss Imola. *Rákóczi relikviák a Szatmárnémeti Múzeum gyűjteményében*. in Rákóczi-kori tudományos ülésszak 1994 október 7. Vaja. 1995, p. 90.

⁷² *Ibidem*, p. 91.

⁷³ Bánkuti Imre. *op. cit.*, p. 208-210.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 211.

⁷⁵ *Ibidem*. “They handed the armies fortunes worth 19,225 florins and the Germans made them pay as debt a sum of 12.588 florins. 12.000 florins were given for various commodities from Transylvania and Hungary”.

were their fortunes in reality? From the last sentence of the statement is clear their desire for plunder: "Elders, women and innocent children are kept in captivity, confiscating all their properties." We are confident that this episode ended favorably for the community, few were those who had to leave the city where we find them mentioned individually throughout the eighteenth century.

We give one of many examples: the family of Racz Apostol which was also captive in 1705 becomes under the name Apostol a prominent family of the city. An Andrew Apostol occupies in 1758 the position of notary in the city⁷⁶.

Unfortunately in the siege of the city, St. Nicholas church is lit by the imperials in 1703, as well as other buildings like the Protestant church⁷⁷.

Then follows a less-known period in the history of the parish and of the Greek Catholic community in Mintiu. Military operations are backed by religious unrest and inter confessional disputes. As was written in a letter on July 8, 1709 addressed by Joseph Hodermarszki to Hungary's Primate demanding urgency of his consecration, nearly 300 parishes came back to Orthodoxy (schism)⁷⁸.

But that does not mean that activity of Greek Catholics stopped altogether. For example, a year earlier, on August 24, 1708, George Bizanczy, appointed since 1705 the archdeacon of Sătmăr by bishop de Camellis⁷⁹, had named priest Michael from Cămărzana as archpriest of Oas (*districtu Avasiensi*).

In any case, after the war ended, the following year on 19 September 1712 we find Joseph Hodermarszky in Satu Mare where he invests the priest Lupuli from Borlești as archpriest of the region over the river Somes (*...in archipresbyteratu trans Szomos fluvium...*)⁸⁰.

At the end of the year, in December 1712, we find noted here a schismatic priest and bigamist. We can assume that in the meantime the Greek Catholic or Orthodox community rebuilt their church as we witness a restoration of the Greek-Catholic hierarchy in the county. Thus on June 25, 1714 Hodermarszky reinstated priest Lupul from Cicărlău mentioning the archpriest of Baia Mare - Medieș and the one from Baia Sprie. We observe from the document that the former deaneries of Baia Mare and Medieșu Aurit (Seini) were now united under the authority of archpriest John Pinteă⁸¹.

Another 10 years will pass until the situation stabilizes and the priests of the county will be required to take the oath of union with the Roman Catholic Church (20 January 1727 in Satu Mare and 27 January 1727 in Baia Mare) which shows us that things came back on the channel of Greek-Catholicism. The territory of the county was organized into seven deaneries: Sătmăr (archpriest Stephen Contraș), Careii Mari (archpriest Marcul), Oaș (archpriest Michael), Codru (archpriest Dumitru the Greek) and in the town of Satu Mare is recorded concisely priest Andrew (*Andrei paroh Sakmarskii*)⁸².

For the first time appear in an official document beautiful signatures of priests in Romanian, including the village name: George Boitor priest of Solduba, Simeon Popa

⁷⁶ Szirmai A., *op. cit.*, p. 211.

⁷⁷ Sarkadi Nagy Mihály. *Szatmăr-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*, Szatmăr, 1860, p. 101-102 and H. Kiss Kálmán. *A szatmári református egyházmegye története*, Kecskemét, 1878, p. 823.

⁷⁸ Hodinka Antál, *op. cit.*, p. 211.

⁷⁹ Hodinka A., *A munkácsi görög szertartás püspökség okmánytára*, p. 463-464.

⁸⁰ *Episcopia greco-catholică de Mukacevo. Documente*, Satu Mare-Ujgorod, 2007, p. 103-104.

⁸¹ Ioan Dulișkovici, *Istoricesskii certii ugro-russkiih*, vol. III, Ungvár, 1877, p. 43.

⁸² *Episcopia greco-catholică de Mukacevo. Documente...*, p. 235-236.

priest of Madaraș, Popa Toder priest of Vezend, Popa Mihaiu priest of Supur, archpriest Mark of Vidicul Crasnei, archpriest Michael Avas⁸³.

Unfortunately about most of them and about the one in Satu Mare documents kept an almost total silence. On 24 January 1733 the Royal Council ordered the recording of all properties that confessions owned. For Satu Mare County the recording was performed by vice committee Jasztrabszky János who also forwarded it to the Royal Council on 5 October 1734. There were 109 Greek Catholic churches in the county from which 108 wooden and one, in Carei, from beams and bricks. 24 churches were built recently, 31 were ancient and one ruined, 34 had shingled roof and the rest were covered with straws. In terms of population in 84 settlements lived Romanians, in 21 Ruthenians - Ukrainians and in one "Greeks"⁸⁴.

In Satu Mare - Mintiu is recorded the existence of a wooden church with shingled roof and the community was called "Greeks". Unfortunately the priest's name is not recorded⁸⁵.

Beginning with the fourth decade of the eighteenth century we have more documents about priests from the church of St. Nicholas in Satu Mare but also about the Greek Catholic community in general. Thus in a protocol of priests meeting from the diocese Mukacevo, dated 3 February 1734 is mentioned in Satu Mare as priest Rakoveczky Theodore (*Theodor Rakoveczky Szathmariensis*). Probably in 1738 he was appointed priest in Medieșu Aurit and archdeacon of Sătmar because we find him on a payment list of priests in 1738 shown in this locality with a sum of 11 florins⁸⁶.

From 12 April 1739 is kept the original decree, appointing John Semak as a priest in Satu Mare - Mintiu (*Satmar-Nimetipskovo*) by bishop George Gabriel Blazsóvszky (1738-1742). Is in fact the first decree for appointing a priest in Satu Mare, known so far⁸⁷.

We find Semak mentioned on a list dated 8 November 1741, with priests who have paid tax „for the cathedral” (*cathedraticum*), actually an annual fee that every priest had to pay for sustenance of the bishop, when appears as John from Mintiu - Satu Mare (*Németi - Szathmariensis*).

During the fourth and fifth decades of the eighteenth century we see this trend of bishopric officials of Mukacevo to send to Satu Mare County Ruthenian-Ukrainian priests, often in Romanian communities. For example we find priest John Semak, after the Satu Mare journey, as a priest and archdeacon at Medieșu Aurit being invested on September 28, 1760⁸⁸.

According to the oldest monograph of the Greek-Catholic church in Satu Mare, John Semak didn't know the Romanian language⁸⁹.

Likewise John Isakovics, who we'll find a long period of time in Livada, in the Catalogue of Consecrated Priests on July 23, 1759 appeared that was born in 1734 in Fekete Ardo (Ardanovo) in Ugocea County. He knew Hungarian well but mediocre Romanian. He was recommended to fill a priest position in Satu Mare County in a mixed Romanian and Ruthenian (Ukrainian) parish (*Commendatur ad Districtum Szakmariensem pro parochia mixta valachis et Ruthenis*)⁹⁰.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Apud O. Ghitta, *op. cit.*, p. 180.

⁸⁵ *Ibidem*, Anexa II.

⁸⁶ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 1, inv. 615.

⁸⁷ *Loc. cit.*, inv. 638.

⁸⁸ *Loc. cit.*, inv. 1654.

⁸⁹ Augustin Ferentiu, *Istoria bisericii greco-catolice române din Sătmar*, Satu Mare. 1933, p. 4.

⁹⁰ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 1, inv. 1597.

The main problem that has been strongly raised during IV-VI decades of the eighteenth century was undoubtedly the achievement of a fair census of the Greek-Catholic parishes in the kingdom. This objective would have allowed knowing the problems and shortcomings faced by Catholics and Greek Catholics in the kingdom, the financial situation of parishes and parish priests, the exact number of believers, etc⁹¹.

It is noteworthy that in this effort of census the Vienna Court was involved, county officials, the Roman Catholic diocese of Eger and Greek-Catholic diocese of Mukacevo. The second conscription chronologically was carried in 1741 by order of bishop Francis Barkóczy and was conducted in 6 counties in northern Hungary where Greek-Catholics lived (Ung, Abaúj, Sáros, Zemplen, Satu Mare și Bereg)⁹².

In Satu Mare County are reviewed 98 parishes organized in seven deaneries. In Satu Mare served priest John Szemak in a wooden church in good condition, the parish having spiritually subordinated 20 houses. Revenues were 54 florins for priest and 20 florins and 86 kreutzers for cantor (teacher). Michael Apostol was the main curator⁹³.

The priest had a parsonage in good condition, built by believers. He had no land. The 20 houses with Greek-Catholic believers gave annually wheat worth 10 florins and 20 dinars, firewood likewise 10 florins and 20 dinars and clean money in the hands of the priest 30 florins. So in total priest's salary was set at 50 florins and 40 dinars. There is a price list for services the priest provided: mother's baptism and consecration - 34 dinars, the wedding - 68 dinars, a big funeral 1 florin and 30 dinars, small funeral - 34 dinars, the dedication of the house - 1 florin and 2 dinars, jobs - 68 dinars⁹⁴.

It is worth mentioning the payment of the cantor who served also as a teacher, living in the parsonage and receiving in hand from the community 12 florins and four buckets of wheat worth eight florins. And for service he received the following amounts (*stolar*): marriage - 24 dinars, big funeral - 34 dinars, small funeral - 12 dinars; so in total 20 florins and 86 dinars⁹⁵.

Under the leadership of one of the great bishops of the diocese Manuel Olsavszky, the third conscription of the parishes and villages of the diocese was made and finished on 20 September 1747. For Satu Mare County among the censors we encounter Joannes Petkovszky, archdeacon of Sătmar and in turns, all three vice judges of Baia Mare, Nyír and Crasna⁹⁶.

According to this census there were 88 united parishes in the county (which had a priest). There is a fundamental distinction to the first census of 1733 when the number of parishes was 109. In Satu Mare we can find a wooden church⁹⁷.

Besides bishop Ferenc Barkóczy will perform a canonical visit in Szabolcs, Ung, Satu Mare, Maramureș and Bereg counties in June-July 1748 when he made a detailed inventory of Roman and Greek Catholic parishes, recording priests name, population, condition of churches and their inventory, religious and doctrinal problems encountered. It

⁹¹ Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, p. 175.

⁹² Udvari István. *Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741 évi összeírása*, in „Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII –lea până în prezent”, Satu Mare – Tübingen, 1999, p. 95.

⁹³ *Ibidem*, p. 100.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 111-112.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 112.

⁹⁶ Cf. O. Ghitta. *op. cit.*, p. 188-189. The same Petkovszky we'll find in 1753. Cf. Basilovits. *op. cit.*, pars III, cap. VII, p. 87.

⁹⁷ Ovidiu Ghitta. *op. cit.*, p. 189.

is noteworthy that this great Catholic bishop visited the counties of Sáros, Ung și Zemplén in 1749⁹⁸.

As a response to Barkóczy's visit, bishop Olsavszki performs a canonical visit throughout the diocese beginning in 1750 and concluding in 1752 in Bereg and Ung counties⁹⁹.

We note that the visit in Saros and Zemplen counties started on 25 June 1750¹⁰⁰.

In Satu Mare visiting took place in 1750 and recorded the existence of 108 clean Greek Catholic parishes, not mixed with other populations. Of these 96 were Romanian and 12 Ruthenian (Ukrainian). There were 18 settlements where the Greek Catholics were living blended with the Roman Catholics and Reformed. He found in the county a total of 92 priests¹⁰¹.

In the royal town of Satu Mare - Mintiu (*Regia Civitas Szathmár-Némethy*) John Bileczky is recorded as priest, a widower, followed by former bishop Bizanczy and appointed by bishop Blajovszki. When this happened we can not yet specify. Probably somewhere between 1742 and 1749, when bishop Blajovszki died. Land belonging to the church was property of the parish but without agricultural land or grassland.

95 confessionally able householders are recorded (*confessionis capaces*) and 20 foreigners (*hospites*), the latter being poor were not received among citizens and residents of the city. Priest's salary of 30 florins was assured of "joint contributions of Greek gentlemen" namely the layer of Macedo-Romanian and Greek merchants, like families Apostol, Somlyai, Mihalaki etc.

Also, these assured that the priest gets 8 buckets of grain. The priest had the Gospel, Misale (*Messiam*), Baptist Fountain (*Fons Baptismalis*) and Metrica. The cantor lived in the parsonage with a salary of 12 florins in hand and 6 buckets of grain¹⁰².

Then we have also a first detailed description of the church of Saint Nicholas. It was wooden with shingled roof and a small tower (*turricula*), in good condition. The painting was executed and preserved during the good bishop Bizanczy, so until 1733 (death year of the bishop) also by the "Greek" gentlemen.

The pall, blessed by Bizanczy, silver chalice with paten, star and spoon, church vestments of silk, three hooded coats with stole of silk, one of them sewed with thread of silver, two chandeliers, all cult books. The church had three bells, one of which broken and other two blessed. There were no banners.

The church was dedicated to Saint Nicholas. It didn't have any land. The cemetery in Palanka area was in the same place as the parsonage¹⁰³.

In the monograph of Satu Mare from 1909 it is stated that the tower was built on Somlyai Michael's expense in 1740, also when the parsonage was built¹⁰⁴.

Regarding the building of the new brick church we do not have accurate data. Three documents are kept dating from the eight decade of the eighteenth century that could bring some light on this event.

⁹⁸ Cf. Viorel Ciubotă. *O vizită canonică în comitatul Ugocea a episcopului catolic de Eger în anul 1748*, in „Relații româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate”. Satu Mare. 1999, p. 281.

⁹⁹ Ovidiu Ghitta. *La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureș (1751)*, in Church and Society in Central and Eastern Europe, Cluj-Napoca. 1998, p. 238-239.

¹⁰⁰ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis I. inv. 1216.

¹⁰¹ Ovidiu Ghitta. *La visite ...* p. 245.

¹⁰² Transcarpathian State Archives. fund 151. opis I. inv. 1289, f. 60.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Borovszky S. *Szatmár-Németi története....* p. 245.

The construction of this church started somewhere between 1751 and 1758 when it was finished. In 1751 bishop Olsavszky still came across the wooden church. In 1758, as follows from an address of the mayor of Satu Mare to bishop Andrew Bacsinszky, dated 24 January 1772, in the church tower was mounted a clock bought by Mr. Michael Somlyai. („*Ratione publici exigente anno adhuc 1758 e dispositione Regy attunc in Gremio Liberae ac Regiae Civitatis hujus Szatthmar – Némethiensi praexistentis Comissary habito in parte Szatthmariensi et Németiensem quoque Horologium parandum e Cassa Civitatis publica instituebatur, ac erga insinuationem denati jam Domini olim Mihaiis Somlyai in turrim muratam Ecclesiae Graeci ritus unitorum collocandum.*”)¹⁰⁵

The mayor asked the bishop to approve moving the clock from the narrow and dangerous place where it was located now and to install it in a place where it could be available to the poor¹⁰⁶. It results from the address that in 1758 a brick church already existed, the tower was built, but interior work wasn't yet completed.

Out of a shopping estimate dating from 29 September 1772 entitled „*Specificatio mercium mercantium pro parte Ecclesiae Nemetiensis Graeci Ritus...*” we find no fewer than 108 positions of bought colors for painting the church, costing a total of 653 florins and 07 ½ kreutzers¹⁰⁷, which are purchased by George Csernovits. From another address, dated 13 January 1771, to bishop Brádacs who was at Vienna “in the name of the whole parish Satu Mare - Mintiu” (*nomine totius Parochiae Szatthmár Némethi*) and in which was asked for help to procure a chalice, paten and star for beautifying their Church (*...in majus Ecclesiae nostre emolumentum, ornamentumque...*) we learn that George Csernovits was curator at the St. Nicholas church and so we can explain his involvement in the purchase of colors for painting the church¹⁰⁸.

In conclusion we can say that the brick church of St. Nicholas was built sometime between 1752 and 1758, probably near the wooden one and was completed in 1772.

We believe that the funds were collected by the local Greek Catholic community, among them we can mention the rich layer of merchants. We also believe that the city didn't contribute with anything especially given the conflict with bishop Olsavszky as demonstrated in several preserved contemporary documents, about a historical debt of one of the citizens, John Kirio aka Niko, whose father borrowed in 1733 from the former bishop Bizanczy a sum of 150 florins¹⁰⁹; debt asked by the current bishop on 31 March 1757 through priest Bileczky in the City Council meeting¹¹⁰.

St. Nicholas Church is not the only brick church built in this flourishing period for Romanian and Ruthenian (Ukrainian) Greek Catholic communities, all built with contribution of local communities which gave money and manpower required. Church of the Holy Archangels from Carei was built in 1772, cost 15,000 florins and was built with the aid of the whole community.

The one in Ciumești, built in 1784 cost 2222 florins. In Sanislău the church was built in 1772 and cost the community 5251 florins and 49 kreutzers! The church in Tiream built in 1761 cost 4933 florins. Last we refer to the one in Curtuișeni (Bihor county today)

¹⁰⁵ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 1, inv. 2306.

¹⁰⁶ *Loc. cit.*, fund 151, opis 1, inv. 2194.

¹⁰⁷ *Loc. cit.*, inv. 2308.

¹⁰⁸ *Loc. cit.*, inv. 2240.

¹⁰⁹ *Loc. cit.*, inv. 504. In a record of sums borrowed by the bishop we find at position 32 „*D<omi>ni Martini Niko Szatthmariensis Mercatoris super fl. 150*”.

¹¹⁰ *Loc. cit.*, inv. 1522 and National Archives Department of Satu Mare County, Satu Mare City Hall Fund, inv. 114. Minutes Register 1756-1788.

built in 1790 „*errecta est sumptibus totius communitatis...*”, community formed of Ruthenians-Ukrainians and Romanians¹¹¹.

Thus we can explain the longer period of time in which the church was finally completed. Things will be alike at the construction of the future church “St. Archangels Michael and Gabriel”, raised also from cash contributions and work of the faithful, beginning around 1796-1797 and finally ending in 1807 when it was consecrated and becomes a parish in its own rights.

Also in 1772 St. Nicholas parish introduced the registration of baptized, married and the dead, namely constant recording of these events in some special registers (*matricols*). From 1772 to 1774 notes were made in the Slavic language (Ukrainian) and since 28 April 1774 they were made by the new priest Basilius Kozak, priest of Satu Mare – Mintiu, in Latin¹¹².

If we look at the names that are noted in the registers we observe that it is very hard to do an assessment on the registered. Most names are magyarised. But still some names are without doubt Romanian: Ioan Moisin, Ioan Moroşan, Simion Moldovan etc. as others are Ukrainian (Ruthenian) Teodor Drahoszky, Gabriel Hitska, Petru Orosz, George Seminszky etc¹¹³.

Returning to the priests of the parish St. Nicholas from Satu Mare we observe a very important event in the cultural and religious history of the Greek-Catholics in Satu Mare and beyond. In 1767 in addition to priest John Bileczky, who was already an elderly, a cohelping priest was appointed in the person of Dimitrie Ivaşco, originating from Ieud (Maramureş)¹¹⁴. He graduated in April 24, 1767 four years of canonical, scriptural and theological studies in Eger (Agria) being an outstanding student¹¹⁵.

He had been praised by bishop Olsavszky while still a student in Agria when he protested along with other colleagues against the humiliating treatment to which Greek Catholic students were subjected and also the diocese of Mukacevo in general by the Roman Catholic diocese of Agria, to which they were subordinated¹¹⁶.

In addition to the position of minister, he is appointed professor of moral theology for Romanians („... *et per Manuelem Episcopum Szathmarinum ita dispositus est, ut ibidem in scholis Theologiae Moralis Valachorum Professore agenda simul etiam semem Parochum Ioannem Bileczky in pastoralibus coadjuvaret...*”)¹¹⁷. Probably the theological school functioned in the parsonage where every day school of the parish carried out its activity. Priest John Bileczky dies in 1768 and since 1769 is appointed a priest from Terebeşti¹¹⁸, Michael Volosinovszky about whom we don't have too many information. He manages to finish the painting of the church but enters in a serious conflict with the city authorities in early 1771.

¹¹¹ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 6, inv. 269. The document is a briefing of the vicar of Satu Mare about brick churches in Satu Mare County on 8 January 1799.

¹¹² National Archives Department of Satu Mare County, Collection of parish registers of civil status, inv. 1318.

¹¹³ *Ibidem*. Recordings from years 1772, 1774, 1775, 1776, 1778 etc.

¹¹⁴ See Viorel Ciubotă, *Dimitrie Ivaşco un cărturar român puţin cunoscut*, in „Gabriel Ştrempele la 80 de ani”, Satu Mare, 2006, p. 146-153.

¹¹⁵ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis I, inv. 1921.

¹¹⁶ Michailo Lucskai, *op. cit.*, p. 95-96.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 126.

¹¹⁸ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis I, inv. 1985. We find him noted in the Terebeşti parish during 1764-1765, when he receives from the diocese a subsidy of 43 florins, money derived from aid allocated by the Vienna Court.

We know this from an address of the Royal Council, no. 1649, from 2 April 1771, signed by Count Nicholas Palffy in which bishop Brádacs was informed about the charges against priest Volosinovszky, accused of having facilitated the escape of a citizen, Stephen Erdélyi, accused of incest and sentenced to prison by the city magistrate and payment of a fine of 500 florins¹¹⁹. The city memoir from 14 March 1771 was annexed which shows that these facts happened around 14 November 1770.

In the bishop's mail register, started in 1735, is noted on April 2, 1771 that a complaint from the city of Satu Mare has come against priest Volosinovszky¹²⁰ and on 27 February 1772 that the process of Stephen Erdélyi was quashed and annulled¹²¹.

This thick correspondence exchanged between the parties involved in this business and its happy ending through the Imperial Court led to the conclusion that actually other was the priest's fault, the Erdélyi case being merely a pretext. An address of the „Citizens and taxpayers of the Greek Catholic Church in Satu Mare” to the royal commissioner from 24 November 1785 leads us to this conclusion, from which we find out that on December 18, 1771 the priest and the Greek-Catholic community had sent a memoir asking the Royal Council that the city should exercise the right of patronage over the Greek-Catholic parish (*jus patronatus*) as it was already with the Reformed or Roman Catholic parishes. This especially after Hungary's Diet decided on August 26, 1772 in this regard. In conclusion, the Royal Commissioner was asked to intervene so that the Greek-Catholic church is treated the same as the Roman Catholic one (*..pariter ac Latini Ritus catholicae...*) and that is equipped with the necessary¹²².

In any case the bishop was obliged to replace priest Volosinovszky from Satu Mare. He ends up in Seini where he'll serve also as archpriest of the Borleşti District as evidenced a conscription of priests in Satu Mare county dating from 1775¹²³.

In his place is named priest Gabriel Bandolyak who introduced registration of baptized and married and the dead meaning regular recording of these events in special registers. All records were made in the Slavic language¹²⁴.

In unclear circumstances Bandolyak is replaced, meeting him in 1775 as priest in Medieşu Aurit and archpriest of Satu Mare County where there were 25 parishes subordinated including the one in Satu Mare - Mintiu¹²⁵.

On April 28, 1774, in the married register, we find for the first time a note about Basilius (Vasile) Kozak „*parochus Szatthmar - Németsiensis*”¹²⁶. He was remarked by the fact that he resumed the fight to establish patronage rights over the Greek-Catholic church in Mintiu by the city of Satu Mare - Mintiu and thus ensuring adequate revenue for the Greek-Catholic priest and cantor. This struggle was blended with the struggle to raise the financial situation of the church in general. We mention that the priest's fight was supported by the local Greek Catholic community, which in turn has made numerous statements to officials concerning these matters.

¹¹⁹ *Loc. cit.*, inv. 2235.

¹²⁰ *Loc. cit.*, inv. 540.

¹²¹ *Ibidem*, f. 12.

¹²² Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 5, inv. Nr. 1089, f. 47.

¹²³ *Loc. cit.*, fund 151, opis 1, inv. 838.

¹²⁴ National Archives D.J.S.M. Collection of parish registers of civil status, Ruthenian Greek-Catholic Parish of Satu Mare inv. nr. 1318.

¹²⁵ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 22, inv. 31.

¹²⁶ National Archives D.J.S.M. Collection of parish registers of civil status, Ruthenian Greek-Catholic Parish of Satu Mare, inv. 1318.

The first address, dated 22 May 1784, is sent by Kozak to the magistrate of Satu Mare, in which, after referring to the rescript of the Royal Council of 26 August 1782 which clarifies the city thoughts on the right of patronage, requested the imposition of this right especially given that Greek Catholic religion represented the second religion and language in the city after the Protestant one (...*secundum Ritus et Linguas...*)¹²⁷.

On July 16, 1784 Kozak addresses the Royal Council again and resumes all the arguments in favor of the patronage right, especially since theoretically from 1776 the city expanded the rights of Roman Catholics to Greek Catholics.

But unlike the Greek Catholics, the Roman Catholics, although they were fewer, possessed full colonial land, the priest 400 florins per year and the Roman Catholic chaplain an income of 200 florins per year although the total souls they shepherd was only the third part of the Greek-Catholic ones. He gave the example of Timis county where was no discrimination regarding the treatment applied to the two religions or of the city of Baia Mare where the Greek Catholic priest's salary was provided by royal cashier (*cassa regia*)¹²⁸.

In November 24, 1785 is the turn of the „Citizens and taxpayers of the Greek Catholic church in Satu Mare” to address the Royal Commissioner the request that the city should provide subsidies for the priest and cantor, thus establishing the right of patronage and the Catholic church to be treated the same as the Roman Catholic one (... *pariter ac Latini Ritus Catholicae...*). Several documents are attached related to this issue¹²⁹.

In turn the Royal Council addressed several times the city magistrate regarding the exercise of the patronage right. We recall here the intervention of 31 December 1781 when they asked to ensure the priest's and cantor's wages and also for a house near the church; of August 6, 1782 (letter no. 5629) in which the city was asked to provide the church land worth 8 buckets for autumn seeding and 4 buckets for spring seeding; of December 31 1787 (letter no. 8216) when again they asked to assure the priest's and cantor's subsistence¹³⁰.

From this turbulent period of the parish life we have the official report of the archpriest' visit of November 28, 1788 which aimed to verify the insurance of the priest's salary according to decree no. 3744/32.468 from 21 August 1788. The church had 658 florins and 49 kreutzers capitalized (*in capitali*) and lent 65 florins and 56 ½ kreutzers. During the year 1787 in the church casher entered: from the pity box 59 florins, from pulling bells 34 florins and 14 kreutzers, from masses 20 florins.

So a total of 794 florins. Of these were spent: for candles 57 kreutzers, oil and incense 6 florins and 52 kreutzers, for repairing parish buildings 31 florins, for service wine 12 florins etc. At the end of the year 677 florins, 2 ½ kreutzers were left¹³¹.

After nearly 20 years of clashes with the city magistrate of Satu Mare on January 23, 1790 Basilius Kozak announced the bishop that the right of patronage over Greek Catholic Church the was finally accepted and the church received land and grassland for supporting the priest („*Post longas cum civice hujate Magistratu altercationes, tandem 20-ma (January) currentis de excisis agris Pratisque ad Parochiam nostram pertinentibus. Instrumentum litterale sub Authentico civitatibus obtinui*”)¹³².

¹²⁷ Transcarpathian State Archives. fund 151, opis 1, inv. nr. 3229.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Loc cit.*, fund 151, opis 5, inv. nr. 1089

¹³⁰ *Loc. cit.*, files 49, 50, 52.

¹³¹ *Loc. cit.*, inv. 1090, f. 17-18.

¹³² *Loc. cit.*, fund 151, opis 5, inv. 253.

We should mention that in the meantime Kozak advanced also to the position of archpriest of Satu Mare district in 1789, became surrogate vicar of Sătmar, replacing George Kovacs, priest at the Ruthenian parish from Carei and vicar of Satu Mare lands¹³³.

The decree of investment is kept in copy in the Protocol of vice archdeacon of Satu Mare and is dated 27 March 1789: „... *in quo locum illius modo provisorio parochum Stathmar-Némethiensem Basilium Kozák surrogatum esse...*”¹³⁴.

This probably as recognition of his merits from the diocese. He did not escape the complaints and so on April 27, 1795 St. Nicholas parish management is being investigated by a commission appointed by bishop Bacinszky and formed from Toma Hajnal, priest of Sanislau and archpriest of the district Careii Mari, Michael Somlyai, collector of Satu Mare County and priest Michael Popp from Odoreu.

We find important from this research the contributions to the church from some believers. Thus John Ionut donated the sum of 66 florins and 52 kreutzers in 1783 for church needs, John Medve two oxen worth 35 florins and 42 kreutzers, Gabriel Olah aka Moroşan 34 florins for the masses etc¹³⁵.

The parish has no shortage of generous people even in those times!

This investigation is not without consequences because in the reporting regarding the condition of the parish in 1796 we find that the parish problems were taken care of by the two main custodians of the church who had the burden imposed expressly by the magistrate of the city (Mayor) as a patron¹³⁶.

Now we discover some summary information about Kozak who was 51 years old, a *celib* priest (unmarried) for 29 years. So he completed his theology studies around 1767. In fact he will be retired in two years as evidenced by the two addresses of the Royal Council of 7 August and 9 October 1798 addressed to the bishop and in which is communicated that an annual pension of 100 florins was approved for Kozak¹³⁷.

To this flourishing period relates the beginning of the efforts of the Greek Catholic community in Satu Mare to create the second parish in the city because in the meantime Greek Catholic inhabitants reached 1343 souls and so the church of St. Nicholas is Mintiu already proved too small to accommodate everyone¹³⁸.

Some documents are kept regarding the number of Greek Catholic souls from Satu Mare - Mintiu. Thus in 1792 lived in the town 1343 Greek Catholic souls and the priest's income was 293 florins and 36 kreutzers, an income well above the district's parishes¹³⁹.

For the Greek-Catholics residents in Satu Mare two conscriptions are kept from this period that can create an image of social structure and material status of the Greek-Catholics representing approximately 17% of the total population of the city in 1806 (665 souls in Mintiu and 942 in Satu Mare)¹⁴⁰ reaching in 1814 to 1958 souls (1162 in Satu Mare and 796 in Mintiu)¹⁴¹.

Returning to the two conscriptions is noteworthy that the first, dating from 1796, accompanies a statement from 23 February 1796 addressed to the emperor, through which

¹³³ Cf. M. Lucikai. *op. cit.*, tom 4, p. 127. He indicates year 1790 for the new position of Kozák.

¹³⁴ Satu Mare County Museum, inv. nr. 11390, f. 52 v.

¹³⁵ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 5, inv. 1279.

¹³⁶ *Loc. cit.*, inv. 1353.

¹³⁷ *Loc. cit.*, inv. 2320.

¹³⁸ Bendász István, Koi István. *A Munkácsi Görögkátolikus püspökség Egyházmegyei lelkészsképeinek 1792-évi Katalógusa*. Nyiregyháza, 1994, p. 86.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Cf. *A Munkácsi Görögkátolikus püspökség lelkészsképeinek 1806 évi összeírása*, Nyiregyháza, 1990, p. 127.

¹⁴¹ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsiensis*, Eger, 1814, p. 205.

the citizens and the Greek-Catholic inhabitants from Mintiu (*Greco-catholicae communitatis cives et inhabitatores*) asked for the church and an edifice that belonged to the religious order of the Pauliens and which now belong to the tax authorities.

They reminded the king that they lived here from ancient times (*Graeci Ritus catholicae communitatis Cives et inhabitatores ... in parte Némethiensi ab antiquo existentem*). They motivated their claim that the church in Mintiu is narrow and thus too small for all Greek-Catholic community. There were difficult access conditions in heavy weather (snow, rain) at St. Nicholas church, the square outside the church becoming impracticable. Children could receive a better education by moving the school from where is now located, that is in a narrow place and in ruins. Only repairing it would cost 700 florins.

To this statement the Greek Catholics from Satu Mare adhered, 737 souls, who had, according to the document, a chapel too small for their number¹⁴². The conscription gives original data on the social structure of the Greek-Catholics in Satu Mare. There is a class of citizens (*cives*), numbering 66 persons and representing 9% of the total of 722 Greek-Catholics. These people were part of the most privileged urban category, their status being similar to those of Hungarian nationality. They occupied with no problems positions in city leadership, being highly respected and influential people.

As shown in the census of 1797 some of them had impressive fortunes: Popular Vasile had a fortune of 1,000 florins, Michael Nagy 800 florins, Gabriel Soos 700 florins, Nagy Vasile 400 florins, Gerendasi John 600 florins¹⁴³.

Residents (*lakos*) represent the second category of Greek Catholics in the city, numbering 198 souls (27% of Greek Catholics)¹⁴⁴. Some of them have significant wealth: Philip Maroşan 600 florins, John Crisan 300 florins, John Simon 100 florins, Duczilovits Gabriel 150 florins, Peter Horvat 200 florins etc.

They contributed to the priest's and cantor's subsistence with 1 florin and 45 ½ kreutzers annually. From the census of 1797 we can see that in general their contributions to raise a new church are going towards manual work or with the cart and less towards money, but these do not lack, for example Maroşan Philip gave 100 florins for the construction of the new church. As regards their situation in the city we believe that they did not enjoy the civil and political rights of the first category.

The last category is represented by the serfs who numbered 121 souls (17% of total)¹⁴⁵. They represented the poor layer, deprived of civil rights, usually employed by the day. They paid tax for the priest and cantor only 54 kreutzers annually: Vasile Puskas, Penzes Vasile, Moroşan Coste, Michael Molnar, Pop Simon, Moroşan Macovei, Buzgo Dumitru, Ilie Dutka, Toader Apan etc.

In total the cash contribution of Greek-Catholics in Satu Mare raised up to the nice amount of 1304 florins to that we must add manual work or by cart. This mobilization of forces and energies is the last great action of Kozak Basiliu but who is not alone in this period, appearing beside him chaplains or cohelping priests : Gregory Dragoş, John Erdős, and since September 1797 George Bonyi, the son of the priest from Boghiş.

We met him again in the autumn congregation documents of Satu Mare's priesthood, under the supervision of newly appointed vicar Vasile Popp, on 22 November

¹⁴² Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 5. inv. 1402.

¹⁴³ Copy owned by the authors.

¹⁴⁴ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 5. inv. nr. 1402.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

1798 when on a list of financial contributions to the Austrian-French war in the first place is Basilius Kozak, priest of Satu Mare - Mintiu with 74 florins and 40 kreutzers¹⁴⁶.

Basilius Kozák reached to an agreement with his chaplain Bonyi on the parish revenue sharing, meaning that the second received one third of them, as evidenced by an address of vicar Vasile Popp on January 8, 1798¹⁴⁷.

Kozak died on May 24, 1799 of an apoplexy attack at the age of 53. He was buried in the parish of St. Nicholas's by his successor, John Vüszanik together with several priests from the district¹⁴⁸. From late 1798 the briefing of the archpriest of Satu Mare County is preserved in which the priests and churches of the deanery are presented.

Already, in the parish of St. Nicholas from Mintiu, appears as priest John Vüszanik, aged 34, being a priest for 11 years. He was transferred to Satu Mare from Jánk parish, today in Hungary. In the entry about the children's education he declared that this was conducted in Ukrainian-Ruthenian („*Ruthenicum instructorum...*”) and the youngest attained every day school where they learned Ukrainian and Romanian (*...in scholis docet rhutenica et valachica*).

There was also chaplain George Bonyi who had 24 years, one year ago ordained as a priest, married and having a daughter of six months. St. Nicholas Church, where the two served, had enough land for 8 buckets of grain and 12 buckets of hay.

Believers, at the end of 1797, were 1689 souls. 92 children were baptized and 52 people died. So they remained at the end of 1798 a total of 1729 souls¹⁴⁹.

The same familiar situation in the reporting of 1800 when he declared that has three children who know Ukrainian (Ruthenian) and Romanian. But now he had to shepherd 2128 souls, an increase of the Greek Catholic community of 399 souls. The names of priests Vüszanik and Bonyi remained bound to the construction in Satu Mare of the second church for the Romanian-Ukrainian community here. We emphasize from the beginning that the construction works of the new church were common cause of all Greek Catholic Romanian or Ruthenian (Ukrainian) citizens. However the church in Mintiu couldn't support the large number of believers.

That there was great solidarity among believers is proven by an address of the pastor and archpriest of Satu Mare County John Vüszanik, dated 26 April 1802, in which describing the construction of the new church and that it will be put under roof until the feast of Holy Archangels Michael and Gabriel largely due to generous donations, he notes the special solidarity of Romanians and Ukrainians, with no dispute between them, forming a single flock with one shepherd: „*Nostra G<raeco> Catholica Ecclesia Szathmariensis in dies crescit. Ex divina Gratia tam ex legatis Testamentorum quam ex piis oblationibus hoc anno murus sub tecto erit circa festum S<anti> Mihaiis Archangeli conferunt valachi... sed tantum et Rutheni. In aedificanda ecclesia non est disceptatio inter istos. Solatium habent omnes, quod Ecclesia in dies surget. Ruthenus valachum, valachus Ruthenum – non odit, unius Pastoris, unum ovile est. Oves autem noscunt semet*”.

He speaks in laudatory words about his chaplain Bonyi “*qui suo zelo atque diligentia populum variorum nationum nostri Ritus in aedificanda hac Ecelesia Szatthmariensi manuducit...*”¹⁵⁰.

¹⁴⁶ *Loc. cit.*, fund 151, opis 5, inv. 1892, f. 29.

¹⁴⁷ *Loc. cit.*, inv. 1893, f. 24.

¹⁴⁸ National Archives D.J.S.M. Collection of parish registers of civil status, inv. 1318, f. 794.

¹⁴⁹ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 5, inv. 1877.

¹⁵⁰ *Loc. cit.*, fund 151, opis 6, inv. nr. 934, f. 42-44.

Construction actually started in 1799 and lasted three years, costing without bells and iconostasis, 7000 florins. Of this amount 6,000 florins were gathered by the faithful, also providing labor and materials' transportation and the city offered 1,000 florins¹⁵¹. The city's participation is confirmed by an address of the vicar of Sătmar Demetriu Beőthy to the bishop, dated November 11, 1807, in which he speaks of the newly blessed Romanian church, for whose construction donated funds primarily Mr. Somlyai Michael who worked together with the City Magistrate (Mayor), not only at the construction but also to equip the building of worship¹⁵².

The church was consecrated in 1807 by the vicar of Sătmar Demetriu Beőthy, pastor at St. Nicholas church. Finishing works lasted for many years, hardly in 1822 was the iconostasis completed, being consecrated by the bishop of Mukacevo Alexa Pócsi. The great bell was donated in 1827 by the widow Mary Prunilă (had been married to noble Thomas Anderco)¹⁵³.

We said above that the new church was the cause of all communities, being no difference between Romanians and Ukrainians. If we analyze the situation of the deceased in 1807 when the second register is introduced also for the newly created parish we observe that in the old register deceased appear also from Mintiu and Satu Mare but also from other places. Of the 138 deaths, most of course were from Mintiu, from Satu Mare died 22 people and four were from other cities. What does this mean?

For a long time there wasn't a clear assignation between believers of the two parishes. Everyone attended the church that satisfied him more from the religious point of view. Thus a priest like Beőthy who could speak and preach regularly in five languages certainly attracted more believers than the priest from the new church Holy Archangels!

In fact, from the briefing of the archpriest from 1807, it results that the dismantling of the two parishes wasn't yet done. Beőthy Demetriu, priest for 36 years, married with four children (one son and three girls) is shown as a shepherd of all 1889 Greek-Catholic inhabitants in Satu Mare. His chaplain Gabriel Antal, was married, no kids and served only for 6 ½ years¹⁵⁴. . So an extremely big difference of experience and training!

Now returning to the pastors of St. Nicholas church from Mintiu we notice that diligent priest John Vűszanik was moved unexpectedly, ending up priest in a small parish from Szabolcs County, Gyulaj, which numbered 644 souls¹⁵⁵. We do not know why he was transferred by bishop Bacinszky. We can only express a supposition having a document from 29 June 1800, namely Beőthy Basilius's request, a professor at the Theological Seminary in Ujgorod, to be moved from the desk to a parish on health grounds, finding a replacement in Basiliu Kővary, graduate of the University of Pesta¹⁵⁶.

Perhaps the bishop sent to Satu Mare as priest at St. Nicholas and as vicar an extremely titled priest. A detailed curriculum vitae of Beőthy is kept dating from 1818. He graduated philosophy at the Academy of Oradea, then theology at Lvov in 1792. He was then for two years secretary of bishop Bacinszky, becoming in 1794 professor at the Royal Episcopal School from Ujgorod for Romanian students and teaching ecclesiastical history and canonic law. On 27 September 1796 he sustained the rigorous exam at the University of Pesta, where he studied until 1801. Perhaps this special training made bishop Bacinszky

¹⁵¹ Cf. A. Ferentiu. *op. cit.*, p. 4-5.

¹⁵² Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 6. inv. nr. 1741.

¹⁵³ Cf. A. Ferentiu. *op. cit.*, p. 5.

¹⁵⁴ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 6. inv. nr. 1761.

¹⁵⁵ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806*, p. 120.

¹⁵⁶ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 6. inv. 501.

to appoint Beöthy (Romanian native of Sătmărel) as vicar of Satu Mare on October 2, 1802 and then in 1803 priest at the church of St. Nicholas in Mintiu (Satu Mare)¹⁵⁷.

A second reason that determined the bishop to send an ally to Satu Mare, having in suborder parishes overwhelmingly Romanian, we think it was that he sought to counter the increasingly pronounced offensive from the Romanian diocese of Oradea which just in this period claims again the Romanian parishes from Satu Mare; of course we believe that this intention was enjoyed in Satmar even if priests could not openly express their thoughts. In this context we believe that this appointment comes.

That it was an inspired move by the great bishop Bacinszky, we must remind that until 19 October 1824, when Beöthy died¹⁵⁸, in Sătmar were no movements against the diocese of Mukacevo although beginning with bishop's Samuil Vulcan arrival at helm of the diocese of Oradea the recovery of Romanian parishes from Mukacevo diocese became the main problem on the agenda.

¹⁵⁷ *Loc. cit.*, inv. 2758.

¹⁵⁸ National Archives D.J.S.M. fund Civil status registry books. inv. nr. 1318. f. 113.

III

Greek-Catholic communities from the district and the city of Satu Mare between second and fourth decades of the XIXth century

Among many statistical statements that are prepared in this period for Satu Mare and for the Deanery District of Satu Mare we stop at those from 1815 and 1816. The one made on 31 December 1815, entitled "Table of parish and subsidiary situation from the district of Satu Mare finds the following results in Satu Mare: St. Nicholas parish from Mintiu, where priest was Demetriu Beóthy, had 798 souls. 18 persons were born and 16 died.

The number of children up to 14 years was 360 souls which represents 36 percent of the total, a figure highly favorable in demographic terms, suggesting a young and dynamic community. Of these 35 were catechized, 35 attended the National Ukrainian (Ruthenian) - Romanian School and 10 children went to Latin School. At the column who catechizes and in what language it was noted that the priest and the cantor performed this service in Ruthenian (Ukrainian) and Romanian language¹⁵⁹.

At the parish of Holy Archangels Michael and Gabriel Gregory Popp was a priest and also archpriest of Satu Mare County, preaching for 1079 souls. During the year 32 children were born and 32 people died. There were 316 children up to 14 years, which represented 29% of all souls.

Of these 36 went to catechization, 36 went to National Ruthenian (Ukrainian) - Romanian School and 8 to Latin school. The priest and the cantor taught them in Romanian and Ruthenian (Ukrainian) language. There were already noted eight mixed marriages (Greek-Catholic with Protestants) with eight children¹⁶⁰.

What results from these few statistic data?

Firstly that the languages used in church and school in both parishes are Ruthenian (Ukrainian) and Romanian. It is noteworthy that at the St. Nicholas Ruthenian (Ukrainian) is written first and the Holy Archangels Romanian is first. In these first decades of the nineteenth century Hungarian is not at all used in service or sermon, or in school as authors, who publish in 1990 a census of the parishes of Mukacevo diocese of 1806, wanted to suggest and who, at the heading "Language of predication in church", wrote at both parishes Hungarian¹⁶¹.

Furthermore we can observe that a dividing of the Greek Catholic community in Romanians and Ruthenians (Ukrainians) wasn't yet done. From this period there is a document or rather a statistical of ethnic composition of Greek Catholics in Satu Mare County in 1799¹⁶². Unfortunately we can not control the accuracy of data appealing to other contemporary source but only at a previous one.

	Ruthenians (Ukrainians)	Romanians
Oaş Deanery	-	7720
Baia Sprie Deanery	-	3668
Baia Mare Deanery	-	7290

¹⁵⁹ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 6. inv. nr. 2298.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *A munkácsi görögkatolikus ... 1806*, p. 127.

¹⁶² Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 25. inv. nr. 214.

Codru Deanery	-	5883
Ardud Deanery	-	6535
Carei Deanery	900	10839
Satu Mare Deanery	2033	5781
Seini Deanery	621	8163
Vasvari Deanery	4772	-
<i>Total</i>	8326	66.034

There were also those from Ugocea County.

Vinogradov Deanery	2250	-
Turulung Deanery	7755	2316
	10.005	2316

So in Satu Mare and Vasvári area are focused the largest number of Ruthenians (Ukrainians) and the rest of deaneries are mostly Romanian. Corroborating this statistic with another published in 1940 by G. Barbul we give some examples of localities in the district of Satu Mare and their ethnic composition: 437 Greek Catholic Ukrainians in Pelesu Mare, 21 Roman-Catholics and 15 Protestants (the last two groups representing the Hungarians), Iánk had 236 Ukrainian Greek-Catholics, 136 Roman-Catholics and 141 Protestants, Livada Noua had 605 Ukrainian Greek Catholics, 24 Roman-Catholics and 163 Protestants¹⁶³. Here are three examples where Ukrainians constituted the majority population. Unfortunately from this conscription Satu Mare is missing.

The table of 1816 is even more interesting and we want to render it widely for the entire deanery Satu Mare because it helps reinforce the idea that Greek-Catholics in that period were only Romanians, Ukrainians, Serbs, etc and not Hungarians of whom the vast majority were Calvinists.

The free city of Satu Mare - Mintiu is noted having as priest Demetriu Beóthy with 794 parishioners (16 births and 16 deaths). The number of children between 6-14 years was only 161. Of these 28 children went to catechization. To National Ruthenian (Ukrainian) School went 28 and 5 to Latin School.

At the heading who catechizes and in what language is noted that the priest does this things in Ruthenian (Ukrainian), Romanian and Hungarian language. In the royal free city Satu Mare is noted as a priest and archpriest Gregory Popp, having 1080 parishioners (30 births, one settler, 54 deaths and 5 emigrants) leaving 1052 souls. Children between 6-14 years were 186 of which 56 went to catechization, 56 to Romanian or Ruthenian (Ukrainian) National School and 5 to Latin school.

The priest catechized in Ruthenian (Ukrainian), Romanian and Hungarian. So did the cantor-teacher. We present by whom was the catechization done and in what language for the other parishes in the district.

At Boghis the priest catechized in Romanian (*parochus valachica*). At Botiz the priest catechized in Romanian. At Csegöld (now in Hungary) the priest and cantor catechized in Romanian. At Doba the pastor and the cantor catechized in Romanian (*parochus valachicae et cantor eadem lingva*). At Jánk the priest and cantor in Ruthenian (Ukrainian) and Hungarian. At Petea the priest in Romanian. At Peleşu Mare the priest and the cantor catechized in Ruthenian (Ukrainian) and Hungarian. At Porcsalma (Hungary) the priest in Romanian and Ruthenian (Ukrainian) and the cantor who was Ruthenian

¹⁶³ Cf. G. Barbul. *Populația județului Satu Mare la 1786. Date statistice prezentate*. in Anuarul Institutului Român de la Sofia, october 1940. p. 205-209.

(Ukrainian) in the same languages. In Odoreu the priest in Romanian. In Vetis the priest and the cantor catechized in Romanian.

What can we observe from this data?

A very interesting phenomenon happens: the Hungarian language is introduced in some parishes for catechization of children besides the mother language. This phenomenon generally happened in the Ruthenian (Ukrainian) parishes and less in the Romanian ones. We don't know if this fact happened because of the parents' request or was simply a requirement of the local authorities?

Also it is noteworthy that in the parishes where this Magyarization process of communities started, these will become promoters of the idea of Hungarian Greek Catholics and of establishing the Hungarian Greek Catholic diocese of Hajdudorog in the beginning of the twentieth century¹⁶⁴.

However at Satu Mare, this assimilation process of Romanian and Ruthenian (Ukrainian) Greek Catholics by the majority Hungarian population (83-85%) began in the second half of the eighteenth century, being attracted first the richest families, who enjoyed all civic rights and occupied the highest dignities in the city and county leadership, such as Somlyai family.

This process is proved by the large number of mixed marriages that happen in the city, fewer in 1815 (6 marriages), 1816 (4 marriages) reaching in the years 1824-1825 at 28 cases¹⁶⁵, all these marriages were between Reformed and Greek Catholics.

Also we note a fact that can not be disputed. Most of the correspondence of Satu Mare Greek Catholics carried with the diocese (memos, requests, etc) was in Hungarian which shows the customary use of this language in everyday business. Furthermore the Registries of calculations of the Greek Catholic church from Satu Mare are kept, signed by Michael Somlyai, calculations of the new church construction made by curator Groza Marton (1801-1802), the Minutes Register of the Greek Catholic church for the period 1830-1841, all being in Hungarian!

So there is clearly a trend towards assimilation of Romanians and Ukrainians (Ruthenians) by the Hungarian majority. Unfortunately this trend hasn't been countered in any way by the Mukacevo diocese, which assisted helplessly at this Magyarization process, and sometimes even giving a hand to the process as we'll see later. The fact that are still existing documents which prove that residents used the mother tongue in prayers does not change things at all. We refer here to a list dating from 9 to 13 January 1811, probably belonging to Mintiu's believers, with the residents that paid the amounts required for "Russian and Romanian books" (*orosz és oláh könyvek*).

There are 43 registered of which 15 have paid each 36 kreutzers for Romanian books, (Groza Moise, Szüts Maris, Andreica Michael, Steer Maris, Moroşan Iuli, Penzeş Flora, Boda Michael, Gabor Parasca, son of Czinta Filip, Kis Sandor, Dorka Michael, Dutka John, Andreica Toader) and 28 which have paid each 30 kreutzers for Russian books: Fazakas Kolaria, Batizi László, Óvári Sándor, Szabó Anika, Molnár Mihály, Udod János, Toth Mihály, Torma László, Demath Iuli, Zekany Ilus, Gerendasi Anna, Zima Mariska, the daughter of Kasa, Molnár László, Kováts András Molnár, the daughter of Domohidi János, the son of Simon Mihály, the son of Felsőztö Josef, the son of Nagy Gábor, the son of Molnar Laszlo, the son of Krisán János, the daughter of Kontros Zsofi, Gerendasi, Toth Mihály, Lady Dorka Demeter¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Cf. Viorel Ciubotă. *Vicariatul național român din Carei Satu Mare*. 1997... p. 6-8.

¹⁶⁵ Transcarpathian State Archives. . p. 6-10. fund 151, opis 6, inv. 308. f. 60.

¹⁶⁶ Photocopy in possession of authors.

The fact that there were more Ukrainians (Ruthenians) who bought books leads to the conclusion that they represented the majority of believers from St. Nicholas Church. The parishes' statistics from Satu Mare County (9 parishes) at 31 december 1824, gives the following picture of the deanery: Priest and archpriest at the Holy Archangels was Gregory Popp and at St. Nicholas church from Mintiu administrator was John Bonyi¹⁶⁷.

The first parish population rises to 1189 souls (59 infants, 7 settlers, 41 dead). There were 93 children between 6 and 14 years of which 65 attended the National Ruthenian (Ukrainian) and Romanian School, and 8 the Latin school. The catechization was made by the priest and the cantor in Romanian and Hungarian. At the second parish from Mintiu 862 believers were allotted (32 births, 26 deaths and 5 went in other places). There were 77 children between 6 and 14 years of which 48 attended catechization, 48 attended the National Ruthenian (Ukrainian) and Romanian School, and 4 the Latin school. Catechization was made by the priest and the cantor in *Romanian and Hungarian*¹⁶⁸.

We see a significant change to previous statistics. Catechization made in Ukrainian (Ruthenian) disappears, Hungarian already reaching second place!

Since 1827 at St. Nicholas parish came a new priest, Basiliu Valkovszky¹⁶⁹. To his name and to his fellow from the Holy Archangels parish, John Gulovics who is named priest here since 18 august 1837 by the episcopal vicar John Csurgovich¹⁷⁰, is linked the worst period in the history of the Greek Catholic community of Satu Mare when the Hungarian language became predominant in service and in school.

Annual information of Satu Mare County from 1838 outlines the disaster. In Iánk (Hungary) where lived 1344 Greek Catholic souls the service language was Ruthenian and Hungarian. At Peleşu Mare where the parish had 1213 souls the service language was still Ruthenian and Hungarian. At Livada where 1525 souls lived, services were in Ruthenian (Ukrainian) and Hungarian.

At Bercu where 915 people lived, sermon was held in three languages: Romanian, Hungarian and Ruthenian (Ukrainian). In Satu Mare at Holy Archangels church where John Gulovics was priest, born in Slovakia in 1812 and consecrated in 1835¹⁷¹, sermon was already held in Hungarian, Romanian and Ruthenian (Ukrainian). At St. Nicholas parish from Mintiu with 1038 souls, priest Valkovszky held sermons also in Hungarian, Ruthenian (Ukrainian) and Romanian.

At Odoreu it was already preached in Romanian, Hungarian and Ruthenian (Ukrainian). At Botiz (1242 believers) was preached in Romanian and Hungarian. In Porumbesti (595 souls) was preached in Ruthenian (Ukrainian) and Hungarian. At Turulung (455 souls) was preached in Hungarian and Ruthenian¹⁷².

It is clear that in Satu Mare Hungarian climbed in first place as the language used in priests' sermons. This assertion is strengthened by the situation of the schools in the same period. At the ordinary school attached to Holy Archangels parish, principal and catechist was John Gulovics.

The Greek Catholic teacher, Basiliu Buleczay knew Latin, Ruthenian (Ukrainian), Romanian, Hungarian and German, with a history of 17 years in education. 38 children

¹⁶⁷ He had 28 years, being ordained a *celib* priest (unmarried) for 4 years. Cf. Ujgorod State Archives. fund 151. opis 6. inv. nr. 355.

¹⁶⁸ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis. 8. inv. nr. 260.

¹⁶⁹ The baptized and married registry shows that Bonyi remained a priest until April 1827. National Archives D.J.S.M.. Collection of Parish Registers. inv. 1318. f. 114 v.

¹⁷⁰ Satu Mare County Museum. Protocolul... f. 112 v.

¹⁷¹ Dr. Victor Bojor. *Canonicii Diecezei greco-catolici de Gherla*, Cluj, 1937. p. 71-72.

¹⁷² Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 8. inv. nr. 1638 și 1639.

attended school (8 nobles, 12 citizens, 18 plebeians). The class book and the schedule were in Hungarian and the education process was surely carried in Hungarian, as is shown in a document of 1851.

At St. Nicholas Church from Mintiu, the ordinary school was led by Basilius Valkovszky who was also catechist. Antony Szotak was the Catholic teacher with 7 years seniority. He knew Latin, Ruthenian (Ukrainian), Romanian and Hungarian. 68 children attended school, 12 of which had noble origin, 15 children of citizens and 41 children of plebeians. The class book and schedule were in Hungarian¹⁷³.

Over this tendency of Magyarization let's call it voluntary, because generally this is the destiny of small communities forced to live in the middle of larger communities of other language, overlaps, since the fourth decade of the nineteenth century, an official one starting from the county leadership level and then to the highest level such as the Hungarian Diet.

Borsod County from northern Hungary had the initiative, Szabolcs County followed, on May 28, 1832 asking the Greek-Catholics parishes to introduce Hungarian in the parish registrations¹⁷⁴. They are joined by Maramures County. Satu Mare County also adopted a decision on March 7, 1836, printing this document that bears the autographic signature of Francis Kölcsey. This document was sent, accompanied by an address with the seal of Satu Mare County, to the vicar on 7 March 1836¹⁷⁵.

Because of the importance of the documents we will fully present them. Some preliminary observations are necessary to unravel the reader. Someone uninformed would believe that this act is a formal one without practical consequences. But if we think that only a few years later, in 1839, the Hungarian Diet adopted the law on the compulsory use of Hungarian in the conduct of parochial business and public institutions in general, we see that the document of 1836 was not a formal one, but one that has played a negative role in life of rural communities from other language than Hungarian. And here we refer to Romanians, Schwabes, Ukrainians (Ruthenians), Slovaks. We can not move further until we emphasize that the document itself recognizes that in 149 settlements of the county (in total about 262 municipalities)¹⁷⁶ lived populations that were not Hungarian which is an impressive figure!

On the other hand we must acknowledge honestly that ideas presented in these documents formed the spiritual food of countless generations of Hungarian intellectuals which throughout the nineteenth century struggled to materialize them. That they succeeded is undoubtedly in the case of the Swabian and Ruthenian (Ukrainian) minorities which in less than 100 years had lost their national identity for the most part, especially in areas where they lived together with Hungarians.

The first document that we present is the explanatory statement and the action plan of Satu Mare County Council on the promotion of Hungarian language and on the Magyarization of non-Hungarian population of the county:

“Under the presidency of vice committee Uray Balint, in the meeting of the Council of Noble County Satu Mare, on 28 February 1836 it was decided to prepare a program to propagate the national language (Hungarian) in the county and to prepare a formal report on this.

¹⁷³ *Loc. cit.*, fund 151. opis 8. inv. 1792.

¹⁷⁴ *Loc. cit.*, fund 151. opis 8. inv. 958.

¹⁷⁵ *Loc. cit.*, fund 151. opis 8. inv. 1416. There is a bishop holiday at Mukacevo.

¹⁷⁶ Viorel Ciubotă. *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919)*, Satu Mare, 2004. p. 19.

The county was given by God to have a population in majority Hungarian, language inherited from ancestors that has been preserved over the centuries with all the vicissitudes that have occurred. In these circumstances was natural that the Diet's decision from 1790, which took the measure of raising the national language and the sacred cause, has always been supported. All decisions made during forty years have been useful, but with pain we find that there is more to do. We are pleased that not because of us we fell behind.

Thanks to the misfortunes of fate we couldn't use the most natural right, the use of our language in all areas, we fought bravely, fight that is demonstrated by the decision of the Council.

Two issues were the focus of the Council's interest. First: what could be done to further spread the language in common interest? The second one: how could the national language (Hungarian) be spread between people who do not speak Hungarian.

I. First, to further the common interest

1. Deserves attention that the County's correspondence with the Royal Palatine and Royal Council and with all authorities and in all official and legal issues has been in Hungarian but still all these reports have been so far accompanied by a translation in Latin.

We can say that this was done under paragraph 4 of the Law of 1805 but this law states: "To be free that all authorities' reports to the High Chancellery to be sent in Latin and Hungarian together".

If this freedom provides the requirement that Latin may not be removed from Hungarian, we have the right to be hurt and ashamed of the oppression that we've come to that we can not express without approval in the language inherited from our mothers. In other words this means that we were born Hungarians, but we can not be without permission.

For the Hungarians to wait for a law that allows the use of Hungarian language would be equal to expect a law that allows the newborn to breathe. What power could prohibit us from being what we are? What force could oblige us to know a language different from our own? This is a truth that we mustn't prove.

Hungarian was recognized by the royal legislation; the Court Office (according to the law) has people who know very well Hungarian; Noble county has removed the Latin inscription from its seal: nothing is more natural than to take the example of the noble county Borsod who decided that reports sent to the Royal Office to be in Hungarian, even more because for many years all reports and bulletins are submitted in Hungarian to which nobody objected.

2. Is imposed to ask the Royal Council that in the population census, conscription of animals, rubella vaccination and the other tables to be sent in Hungarian.

3. Through decision we should confine that the county will not consider any act which is not written in Hungarian. This decision should be extended to the Judiciary in the sense that those who do not write in Hungarian to be asked to do correspondence in Hungarian first, and second should not be taken into account those that aren't written in Hungarian.

4. It would be desirable for domains to be invited to take officials (administrators) who speak Hungarian, things to be held in Hungarian and the county should not support the decisions issued in another language.

5. It wouldn't be without interest to oblige the county chairmen to issue minutes and correspondence only in Hungarian and to prove that this decision is respected, from time to time to send the reports and minutes for reviewing to county leadership.

6. The leaderships of settlements are directly connected with the administration of the public domain. For this it should be taken care that village mayors, juries, secretaries and even servants of the local council must know Hungarian.

The decisions of the County Council being issued in Hungarian, communal leadership can't exist without knowing Hungarian and because all land owners are Hungarians they would dearly execute this disposition on their domains.

II. Regarding the Magyarization of people who do not speak Hungarian.

To achieve this aim we have three tools: education, clergy and guilds.

1. For education are needed first of all schools. We regret that even in those settlements where Romanians live and would be necessary their Magyarization, schools do not exist. To overcome this shortcoming local landlords could be involved:

a) to use for this noble cause some of their revenues or to make foundations in this direction.

b) where *regulatio* (regulation of land records) didn't happen to give teachers half the land they deserve and residents to be invited to help for children's interest. This way we could force teachers to teach students to understand, speak, read and write in Hungarian.

It would be required that schools inspectors in their subordination schools must appoint teachers who are well aware of the Hungarian language, on the other hand to take precautions to prepare teachers who are familiar with Hungarian. To achieve this goal is necessary to establish an institute, so called *preparandia*, which is expected from the generosity of the county nobility.

Not once great results were obtained from small beginnings. In the county, in Carei, there is a thriving national school in which, in the beginning, at least ten young Romanians could be trained for the profession of teachers. The leadership of this school could help with kindness and the nobility of the county could support these popular teachers without too much effort with 24 florins annually, for a total of 240 florins.

In this way, each year being sent to schools 10 teachers, we could prepare in a few years teachers for all schools and this beautiful work of nationalization (Magyarization) could be done.

2. Priests also deserve great attention. There are examples where a single priest magyarised an entire village. It would therefore be desirable:

a) to be ordained priests who speak Hungarian in each settlement, priests and teachers who do not speak Hungarian must not be accepted besides the churches' leadership.

b) churches' leadership should be asked that in those settlements in which the population is not Hungarian, but understands Hungarian, sermons to take place in Hungarian and Hungarian song to be introduced. Where people that hadn't yet made progress in learning the Hungarian language must be held throughout the second or third Sunday divine service, preaching and singing in Hungarian.

To this effect the settlements of the county are divided into two classes:

- First class where preaching and singing should be done always in Hungarian:

Nyir net settlements : Csanálos (Urziceni), Császari (Hungary), Csomaköz (Ciumești), Dengeleg (Dindești), Derzs (Hungary), Dobos (Hungary), Domahida (Domănești), Endred (Andrid), Fábiánháza (Hungary), Fény (Foieni), Gebe (Hungary), Hodász (Hungary), Kálmánd (Cămin), Kis-Majtény (Moftinu Mic), Körtvelyes (Curtușeni), Mérk (Hungary), Mező-Petri (Petrești), M<ező> Terem (Tiream), N<agy> Majtény (Moftinu Mare), Nyir-Csaholy (Hungary), Nyir-Vasvári (Hungary), O Pályi (Hungary), Parasznya (Hungary), Penyészlek (Hungary), Portelék (Portița), Reszege (Resighea), Szaniszló (Sanislău), S<ent> Miklos (Sânmiclăuș), Vállay (Hungary), Vezend (Vezendiu).

Crasna net settlements: Also-Homorod (Homorodu de Jos), Amatz (Amați), Bagos (Boghîș), Barlafalu (Borlești), Bélték (Beltiug), Dob (Doba), Erdöd (Ardud), Felső-Homorod (Homorodu de Sus), Gilvats (Ghilvaci), Hirip (Hrip), Kis-Kolts (Culciu Mic), Kis-Szokond (Soconzel), Krassó (Cărășeu), Madarász (Mădăras), Nagy-Kolts (Culciu Mare), Oroszfalu (Rușeni), Ovári (Oar), Pátyod (Hungary), Piskárkos (Pișcari), Portsalma (Hungary), Résztelek (Tătărești), Sandorfalu (Șandra), Szakász (Rătești), Szinfalu (Sâi), Töke-Terebes (Terebești), Vetés (Vetiș), Zsadány (Sătmărel).

Baia Mare net settlements: Apa, Ar<anyos> Megyes (Medieșu Aurit), Batiz (Botiz), B<atiz> Vasvári (Oșvarău), Berentze (Băbășești), Girótotfalu (Tăuții de Sus), Görbed (Românești), Józsefháza (Iojib), Lapos-Bánya (Băița), Miszt-Mogyoros (Tăuții Măgheruș), Misztotfalu (Tăuții de Jos), Patóhaza (Potău), Sárköz (Livada), Sárközujlak (Livada Nouă), Szamostelek (Someșeni), Szinyér-Várallya (Seini), Udvari (Odoreu), Vámfalu (Vama).

Someș net settlements: Csegöld (Hungary), Jánk (Hungary), Nagy-Peleske (Peleşu Mare), Pete (Petea), Szaraz-Berek (Bercu), Zajta (Hungary).

- A second class where preaching and singing should be alternatively now in Hungarian:

Nyir net settlements: Estro (Istrău).

Crasna net settlements: Alsó-Boldád (Bolda), Aranyos (Ariniș), Balotafalu (Acuia), Borhid (Valea Vinului), Erdőszada (Ardusat), Farkasaszó (Fărcașa), Felső-Boldád (Stâna), Gyöngy (Giungi), Gyűrüs (Ghirișa), Huta (Poiana Codrului), Ivatskó (Necopoi), Közep-Homorod (Homorodu de Mijloc), Lophágy (Cuța), Medes (Medișa), Mogyorós (Mărius), Nagy-Szokond (Socond), Nantü (Hurezu Mare), Olah Hodos (Hodișa), Olah-Tóthfalu (Sârbi), Pap-Bikó (Bicău), Paczafalu (Chilia), Rákos-Terebes (Racova), Remetemezö (Pomi), Szaldobagy (Solduba), Tomány (Tămaia), Valaszut (Crucișor), Veremarth (Roșiori).

Baia Mare net settlements: Alsó-Fernezely (Ferneziu), Alsó-Ujfalu (Satu Nou de Jos), Avas-Ujfalu (Certeze), Bajfalu (Dănești), Bikszad (Bixad), Busák (Bușag), Bujanhaza (Boinești), Dobravitz (Dumbrăvița), Feketefalu (Ocoliș), Felső-Fernezely (Firiza), Felső-Ujfalu (Satu Nou de Sus), Gyorkefalu (Cetățele), Hidegkút (Mocira), Iloba (Ilba), Kányáhaza (Călinești), Kis-Sikarló, Komorzany (Cămârzana), Laczfalu (Șișești), Lekentze (Lechința), Lénardfalu (Recea), Magyarkékes (Unguraș), Monostor (Merișor), Mósesfalu (Moșeni), Nagy-Sikárlo (Cicârlău), Nyégrefalu (Negreia), Oláhkekes (Chechiș), Oroszfalu (Rus), Pusztatele (Bontăieni), Ráksa (Racșa), Rózsa-Parlag (Prilog), Sandorfalu (Șindrești), Sebespatak (Săbișa), Sürgyefalu (Șurdești), Tartolcz (Târșolt), Terep (Trip), Turvékonya (Tur), Tökes (Groși).

c) Church leadership should be asked that subordinate priests prepare civil status registers in Hungarian and Latin extracts from registers to be issued in Hungarian.

d) It wouldn't be without interest that the Magyarisation interest is received by the priests on behalf of the county because they can make the most in this sense. They should show interest that parents send their children to school and there, next to useful knowledge to learn the national language (Hungarian).

3. Is not little what guilds could do for the purpose of Magyarisation. For this would be useful to force them to:

a) choose their leadership, masters (*atyamesterek*) only from Hungarian speaking people.

b) journeymen's travel books and certificates to be issued only in Hungarian..

c) not to be promoted as craftsman the journeyman born under the Hungarian crown if he doesn't speak Hungarian.

It wouldn't be irrelevant if we could determine residents of cities with foreign language to send their children to Hungarian settlements or to give in exchange to Hungarian families. It should be ensured that street names in towns, shop sign boards, ads, waiters' (inns') checkbooks are made in Hungarian.

And if these decisions wouldn't be accepted by the county and that the result wouldn't remain unsuccessful supervision should be entrusted to the permanent leadership of county delegates which should oversee compliance of all points, in particular the supervision of schools to be made quarterly, students' diligence to be encouraged with gifts and nobility to be invited to make minor donations from time to time and to make an annual report and proposals on this for appropriate action."

The second document is the Satu Mare County Council decision held in Carei on March 7, 1836:

"The council's proposal is accepted entirely and therefore empowers the secretariat that all references to the High Chancellor of the kingdom to be written only in Hungarian.

The leadership of churches and schools are asked to contact on this matter for appropriate measures. For the accomplishment of these decisions are delegated Berenczei Kováts Sándor Courtroom President, Much esteemed canonic Schlachta Márton, archpriest Pap Gergely, Lazar János, archpriest assistant, György József preacher, Hell János royal adviser and main inspector of Baia Mare, Lovik Károly mine judge, Kürti Csabay Antal, M. Mándy Péter, D. Domahidy Antal, Horvat Antal, Flekl Károly, Förster Ignác, Jeney György, Horvath Pál and Puskás Tódor court judges together with all judges and net prosecutors and with the Undersecretary Nagy Ignác. It entitles especially K. Csabay Antal in Crasna net, M. Mándy Péter at Baia Mare, D. Domahidy Antal at Somes net, Horvat Antal in Nyir.

Council President is instructed to accomplish urgently and to make the necessary communications to the big landowners (magnates) and to priests.

Kölcsey Ferencz¹⁷⁷
First Secretary"

The third document is a letter, dated 7 March 1836, sent by the General Meeting of the county in the name of Satu Mare's population to the vicar of Mukacevo diocese, John Csurgovich¹⁷⁸, in which they asked to receive support for the implementation of adopted plans:

¹⁷⁷ The handwritten signature of the great Hungarian patriot originating from the lands of Satu Mare.

“Much esteemed Episcopal Vicar

To fulfill obligations to homeland and also in desire of raising education among the population in our bosom we name a commission to make proposals for the Magyarization of inhabitants of another language.

We believe that through Magyarization we could strengthen the bonds between the patriots, on the other hand, by educating the population we can get better achieve the goals enshrined in our laws .

The Commission made its proposal and was approved by us as stated in the attached copy. From our side we support with all our power the achievement of this noble goal, but our goal can not be achieved unless we don't get a helping hand from Mr. Episcopal Vicar. For the Magyarization of the foreign-language population, priests can do a lot of things, but they depend on your leadership.

With respect we address Mr. Vicar to support the resolution adopted by county delegates, to support in the circle of your subordinates, to advise priests that in areas where people understand better Hungarian, always, and where they still haven't made progress in learning the national language (Hungarian) alternately to be held services and songs in Hungarian and civil status registers to be made in Hungarian, extracts from the register written in Latin to be issued in Hungarian.

In hope with your collaboration because we never doubted the noble interest of your heart in fulfilling the laws obtained for the success of the Hungarian language, confirmed by the latest letter of his Royal Majesty.

We who are with due respect to you.

Given in Carei, March 7, 1836

Much Esteemed Vicar
Given in the General Meeting of the county
Obliged servants
Population of Satu Mare County”

The file also includes an address of the archdeacon of Sătmar Gregory Popp, participant at the meeting, to the vicar, in which he is informed about those discussed, attaching a copy of the meeting documents. Finally he says that decision was not sent for validation to the Imperial Court but to the county leadership who accepted the resolution favorably. The address dates 16 April 1836!

The diocese response, dated 20 May 1836 (no. 530), is ambiguous more in terms of a confirmation of receipt of the address and of copies of meeting resolutions of Carei sent by the archpriest¹⁷⁹.

Some general considerations must be expressed in connection with these extraordinary documents. In the third and fourth decades of the nineteenth century some bright figures of great Hungarian patriots imposed in Hungary who were willing to sacrifice all their powers to raise the Hungarian people. Leading figure of this trend was, without doubt, Count Széchenyi of which the great historian Nicolae Iorga said that he “started”, “philosophically” and “philanthropically” with a theoretician's calm and a distinction of an old and true noble, an age of cultural propaganda, measured, judicious,

¹⁷⁸ Bishop Alexie Pócsy died in 1831 and interim until 1837 was assured by vicar John Csurgovich. In that year comes as bishop Vasile Popovics (1837-1864). Cf. *Schematismus* ... 1886. p. 18-20.

¹⁷⁹ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 8. inv. 1416.

humane, tending naturally towards the disappearance of nationalities, but in a way of a serene democracy of a fatal superiority.

For this he founded, from the high contribution offered with enthusiasm by young magnates, the Hungarian Academy, to which he established a fund of 60,000 florins, worked to create a museum, a theater, supporting with his energy and money even the large companies by the content which should have highlighted the ruling call of his race. So often, these goals were expressed in the Hungarian national literature in the 1830s, influenced by him. It was said that the Hungarian nation is so noble, so well endowed, so obviously created by God himself to rule and to uplift the people living on its territory, she is a divine phenomenon so clear in the life of the cohabiting people that, taken easily, they must recognize that happy fatality”¹⁸⁰.

But the most vehement was Lajos Kossuth, who started in “Pesti Hirlap” a relentless campaign for the assimilation of nationalities, knowing the outnumbered state of the Hungarian nation. He is the author of two phrases that have left deep scars in the Hungarian national consciousness: “or will they melt all the nations of Hungary and will make from all a great and strong Hungarian nation, or if not Hungarians seek to perish” and about the Slavs “or will they merge them all and will make them Hungarians, or else all Hungarians will perish fighting against the Slavs in the Tatra straits”¹⁸¹.

This enthusiasm of the young liberals spread to the counties where a number of local leaders appear with the same political views. We notice in Satu Mare Kölcsey Ferenc and in the neighboring county Salaj Miklós Wesselényi, both figures of national rank.

This is the national context in which the documents of 1836 appear in Satu Mare County. The principles, ideas and ways of achieving contained have proved successful in the short term, national minorities of Satmar suffering irretrievable loss, see the case of Swabians, Ruthenians (Ukrainians) or a good part of Romanians.

But in a longer perspective the ideas of Széchenyi and Kossuth's generation have awakened among the national minorities of the kingdom phenomena of such amplitude and such disproof that will lead at the end of World War I to the dismantling of the Hungarian kingdom. We mentioned above the successes of the Magyarization process in decades III - V of the nineteenth century. We present a statistical statement made in that period from which it is clear that the process accelerated after 1836 in Satu Mare district.

The Greek-Catholic parish of Iánk fair, where Michael Jakab was pastor, had wooden church dedicated to Holy Archangels Michael and Gabriel. Parish registers had from 1776. The 1402 faithful (373 in Jánk and the remainder in the 31 affiliates of the parish) listened to sermons in Ruthenian (Ukrainian) and Hungarian language.

In Medieșu Aurit fair Teodor Vászony was priest. The brick church was dedicated to the Holy Archangels. Parish registers had from 1782. For the 1969 believers (of which 264 from Românești subsidiary) service was kept in Romanian, Ruthenian (Ukrainian) and Hungarian. Michael Pliszka was cantor-lecturer at church and school.

At Peleşu Mare there was a brick church dedicated to Holy Archangels Michael and Gabriel built in 1840 and which had registers from 1779; priest John Palkovics preached in Ruthenian and Hungarian. Cantor Michael Sturovics was also lecturer at school.

¹⁸⁰ N. Iorga. *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. București, 1989, p. 396-397.

¹⁸¹ Apud A. Papiu Ilarianu. *Istoria românilor din Dacia Superioare*. Vienna, 1851, p. 116-117. Chapters VI and VII (p. 83-256) are a rigorous scan of the atmosphere in Hungary and Transylvania in the first half of the nineteenth century.

Livada Nouă, noted as ancient parish, numbered including the 10 affiliates 1,831 faithful. There was a ruined wooden church dedicated to Virgin Mary, but another one of brick is built. They kept registers from 1788. There was every day school (vernacular). Priest was Anton Kutka, cantor and teacher Michael Németh.

In Bercu, where was a brick church dedicated to Holy Archangels, parish administrator was John Zsidovics and cantor-lecturer Michael Iurovics senior. The service for the 1064 Greek Catholic inhabitants (of which only 270 in Bercu) was already in Hungarian, Ruthenian (Ukrainian) and Romanian. Note that Hungarian passes first and in third place is Romanian.

In the royal free city of Satu Mare at Holy Archangels parish pastor was John Gulovics having 1776 believers. The school had two classes: in I class teacher was Michael Zima who was also cantor at the church, in II class teacher was Vasile Bulecza.

The other parish, St. Nicholas in Mintiu was served by priest Vasile Valkovsky and had 1,020 parishioners. We find there also the school divided into two classes: one for girls where teacher was Andrew Tooth who was also cantor at the church and other for boys, taught by Anton Szoták. In both parishes sermons were held in Hungarian, Ruthenian and Romanian.

Odoreu had a brick church dedicated to the Holy Archangels Michael and Gabriel. Parish registers had from 1785. Priest was George Molnar, cantor Gabriel Erdős and teacher John Kardos. For the 1655 faithful (of which 220 from Berindan subsidiary, 189 from Cucu and 178 from Martinesti) service was kept in Romanian, Hungarian and Ruthenian. The last parish of the district was in Botiz-Oșvarău (Vașvari) with a wooden church dedicated to Ascension. Parish registers had since 1778. Priest was Daniel Papp and cantor-lecturer Gabriel Anderko.

For the 1220 believers (of which 834 in Botiz) sermons are kept in Romanian and Hungarian¹⁸². In this period also, the very large number of mixed marriages (between Greek Catholics and Protestants) impresses, which invariably leads to the adoption, especially by children, of Hungarian language. For example in 1839 are no less than 45 mixed marriages with 63 children, all of Greek Catholic religion¹⁸³.

This trend of Magyarization also appears in official documents of the two parishes. Since 1834 notes in parish registers are exclusively in Hungarian in the two parishes of Satu Mare¹⁸⁴.

What is even worse is that the diocese started from 1845 to send circulars only in Hungarian encouraging this Magyarization trend¹⁸⁵. The first two circulars after the suppression of the revolution of 1848-1849 are in Hungarian although they communicated extremely important issues concerning the rights and freedoms of Romanian and Ukrainian communities¹⁸⁶.

The correspondence between parishes and diocese was also in Hungarian. In fact in this regard was continued a tradition that lasted for the past 100 years especially for the counties of Satu Mare and Szabolcs. From this period a minutes is stored, dated 13 December 1846, of election of the curatorial council at Holy Archangels church in Satu Mare, unfortunately incomplete. We want to present it to demonstrate that in Satu Mare existed a good relationship between believers of different ethnicities. At the meeting

¹⁸² Transcarpathian State Archives. fund 151, opis 9, inv. 22.

¹⁸³ Satu Mare County Museum. *Protocolul arhidiaconatului Satu Mare*. inv. nr. 11390, f. 120 v.

¹⁸⁴ National Archives D.J.S.M., fund Parish transcripts of civil status, inv. 1318.

¹⁸⁵ Satu Mare County Museum. *Protocol....* f. 134 v- 135.

¹⁸⁶ *Ibidem*. f. 135 v – 136 v.

attended Péter Papp, mayor of the city but also first curator at the church and 35 other persons (Puskás Mihály, Groza András, Botha Mihály, Hanka Mihály, Marozsan György, Gyroltán György, Ovári Jozsef, Papp János, Illes László and others).

Curators were elected for the coming year. Unfortunately the part with the first curator is missing, but we suspect that Péter Papp remained, taking into account his personality. The interesting part comes at the election of the vice curators and helping curators (*algondnok and segéd gondnok*). They are chosen for the Romanian side (*az ola<h> resröl*) and for the Russian side (*az orosz resröl*) in equal numbers.

For the Romanian side were chosen vice curators: Marosán György, Demeter György, Erdei Janos, for the Ukrainian side: Puskás Mihály, old Hanka Mihály, Kontros János. Helping curators for the Romanian side were: Gyurkán Mihály, Bota Mihály, Deak János, Halasz János, Iszak Imre, Giroltán György, and for the Ukrainian side Dzinzo István, Parok Mihály, young Hanka Mihály, young Toth Mihály, Domahidi László, Bródi Iános¹⁸⁷.

So in absolutely equal number although as we shall see later Ukrainians (Ruthenians) represented only a third of the church's believers. Nothing prevents us to believe that the same situation existed in the parish of St. Nicholas, where believers of different ethnic groups were almost equal as we'll observe from a statistics dating from 1851.

Also from this period we have complete data on salaries of all cantor teachers in the deanery district of Satu Mare, which can create an image about the financial situation of this category. The conscription was carried out on 20 December 1844 and was signed by archpriest Basilius Valkovszki and priest John Gulovics¹⁸⁸.

The cantor teacher of St. Nicholas Church in Mintiu was subordinated to the magistrate of the city who provided most of the salary. He had half arable land in and outside the city from which he had a harvest estimated at 16 florins and 30 kreutzers. He received from the city cashier 160 florins annually under the title of *lectical* (salary). He also received from the city 3 fathoms of wood¹⁸⁹ and other 5 for school. The three fathoms were counted at 6 florins. Also as a cantor at church he received for participating in different activities: for baptism 3 kreutzers (yearly were considered 30 baptisms worth 1 florin and 30 kreutzers), for marriages 60 kreutzers (marriages per year 5 equals 300 kreutzers), large funerals 24 kreutzers (yearly 8 equals 3 florins and 12 kreutzers) small funerals (for the less wealthy) 12 kreutzers (12 burials per year equals 1 florin and 48 kreutzers). So a total salary of 189 florins and 30 kreutzers yearly!

At the parish of Holy Archangels in Satu Mare the situation was the same only differing the fees charged by the cantor at baptisms (45 X 3 kreutzers equals 2 florins and 15 kreutzers), marriages (8 X 6 kreutzers equals 48 kreutzers), large funerals (12 X 24 kreutzers equals 4 florins and 48 kreutzers), small funerals (20 X 12 kreutzers equals 1 florin and 20 kreutzers). So a total of 191 florins and 41 kreutzers.

Two observations are appropriate. It is clear that teachers at both Greek-Catholic schools are subordinated to the city which is their main funder. This involves carrying out all provisions of mayors and city leaders. And secondly teachers from the city had a more privileged situation than those from rural environment whose situation was catastrophic. We give below some examples of Satu Mare County: at Iánk salary was 59 florins and 12

¹⁸⁷ Photocopy in possession of authors.

¹⁸⁸ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 9. inv. 1340.

¹⁸⁹ In the nineteenth century the "German" word was used which meant 1.896 meters. So a total of 6 cubic meters of wood.

kreutzers annually, Medieșu Aurit 58 florins and 43 kreutzers, Peleşu Mare 68 florins and 18 kreutzers, Livada 65 florins and 39 kreutzers, Bercu 35 florins and 48 kreutzers, Noroieni 9 florins and 18 kreutzers, Odoreu 85 florins and 20 kreutzers and Botiz 60 florins and 32 kreutzers¹⁹⁰.

To see the purchasing power of a cantor-teacher we give some of the prices of vintage products: half a kilo of bacon - 1 florin and 18 kreutzers, 1 kg of beef - 26 kreutzers, 1 kg of pork - kreutzers 24, a pair of pigs - 30 florins, a one year calf - 15 florins, four harness horses - 495 florins, two harness horses - 305 florins, a pair of 4 year oxen - 160 florins, half a kilo of Soap - 36 kreutzers, a pair of shoes - 2 florins and 30 kreutzers etc¹⁹¹. For comparison we give some of the annual salaries of other county officials: the prefect - 1500 florins, sub prefect - 600 florins, praetor - 300 florins, deputy praetor - 150 florins, copyist - 100 florins, doctor - 300-500 florins, servants besides vice committee - 36 florins, outlaws - 50 florins etc¹⁹².

In conclusion, Satu Mare cantor teachers were paid more than honorable, while in rural areas these differed depending on the economic power of people. It is clear that they had to seek additional income generally from renting the agricultural land. They carried a modest life, no different from the peasants among whom they lived.

Instead priests of Satu Mare were better off. According to an archpriest visit in January 13, 1845 St. Nicholas Church in Mintiu had arable land worth 11 buckets, so it produced about 250 kilograms of grain. The total amount of church income is not given. Instead at Holy Archangels parish annual revenues raised to the impressive amount of 2,000 florins, considering also the amount of grain that originated from the church's arable land, income from pious foundations, worship services, pulling the bell etc¹⁹³.

One of the most visible ways of Magyarization was undoubtedly the practice of mixed marriages (Greek Catholics with Protestants and Greek Catholics with Roman Catholics). It is absolutely true that usually children resulting from these marriages had Hungarian as their mother tongue as we shall see later. The conscription of these marriages is kept, dating from 1845. In the parish of St. Nicholas are 16 marriages between Greek Catholics and Calvinists.

Of these, 10 are between Greek-Catholic men and Calvinist women, resulting 19 children; and 6 are between Calvinist men and Greek-Catholic women resulting six children. At Holy Archangels parish 38 mixed marriages were made of which 19 between Greek-Catholic men and Calvinist wife, resulting 28 children; and also 19 between Calvin men and Greek Catholic wife resulting 23 children. There is a separate table of marriages between Roman Catholics and Greek Catholics. Absolutely all marriages are between Greek Catholic men and Roman Catholic women.

In the parish of St. Nicholas were married 13 couples with 24 children. The most interesting is that between Michael Somlyai, Greek Catholic and Antonia Csermák, Roman-Catholic of noble origin¹⁹⁴. In the parish of Holy Archangels were completed 21 such marriages with 35 children. It is noteworthy the marriage of Peter Papp (position 51), the mayor of the city, with Francisca Gály, Roman Catholic. Their daughter Christina, 19 years old, has been baptized to the Roman Catholics with exemption no. 789 of 15 March

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ Cf. *Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX században*, Nyiregyháza, 2000. p. 392-396.

¹⁹² *Ibidem*, p. 402.

¹⁹³ Transcarpathian State Archives. fund 151, opis 9, inv. 1488.

¹⁹⁴ Bilkei Gorzó Bertalan. *op. cit.* p. 25. Mihai Somlyai was in fact noble (p. 110).

1841¹⁹⁵. So a total of 88 mixed marriages from which have resulted 135 children baptized mostly to the Greek Catholics (there is only one case of child baptized Roman Catholic).

But as we shall see in the census of 1851 the vast majority of these children had as native language only Hungarian, which can help us realize the efficiency of this *voluntary Magyarization path*. But just as true is the fact that Greek Catholics constituted an accepted community and appreciated by the Calvinist majority of the city, marriages with these becoming something usual.

Greek-Catholic families such as Somlyai, Moisin, Papp etc are part of the high class of the city reaching with no problems at high functions of city government, see the case of Peter Papp mayor during the period 1846-1848. Here's why these Greek-Catholic citizens participated enthusiastically in the Hungarian revolution of 1848-1849, among the thousands of participants in the revolutionary army encountering many of them. Lists of volunteers dating from 22 June 1848 containing 875 names undoubtedly include these citizens. We stop upon Somlyai István, parishioner of St. Nicholas Church, 43 years old, who lived on George Şincai Street (Hid utca 162)¹⁹⁶.

¹⁹⁵ Transcarpathian State Archives. fund 151. opis 9, inv. 1742, f. 32.

¹⁹⁶ Cf. Kónya László. *Szatmárnémeti város nemzetőrei az 1848-1849 –es szabadságharcban*, in „Szatmáriak az 1848-1849 –es szabadságharcban”. Szatmárnémeti. 1999. p. 119.

Administrative-ecclesiastical reform between 1851-1853 in Satu Mare County. The institution of the Romanian and Ukrainian parishes in the city of Satu Mare

The period that followed the revolution was for the minorities in Hungary a very favorable one, especially in cultural-religious terms¹⁹⁷. For Satu Mare area the fact that affected profoundly the development of minorities was undoubtedly the support of the Austrian authorities to reallocate the parishes of Satu Mare to the newly created diocese in Gherla, abolishing the status of dominant language of Hungarian, the return to national languages in church administration, establishment of national schools in villages etc.

We mentioned above the two circulars sent after the suppression of the revolution of 1848 by the diocese of Mukacevo. The first dates from 17 November 1849, bears the number 2856 and is signed by vicar Csurgovich. All parishes were asked to send until 30 November the conscription of Greek Catholics by ethnicity: Ruthenians (Ukrainians), Romanians, Hungarians¹⁹⁸.

The second one dates from 30 November 1849 (no. 2957) and is signed also by vicar Csurgovich. He informs about the imperial patent of 4 March 1849 “on improving the lives, liberties, happiness of Ruthenian nationality...”

Our main duty is to “gather all our strength for our language, which until now has not been taken into account to live its period of glow and bloom.” Then are shown the steps made by the leaders of the Ruthenians (Ukrainians) for the revival of this minority.

It was demanded that the bishopric subordinates to do everything that was necessary for the revival of Ukrainian (Ruthenian) language. Finally there are some very important details. It was demanded that from 19 January 1850 “our acts, documents of Ruthenian and Romanian nationalities we’ll present in our language”. It was pointed out that this was a difficult task but could be done: “What we want and ask you to take into account we believe will be a little difficult at first, but with will and power we’ll be able to solve it”¹⁹⁹.

How priests of Satu Mare are aware of this provision of the diocese?

For example in the register of births, marriages and deaths from the parish of St. Nicholas in January 1851, so only after a year, priest Valkovszky filled in the head of the transcript in the Ukrainian language, but continued to record data of baptized, married and dead in Hungarian²⁰⁰.

Only from January 1854 writings began in Ruthenian (Ukrainian) language with the arrival of Antony Boksai as priest at Satu Mare - Mintiu (Sukmar Neimetskii), born in 1819 and ordained priest in 1843. He was married to Mary Gadjega²⁰¹.

We mention that priest Valkovszky had died in November 5, 1851, at the age of 66, following as interim Mihalka Gerozim helping priest (*seged lelkész*) and from December 1852 Tibólth Aukszent, bazilitan monk also as “helping priest”. It is also noted

¹⁹⁷ Liviu Maior. *1848-1849 Români și unguri în revoluție*, București, 1998, p. 406.

¹⁹⁸ Satu Mare County Museum. *Protocolul arhidiaconatului...*, f. 134 v și 135.

¹⁹⁹ *Loc. cit.*, f. 136 v.

²⁰⁰ National Archives D.J.S.M., Collection of Parish Registers of civil status, inv. 1319, f. 29 v.

²⁰¹ *Ibidem și Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1886*, Ungvarini, 1885, p. 199.

in the records János Gulovics, the priest of Holy Archangels and archpriest of the district after the death of Valkovszky²⁰².

At Holy Archangels parish the situation is even more disastrous. Notes in Hungarian don't disappear until 1858 after Peter Bran came to the leadership of the parish and deanery of Satu Mare, containing the parishes: Craidorolț, Medieșu Aurit, Odoreu, Satu Mare și Botiz.

So it is clear that there was a fierce opposition from the priesthood of Satu Mare and also from a part of the faithful to remove the Hungarian language from church administration and preach.

One of the general events that occurred in the period after the revolution and which had repercussions on the Greek-Catholic of Satu Mare, was undoubtedly the creation of the committee for study and preparation of the project to establish the Metropolitan of Alba Iulia and Fagaras, having bishop Vasile Erdelyi from Oradea as president. Discussions were held in Oradea (June 1850), Vienna (November 1850), Oradea (October 1851).

The Vienna Court and in particular Emperor Francisc Joseph had the decisive word regarding the terms and conditions to establish the Metropolitan and dioceses of Gherla and Lugoj. Geographical boundaries of dioceses were established in Oradea after a detailed census conducted by the joint committees in each of the parishes that were to be taken from existing dioceses and incorporated in the new ones.

Peter Anderko, vicar of Maramures, from the side of the Mukacevo diocese and John Fasy, archpriest of Baia Mare were part of the committee of Oradea. By the decree of 12 December 1851 the king approved the establishment of the united Metropolitan and the dioceses of Gherla and Lugoj²⁰³.

Up to this point a vast census of the parishes was conducted in the diocese of Mukacevo which served to determine the membership from administrative-religious point of view. An "epitome of parishes and subsidiaries, the number of souls and the language used" is kept, dated 16 June 1851, and signed by Vasile Erdelyi, Greek Catholic bishop of Oradea, Peter Anderko, vicar of Maramureș and John Fasy archpriest of Baia Mare as deputies of the Mukacevo diocese. The Commission found that in Maramureș, Satu Mare and Ugocea counties lived 105,107 Romanian believers who spoke Romanian. Among them lived 11,996 Ruthenian (Ukrainian) souls.

Satu Mare County appeared at that time as follows:

			(Spoken languages)
1. Subsidiary	Medieșu Aurit	1 580 souls	Romanian-Ruthenian
	Românești	438 souls	Romanian-Ruthenian
2. Subsidiaries	Bercu Roșu	251 souls	Romanian-Ruthenian
	Homok	201 souls	Romanian-Ruthenian
	Mehtelek	101 souls	Romanian-Ruthenian
	Kishodos	10 souls	Romanian-Ruthenian
	Nadyhodos	98 souls	Romanian-Ruthenian
	Noroieni	98 souls	Romanian-Ruthenian
3.	Satu Mare, the free royal city	1965 souls	Romanian-Hungarian-Ruthenian
4.	Satu Mare - Mintiu	1024 souls	Romanian-Hungarian-Ruthenian

²⁰² National Archives D.J.S.M., Collection of transcripts.... inv. 1319, p. 29 v.

²⁰³ Codruța Maria Mureșan, Marcel Știrban, *Din Istoria Bisericii Române Unite*. Satu Mare. 2005, p. 248-249 and Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 10. inv. 404. f. 29-32.

5. Subsidiaries	Odoreu	1110 souls	Romanian-Hungarian
	Berindan	296 souls	Romanian-Hungarian
	Cucu	296 souls	Romanian-Hungarian
	Mărtinești	198 souls	Romanian-Hungarian
6.	Oșvareu - Botiz	852 souls	Romanian-Hungarian
7. Subsidiaries	Livada Nouă	791 souls	Hungarian-Ruthenian and Romanian
	Adrian	141 souls	Hungarian-Ruthenian and Romanian
	Livada	551 souls	Hungarian-Ruthenian and Romanian
		Total 1744 souls	
8. Subsidiaries	Peleşu Mare	377 souls Total 1357	Hungarian-Ruthenian
9. Subsidiaries	Târgul Iánk 32	346 souls Total 1289	Hungarian-Ruthenian

The total amount is 13,593 souls.

For each settlement disputed by the two dioceses separate conscriptions have been made by a committee of two priests, one from Gherla and one from Mukacevo. In Satu Mare County we meet such cases in Livada, Bercu, Satu Mare and Odoreu. There were of course interventions of the various parties involved which aimed diverting and influencing the will of the population from the conscripted settlements. These activities involved priests, curators etc.

We give one example. On November 1, 1851 from the parish of St. Nicholas in Satu Mare - Mintiu was sent a memorandum to the bishop of Mukacevo signed by priest Valkovszky László, first curator Sándor János, Biba Péter, Dutka Mihály, Szilágyi János, Szilágyi Sándor, Mangó Pál, Mangó György, Paska Mihály, Varga János, Vajku Mihály, Gajdos Pál, Deák János, Király László, Király István, Gazdag Péter, all from the Curator Council, Szoták Antal, Simon Mihály, Huszthy Mihály, Toth András, teachers from Greek Catholic schools, Somlyai Kálmán, Tánya Mihály, Papp György, Derecsky János – curator, Mudri Mihály – curator, Deak Péter – curator, Tibszta István – curator, Puskas Józef – curator, Focsák Mihály – curator, Fejer János, Telepi Józef, Tót János, Gyurkán Mátyás, Fejer István, Papp Mihály, Fócsak János, Méndics János, Mendics Ferencz, Sotnál László, young Simonovics János, old Simonovics János, Balog András, Siket János, Siket László, Mojszin Józef, Ujlaki Pál.

They demanded in the name of the Ruthenian community from Mintiu to remain subordinated to the diocese of Mukacevo²⁰⁴. Even bishop Vasile Popovics (1837-1864) as indicated in a letter of the vicar of Maramures Peter Anderko, dated 10 October 1851, has intervened besides his delegates to the conferences in Oradea so that they insisted that some parishes remain in the diocese of Mukacevo.

From Satu Mare County he really wanted to own the parishes Satu Mare – Mintiu and Bercu: “*Quod autem Co<mi>t<a>tus Szathmariensis Parochias signanter Szathmár-Némethi et Szárazberek, quos Ill<us>t<rita>tas Vestra Praesulea ultro quo penes Dioecesim Munkacsensem reservari desiderat...*”²⁰⁵

²⁰⁴ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 10, inv. 402, f. 35.

²⁰⁵ *Loc. cit.*, fund 151, opis 10, inv. 402, f. 11.

We present below conclusions of the committees who made the conscriptions of parishes in dispute. In Odoreu parish the committee, consisting of John Anderko, archpriest of Oas, deputy from the Romanian side and Niszalovszky Joseph, archpriest of Turulung, deputy of the Ruthenian (Ukrainian) side, found the following situation on November 13, 1851: 32 people in the mother parish Odoreu spoke Ruthenian (Ukrainian), 1045 Romanian.

Of the total of 1077 people 900 spoke also Hungarian. Of all faithful 1049 wanted to belong to the Gherla diocese and 19 to the Mukacevo diocese. In Martinesti subsidiary 177 inhabitants spoke Romanian, 179 also Hungarian, 183 people wanted to belong to Gherla.

At Berindan 4 spoke Ruthenian, 199 Romanian, 205 spoke also Hungarian, 6 wanted to belong to Mukacevo and 199 to Gherla. In Cucu 206 spoke Romanian and also Hungarian, 209 wanted to belong to Gherla²⁰⁶. Livada Nouă parish was conscripted by a committee formed of Gabriel Szabo, priest of Gherța Mică, and Basilius Iváncso parish administrator in Turulung. From the written address is clear that the parish was Ruthenian (Ukrainian), having a brick church raised by Ruthenians (Ukrainians).

All priests here have been Ruthenian since 1680 when priest Ivan is mentioned. Basilius succeeded him and in 1692 we come across George Véliczky. In 1758 we can find here Vasile Teliho and from 1788 Izakovics who introduces the parish registrations. He is followed by his son Vasile, then priests Prodan, Porompovits, Kutka, all Ruthenians. Religious books are all Ruthenian (Ukrainian) beginning with the Gospel printed in Lvov in 1670²⁰⁷.

Of the 1240 souls of the parish 1240 spoke Ruthenian and Hungarian, and only 27 spoke also Romanian. The 1240 Ruthenians wanted to belong to the diocese of Mukacevo²⁰⁸. Bercu Parish was conscripted by a commission formed of priest Dolinay Sándor from Sasovo (Szaszfalu) and Vajda Bazil priest in Batarci on November 17, 1851.

Here they found Slovak and Russian (Ukrainian) believers and a few Romanians (*a Hivek tömege tót orosz, és igen kevés oláh ajku találtak*). The church books were Slavic: Trebnic, Octoih, Trifologhion, Triod. Only Horologion was Romanian.

In Noroieni subsidiary there were only Slavic books. Predication language was Ruthenian and Romanian in Bercu and only Ruthenian in Noroieni. Of the 911 persons which the Table of Believers contained 652 spoke Ruthenian, 176 Romanian and 880 citizens also Hungarian which had become the predominant language of communication. 163 people wanted to be part of the diocese of Mukacevo and only 40 persons wanted the diocese of Gherla²⁰⁹. The number of people who did not opt is surprising!

We left at the end the conscription of parishes in Satu Mare made in 13 to 15 November 1851 by a committee composed of John Anderko archpriest of Oas from the Romanian side and Joseph Niszalovszky, archpriest of Turulung, from the Ukrainian one. They were charged with this mission by address 2818 of 7 October 1851. Their report dates from 15 November 1851, was finished at Odoreu, and refers to the two Greek-Catholic parishes from Satmar and Odoreu parish.

In the city of Satu Mare (Holy Archangels Parish) they found 1173 Greek-Catholic souls of which 100 spoke Ruthenian (Ukrainian), 688 Romanian and the rest Hungarian. It is noteworthy that Hungarian was spoken by 1037 people so 88.4% of the population. To

²⁰⁶ *Loc. cit.*, f. 118.

²⁰⁷ *Loc. cit.*, f. 122.

²⁰⁸ *Loc. cit.* f. 151.

²⁰⁹ *Loc. cit.*, f. 155

diocese of Gherla wanted to belong 213 families with 896 souls (78.39%) and to that of Mukacevo 71 families with 247 souls (21.60%).

From the list of Greek Catholic residents results that 55 people declared themselves Ruthenians (4.68%) of the total 1173 inhabitants, 10 people declared themselves Romanians (0.85%), 18 Wallachians (Romanians) (1.53%). Without specifying their ethnicity were the rest of 1090 people. The situation is different in terms of their language: Romanian, Ruthenian and Hungarian were spoken by 36 people, Romanian and Hungarian 598 people, Ruthenian and Hungarian 50 people, Romanian 51 people, Ruthenians who knew only Hungarian 26 people, only Hungarian 287 persons (mostly young). A Ruthenian wanted to belong to Gherla, 4 Romanians wanted to stay at Mukacevo, 17 Romanians only knew Hungarian.

If we take those who have expressed their desire to belong to Mukacevo, numbering 236²¹⁰ of whom 71 were men, 63 women and 102 sons and daughters (53 sons and 49 daughters) with the right to express their option. Of the men 36 spoke Ruthenian (Ukrainian), 24 spoke also Romanian, 70 spoke also Hungarian. Only one person spoke only Ruthenian (Ukrainian).

Of the 63 women 23 spoke also Ruthenian, 18 also Romanian, 27 only Hungarian, 3 only Romanian, 63 spoke Hungarian also. The situation is particularly striking at the 102 sons and daughters: 15 spoke also Ruthenian, 8 also Romanian, 81 spoke only Hungarian thus representing 79% of young people.

It is interesting how believers from Satu Mare assumed their nationality. Of the 71 men 31 declared to be Ruthenians (44%). But an interesting fact is that 22 of them spoke only Hungarian, being the first generation of Ruthenians already magyarised, despite still having their ethnic consciousness.

Of the women, eight declared to be Ruthenian (Ukrainian) and three Romanian. The document also gives us some historical data about the church, being the work of the people (*opera populi*). Service language was Romanian and Ruthenian (Ukrainian), school was in Hungarian.

Regarding the parish of St. Nicholas, it had 613 Greek Catholic souls. Of these 57 people liked to speak Ruthenian, 217 souls liked Romanian, 575 liked Hungarian. For Mukacevo opted 72 families with 282 people. For Gherla opted 82 families with 331 souls. Here also, the assessors were wrong at counting.

Of the 283 people who opted for Mukacevo 69 were men, 87 women, 113 youth (54 boys and 59 girls) and 14 minors. Of the 69 men 30 spoke also Ruthenian, 18 also spoke Hungarian, 32 spoke only Hungarian, but all 69 knew to speak Hungarian. 14 people are declared Ruthenians of which 11 spoke only Hungarian. Only one declared to be Romanian.

Of the 82 women who declared themselves for Mukacevo 22 also spoke Ruthenian (Ukrainian), 11 also spoke Romanian, 53 spoke only Hungarian, one only Romanian, but from the total, 86 spoke Hungarian. Five women declared to be of Ruthenian nationality.

Of the 113 young men and women, 3 spoke also Ruthenian, 7 also Romanian and 103 only Hungarian. Absolutely all spoke Hungarian which is an indication of the Magyarization process. If we add those who have opted to stay with the diocese of Mukacevo from the two parishes we reach at 541 souls representing 30% of the Greek Catholic believers in Satu Mare. It is true that censuses are not complete. From 1857 is

²¹⁰ If we add the children we reach a figure of 247 souls, which means that members of the commission miscalculated with 11 people.

kept a census of Satu Mare's population showing that 2905 Roman Catholics lived here, 2309 Greek-Catholics and 8288 Protestants²¹¹. So from the two censuses over 500 Greek-Catholic inhabitants are missing and were not consulted about the membership of Gherla diocese or the one in Mukacevo!

Only then can we explain the difference of believers that appears in the Mukacevo diocese registers of year 1865 when at the St. Nicholas parish appear allotted 726 Greek Catholics²¹².

The results of these censuses conducted both in the county of Satu Mare and Maramures were the basis behind Pope Pius IX's bull "*Ecclesiam Christi, ex omni lingua et populo et natione congregatum*", which stated canonically the reactivation of the united Metropolitan of Alba Iulia and Fagaras, the establishment of two new Romanian Greek Catholic dioceses at Gherla and Lugoj and subordination of the Greek Catholic diocese of Oradea to the new Metropolitan²¹³.

Regarding Satu Mare and Ugocea counties the bull listed all the parishes integrated in the diocese of Gherla (Turț, Seini, Oaș, Baia Sprie, Baia Mare și Satu Mare), and the number of Greek-Catholic believers. A curious fact is happening in the deanery of Turț where two Romanian villages Bocicău and Valea Seacă are maintained within the Mukacevo diocese.

In terms of Satu Mare County, it is split in two. A Romanian deanery of Sătmar is created comprising the parishes Craidorolt, Medieșu Aurit, Odoreu, Satu Mare, Botiz - Oșvărău²¹⁴. But a Ruthenian deanery of Sătmar is also created comprising the parishes Iánk, Porumbesti, Peleşu Mare, Livada, Bercu, Satu Mare-Mintiu, Turulung, so two parishes from Ugocea county and the remaining 5 from the former deanery of Satu Mare.

Regarding the city of Satu Mare, two separate parishes are created with ecclesiastical - administrative affiliation, entering then in the popular mind: the Romanian parish of Holy Archangels Michael and Gabriel belonging to the diocese Gherla and the Ruthenian parish of St. Nicholas which belonged to the Ruthenian (Ukrainian) diocese of Mukacevo.

So we can consider 1853 as the year that ends, administratively speaking, a coexistence of hundreds of years between the two Greek-Catholic communities of Satu Mare: Romanian and Ruthenian (Ukrainian). As we shall see in Volume II, the cooperation between priests of the two churches never ceased, as have not ceased any links between the faithful of the two parishes²¹⁵.

Now, at the end of this first volume, some conclusions are required regarding the Greek-Catholic community in Satu Mare. First it was made up primarily of Romanians and Ruthenians (Ukrainians) to whom, over centuries, have been added Macedo refugees, Greeks and Serbs fleeing the Turks, especially in the eighteenth century. Due to the talent, diligence, intelligence, especially in mercantile domain, this community manages after 1730 to impose itself in the life of Satu Mare, becoming an important factor in administrative leadership both urban and *comitatense* (of the county). We have at least 30 families from which some acceded to the highest layer of citizens²¹⁶ who played a decisive

²¹¹ *Szatmár – Németi sz. kir. város....* p. 272.

²¹² *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Munkacsensis*, Unghvarini, 1865. p. 127.

²¹³ Dr. Victor Bojor. *Episcopii greco-catolici de Gherla*, Târgu Mureș. 1939. p. 44.

²¹⁴ Cf. *Siematismulu veneratului cleru a Gherlei*. Gherla. 1867. p. 193-196.

²¹⁵ Cf. *Schematismus dioecesis Munkacsensis ...*, p. 122-127.

²¹⁶ In 1851 in Satu Mare there were 450 citizens (*polgárok*) of which 40 could be elected to leadership positions. Cf. Fényes Elek. *Magyarország geographiai szótára*. vol. IV, Pesten. 1851. p. 70.

role in the destiny of the city: Fokos, Kontros, Pap, Soos, Gerendasi, Penzes, Simon, Peleskei, Onácz, Nagy, Kos, Gabor, Domahidi, Varga, Pokulár, Puskás, Sztankovics, Mojszin, Somlyai, Tamási, Orosz, Drahoczki, Szabó, Szilagyi etc. The fact that members of Somlyai, Pap families become city mayors, the highest dignity, speaks about the role played by Romanian-Ukrainian Greek Catholic community in Sătmar's destinies.

It is also worth mentioning that many of these humble Greek Catholics had noble origin with ennobled diplomas earned in the sixteenth and seventeenth centuries. Here are some of these families: Pap family²¹⁷ (diploma from Leopold II in 25 October 1690), the Papp Siska family from Rogoz (diploma from Sigismund Bathory in 1601) Anderco family from Homorod (Leopold on March 20, 1675) Gyurkán family of Csicsó Poiana (Ciceu Poieni) Dragoș of Kolczér (Colțirea), (Michael Apafi in August 31, 1636), Zima of Budfalva (Budești) (Christopher Báthory in 1581), Huban of Dragomirești, Radu or Rad, Somlyai, Mojszin etc²¹⁸. In our opinion these are the families that magyarized the fastest since the early nineteenth century.

On the other hand we want to emphasize that the Greek Catholic community of Satu Mare has arrived in time to the principles of harmonious coexistence avoiding major conflicts between the Romanian and Ruthenian (Ukrainian) community.

Among these principles we present the electing of Romanian and Ukrainian curators in equal numbers at parishes, liturgy reading and preaching in both languages, and from the nineteenth century Hungarian language is added.

Building the two Greek-Catholic brick churches was also a common cause of the two communities, as evidenced by the documents. Ideas accredited by various authors regarding conflicts between the two communities are not supported by documents preserved in the archive. In this regard we present what the two assessors wrote in November 1851 when they reviewed the two existing parishes in Satu Mare. About Holy Archangels church they noted that "in divine service were used both Romanian and Ruthenian (Ukrainian) language... songs were both in Romanian and Ruthenian." (*Divina lingua tam Romanica, quam ruthenica peraguntur ... Chorales existunt tam romanici quam ruthenici ...*)

In what the church of Saint Nicholas is concerned they wrote that "This church, as we found it possible to learn from the older people, was built more than a hundred years ago by the faithful zeal and diligence and by merchants' expense who had settled in this place, of which Somlyai stand out; and for keeping the sanctuaries, as the high civic magistrate <is involved>, because in this region Romanians have lived mixed with the Ruthenians (Ukrainians) from time lost in oblivion, also all sacred functions are fulfilled to this day (1851) in both these languages, even, because there are also learned Greek choral books, it seems that from the old times, also Greek dialect was used here for the sacred ceremonies. And after the testimony of the registration protocol, pastoral service here was accomplished mainly by priests of Ruthenian (Ukrainian) language, as were Bandolyak, Kovács, Kozák, Viszanik, Valkovszky, and Romanian-speaking priests were - as it seems - only Beöthy and Anderko; however their aids Kozma, Dragus, Bonyi, Papp, Tyitye were all Romanians by nation". (*Ecclesia haec, prout e relationibus provectorum hominum collimare licuit, ante centum et ultra annos industria et studio fidelium, ac expensis negotiatorum, qui isthic consederant, e quibus Somlyaiani eminuerunt, est aedificata; ad*

²¹⁷ In the eighteenth century were known as Pap Kiro which indicates their Greek origins.

²¹⁸ Cf. Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*. vol. I – II, ed. a II – a, in Cluj-Napoca, 2003, I, p. 23, II, p. 348, 413; Bilkei Gorzó Bertalan, *op. cit.* p. 7, 32, 84, 96, 110 and National Archives D.J.S.M. Financial Documents, V, inv. 147, act 147/1832.

conservandas autem aedes amplissimus Magistratus Civicus, prout autem inde ab immemoriali <tempore> isthic Romani Ruthenis mixti deguerunt. ita et functiones sacrae usque in hodiernam utraque hac lingua peraguntur, imo cum libri chorales etiam Graeci deprehendantur, videtur isthic antiquitus etiam idioma Graecum in persolvendis sacris functionibus adhibitum fuisse.

Perhibente autem protocollo matriculari munus pastorale isthic parochi potissimum labii Ruthenici gesserunt quales fuere Bandolyak, Kovács, Kozák, Viszanik, Valkovszky, labii Romanici nisi Beöthy et Anderko videntur fuisse; cooperatores attamen horum Kozma, Dragus, Bonyi, Papp, Tyitye, natione omnes Romani fuere)²¹⁹.

From the fourth decade of the nineteenth century the process of Magyarization of the Romanian-Ukrainian Greek Catholic community of Satu Mare was accelerated. This is first because of a normal process, characteristic to minority communities living in the middle of a national compact entity, which we called *voluntary Magyarization*, and secondly because of the Hungarian authorities which take numerous steps in this direction, especially in the decades IV and V of the nineteenth century. They want to speed up the process of Magyarization to ensure the predominance of Hungarian nation within the Kingdom of Hungary.

This forced Magyarization exerted by administration, law, church, school was put to an end after the revolution of 1848-1849 when Hungarian language dominance seized. But the Magyarization process couldn't be stopped. Romanian and Ukrainian Greek-Catholic communities of Satu Mare had fallen victim, forever changing their ethnic character of mostly that of the city of Satu Mare.

That is why is no wonder that at the Congress of Greek Catholic "Hungarians" held at Hajdudorog in 1868, among the delegates of the 52 communities present which wanted liturgy in Hungarian, were settlements from Satu Mare County: Derzs, Gebe, Fábiánháza, Hodász, Jánk, Nagydobos, Peleşu Mare, Nyircsászári, Ópályi, Parasznya, Livada, Bercu, Satu Mare și Satu Mare – Mintiu²²⁰.

We conclude with the words uttered in November 1842 by Count Széchenyi in front of the Academy of Sciences, words that have kept and will always keep their actuality: "Who changes the language doesn't change the soul and nobody should lose sight of the rule that we shouldn't do to another something that we wouldn't like to be done to us"²²¹.

²¹⁹ Transcarpathian State Archives, fund 151, opis 10, inv. 404.

²²⁰ Cf. Szabó Jenő, *Görög-katholikus magyarság utolsó kalvária útja 1896-1912*, Budapest, 1913, p. 348-349.

²²¹ Apud Paul Lendvai, *Ungurii*, ed. a II –a, București, 2007, p. 216.

LOPOLDVS DEI GRATIA EFFECTVS ROMANORVM IMPERATOR

... in Austria, Hungaria, Bohemia, ... in Austria, Hungaria, Bohemia, ... in Austria, Hungaria, Bohemia, ...

Handwritten signatures and notes in the top right corner.

Privilegiul din 1667

Raportul din 15 noiembrie 1851.

1851

În urma examenului făcut de Comisia de Cercetare a
 Ministerului de Interne asupra lucrărilor
 prezentate de către domnul *[Nume]* în
 vederea obținerii gradului de Doctor în
 Drept, s-a constatat că lucrările acestea
 prezintă o mare originalitate și că
 autorul este în posesia unei științe
 ample și complete în materie de
 drept civil și comercial. Prin urmare,
 Comisia are onorul de a recomanda
 acordarea gradului de Doctor în
 Drept, cu toate că lucrările acestea
 nu sunt încă în număr de douăzeci și
 două, fiind necesar să se scrie încă
 douăzeci și două lucrări, pentru a
 ajunge la numărul de douăzeci și
 două, care este numărul necesar
 pentru obținerea gradului de Doctor
 în Drept. Prin urmare, Comisia
 are onorul de a recomanda acordarea
 gradului de Doctor în Drept, cu
 toate că lucrările acestea nu sunt
 încă în număr de douăzeci și două,
 fiind necesar să se scrie încă douăzeci
 și două lucrări, pentru a ajunge la
 numărul de douăzeci și două, care
 este numărul necesar pentru
 obținerea gradului de Doctor în
 Drept.

În urma examenului făcut de Comisia de Cercetare a
 Ministerului de Interne asupra lucrărilor
 prezentate de către domnul *[Nume]* în
 vederea obținerii gradului de Doctor în
 Drept, s-a constatat că lucrările acestea
 prezintă o mare originalitate și că
 autorul este în posesia unei științe
 ample și complete în materie de
 drept civil și comercial. Prin urmare,
 Comisia are onorul de a recomanda
 acordarea gradului de Doctor în
 Drept, cu toate că lucrările acestea
 nu sunt încă în număr de douăzeci și
 două, fiind necesar să se scrie încă
 douăzeci și două lucrări, pentru a
 ajunge la numărul de douăzeci și
 două, care este numărul necesar
 pentru obținerea gradului de Doctor
 în Drept. Prin urmare, Comisia
 are onorul de a recomanda acordarea
 gradului de Doctor în Drept, cu
 toate că lucrările acestea nu sunt
 încă în număr de douăzeci și două,
 fiind necesar să se scrie încă douăzeci
 și două lucrări, pentru a ajunge la
 numărul de douăzeci și două, care
 este numărul necesar pentru
 obținerea gradului de Doctor în
 Drept.

Conscriptia Greco-catolicilor din oraşul Satu Mare (nov. 1851).

Conscriptio

Greco-Catholicorum Populi ad Parochias Sathmarenses

anno in aedificatione Urbis Sathmarensis septuagesimo tertio regni

Nomen Cognomen		Parochia		Sexus		Aetas		Status	
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
Summa	9	24	2	27					

Conscriptio

Greco-Catholicorum Populi ad Parochias Sathmarenses

anno in aedificatione Urbis Sathmarensis septuagesimo tertio regni

Nomen Cognomen		Parochia		Sexus		Aetas		Status	
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
Summa	9	49	70	16	57				

Concordia

Gracia Carbellesum Provincia de Barichas Subdelegacion de San Antonio de las Huastecas

Lista de aparcerias de las Huastecas de San Antonio de las Huastecas

Numero	Nombre de la parcela	Propietario	Valor	Numero	Nombre de la parcela	Propietario	Valor
1	101
2	102
...

Concordia

Gracia Carbellesum Provincia de Barichas Subdelegacion de San Antonio de las Huastecas

Lista de aparcerias de las Huastecas de San Antonio de las Huastecas

Numero	Nombre de la parcela	Propietario	Valor	Numero	Nombre de la parcela	Propietario	Valor
103	201
104	202
...

Consorcio

Lista de los bienes de la Real Caxa de Indias de la Real Audiencia de Santo Domingo, que se vendieron en pública subasta el día 15 de Mayo de 1763.

Numero	Descripcion	Valor	Comprador
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Consorcio

Lista de los bienes de la Real Caxa de Indias de la Real Audiencia de Santo Domingo, que se vendieron en pública subasta el día 15 de Mayo de 1763.

Numero	Descripcion	Valor	Comprador
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

„Părerea mea și deasemenea și a unor prieteni ai mei, primii locuitori ai Sătmarului au fost românii care denumesc locul de Satu Mare. Satu Mare înseamnă un sat mare. Românii sunt locuitorii vechi ai Daciei care, încă înainte cu 300 de ani de Atilla (regele hunilor n.n.) au stat pe aceste locuri...”

Szirmai Antoniu

ISBN 978-973-1843-35-3

<https://biblioteca-digitala.ro>